

سلام پوهنتون
SALAM UNIVERSITY

سلام

مجله علمی پوهنتون سلام

مجله علمی و تحقیقی شش ماهه

سال هفتم ، شماره ۱۱ ، خزان ۱۴۰۱

مقالات این شماره:

- مقدمه / پیلیزه
- تفکر راهی به سوی ایمان
- د بهرنیو هیوادونوسره د اسلامي امارت اړیکې
د اسلامي شریعت په رڼا کې
- اسلام و تئوریهای روابط بین الملل
- بررسی انتفاع از مال گروهی از منظر شریعت اسلامی
و نظام حقوقی افغانستان
- فرق میان وعده و قرار داد
- په تفسیر کې (دخیل) یا د قرآن کریم ناسم او گپوډ تفسیرونه
معنی او مفهوم، شالید، لاملونه، ډگرونه او ناوړه پایلې یې
- مطالعه ویرسی دسترسی و عملکرد بازار (MAP)؛ موانع فنی
و حاکم بر تجارت در منطقه آسیای مرکزی (CAR)
(مطالعه موردی در درباره تجارت زردآلو)

مجله علمی پوهنتون سلام
چهارراهی گل سرخ (بست)،
کلوله پشته، کابل - افغانستان

سلام

مجله علمی پوهنتون سلام

مجله علمی و تحقیقی شش ماهه

سال هفتم، شماره ۱۱، خزان ۱۴۰۱ هـ ش

سلام یک مجله علمی و تحکیم شده است که بحث های علمی را در همه
مجلات معرفت بعد از تحکیم به نشر می سپارد، و در هر شش ماه یک بار
از طرف پوهنتون سلام، کابل به نشر می رسد.

سال هفتم شماره ۱۱، خزان ۱۴۰۱ هـ ش

مجله علمیه، محکمه، تعنی بنشر- البحوث العلمیه بعد تحکیمها و تصدیر
کل ستة أشهر من جامعة سلام في العاصمة الأفغانية- کابل،
السنة السابعة، العددان ۱۱، ۱۴۴۴ هـ ق.

آدرس:

د مجلی سره مراسلات به د تحریر د مدیر په نوم وی
پوهنتون سلام، چهار راهی گل سرخ (بست)، کولوله پشته،
کابل - افغانستان

شماره های تماس:

(۰)۲۰۲۲۳۰۶۶۴

۰۷۷۸ ۱۵۰ ۱۵۰

ایمیل:

salamjournal@salam.edu.af

ویب سایت:

www.salam.edu.af

سلام

مجله علمی پوهنتون سلام

هیئت تحریر

رئیس تحریر

پوهنوال دکتور مصباح الله عبد الباقي
رئیس پوهنتون

مدیر تحریر

دکتور فصیح الله عبدالباقي
استاد برنامه ماستری، پوهنتون سلام

اعضاء هیئت تحریر

- استاد ابوبکر مدقق معاون علمی، پوهنتون سلام
- پوهاند محمد اسماعیل لیبب بلخی استاد برنامه ماستری، پوهنتون سلام
- پوهنمل دکتور رفیع الله عطاء استاد پوهنخی حقوق، پوهنتون ننگرهار
  - پوهندوی دکتور نجیب الله صالح استاد پوهنخی شریعت و قانون، پوهنتون ننگرهار
  - دکتور فصیح الله عبدالباقي استاد برنامه ماستری، پوهنتون سلام
  - پوهندوی دکتور عبد الخبیر علیم استاد پوهنخی انجنیری، پوهنتون سلام
  - پوهنوال امین الله متصم استاد، پوهنتون البیرونی
  - استاد عبد الله صادق رئیس پوهنخی اقتصاد، پوهنتون سلام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

په سلام خپرنيز مجله كې د خپرنو د نشرولو ضوابط:

- ◆ مجله د نشر لپاره په ملي ژبو سربيره په عربي او انگليسي ژبو خپرنې او عملي بحثونه د نشر لپاره مني، مگر په دې شرط چې په نورو ژبو د ليكل شوو بحثونو لنډيز د ملي ژبو څخه به يوي ژبي، او په ملي ژبو ليكلو شوو بحثونو لنډيز په عربي يا انگليسي ژبه د مضمون د ليكونكي لخوا د مضمون تر څنگ مجلې ته وسپارل شي.
- ◆ مجله په كال كې دوه گڼې خپريږي.
- ◆ مجله د بيلا بيلو اجتماعي او علمي ډگرونو پوري اړوند هغه خپرنې خپروي چې په منهجي لحاظ درستي، او په علمي او فكري لحاظ اصالت ولري (يعنې د بل چا څخه نه وي اخيستل شوي)
- ◆ سلام مجله يواځې هغه خپرنې نشر ته سپاري چې مخكې د كتاب په بڼه او يا په كومه مجله او يا هم د كومي بلي لاري نه وي نشر شوي.
- ◆ د بحث صفحاتو شمير بايد د ۸ صفحو (A4 سايز) څخه كم او د ۳۰ څخه زيات نه وي، د دې څخه د زياتوالي او كموالي په صورت كې به د مدير تحرير موافقه اړينه وي.
- ◆ ترڅو چې د بحث ظاهري بڼه درسته نه وي او اولني شرطونه يې نه وي پوره كړي د تحكيم لپاره به نه اخستل كيږي.

د بحث د نشرولو اجراءات:

- ◆ كومه خپرنه او بحث چې په مبدئي لحاظ د نشر وړ وي ليكونكي يې بايد د سافټ كاپي سره سره پر نېټ كړي دري نسخې د تحقيقاتو مركز ته وسپاري.
- ◆ مجله هره خپرنه اړونده متخصصينو ته د تحكيم (د دې فيصلې لپاره چې بحث په مجله كې د نشر وړ دي او كنه) لپاره ليري.
- ◆ د بحث په بابت د متخصصينو راي نهائې بلل كيږي.
- ◆ د تحكيم څخه وروسته كه بحث د نشر وړ كڼلې شوي وو، او څه تعديل او بدلون په كې مطلوب وونو ليكونكي ته به د هغه تعديلاتو د اجراء لپاره بېرته ليرل كيږي.
- ◆ د تصحيح نه وروسته بايد د ايميل د لاري او ياهم په سي ډي كې د يوي كاپي سره مركز تحقيق ته سپاري، ترڅو نشر لپاره آماده شي.
- ◆ هغه بحثونه او خپرنې چې په مجله كې د نشر څخه پاتې شي بېرته ليكوال ته سپارل د مجلې مسؤوليت نه دي.

پہ دی گنہ کی د لیکوالانو لنپہ پیژندنہ

- دکتور مصباح اللہ عبد الباقي
استاد برنامہ ماستری ورئیس پوهنتون سلام
misbah.abdulbaqi@gmail.com
- پوهاند دوکتور محمد اسماعیل لبیب بلخی
استاد برنامہ ماستری پوهنتون سلام
prolbalkhi@gmail.com
- استاد فتیح اللہ احدی
استاد پوهنځی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون سلام
fetehullah.ahady2020@gmail.com
- استاد احمد صمدی
استاد ورئیس پوهنځی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون سلام
ahmadsamadi26@gmail.com
- دکتور فصیح اللہ عبد الباقي
استاد برنامہ ماستری پوهنتون سلام
fasih.1392@gmail.com
- استاد پوهندوی عبدالحلیم حکیمی
استاد پوهنځی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون سلام
halim.hakimi52@gmail.com
- استاد دکتور خیبر خیشکی
استاد پوهنځی اقتصاد پوهنتون سلام
k.khishki@gmail.com
- استاد پوهندوی دوکتور رفیع اللہ عطاء
استاد برنامہ ماستری پوهنتون سلام
Rafi.ata@gmail.com

فهرست

صفحه	عناوین
۱	مقدمه / پیلیزه
۸	تفکر راهی به سوی ایمان
۲۷	د بهرنیو هېوادونو سره د اسلامي امارت اړیکې د اسلامي شریعت په رڼا کې
۷۲	اسلام و تئوریهای روابط بین الملل
۸۳	بررسی انتفاع از مال گروهی از منظر شریعت اسلامی و نظام حقوقی افغانستان
۹۵	فرق میان وعده و قرار داد
۱۰۶	په تفسیر کې (دخیل) یا د قرآن کریم ناسم او گډوډ تفسیرونه معنی او مفهوم، شالید، لاملونه، ډگرونه او ناوړه پایلې یې
صفحه	چکیده های مقاله های انگلیسی
۱۲۵	مطالعه و بررسی دسترسی و عملکرد بازار (MAP)؛ موانع فنی و حاکم بر تجارت در منطقه آسیای مرکزی (CAR) (مطالعه موردی در درباره تجارت زردآلو)

ملخصات البحوث باللغة العربية

الصفحة	العناوين
١٢٦	التفكر طريق نحو الإيمان
١٢٦	العلاقات الدولية للإمارة الإسلامية في ضوء الشريعة الإسلامية
١٢٧	الإسلام و نظريات العلاقات الدولية من خطاب حل المشاكل إلى خطاب الحيلولة دون بروزها
١٢٧	الاستفادة من المرهون من منظور الشريعة الإسلامية والنظام القانوني الأفغاني
١٢٨	الفرق بين الوعد والعقد
١٢٨	الدخيل في التفسير معناه، مفهومه، خلفيته، أنواعه، مجالاته، و آثاره السيئة
١٢٩	دراسة الوصول إلى السوق والأداء (MAP) ؛ العوائق التقنية والحاكمة على التجارة في منطقة آسيا الوسطى (دراسة عن حالة تجارة المشمش)

مقدمه

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين و على آله و أصحابه أجمعين أما بعد.

خوبن يو چې د سلام پوهنتون د علمي مجلې بله گڼه محترمو لوستونکو ته په داسې حال کې وړاندې کوو چې د لوړو زده کړو د وزارت له لورې يې رسمي جواز تر لاسه کړی دی، په دې اړه د لوړو زده کړو د محترم وزارت د تحقيق، تالیف او ترجمې د ریاست د ځوان رئیس بناغلي استاد حمید الله مزمل صاحب هلې ځلې د ستاینې وړ دي چې د خپل کار په ډگر کې د ټولو پوهنتونونو سره د خپلې وسعې او توان پورې مرسته کوي، په تیر حکومت (د جمهوریت په وخت) کې مور ډېره هڅه وکړه چې د مجلې لپاره رسمي جواز تر لاسه کړو مگر د هغه وخت د امنیت له لورې د مداخلې په نتیجه کې په دې کار و نه توانیدو، او د امنیت له لورې زموږ غوښتنې ته د رد ځواب ورکړ شو، خو الحمد لله چې اوس دا ستونزه له منځه تللې.

د خوښۍ خبره دا ده چې د سلام د علمي مجلې له لورې د رسمي جواز د ترلاسه کولو وروسته به په دې مجله کې نشر شوی مقالې او بحثونه په پوهنتونونو کې د ترفیعاتو لپاره د لوړو زده کړو د محترم وزارت له لورې معتبر گڼل کېږي، په دې توگه به د سلام علمي مجلې صفحات د محترمو څېړونکو او استادانو د مقالو او بحثونو د چاپ لپاره تل آماده وي خو په دې شرط چې په بحثونو او مقالو کې لوړ علمي معیارونه په نظر کې ونیول شي.

سلام پوهنتون هوډ لري چې دوو بنسټیزو مسؤولیتونو ته ځانگړی توجه ولري، چې لومړی یې د علم تولید او د بحث او تحقیق د سوبې لوړوالی دی، او دا ځکه چې یوازې همدا لار ده چې ملتونه او هېوادونه پرې د پرمختگ لوړو څلو ته رسېدلی شي، او په دیني لحاظ سلام پوهنتون دا خپل مسؤولیت گڼي چې که اسلامي امت د دې دعوو لري چې یوازې اسلامي امت سره هغه نظام شتون لري چې بشریت ته سعادت ور په برخه کولی شي او هغه د الله تعالی هغه اخیرنی پیغام دی چې د اخیرني دین په حیث بشریت ته د الله تعالی له لورې د محمد صلی الله علیه وسلم په ذریعه را لېږل شوی دی، نور امتونه به دا دعوو هغه وخت جدي واخلې او سر به ورته تیب کړي چې اسلامي امت د ژوند په ټولو اړخونو کې مخکښ وي، او د نورو لاس ته نه وي ناست، او دا هدف هغه وخت لاس ته را تللی شي چې مور په ټولو علمي ډگرونو کې پرمختگ ولرو، او د بحث او تحقیق په میدان کې تر هر چا دمخه یو.

دویم مسؤولیت چې سلام پوهنتون ورته ځان ژمن گڼي هغه دا دی چې علمي تحقیقات او بحثونه په داسې موضوعاتو متمرکز کړي چې د ټولني د فکري، نظري او عملي ستونزو سره تړاو ولري، او دا ځکه چې هغه بحث او تحقیق چې بشریت، ملت او هېواد ترې گټه پورته نه کړي، او د ټولني په پرمختگ کې ترې کار وا نه اخیستل شي هغه مفید او گټور تحقیق نه بلل کېږي، خو د دولتي، او خصوصي سکتور د ادارو څخه مو هېله دا ده چې په دې کار کې همکاري وکړي، مور هغه موضوعاتو ته متوجه کړي چې هغوی ورسره مخ دي، او علمي څېړنو ته اړتیا لري، او همدا راز د هغه بحثونو څخه استفاده وکړي چې د پوهنتونونو او لوړو زده کړو د مؤسساتو له لورې په لاره اچول کېږي.

د لوړو زده کړو د مؤسساتو یوه بنسټیزه ستونزه

د اسلامي امارت د راتگ سره سم د لوړو زده کړو وزارت د هغه وزارتونو او ادارو څخه وه چې د لومړي سر نه فعال وه، او مسؤولینو یې زیات زحمتونه وگالل، او ډېرې هلې ځلې یې وکړې چې د تحصیل بهیر ټکنی نه شي او پوهنتونونه په عادي ډول خپل فعالیت ته ادامه ورکړي، مگر د دې ټولو سره سره په هېواد کې د لوړو زده کړو مؤسسې او پوهنتونونه د محصلینو د کمښت د بحران سره مخ دي، تر دې چې د تیر کانکور په پایله کې دولتي پوهنتونونو ته په یو لړ رشتو کې په کافي شمېر محصلین نه دي معرفي شوي، تر دې چې په لویو دولتي پوهنتونونو کې په څه رشتو کې صنفونه نه دي تشکیل شوي، د محصلینو د کمیدو بنسټیز لاملونه دوه دي:

لومړی: د تحصیل لپاره د انگیزې کمی

په دې معنی چې په عامه توګه عصري زده کړی ځوانان د دې لپاره کوي چې د سند د تر لاسه کولو وروسته له دې لارې څه وظیفه او کار تر لاسه کړي، او امرار معاش وکړي شي، مګر دوه پوهنځي چې د شرعیاتو او حقوقو پوهنځيو څخه عبارت دی چې فارغین به یې عموماً د قضا او څارنوالۍ په ډګر کې په کار مصروفېدل، خو وروسته له دې چې د قضا سیستم بدلون وموند او د مدافع وکیلانو او دولتي څارنوالانو دندې پیکه شوی او قضایي اسلاک د دیني مدرسو او جامعاتو پورې ځانګړی شو، نو دا دوه پوهنځي د لویو ستونزو سره مخ شول، همدا راز د نورو پوهنځيو او دبیارتمنتونو فارغین هم له دې امله کم شول چې په دولتي اداراتو کې د لیاقت او تخصص پر بنسټ څوک نه توظیفیږي، او کوم خلک چې توظیف هم شي امتیازي معاش نه ورکول کیږي، او عادي معاشونه ډیر ضعیف دي، د دې ترڅنګ په خصوصي سکتور کې د کار کونکو ډېرو مؤسساتو د بندیدو له امله د کار ډیر فرصتونه له منځه ولاړل، همدا راز د عصري تعلیم په اړه د یو شمېر مسؤلیانو یو لړ تصریحات هم د ځوانانو په منځ کې د تحصیل د انگیزې د کمېدو لامل وګرځېده، او په ځوانانو کې د تعلیم او تحصیل د انگیزې د کمېدو له امله په پوهنتونونو کې د محصلینو شمېر راکم شو، تر دې چې هغه پوهنتونونه چې په کانکور کې به یې پخوا ډېر زیات شمېر محصلینو ګډون کاوه د ډیرو لوړو تخفیفونو د اعلان سره سره یې اوس په کانکور کې په ډېر لږ شمېر کې محصلین ګډون کوي، او د داخلي په وخت کې او د درسونو د پیل کېدو په وخت کې دا شمېر نور هم را کمېږي.

دویم: د هېواد والو ضعیف اقتصادي وضعیت

د خصوصي پوهنتونونو او د لوړو زده کړو د مؤسساتو د محصلینو د کمېدو دویم لامل د هېوادوالو اقتصادي ستونزې دي، سره له دې چې ډېرو پوهنتونونو او د لوړو زده کړو مؤسساتو خپل فیسونه (تحصیلي لګښتونه) ډېر راکم کړي دي، تر دې چې د دې تخفیف او کموالی کچه له ۵۰٪ څخه هم لوړه ده، مګر بیا هم ډېر محصلین د ضعیف اقتصادي وضعیت له امله د دې توان نه لري چې دا لګښتونه پرې کړي شي، کله چې یو څوک په داسې حالت کې قرار ولري چې د ژوند بنسټیزو اړتیاو ته اړ وي هغه نشي کولی چې د خپلو اولادونو په تحصیل باندې مصرف ته زړه ښه کړي، د دې ترڅنګ یو شمېر هغه شتمن خلک چې په تحصیل باندې د مصرف توان یې درلوده له هېواد څخه بیرون ته ولاړل چې دې هم په د خصوصي پوهنتونونو او د لوړو زده کړو د مؤسساتو د محصلینو په شمېر منفي اغېزه درلوده.

او کله چې په دې ورستیو ورځو کې نجونې د موقت وخت لپاره د پوهنتونونو او لوړو زده کړو د مؤسسو څخه منع کړي شوی نو دا ستونزه نوره هم زیاته شوه، تر دې چې د لوړو زده کړو یو زیات شمېر مؤسسات د بندیدو د تهدید سره مخ دي.

د دې ستونزې چاره څه ده؟

دا ستونزې شاید تر ډیره بریده د هېواد د عامو سیاستونو سره تړاو ولري، چې هغه د لوړو زده کړو د وزارت مسؤولیت هم نه دی، او کېدلی شي چې په هغوی کې بدلون او هغوی سمونه د یو وزارت د صلاحیت څخه پورته هم وي، له دې امله عمومي باور دا دی چې دا او دې ته ورته نورې ستونزې په ټوله کې د اسلامي امارت د ځانګړې توجه په نتیجه کې حل کېدلی شي، هغه په داسې توګه چې د لوړو زده کړو د مؤسساتو څخه فارغېدونکو ځوانانو ته په ټولنه کې په هماغه کچه اهمیت ورکړی شي چې دوی یې مستحق دي، په دولتي وظائفو کې توظیف باید د اهلیت پر بنسټ وي، د دیني او دنیوي تعلیم چې کوم تفریق د یو شمېر مسؤولینو په ذهنونو کې موجود دی هغه باید له منځه ولاړ شي، په دې معنی چې مور په دیني تخصصاتو او رشتو کې تخصص ډېر اهم او په نورو علومو کې تخصص ته په کم اهمیت قائل نه شو، ځکه په اسلام کې د هر علم اهمیت په هغه وخت کې هغه ته د اړتیا په کچه ټاکل کیږي، که په یو وخت کې مور د فقهي متخصصین زیات ولرو او د زراعت او مالدارۍ کافي متخصصین و نه لرو په دې وخت کې به ترجیح د زراعت او مالدارۍ تخصص ته وي نه د فقهي تخصص ته او په دې وخت کې به همدا د دین غوښتنه وي.

د دې ترڅنگ په هېواد کې د واقعي اقتصادي پرمختګ رامنځته کول د دې ستونزې د علاج یو بل اړخ دی، داسې واقعي اقتصادي پرمختګ باید رامنځته شي چې هلته اقتصاد په صنعت او تولید باندې ولاړ وي، چې په نتیجه کې یې مور تجارتي بلانس وساتلی شو، او هېوادوالو ته د کار او شغل فرصتونه برابر کړی شو، چې دا کار یوازې د خامو موادو په پلور نه شي تر سره کېدلی، همدا راز د افغانی د قیمت د مستقر او برقرار ساتلو لپاره د مصنوعي لارو پر ځای (چې هره اونۍ یا هره میاشت یو مقدار ډالر عام بازار کې پلور ته تقدیم کړو تر څو په مصنوعي شکل د افغانی طلب زیات کړو او د ډالرو عرضه زیات کړو او د افغانی قیمت د ډالر په مقابل کې برقرار وساتو، لکه تیر حکومت به چې کول، هغه حکومت خو له دې امله چې په بهرنیو سرچینو یې زیات اعتماد وه دا کار یې په دوامداره توګه کولی شو، مګر اسلامي امارت خو په دوامداره توګه دا کار نه شي کولی ځکه په بیروني تمویل نه اعتقاد لري او نه اعتماد، بله دا چې دا کار خو په مؤقت ډول ښه دی مګر اوږد مهالی حل خو نه شي کېدلی) داسې سمونونه بنسټیزو بدلونونو ته اړتیا لري، د افغانستان د اقتصاد د بنسټیزو سکتورونو ټاکل په هغوی سرمایه کداري کول (لکه صنعت، زراعت، معادن، او داسې نور) تولیدي اقتصاد ته توجه کول، کارخانې، فابریکې او انتاجي واحدونه رامنځته کول، تر څو له یوې لورې په هېواد کې د کار فرصتونو ایجاد کړو او له بل پلوه مو خپل هېواد د یو استهلاکي بازار پر ځای په یو انتاجي هېواد بدل کړی وي، د تجارت بلانس مو برابر ساتلی وي، د بل چا په رحم وګرم نه یو ولاړ چې هر وخت وغواړي اقتصاد راته د صفر سره ضرب کړي، د بیلګې په توګه مور تقریباً ۵۰٪ خپل بنسټیز غذایی توکي لکه غنم له بیرون څخه واردوو، وریچې چې زموږ د هېوادوالو بنسټیز خوراک دی تر ۸۰٪ له بیرون څخه واردوو، برق مو له بیرون څخه دی، او د دې لپاره که کافي ډالر و نه لرو څرنگه به وتوانېږو چې دې حالت ته ادامه ورکړو، له دې امله دا حالت د اسلامي امارت د رهبریت څخه د دې غوښتنه کوي چې د بدلون لپاره یې جدي او علمي هڅې وکړي.

د دې تر څنګ دا د دې غوښتنه هم کوي چې دلته قانون مندي رامنځته شي، مزاجیت له منځه ولاړ شي، ځکه د دې پرمختګ لپاره سرمایه گذاري ته اړتیا ده، او د یوې مطمئنې ټولنې رامنځته کېدو ته اړتیا ده، او دا دواړه د قانونمندی پرته ممکن نه دي، همدا راز آزاد تجارت او د نړۍ په کچه عادلانه تعامل ته لاس رسی دې ته اړتیا لري چې مور د نړۍ سره اړیکې ولرو، خپله خبره په هر فورم وکړی شو، د دې اړیکو د ایجاد په مخ کې که څه د نړیوالو ظالمانه رویه مانع ګرځېدلی هلته مور له داخل څخه هم څه خنډونه ایجاد کړي دي، مور باید د دې اړیکو په مخ کې پراته خنډونه له منځه یوسو په ځانګړې توګه هغه څه چې په هغه کې د اسلام د ثوابتو څخه تنازل نه وي، او بیا خپله قضیه د خلکو سره شریکه کړو، لږ تر لږه هغه خلک خو به رسوا کړو چې دوه ګوني معیارونه کاروي، او ظالمانه تعامل کوي، دا ټول هغه کارونه دي چې د هېواد د حالاتو د سمونې لپاره اړین دي، چې په نتیجه کې به یې زموږ د هېوادوالو اقتصادي حالت ښه شي، او دا کار سیاسي ارادې ته اړتیا لري چې د اسلامي امارت رهبري باید ونیایي.

مور په دې باور یو چې دا ټول کارونه باید د اسلامي امارت په اولویتونو کې قرار ولري، ځکه د اسلامي امارت مقصد او مرام هغه مقاصد تر لاسه کول دي چې د هغوی لپاره لوی الله جل جلاله خپل اخیرنی پیغمبر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم رالېږلی دی، بلکې مخکیني ټول انبیاء علیهم السلام یې د هغوی د حفاظت او رعایت لپاره رالېږلي دي، دا مقاصد چې هغه ته د فقهې او اصول فقهې علماء د دین ضروریات وایي، د دې پورته ګامونو د اخیستلو څخه پرته نه شي ترلاسه کېدلی، او دا پورته ګامونه او کارونه تر هغه وخت پورې نه شي تر سره کېدلی چې د دې لپاره کار ور خلک رامنځته نه کړی شي، او د افغانستان ملت د علم او معرفت په ګاڼه سنبال نه شي، هغه مقاصد چې د دین ضروریات دي او باید چې د اسلامي امارت په اولویتونو کې قرار ولري د امت د علماو او مجتهدینو له نظره په لاندې امورو کې را خلاصه کېږي:

لومړی د دین ساتنه، حفاظت او وده او پراختیا:

مخکې له دې چې د دین د حفاظت او ودې او پراختیا په اړه خبره وکړم دا اړین بولم چې ووايم چې یو شمېر خلک د دې مقاصدو حفاظت په ډیر ناقص ډول فهموي، تصور یې دا دی چې کله د ارتداد سزا تطبیق شوه نو د دین حفاظت تر

سره شو، همدا راز کله چې په غل باندې د سرقي او غلا حد جاري شو نو د مال حفاظت تر سره شو، دا ډیر ناقص تصور دی، له همدې امله علماء وايي چې د دې هر مقصد د حفاظت لپاره دوه ډوله وسائل وجود لري یو ډول یې ایجابي او مثبت وسائل دي، او دا هغه وسائل دي چې د دې مقاصدو د ودې او پراختیا هدف ترې تر سره کیږي، چې له دې وسائلو څخه کار اخیستل اړین دي، او دا وسائل غالب دي، او بل ډول سلبي وسائل دي چې هغه د هغه چا پر ضد استفاده کیږي چې د دې مقاصد پر ضد درېږي او پر دې مقاصدو تجاوز او زیاتی کوي، لکه شرعي جزاگانې چې د دې مقاصدو د حفاظت لپاره سلبي وسائل گڼل کیږي.

د دین د ساتنې معنی دا شوه چې د ټولو وسائلو له لارې دین خلکو ته ورسولی شي، د عقیدې د ترسیخ لپاره د هر ډول وسائلو څخه کار واخیستل شي، د عقیدې څخه د دفاع اړوند علومو ته ترویج ورکړی شي، همدا راز په دین باندې د عمل کولو لارې چارې اسانول، او په دین باندې د عمل کونکو لپاره اسانتیاوې برابرول، لنډه دا چې هر هغه څه چې د دین د حفاظت لپاره اړین دي د هغو ټولو وسائلو تهیه کول د مسلمانانو او په ټوله کې د یو مسلمان نظام فرض گرځي چې د دین حفاظت ورته اړتیا لري، هغه که مادي دي او که معنوي او که علمي چې په دې کې د دین څخه د دفاع په مجال کې د متخصصینو د روزلو، د کامیابو دعوت گرانو د تربیه کولو څخه نیولې په ساینسي لحاظ داسې مرحلې ته رسېدل شامل دي چې په نظامي صنعت کې داسې پرمختگونه ترلاسه کړي چې د قرآن د تعبیر سره سم د الله دښمنان پرې ووېرولی شو، لکه الله متعال چې فرمایي: **إِوَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ وَعَدُوُّكُمْ وَالَّذِينَ أَدْبَرْتُمْ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ** [الأنفال: 60].

د دوی (د مقابلې) لپاره د قوت د اسبابو او د غذا لپاره آماده اسونو څخه هر هغه څه آماده کړئ چې توان یې لری چې د الله دښمنان او خپل (ښکاره) دښمنان او د دوی څخه پرته یو شمېر نور داسې خلک پرې وه وېروئ چې تاسې ته نه دي معلوم خو الله تعالی ته معلوم دي.

د دین ساتنه، او دین ته وده او پراختیا ورکول د یو امت او یو ملت لپاره هغه وخت ممکن گرځي چې هغه ټول علمي او معنوي اسباب مهیا کړي چې دا مسؤولیت یې غوښتنه کوي.

دویم د نفس ساتنه:

د نفس د ساتنې څخه مراد دا دی چې هر طبیعي ستونزې او مشکلات چې انساني ژوند د خطر سره مخامخ کوي د هغو لاملونو معالجه وکړی شي، په دې کې د طبیعي پېښو، آفتونو مخنیوی، د امراضو معالجه، د دې لپاره ټول وسائل تهیه کول، همدا راز د دوا سازی، صنعت، د دې ترڅنګ زراعت ته وده چې د انساني ژوند د بقاء لپاره اړین توکي برابروي، او د افغانستان د ملت غذایی اړتیاوې پوره کوي، او همدا راز د ژوند د چاپېریال ساتنه، ځکه چې د چاپېریال ککړتیا ټول محیط، فضاء، هوا، وچه، او بحر زهرجن کوي، دا ټول علوم او د دې په څېر نور ډېر علوم چې د انساني نفس د ساتنې او د انسان د ژوند د حفاظت او رعایت لپاره اړین او ضروري دي، او له دې علومو پرته دا کار ممکن نه دی، نو دا هم د یو مسلمان نظام دیني فرض دی، ځکه دا د اسلام مقصد دی، او د اسلام د مقاصدو ساتنه د اسلام ساتنه ده.

درېم د عقل ساتنه:

د دې معنی دا ده چې دا لاندې کارونه سرته ورسېږي: معرفت او علم ته وده ورکول، نوي افقونه پرانستل، د عقلي علومو د پرمختګ لپاره لارې برابرول، تجربوي علومو ته وده ورکول، ځکه د علم پرمختګ او عقل ته وده ورکول د دوو هدفونو لپاره اړین دي، لومړی دا چې علم او عقل پرمختګ کوي په هماغه اندازه انسان د الله معرفت په درسته توګه ترلاسه کوي، او په هره اندازه چې د الله تعالی په اړه د انسان معرفت زیات وي په هماغه اندازه یې تدین قوي وي او د الله تعالی څخه یې وېره او خشیت تر هر چا زیات وي، لکه الله تعالی چې فرمایي: **{أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا**

أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيَضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَعَرَابِيٌّ سُودٌ (27) وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَأَلْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ [فاطر: 27، 28].

په دې ایت کې د زراعت، جبالوجي او بیالوجي او نورو ساینسي علومو اړوند قضایا ذکر شوي دي، او وروسته بیا وایي چې د الله تعالی څخه یوازې د هغه عالم بندگان وېره لري، نو د عقل په پراختیا سره د دین قوت رامنځته کېږي. دوهم چې د علم د پرمختګ، ودې او پراختیا په نتیجه کې چې کوم هدف لاس ته راځي هغه په ځمکه باندې د انسان لپاره د الله تعالی د خلافت ټاکل شوي اهداف لاس ته راوړل دي. په ځمکه باندې د الله تعالی د خلیفه په حیث د دې ځمکې ابادول، او د هغه ټولو کائناتو څخه استفاده چې الله تعالی د انسان تسخیر کړي دي له هغوی څخه استفاده د انسان مسؤولیت دی، او دا مسؤولیت د عقل او علم د پرمختګ او ودې څخه پرته سرته رسول ممکن نه دي، له دې امله باید عقل وساتل شي، او وده ورکړی شي، همدا راز هغه څه چې عقل له منځه وړي، او یا یې د مشکل سره مخ کوي د هغوی مخنیوی کول، چې دا کارونه ډیرو زیاتو سیستمونو رامنځته کولو ته اړتیا لري، او دا ټول د علم او معرفت د رشد ضرورت او اړتیا را په گوته کوي.

څلورم د نسل د تسلسل او د نسب حافظت او ساتنه:

د دې معنی دا ده چې هغه پاک او د مشکلاتو څخه لېری ټولنیز نظام رامنځته کړی شي، د بشري نسل استمرار یوازې د بچو په پیدا کولو نه ترسره کېږي، بلکې د هغه تر څنګ باید هغه لاملونه هم له منځه یوړل شي چې د انسان وژنې سبب ګرځي، لکه د یو هیواد پر بل باندې تجاوز، داخلي جنگونه چې دا کارونه د سیاسي بصیرت او د تفاهم وړتیا ته اړتیا لري، همدا راز هغه امراض باید معالجه شي چې د مور او طفل د تلف کېدو لامل ګرځي، همدا راز هغه مخاوف ختمول چې په نوره نړۍ کې د انساني نسل د تسلسل مانع ګرځي او له امله یې خلک د نسل د تحدید پروګرامونه په لاره اچوي، چې قرآن کریم له هغه څخه د [وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ] [الأنعام: 151] په الفاظو منع کړی ده، همدا راز د اخلاقو زیانمنونکي پروګرامونه مخنیوی او ټولني ته بدایل وړاندې کول، د کورنۍ حفاظت، په غوره اخلاقو باندې د ټولني د وګړو روزل او نور ډېر کارونه د دې مقصد د حفاظت او رعایت لپاره اړین او ضروري دي.

پنځم د مال ساتنه، رعایت او پراختیا:

د دې معنی دا ده چې اسلامي امت په عامه توګه او د افغانستان مسلمان په ځانګړې توګه باید د مال او اقتصاد په میدان کې چې د ژوند عصب تشکیلوي تر هر چا دمخه وي، د مال او اقتصادي وساتلو زیاتوالی باید یو بنسټیز هدف او مقصد وي، فقر باید له منځه یوړل شي، تجارت او اقتصادي او مالیاتي نظام ته باید وده ورکړی شي، هغه سیستمونه باید په کار واچول شي چې د مالي وساتلو د کمبود له امله د ملت د هوساینې او پرمختګ هیڅ ډول پروژه د ځنډ او ځنډ سره مخ نه شي، د احتساب داسې ادارې باید وجود ولري چې د بې ځایه مصارفو مخنیوی وکړي، د غلا او اختلاس مخه ونیسي، دا ټول قوي اقتصادي ټیم ته اړتیا لري، چې په نتیجه کې یې د اسلام دا بنسټیز مقصد ترلاسه کېدلی شي.

دا مقاصد د یو مسلمان نظام بنسټیز مقاصد هم دي، ځکه د اسلام پلي کول باید همدا مقاصد تر لاسه کړي، که دا مقاصد تر لاسه نه شي نو د دې معنی به دا وي چې مور اسلام په درست شکل نه دی فهم کړی او نه مو په درست شکل تطبیق کړی دی، او دا ټول علم او معرفت ته اړتیا لري، تخصص ته اړتیا لري، او ددې لپاره چې کومې ادارې باید د کار خلک او متخصصین تیار کړي هغه همدا پوهنتونونه او د لوړو زده کړو مؤسسات او ادارې دي، له دې امله دې ته وده ورکول، د دې حمایت کول د اسلامي امارت د مسؤولیتونو څخه یو مسؤولیت دی، چې الحمد لله ډېر مسؤولین په دې خبره ټینګار هم کوي، خو یوازې په خوله باندې ټینګار کفایت نه کوي بلکې داسې عملي ګامونه پورته کول پکار دي چې دا حمایت عملاً یو واقعیت وګرځي، او هغه ټولې ستونزې چې د دې ادارو په مخ کې خنډونه ایجادوي له منځه یوړل شي، او د ټولې ټولني تر څنګ دا ادارې هم خپل مسؤولیت او امانت په ښه توګه سرته ورسولی شي.

د تېر په خېبر په دې گڼه کې ډېر متنوع مضامین ځای پر ځای شوي دي، چې ټول د سلام پوهنتون د استادانو د قلمونو ترشحات دي، په دې گڼه کې لاندې بحثونه شامل دي:

لومړی بحث: «تفکر راهی به سوی ایمان» چې محترم پوهاند دکتور محمد اسماعیل لیبب بلخي صاحب (د سلام پوهنتون د شرعیاتو د پوهنځي استاذ) لیکلی دی، په دې بحث کې یې په دې ټینګار کړی چې تفکر یو بشري اړتیا او دیني فریضه ده چې ډیر خلک ترې غافل دي، قرآن کریم انسان همبشه درست تفکر ته هڅولی دی، په دې بحث کې هغه گټې په تفصیل سره په گوته کړي دي چې د درست تفکر په نتیجه کې انسان ته تر لاسه کیږي.

دویمه څېړنه د «د بهرنیو هېوادونو سره د اسلامي امارت اړیکې د اسلامي شریعت په رڼا کې» تر عنوان لاندې د سلام پوهنتون د محترم رئیس دکتور مصباح الله عبد الباقي لیکنه ده، د وخت اړتیاو ته په کتلو سره ډیره یوه مهمه موضوع یې تر څېړنې لاندې نیولې ده، یو شمېر متشدد افکار لرونکي خلک دې ډول اړیکو ته د ولاء او براء د عقېدې په تناظر کې گوري چې دا ډول لید لوړې درست نه دی، زموږ په فقهي تراث کې دې اړیکو ته د مصلحت او مفسدې په تناظر کې کتل شوي دي، او په هر ځای کې چې د امت او ملت مصلحت ایجاب کړی هلته مسلمانانو د خلکو سره اړیکې لرلې دي، په دې څېړنه کې ددې لپاره هم تنظیر شوی چې آیا اسلام د اسلامي هېوادونو تعدد مني چې بیا د هغوی ترمنځ پر اړیکو بحث وشي؟ لنډه دا چې د وخت د اړتیا سره سم یې یوه مهمه موضوع څېړلې ده.

درېمه مقاله چې د «اسلام و ثنوری های روابط بین الملل از گفتمان حل المسائلی به گفتمان رهایی بخش» تر عنوان لاندې د دکتور رفیع الله عطا (د افغان نړیوال پوهنتون رئیس) او فتیح الله احدی (د سلام پوهنتون د حقوقو د پوهنځي استاذ) له لورې په گڼه لیکل شوی ده، په دې مقاله کې لیکوالانو هڅه کړې چې ووايي چې په بین المللي اړیکو کې اسلام یوه ځانگړی تگلاره لري، او هغه دا ده چې اسلام داسې اصول لري چې که التزام پرې وشي نو د ملتونو او هېوادونو ترمنځ مسائل اصلا بروز نه کوي، او نه منځته راځي، دا په داسې حال کې چې د نړیوالو اړیکو نور نظریات پر دې بنسټ ولاړ دي چې که ستونزې رامنځته شي نو باید څرنگه له منځه ولاړې شي او حل کړی شي.

څلورمه مقاله چې د «برسی انتفاع از مال گروهی از منظر شریعت اسلامی ونظام حقوقی افغانستان» تر عنوان لاندې محترم پوهندوی عبد الحليم حکيمي لیکلې ده، یوه مهمه موضوع یې په کې څېړلې ده چې په افغانستان کې زیات خلک ورته اړتیا لري، د احتیاط اړخ ته یې ترجیح ورکړی او د رهن څخه یې استفاده سره له دې چې د بیع وفا په شکل کې هم ناسمه بللې ده.

څلورم بحث چې د «فرق بین وعده و قرارداد» تر عنوان لاندې د محترم دکتور رفیع الله عطا (د افغان نړیوال پوهنتون رئیس) او محترم احمد صمدی (د سلام پوهنتون د حقوقو د پوهنځي رئیس) له لورې لیکل شوی دی، د حقوقو یوه تخنیکي موضوع یې په کې څېړلې ده، او هغه دا چې وعده او تړون دوه متفاوت شيان دي، وعده اخلاقي التزامات درلودلې شي مگر قانوني التزامات نه لري، اما تړون او قرارداد قانوني او شرعي التزامات لري، همدا راز لیکوال هڅه کړې چې د بېلا بېلو نورو اړخونو څخه هم د وعده او قرارداد تر منځ تفاوتونه بیان کړي او د یو شمېر خلکو په اذهانو کې چې کوم خلط په دې اړه وجود لري هغه لیرې کړي.

پنځم بحث چې د «په تفسیر کې «دخیل» یا د قرآن کریم ناسم او گډوډ تفسیرونه» تر عنوان لاندې محترم دکتور فصیح الله عبد الباقي (د سلام پوهنتون د شرعیاتو د پوهنځي استاذ) له لورې لیکل شوی دی، او هڅه یې کړې ده چې د قرآن کریم د ناسم تفسیر مفهوم، انواع، احکام او زیانونه په گوته کړي، دا موضوع ځکه له اهمیت څخه برخمنه ده چې په اسلامي

فکر کې زیات انحرافات له همدې امله رامنځته شوی دي، منحرفو ډلو همېشه د دې هڅه کړې چې خپلو غلطو او ناسمو عقائدو او تصوراتو ته د قرآن کریم د ناسم تفسیر له لارې وراج ورکړي، او اوس هم په د اسلامي امت په فهم کې انحرافات له همدې لارې د ترویجول هڅې کيږي.

په انگلیسي برخه کې مور یوه مقاله لرو چې د محترم دکتور خیبر خیشکي په قلم لیکل شوی ده او عنوان یې

Market Access and Performance (MAP) Study; Technical and Governing Barriers to)

(Trade in the Central Asian Region (CAR) (Case Study on Trade in Apricots) دی، دا

یوه تطبیقي څېړنه ده چې د منځنۍ آسیا په هیوادونو کې د تجارت پر وړاندې کوم ډول رسمي او تخنیکي خنډونه وجود لري، د دې خنډونو د څیړلو لپاره یو تجارتي توکی (زردالو) د نمونې په توګه انتخاب شوی، دا موضوع له دې اړخه زیات اهمیت لري چې د دې ډول خنډونو د لیرې کولو په نتیجه کې د سیمې د هېوادونو ترمنځ تجارت ته وده ورکول ممکن ګرځي، له دې امله چې افغانستان د منځنۍ او جنوب شرق آسیا ترمنځ پروت دی نو د دې دواړو سیمو او نورو سیمو ترمنځ په تجارت کې ډیر مهم رول لوبولی شي.

د سلام علمي مجلې اداره د محترمو څېړونکو د اسانتیا لپاره د څېړنو لنډیزونه په انگلیسي او عربي ژبې هم وړاندې کوي، تر څو هغه څېړونکي چې د پښتو او فارسي ژبې څخه استفاده نه شي کولی پر تر لړه د نشر شوو څېړنو د محتوا څخه خبر شي.

په دې ګڼه کې نشر ته سپارل شوی څېړنې د محترمو څېړونکو د زحمتونو نتیجه ده، مګر له دوی څخه هیڅ څېړونکی هم د دې ادعاء نه کوي چې څېړنه یې د نقد څخه پورته ده، او یا په کې غلطې نه شي واقع کېدلی، دا یو بشري هڅه ده چې د نقد په نتیجه کې نورې هم ښه کېدلی شي، له دې امله د سلام د علمي مجلې اداره ټولو محترمو څېړونکو ته بلنه ورکوي چې څېړنې شوی څېړنې په علمي توګه نقد کړي، او علمي نقد لپاره د سلام د علمي مجلې صفحات د محترمو څېړونکو په خدمت کې دي.

د سلام علمي مجلې اداره د هغه څېړونکو او استاذانو څخه مننه کوي چې زحمت یې ایستلی او علمي څېړنې یې کړي دي، د الله تعالی له دربار څخه دوی ته د لایات توفیق غوښتنه کوي، او نور محترمو استاذانو او څېړونکو ته بلنه ورکوي چې د ټولنې د علمي پرمختګ لپاره علمي او تحقیقي لیکنې وکړي، تر څو د سلام علمي مجلې له صفحاتو نشر ته وسپارل شي.

د سلام د علمي مجلې اداره

تفکر راهی به سوی ایمان

پوهاند دکتور محمد اسماعیل لیبب بلخی^۱

خلاصه بحث

از آنجایی که تفکر از اهمیت بسزایی برخوردار است علماء آن را عبادت دانسته و در تصحیح تصور، عقیده، سلوک و جهان بینی انسان نقش مؤثر برایش قائل اند که می توان آنرا راهی به سوی ایمان خواند

درین نوشتار که بحثی تحت عنوان: " تفکر راهی به سوی ایمان " نگاشته شده موضوعات ذیل را احتوانموده است:

نخست معنای لغوی واصطلاحی تفکر، بعد اهمیت وفضیلت آن، سپس از حقیقت تفکر سخن به میان آمده است.

البته راجع به انواع واقسام تفکر و تقسیم آن به پسندیده و غیر پسندیده بحث شده ومجالات آن به صورت تفصیلی مورد بحث وکنکاش قرار گرفته است، وهم از روشهای قرآن کریم راجع به دعوت به تفکر بحث به میان آمده وازموانع آن نیز صحبت شده است.

فواید واثار تفکر که از موضوعات مهم در تفکر است، در این نوشتار به تفصیل بررسی ومورد تحقیق واقع شده، شماره واربه نگارش گرفته شده است، وبحث با ذکر نتایج به دست آمده اختتام یافته است.

مقدمه

الحمد لله والصلوة والسلام على خير خلق الله وعلى آله واصحابه و من اهتدى بهداه وبعد!

انسان مخلوقی مرکب از عقل، جسد، قلب و روح است و هر یک از این اجزاء نیازمندی و احتیاجات ویژه خود را دارد که از آن تغذیه نماید. الله تعالی برای هر یک غذای مناسبی قرار داده که بوسیله آن تغذیه می شود، قراءت؛ خواندن و مطالعه غذای عقل است، طعام و انواع خوراکی ها غذای جسد، خلوت با نفس و تفکر در آفریدگار مخلوقات و آیات الهی غذای روح است.

از طرف دیگر الله تعالی نظام هستی و کائنات را با صنعت بسیار بدیع و عجیب و با اتقان کامل پروردگاری آفریده و آن را برای انسان مسخر ساخته و ارتباط انسان را با جهان هستی و کائنات ارتباط مسالمت آمیز، با انسجام و تفاعل قرار داده است و الله تعالی در کتاب های ارسالی اش برخی اسرار این کون را برای انسان یادآور شده و عرصه های گسترده یی را واگذاشته تا انسان عقل خویش را در کشف و استکشاف آن به کار برده و بر آتش زنه فکر خویش در آن چخماق زند. و از این جهت در بسیاری از آیات قرآنی به دقت نظر و غورنمودن و اندیشیدن در جهان هستی و کائنات فرا خوانده شده و به روش های گوناگون مطالبه صورت گرفته است؛ از جمله اسلوب استفهام انکاری بر آنان که حواس ادراکیه خویش را به کار نبسته و مهم ترین وظیفه آن را - که تفکر است- معطل قرار داده اند الله تعالی می فرماید: « أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا... » و این گونه به صیغه های « أَوَلَمْ يَرَوْا... » و « أَوَلَمْ يَنْظُرُوا » و « أَفَلَا يَنْظُرُونَ... » آمده و در مقابل بر آنان که تفکر و تدبیر می نمایند ثنا و ستایش آمده است. الله تعالی می فرماید: « إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاختلاف اللیل والنهار لآياتٍ لأولی الألباب ﴿۱﴾ الذين يذكرون الله قيامًا وقعودًا وعلى جنوبهم ويتفكرون في خلق السماوات والأرض ربنا ما خلقت هذا باطلاً سبحانك فقينا

1-استاد برنامه ماستری پوهنتون سلام ایمیل: prolbbalkhi@gmail.com

عَذَابِ النَّارِ»^(۱) ترجمه: "یقیناً در آفرینش آسمان‌ها و زمین و آمد و رفت شب و روز برای خردمندان نشانه‌هایی است؛ آنانی که الله را ایستاده و نشسته و خفته بر پهلو یاد می‌کنند و در اسرار آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند [و می‌گویند] ای پروردگار ما! این [دستگاه شگفت‌انگیز] را بیهوده نیافریده‌ی تو را به پاکی یاد می‌کنیم پس ما را از عذاب دوزخ نگاه دار."

اهمیت تفکر در آیاتِ دیدنی و خواندنیِ الهی از آن لحاظ است که تفکر سبب افزایش ایمان شده و بر یقین و باورمندی مؤمن می‌افزاید، البته این امر نیازمند آن است که انسان در احکام، بینش درست و آگاهی داشته باشد تا با استمداد از قوهٔ تفکر به حکمت و فلسفهٔ اشیاء و احکام؛ آشنایی حاصل نماید.

تفکر آن مفاهیم ایمانی را که به سبب گناهان غائب شده باشد برای قلب روشن و برملا می‌سازد، و هر نوعی از انواع تفکر دریچه‌یی از دریچه‌های ایمان و روزنه‌یی از حقایق آن را بر قلب انسان می‌گشاید. آنگاه حقایق و معانی ایمانی چون یقین، خشیت، محبت، رجاء، توکل، انابت و... در جولان تفکر، برای قلب نمایان می‌گردد، و البته به هر پیمانه‌یی که تفکر با حضور قلب و اعمال عقل صورت گیرد به همان اندازه حقایق ایمانی روشن‌تر، مؤثرتر و خوب‌تر متبلور می‌شود.

با در نظر داشت اهمیت تفکر و نقش آن در تقویت ایمان و افزایش یقین، خواستم نوشتاری را درین مورد ترتیب، پهلوها و جوانب مرتبط به آن را با استناد به نصوص قرآن و حدیث و اعتماد به گفتار علماء و دانشمندان؛ مورد بحث و بررسی قرار دهم تا باشد این نوشتهٔ مختصر روزنه‌ی روشنی را به سوی تفکر، فواید، اهمیت، آثار و نتایج آن بگشاید و انگیزه‌یی گردد که خواننده‌گان این مقاله را به عبادت تفکر و تأمل وادارد، و همین اهمیت سبب‌گزینش این موضوع برای نگارش نوشتاری به نگارنده گردید، و البته مبرمیت موضوع روی اهمیت و نیازی که به آن دیده می‌شود به خواننده محترم پوشیده نمی‌ماند، و اینک غرض توضیح بیشتر و دست‌یابی به نتایج مطلوب موضوع را طی مباحث ذیل مورد بحث و بررسی به توفیق پروردگار قرار می‌دهیم:

مبحث اول: مفهوم تفکر

تفکر در لغت:

تفکر در لغت اندیشه کردن، تأمل، اندیشیدن، نظر کردن، تأمل در چیزی، اندیشه، فکر و تعمق^(۲). این منظور راجع به معنای تفکر می‌گوید: «فکر و فکر در چیزی اندیشه را به کاربردن است. او می‌افزاید که فکر و افکر و تفکیر به یک معنا اند و تفکر اسم تفکیر است و تفکیر به معنای تأمل و اندیشیدن است^(۳). تفکیر نیز به معنای اندیشه کردن است.»^(۴)

و بدین سان فیروز آبادی در قاموس المحيط گفته است: «فکر بکسر فاء و به فتح آن اندیشیدن در کاری است مانده "فکره" و جمع فکر افکار است، فکر فیه، و افکر و فکّر و تفکّر به یک معنا است.»^(۵)

صاحب المعجم الوسیط راجع به معنای لغوی تفکر گفته است: «تفکّر فی الأمر یعنی إفتکر و معنای افتکر: به یاد آورد و عقلش را در امری به کار برد و تفکیر به کاربردن عقل در امر مشکل و دشواری است تا به حل آن دست یابد»^(۶). از مجموع اقوال دانشمندان لغت در مورد تفکر نقاط ذیل به دست می‌آید:

1- آل عمران: 190-191.

2- دهخدا: علی اکبر دهخدا در سال 1297 تولد و در سال 1324 وفات یافت. لغت نامه دهخدا حرف (تفکر) دانشگاه تهران نشر 1359.

3- ابن منظور: محمد بن مکرم بن منظور افریقایی مصری مشهور به ابن منظور لسان العرب دار صادر بیروت چاپ اول تعداد اجزاء 15 جزء 5 ص: 65 ماده (فکر).

4- لغت نامه دهخدا حرف تا ماده (تفکیر).

5- فیروز آبادی: محمد بن یعقوب القاموس المحيط ج 1 ص: 589.

6- المعجم الوسیط: مولفین: ابراهیم مصطفی، احمد الزیات، حامد عبدالقادر و محمد النجار ناشر دار الدعوة- تحقیق مجمع اللغة العربیة عدد الاجزاء 2 ج: 2 ص: 698.

1- **ریشه تفکر**، تفکیر و افتکر که از مزیدات اند. ماده اصلی و مجرد آنها (ف ک ر) فکر بوده که به معنای استعمال

اندیشه و کار برد آن در امری می باشد.

معنای مجرد و مزید آنها یعنی فکره تفکر، تفکیر و افتکار یک سان بوده یعنی مزیدات آنها هم لازمی استعمال می شود و صله‌ی شان حرف "فی" می آید.

2- تفکر در اصطلاح:

جرجانی در کتابش (التعریفات) راجع به تفکر و تدبر می گوید: «تفکر عبارت از آنست که قلب با تأمل و نگرش در دلیل، دست اندرکار می شود و در تدبر قلب به نگرش در عواقب و نتایج امور می پردازد، و هم می گوید: تفکر آنست که: قلب برای ادراک و دریافت مطلوب در معانی اشیاء می اندیشد.»^(۱)

این القیم می گوید: «تفکر عبارت از طلب قلب آن دانش و معلوماتی ر است که از بواد امر موجود پیدا و حاصل نیست.»^(۲)

مناوی با تعبیر نسبتاً متفاوت تری تفکر را چنین تعریف می کند: «التفکر طلب الفكر وهو يد النفس التي تنال بها المعلومات كما تنال بيد الجسم المحسوسات»^(۳).

تفکر جویای اندیشیدن است و آن عبارت از آله و وسیله‌ی است که قلب روح با آن به دریافت معلومات نائل می شود آن گونه که با دست بدن محسوسات به دست آورده می شود.

راغب راجع به تفکر گفته است: «تفکر همانا نیروی فکری است که علم را به معلوم پیوند می دهد، تفکر سیر و جولان همین قوه بر وفق نظر عقل است که ویژه‌ی انسان بوده برای حیوان نیست، استعمال آن خاص در چیزی است که حصول صورت آن در قلب ممکن باشد؛ ازین رو، رسول الله- صلی الله علیه وسلم- فرموده اند: "تفکروا فی آلاء الله ولا تفکروا فی الله"^(۴) یعنی در نعمت های الله متعال تفکر و تأمل نمایید و در ذات الله تفکر مکنید- چون الله تعالی از وصف شدن به صورت منزه است.»^(۵)

در میان تعریفات ذکر یافته تفاوتی زیادی دیده نمی شود ولی می توان در زمینه تعریف راغب را ترجیح داد چون نسبت به تعریفات دیگر جامع تر و شامل تر است

1. حقیقت تفکر:

تفکر در حقیقت عبارت از همان سیاحت نورانی و ریاضت ایمانی است که قلب، با وعی و درک کامل و عقل با بیداری تمام با هم در آن در فراخنای ساحات ایمان بدون قید و بند از اطراف زمین و قیود شهوات انطلاق می نماید تا به دریافت حکمت و معرفت و تحقق بخشی معانی ایمان و صعود در درجات عبودیت با هم جمع شوند.

پس تفکر در حقیقت فرصت بزرگی برای کشف ساحات بزرگ، فراخ و شدید العمقی در نفس انسان است که رسیدن به آن، در غیر همین اجواء صاف و پاک، ناممکن است؛ اجواء که در آن انوار تدبر با صفای نفس امتزاج می یابد تا به حقایق

1- جرجانی: علی بن محمد بن علی السید الشریف الجرجانی: التعریفات ص: 76 تحقیق ابراهیم الانباری، ناشر: دار الکتب العربی بیروت.

2- مفتاح دار السعادة و منشور ولاية العلم والإرادة لابن القيم الجوزية، طبع دار الکتب العلمیة بیروت- لبنان 23/1.

3- عبدالروف المناوی ت 1031 التوقیف علی مهمات التعاریف تحقیق دکتور عبدالحمید صالح حمدان طبع اول: 1410 هـ 1990 عالم الکتب ص: 104.

4- این حدیث را طبرانی در المعجم الوسیط به روایت ابن عمر آورده و درجه آن را البانی حسن خوانده است و همچنان ابونعیم در الحلیة از ابن عباس به لفظ: "تفکروا فی کل شیء ولا تتفکروا فی الله" آورده است و البته احادیث زیادی به این معنی آمده و عجلونی گفته: اسانید این احادیث ضعیف است اما اجتماع این احادیث قوت کمایی می کند و معنای حدیث صحیح است، کشف الخفا: 311/1 والنهائة فی غریب الحدیث 63/1.

5- الراغب الأصفهانی: حسین بن محمد بن المفضل توفی 440 وقیل 470 بنا بر اختلاف که وجود دارد برخی گفته اند بعد از پنجد فوئیده، المفردات فی غریب القرآن الکریم ج2/643.

عبودیت توأم با ضعف، ناتوانی، عجز و نیازمندی انسان و مشاهده‌ی کمالات ربوبیت توأم با کمال، جمال و جلال آن دست یابد.

تفکر با یک عملیه‌ی بسیط و آسان آغاز می‌یابد، با تفکر، قلب متوجه آیات سرسام‌آور و شگفت‌انگیز الهی و عظمت قدرت بی‌پایان او تعالی در آفریدگان شده به جلال و بزرگی او در فعل و تدبیرش متوجه می‌گردد، البته این در ابتدا طی یک عملیه‌ی آسانی صورت می‌گیرد که نیاز به مجاهده و سعی و تلاش زیاد ندارد، بعد عملیه‌ی تفکر کم کم ارتقا یافته تا آنکه متفکر در معانی و مقاصد آیات و عمق تأثیر آن‌ها می‌اندیشد و تأمل می‌نماید که البته رسیدن به این درجه به نوعی مجاهدت، سعی و تلاش نیاز دارد، و از عهده‌ی این کار، کسی بدر شده می‌تواند که بهره از بصیرت (بینش درونی) داشته و از سمو روحی برخوردار باشد، اینجاست که نور بصیرت نسبت به نور چشم، پیشی می‌گیرد و از ظواهر اشیاء و پدیده‌ها به حقایق آنها راه می‌یابد و فضل منعم را از وراء نعمت مشاهده و درک می‌کند و قدرت عظیم الله تعالی را در هر حرکت و سکون کاینات و جهان هستی به تماشا می‌گیرد و از عجائب آیات الهی در آفاق و آنفس و از حکمت عظیم شرع وی، زاد بزرگ ایمانی فراهم می‌آورد و از همه‌ی اینها شواهدی را بر بزرگی و جلال اسماء و صفات او تعالی، قدرت عظیم و حکمت تقدیرات، به دست می‌آورد^(۱).

جرجانی راجع به حقیقت تفکر می‌گوید: «هو احضار ما فی القلب من معرفة الأشياء» تفکر عبارت از حاضر سازی معرفت اشیایی است که در قلب وجود دارد» و هم گفته است: «التفکر مصباح الإعتبار ومفتاح الاختیار وحديقة أشجار الحقایق و معرفة الأنوار الدقایق»^(۲) تفکر چراغ کسب حیثیت، کلید انتخاب، بوستان درختان حقایق و [وسیله‌ی] شناخت روشنائی‌های دقیق است.

تفکر در حقیقت، یک عملیه‌ی عقلی با درک است که خواستار منطق و شخصی است که اسباب و عوامل مختلف وقایع و رخدادها در یک قضیه مشخص درهم پیچیده را به کار برده می‌خواهد که منطق و راه حل آن قضیه را فهم و درک نماید، و البته تفکر با افکار چون خیر و شر، حق و باطل، سبب و نتیجه ارتباط وثیق و مستحکمی دارد، تفکر در نتیجه، ما را راجع به عمل و تحلیل اینکه نتیجه‌ی آن عملیه ایجابی یا سلبی، مفید یا مضر، استوار بر حقایق و منطق است - شناسایی می‌دهد.

مبحث دوم: اهمیت تفکر و فضیلت آن

اهمیت تفکر از آنجا بر ملا می‌گردد که قرآن کریم به اسالیب مختلف در عرصه‌های متعدد انسان‌ها را به تفکر و تدبیر فرا می‌خواند و تفکر است که بابتی را برای دریافت حقایق می‌گشاید و روزنه‌ی روشنی را به سوی دقایق، باز می‌کند.

البته اهمیت و فضیلت تفکر از نتیجه و برآیند آن بخوبی روشن و هویدا می‌شود:

ابن جزئی مالکی - رحمه الله - می‌گوید: «فمن تفکر فی عظمة الله اکتسب التعظیم و من تفکر فی قدرة الله استفاد التوکل و من تفکر فی عذابه استفاد الخوف و من تفکر فی رحمة الله استفاد الرجاء و من تفکر فی الموت و مابعدہ استفاد قصر الأمل و من تفکر فی ذنوبه اشتد خوفه و صغرت نفسه»^(۳).

ترجمه: (تفکر سرچشمه‌ی هر حال و مقام است؛ بنا بر آن) کسیکه در عظمت الله تعالی تفکر می‌نماید به تعظیم و بزرگداشت الله تعالی می‌پردازد و کسیکه در قدرت الله می‌اندیشد توکل را حاصل می‌دارد (و به الله متوکل می‌شود) و هر که به عذاب الهی تفکر می‌کند خوف [الله تعالی] را کمایی می‌کند و کسیکه در رحمت الله تعالی تأمل و تفکر می‌نماید رجاء و امیدواری را در می‌یابد و کسی در مرگ و ما بعد آن می‌اندیشد آرزوها و آمالش کوتاه می‌شود و کسیکه به گناهانش تفکر می‌کند خوف و هراسش بیش‌تر و شدیدتر و نفسش حقیر و کوچک می‌گردد.

1- مجلة البيان الكويتية که از طرف رابطه الأدياء الكويتيين به نشر می‌رسد شماره 268 تاریخ نشر: 2010/10/24م با تصرف و اختصار.

2- جرجانی: التعريفات ص: 88.

3- ابن جزئی محمد بن احمد بن جزئی الکلبی الغرناطی ابوالقاسم توفای 741 القوانین الفقهية فی تلخیص مذهب المالكية ص: 284.

برایند تفکر در عرصه های مختلف و مجالات متعدد نتایج عظیمی خود را دارد که هر یک از آن به خیر، صلاح و فلاح انسان است که بی تردید، بیانگر اهمیت و فضیلت تفکر است.

ابن القیم راجع به فضیلت تفکر می گوید: «التفكير يفيد تكثير العلم والتذكر يحفظه ولهذا قال الحسن مازال اهل العلم يعودون بالتذكر على التفكير وبالتفكر على التذكر و يناطقون القلوب، حتى نطق بالحكمة فالتفكر والتذكر بذار العلم... فالخير والسعادة في خزانه مفتاحها التفكير»^(۱). تفکر در علم افزایش می آورد و تذکر آن را نگاه می دارد بدین لحاظ حسن بصری گفته است: «پیوسته اهل علم با تذکر بر تفکر و یا تفکر بر تذکر بر می گردند و با دلها به گفتگو می پردازند تا آنها به حکمت و دانش زبان بکشایند پس تفکر و تذکر بذر علم و دانش اند[ابن القیم بعد از نقل قول حسن بصری می گوید] خیر و سعادت در گنجینه یی قرار دارد که کلید آن تفکر است.

تفکر: عبادت الله تعالی با اسماء، صفات و افعالش بوده و انقطاع و بریدن از غیر او تعالی به سوی او، و مداومت و استمرار همین عمل است که ملکه ی تفکر و پند پذیری و دوام توجه به سوی الله تعالی را به انسان می رساند، و از آن جایی که تفکر، از بهترین وسیله ی شناخت و معرفت الله تعالی برای بندگان می باشد، اشرف العبادات خوانده شده است. و این هم از فضیلت و اهمیت تفکر است که اسلام به آن، اهتمام نموده و جایگاه انسان متفکر را از سطح عموم، بالا برده در کنار عارفان که لذت محبت و حلاوت ایمان را به اساس علم و دانش حاصل می نمایند، قرار می دهد، چون تفکر، علم می آورد و علم باعث سمو و بلندی صاحبش شده او را به درجات بلند ایمان می رساند؛ چون زیادت علم، موجب زیادت و تقویه ی ایمان است؛ طوری که الله تعالی می فرماید: {إِنَّمَا يُخَشَى اللّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ}^(۲) ترجمه: تنها علماء هستند که از الله می ترسند.

راجع به فضیلت تفکر بیهقی در شعب الإیمان از ابو درداء -موقوفاً- روایت می کند که گفته است: «تفکر ساعة خیر من قیام لیله»^(۳) یعنی یک لحظه تفکر، از قیام [بر نماز] یک شب، بهتر است.

تفکر وسیله ی ذکر و یاد آوری الله تعالی و وسیله شناخت نشانه های قدرت عظیم و عجائب صنعت او در کاینات و مخلوقات بوده باعث تحریک قلوب، و به کار اندازی آنها شده حقیقت ربوبیت الله تعالی را در جهان هستی به مشاهده قرار می دهد.

حسن بصری می گوید: «مازال اهل العلم يعودون بالتذكر على التفكير وبالتفكر علي التذكر و يناطقون القلوب فاذا لها أسمع وأبصار»^(۴) پیوسته علماء، با تذکر بر تفکر، و با تفکر بر تذکر بر می گردند و با دلها حرف می زنند تا به حرف آیند، بناگاه که دلها، گوشها و چشمهای دارند، یعنی دلها بیدار شدند و می شنیدند، می دیدند و فهم می کردند، بیداری دل و فهم آنها از مهم ترین و بهترین حالت انسان است که به آن دست یابد و مهم ترین وسیله ی آن تفکر است که موجب تذکر، شده و بعد هر دو باعث بیداری قلب می شود که این بزرگترین فضیلت تفکر است.

مبحث سوم: انواع تفکر

1- ابن القیم: ابوعبدالله محمد بن ابی ایوب الشهیر بابن القیم الجوزیه ت 751 مفتاح دار السعادة و منشور ولاية العلم والارادة ج 1 ص: 183.

2- فاطر: 28

3- بیهقی این اثر را به سند صحیح از ابوداود موقوفا روایت نموده، شعب الإیمان 117 و هکذا ابن المبارک در زهد 949 از طریق دیگری از ابوداود روایت نموده و ابونعیم در الحلیه 4/271 از حسن بصری روایت نموده و اسنادش صحیح است.

4- الفتاوی الکبری تالیف ابوالعباس احمد بن عبد الحلیم بن تیمیه ت 728 تحقیق محمد عبدالقادر عطاومصطفی عبد القادر عطا نشر دارلکتب العلمیه الطبعه الاولى 1408 ج 6 ص 519

۱- تفکر از لحاظ متعلقاتش به طور عام به دو گونه تقسیم می شود:

الف: تفکر خوب، پسندیده و محبوب:

تفکری که الله تعالی آن را دوست دارد و به آن امر، و ترغیب نموده و بنده گان رابه آن فراخوانده است، طوری که می فرماید: «أَوْمِرُ بِتَفَكُّرِهِمْ فِي أَنْفُسِهِمْ ۖ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ» (۱) ترجمه: آیا [کافران] در ضمیر خود نیاندیشیدند که الله آسمانها و زمین و آنچه را که در میان این هردواست، جز برای اظهار حق، و برای مدت معینی نیافریده است و یقیناً بسیاری از مردم به ملاقات پروردگارشان کافراند.

و هم فرموده است: «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿۱۰۱﴾ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿۱۰۲﴾» (۲) ترجمه: "یقیناً در آفرینش آسمانها و زمین و آمد و رفت شب و روز، برای خردمندان، نشانه ها است، آنانی که الله را ایستاده و نشسته و خفته برپهلوی، یاد می کنند، و در اسرار آفرینش آسمانها و زمین می اندیشند [و می گویند] ای پروردگار! این (دستگاه شگفت انگیز) را بیهوده نیافریده‌ای، ترا به پاکی یاد می کنیم، پس ما را از عذاب دوزخ نگاه دار."

ابن جریر طبری در تفسیر این آیت می نویسد: "فانه یعنی بذلک أنهم يعتبرون بصنعة صانع ذلك، فيتعلمون أنه لا يصنع ذلك الا من ليس كمثله شيء، ومن هو مالك كل شيء ورازقه وخالق كل شيء ومدبره، ومن على كل شيء قدير، وبيده الإغناء والإفقار والإعزاز والإذلال والإحياء والإماتة، والسعادة والشقاوة." (۳)

البته مقصود، این است که ایشان از هنرنامی و کارسازی صانع آن عبرت می گیرند و آنگاه آگاهی حاصل می کنند که این کار را جز کسیکه شبیه و مثل ندارد و کسی که مالک هر چیز، رازق، خالق و مدبر هر چیز است و کسی که بر هر چیز قادر است، ثروتمند گردانیدن و فقیر ساختن؛ عزت دادن و ذلیل گردانیدن؛ زندگی بخشیدن و میرانیدن؛ سعادت و شقاوت به دست اوست جز او کسی نمی تواند آن را بسازد.

آیاتی که الله تعالی مردم را به تفکر و تدبر جهان هستی، کاینات، آیات خواندنی و دیدنی و نعمتهای آسمانی و زمین دعوت می کند بالاتر از حد شمار است.

در تفسیر قرطبی آمده است که الله تعالی سوره ی آل عمران را به امر، به نظر و تفکر، در آیاتش پایان بخشیده است. زیرا این سوره -وهمه قرآن کریم- از ذات حی، قیوم، قدوس، سلام، که غنی و بی نیاز از جهانیان است، صادر شده است، تا ایمان شان مبتنی بر یقین بوده بر تقلید بنا شد، ازینرو فرموده [لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ] یعنی آنهايي که عقول خویش را در تأمل دلایل به کار می برند. و از عایشه -رضی الله عنها- روایت است: هنگامیکه این آیه (۱۹۰) بر پیغمبر -صلی الله علیه وسلم- نازل شد بپا خاستند و نماز می خواندند، بلال آمد که ایشان را به نماز خیر دهد، دید که گریه می کنند، گفت: یا رسول الله آیا شما گریه دارید در حالیکه الله تعالی گناهان گذشته و آینده ی شما را بخشیده است؟ رسول الله -صلی الله علیه وسلم- فرمودند: ای بلال آیا بنده ی سپاسگذار و شاکر نباشم؟ و امشب بر من این آیت نازل شد: «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ» وبل لمن قرأها ولم يتفكر فيها». (۴)

۱- الروم / ۸

۲- آل عمران / ۱۹۰-۱۹۱

۳- جامع البیان فی تفسیر القرآن ابوجعفر ابن جریر الطبری ناشر دارهجر چاپ اول ج ۶ ص ۳۰۹

۴- الجامع لأحكام القرآن تالیف ابوعبدالله محمد بن احمد بن ابی بکر الأنصاری الأندلسی القرطبی ج ۴ ص ۳۱۰

وای برحالی کسی که آیین آیت را می خواند و تفکر نمی کند. این نوع تفکر، تفکر محمود، پسندیده و بلکه مطلوب است؛ تفکری است که انسان را به ایمان پیوند می دهد. شوکانی در تفسیر آیهی فوق می نویسد: «والمعنی انهم یتفکرون فی بدیع صنعهما وإتقانهما مع عظم أجرامهما فان هذ الفكر إذا كان صادقا أوصلهم الی الإیمان باللله سبحانه وتعالی.»^(۱)

یعنی ایشان در شگفتی صنعت، و آفرینش آسمان و زمین و استواری آنها با بزرگی اجرام شان می اندیشند، و هرگاه این تفکر و اندیشه صادقانه باشد ایشان را به ایمان به الله سبحانه و تعالی می رساند.

ب: تفکر مذموم

یعنی تفکری که الله تعالی آن را نمی پسندد و موجب خشم او تعالی بوده و از آن در شریعت، نهی آمده است. و این نوع تفکر، در عرصه ها و مجالاتی است که انسان توانایی تفکر در آن را نداشته و اصلاً برای انسان، این توانایی داده نشده، و انسان از درک آن ناتوان و درمانده است، این تفکر؛ تفکر در امور غیبی کیفیت و چگونگی آنها و تفکر در ذات الله تعالی است؛ چون تفکر در چنین امور فراتر از حد ادراک، و بالاتر از توانایی و قدرت عقلی انسان است. از اینرو این تفکر، مذموم و ناپسند است، و همچنین تفکر و تفکیر در امور لایعنی و غیر مقصودی، از تفکر مذموم به حساب می آید؛ مانند تفکر در خیالات و اوهام، طوری که ابن قیم در مفتاح دار السعاده گفته است: «واینچنین [از تفکر مذموم است] شخصی که بر خیالات پست و بی مفهوم و آرزوهای بیهوده زندگی می کند؛ چون شخصی فقیر و بینوایی که خود را غنی ترین انسان تخیل نماید به خواب می بیند که او سرمایه دارترین انسان است و در خیالش می آورد که اخذ و عطا می کند، به کسی احسان می نماید و کسی را محروم می سازد؛ و هکذا شخص ناتوان، ضعیف و مغلوبی که خود را از قوی ترین پادشاهان تصور نماید و به فکر و خیالش بیاورد که در شهرها تصرف دارد و امر و نهی می کند و لشکر مملکت خویش را هر طرف ارسال می دارد و بیرق های جنگ را می بندد، این چنین افکار و اوهام و خیالات مذموم بوده از افکار بیکاره گان، کاهلان و بطالان است؛ آنانی که از واقعیت و از تفکر در امور مقصودی، بَدَر رفته به ساحهی خیال و جهان وهم و گمان شتافته اند.»^(۲)

با این توضیح، دانسته می شود که تفکر مطلوب و تفکری که راه ایمان و به گفتهی ابن قیم کلید ایمان است، آن تفکری است که الله تعالی بندگان را به سوی آن، فراخوانده است. ابن قیم می گوید: «ومفتاح الإیمان التفکر فیما دعا الله عباده الی التفکر فیه» یعنی کلید ایمان تفکر است؛ تفکر در آنچه که الله تعالی بندگان را به تفکر در آن فراخوانده است.

2- تفکر به اعتبار مجالات آن

تفکر به اعتبار مجالات و عرصه های آن، به انواع و اقسام متعددی تقسیم می شود؛ چون عرصه ها و میدان های تفکر، قابل حصر نیست، هر کسی دروازه ی تفکر، را به سوی هر چیزی بگشاید، آیات و نشانه های عجیب صفات الهی را تماشا می کند؛ طوری که در یک بیت از شعری شاعری به نام لبید آمده است: «وفی کل شیء له آیه ++ تدل علی أنه واحد»^۳ یعنی در هر چیز، و پدیده ای نشانه ای وجود دارد که دلالت به یگانگی و یکتایی الله تعالی می کند و اینک به برخی از انواع تفکر به اعتبار مجالات آنها اشاره می نماییم:

1- فتح القدیر فی فنی الروایة والدرایة من علم التفسیر تألیف محمد بن علی بن محمد الشوکانی ج 2 ص 60

2- مفتاح نار السعاده تألیف ابن قیم الجوزیه ج 1 ص 180

3- بیت از لبید بن ربیع در دیوان وموسوعه الشعر آمده و بعضی هم بیت را به نواس نسبت داده اند و بعضی گفته اند از ابوالعاهیه است
www.aldiwan.net مراجعه شود به سایت

1- انسان در ذاتش به حیث انسان یک مجال بزرگ تفکراست، نفس انسانی از بزرگترین و مهم‌ترین مجال تفکر انسانی می‌باشد؛ «وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ» (1). ترجمه: «و در وجود خودتان [نشانه‌هایی است] آیا نمی‌نگرید؟».

«سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ» (2). ترجمه: «ما به زودی آیات و نشانه‌های [قدرت] خود را در کرانه‌های عالم و در نفس‌های خودشان نشان می‌دهیم تا برای شان روشن شود که آن حق و راست است».

2- عقل نامرئی که به چشم دیده نمی‌شود، یکی از عرصه‌ها و مجال‌های مهم تفکر، می‌باشد.

3- حیوانات، نباتات، کوه‌ها، دریاها، سنگ و چوب و سایر مخلوقات هر یک عرصه‌ی تفکر می‌باشد، الله تعالی می‌فرماید: «فَلْيَنْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتِ وَالنُّذُرِ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ» (3) ترجمه: «بگو بنگرید که در آسمانها و زمین چه چیزهای [از دلایل توحید] موجود است».

4- شب و روز، آفتاب و مهتاب و ستاره‌گان مجال‌های دیگر تفکر اند. «وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ...» (4) ترجمه: «و از آیات و نشانه‌های [قدرت] او تعالی شب و روز و خورشید و ماه است».

«وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» (5) ترجمه: «او تعالی شب و روز و خورشید و ماه را مسخر شما کرد، و ستارگان همه به فرمان او مسخر شده‌اند، یقیناً درین (امور) نشانه‌هایی است برای مردمی که درک می‌کنند».

5- بزرگترین مجال تفکر، قرآن کریم است. الله تعالی تفکر و تدبر در قرآن کریم را به اسالیب و شیوه‌های مختلفی مطالبه نموده است:

* «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (6) ترجمه: «آیا درباره‌ی قرآن، نمی‌اندیشند، و اگر این [قرآن] از جانب غیرالله می‌بود، قطعاً اختلافات فراوانی در آن می‌یافتند».

* «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (7) ترجمه: آیا درقرآن، نمی‌اندیشند یا بردلهای آنها قفل‌هایی افتاده است.

* «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ لِيُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (8) ترجمه: و قرآن را به تو نازل کردیم تا برای مردم تمام آنچه که به تو نازل شده است را، بیان کنی و تا باشد که ایشان ببانندیشند.

ابن قیم می‌گوید: «التفكر في القرآن نوعان: تفكر فيه ليقع على مراد الرب تعالی و تفكر في معانی ما دعا إليه عباده الى التفكير فيه، فالأول تفكر في الدليل القرآني والثاني تفكر في الدليل العياني، الأول تفكر في آياته المسموعة والثاني تفكر في آياته المشهودة ولهذا أنزل الله القرآن ليتدبر ويتفكر و يعمل لا لمجرد تلاوته مع الإعراض عنه.»⁽⁹⁾

1- الذاریات / ۲۱

2- فصلت / ۵۴

3- یونس / ۱۰۲

4- فصلت / ۳۷

5- النحل / ۱۲

6- النساء / ۸۲

7- محمد / ۲۴

8- النحل / ۴۴

9- مفتاح دار السعادة، تالیف ابن قیم الجوزیه ج 1 ص 187

تفکر در قرآن دنیوی است:

- 1- تفکر در آیات قرآن، تا انسان بر مراد پروردگار واقع شود [و آن را دریابد].
- 2- تفکر در معانی آنچه‌هایی که الله بندگان را به تفکر در آنها فرا خوانده است، اولی: تفکر در دلیل قرآنی است، دومی: تفکر در دلیل عینی است. اولی: تفکر در آیات شنیدنی و دومی: تفکر در آیات دیدنی است، و بدین سبب الله تعالی قرآن را نازل نموده تا در آن تدبر و تفکر، صورت گرفته مورد عمل قرار گیرد، تنها برای تلاوتی که از لحاظ عمل اعراض از آن صورت گیرد، نازل نشده است.
- 6- جهان هستی به شکل کل، عرصه‌ی بزرگ تفکراست، کون کتاب مفتوحی است که تفکر و تدبر در آن باورمندی و یقین کامل به عظمت آفریدگارش رامی رساند، و رابطه‌ی بنده با الله سبحانه و تعالی را مستحکم می سازد، اتصال بنده با الله به اساس تفکر در جهان هستی که آفریده‌ی پروردگار است، باعث صیقل یافتن روح و تهذیب نفس می گردد، آیات ذیل این ادعا را ثابت می سازد:

* «وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ. وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ. وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ» (1) ترجمه: و در زمین، دلایل روشن و نشانه‌های [فراوان] برای اهل یقین است، و در مورد وجود خودتان (نشانه‌هایی است) آیا نمی‌نگرید؟ و در آسمان، روزی شما است، و آنچه که وعده داده می‌شود.

* « قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ » (2) ترجمه: "بگو بنگرید که در آسمانها و زمین، چه چیزهایی (از دلایل توحید) موجود است، ولی این دلایل توحید، نشانه‌ها و بیم‌دهندگان برای کسانی که ایمان ندارند، سود نمی‌بخشد".

* « أَيْحَسِبَ الْإِنْسَانُ أَنْ يُزَكَّ سُدًى. أَلَمْ يَكْ نُطْفَعًا مِنْ مَيِّ مَيِّ. ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى. فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى. أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى؟ » (3) ترجمه: آیا انسان می‌پندارد که بیهوده به حال خود، رهامی شود؟ آیا او از نطفه منی نبود که در رحم ریخته می‌شود؟ باز خون بسته‌ای بود، آنگاه الله او را آفرید، پس موزون و استوار ساخت، بعد از آن، دو زوج مرد و زن پدید آورد، آیا چنین ذاتی قادر نیست که مردگان را زنده کند؟

7- تفکر در صفات الله تعالی و افعالش از عرصه‌ی بزرگ و مهم تفکراست. مسلمان باید در صفات الله تعالی و در مخلوقاتش روی منهج و روشی که قرآن و سنت ترسیم نموده و سلف صالح به آن رفته اند، تفکر نماید. البته تفکر در ذات او تعالی ممنوع و از تفکر مذموم است طوری که قبلاً ذکر شد. زیرا این تفکر، منتج به نتیجه و منجر به علم و دانشی نمی‌گردد، و انسان، نمی‌تواند، که ذات او تعالی را درک کند، چون ناتوان و عاجز بوده نمی‌تواند که کنه روح خویش را که یکی از مخلوقات الله تعالی است، درک نماید، پس چگونه کنه ذات و حقیقت آفریدگار عظیم این جهان پهناور و این کاینات سرسام‌آور را بتواند، درک نماید.

8- یکی از مجالات تفکر: تفکر در امور آخرت، شرف، دوام و جاودانگی آن، و تفکر در دنیا، حقارت، دنائت و فانی بودن آنست، ثمره‌ی این تفکر، رغبت در آخرت، و زهد در دنیا است، به هر پیمانه‌ی که علم و آگاهی راجع به آخرت، احوال و احوال آن بیشتر شود، علاقمندی و میلان دلها به سوی خیر و صلاح بیش‌تر شده جوارح و اعضا نیز به فرمان قلب به کارهای خیر و ترک منکرات به جهد و اجتهاد می‌پردازد.

1- الذاریات/۲۰-۲۳

2- یونس / ۱۰۱

3- القیامه / ۳۶ وما بعده

9- یکی از میدانهای وسیع تفکر: تفکر در نعمت ها و احسان های بی شمار الله تعالی است، الله تعالی انواع گوناگون نعمت ها را به انسان و همه آفریدگانش ارزانی نموده و رحمت بی پایان خویش را بر آنان، گسترده، واز همه مهمتر اینکه بندگان را مورد مغفرت و آمرزش قرار داده است، تفکر درین عرصه و مجال، معرفت، محبت، خوف و رجای الله تعالی را در قلب، ایجاد نموده و استمرار تفکر در اینجا توأم با ذکر الله تعالی قلب انسان را با رنگ محبت و معرفت رنگ می دهد که بنده به بهترین مقام تقرب دست می یابد.

مبحث چهارم: روش های قرآنکریم در دعوت به تفکر

قرآنکریم به اسالیب مختلف و شیوه های متعدد انسان ها را به تفکر، فرا خوانده است. این تعدد روش از یکسو دلالت بر اهمیت تفکر دارد و ازسوی دیگر تسهیل برای بندگان است، که اگر ازسباق شیوه و اسلوبی به اهمیت تفکر، پی نبردند از شیوه دیگری بداندند و درک نمایند و به تفکر، روی آورده در ایمان و یقین شان بیفرایند، این روش و شیوه ها قرار ذیل است:

1- شیوهی امر مستقیم و مباشر به تفکر: الله تعالی می فرماید: ﴿فَلْإِنَّمَا أَعْظَمَكُمْ بِوَأَحَدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَتَّقِي وَفِرَادَىٰ مُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ حِجَّةٍ إِنَّ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ...﴾ (1) ترجمه: "بگو من تنها به شما یک اندرز می دهم و [آن] اینکه برای الله دو دو نفر یا یک یک نفر برخیزید سپس بیاندیشید (تا بدانید) که به همنشین شما هیچگونه دیوانگی نیست...."

وهمچنان فرموده است ﴿كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ (2). ترجمه: قرآن کتابی است پر از برکت، آنرا به سوی تو فرو فرستادیم تا درآیاتش بیاندیشند و تا خردمندان، پند گیرند.

2- اسلوب امر به نظر و تأمل و اندیشیدن: الله تعالی می فرماید: ﴿فَلْيَنْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (3) ترجمه: "بگو بنگرید در آسمانها وزمین چه چیزهایی [ازدلایل توحید] موجود است، ولی این دلایل توحید، نشانه ها و بیم دهندگان برای کسانی که ایمان ندارند، سود نمی بخشد."

3- روش استفهام انکاری: این روش به صیغه های ﴿أَلَمْ تَرَوْا﴾ و ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا﴾ و ﴿أَفَلَا يَنْظُرُونَ﴾ و امثال این صیغه ها که زیاد است آمده، مانند فرموده الله تعالی: ﴿أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوْ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (4) ترجمه: آیا آنان به سوی پرندگانی که در فضای آسمان رام شده اند، ندیده اند؟ جزالله آنها را نگاه نمی دارد، یقیناً در آن، نشانه هایی است، برای مردمی که ایمان می آورند.

و مانند: ﴿أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ. وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ. وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ. وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ﴾ (5) ترجمه: "آیا به سوی شتر، نمی نگرند، که چگونه آفریده شده است؟ و به سوی آسمان، که چگونه برافراشته شده است، و به سوی کوه ها که چگونه برپا داشته شده است، و به سوی زمین که چگونه گسترده شده است؟"

و مانند: ﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرْقَانَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَفْهَالًا﴾ (1) ترجمه: "آیا بر قرآن، نمی اندیشند یا بر دلها، قفلهای آنها افتاده است."

1- سبأ / ۴۶

2- ص / ۲۹

3- یونس / ۱۰۱

4- النحل / ۷۹

5- العنكبوت / ۱۷-۲۰

4- روش قسم بر مخلوقات: از شیوه‌های قرآنکریم به تفکر: قسم به مخلوقات است، الله تعالی با سوگند به مخلوقات توجه بندگانش را به دلایل واضح و آشکاری که در آفرینش این مخلوقات، بر قدرت الله عزوجل دارد، جلب می نماید، و آنان را متوجه می‌سازد، که انتخاب این مخلوق به سوگند؛ خالی ازسر و اسراری نیست؛ الله تعالی در قرآنکریم به چیزهای زیادی سوگند یاد کرده است؛ مانند: خورشید، ماه، شب، چاشت، انجیر، زیتون، آسمانها و ستارگان و..... این روش در واقع یک نوع دعوت به تفکر در مخلوقات است، که انسانها بنا برسوگند پروردگار به آنها، اهمیت این آفریدگان را درک و در آفرینش آنها تفکر نمایند، تا دلایل قدرت الهی در خلق آنها را، تماشا کنند.

5- روش دیگری دعوت به تفکر: نامگذاری برخی از سوره‌های قرآنکریم به نامهای موجودات زنده و پدیده‌های طبیعی است؛ الله تعالی می خواهد از این طریق عقول و اذهان انسانها را به اهمیت آنها در دین و دنیا متوجه و بیدار سازد. الله تعالی سوره‌های زیادی از قرآنکریم را به این نوع چیزها نامگذاری کرده است مانند: الانسان، البقره، الانعام، النحل، العنكبوت، النجم، الطارق، الشمس، الضحی، اللیل، الفجر، العصر، الرعد، الطور و الزلزله و..... بی تردید نامگذاری سوره‌های قرآنکریم باین نامها، اشاره به اهمیت آنها و اسرار آفرینش و جلب توجه انسانها به تفکر و تدبیر در خلقت و آفرینش آنها دارد.

6- یکی ازین روش‌ها: شیوه‌ی نکوهش و مذمت آنانی است - که به تفکر نمی پردازند و تامل و تدبیر نمی نمایند - می باشد. الله تعالی این چنین اشخاص را به نابینایی، ناشنوایی، گنگ و لال بودن وصف نموده و آنها را گمراه تر از چهارپایان خوانده است؛ طوری که می فرماید: « إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ » (2) ترجمه: "یقیناً بدترین جنبه گان نزد الله افراد کر و گنگی هستند که نمی فهمند، وهم فرموده: « أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ مِمَّا آدَانُ يَسْمَعُونَ مِمَّا فِيمَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ » (3) ترجمه: "آیا آنان در زمین به سیر و گردش نپرداخته اند، تا دل‌های داشته باشند که به آن درک کنند، یا گوش‌های داشته باشند که به آن بشنوند؟ چرا که این چشمها نیستند که کور می گردند، بلکه این دل‌هایی که درون سینه‌ها اند، کور می شوند، وهم فرموده: « وَلَقَدْ دَرَأْنَا لِحُجَّتِهِمْ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّةِ وَالْإِنْسِ هُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ مِمَّا وَكَلَّمُوا أَعْيُنًا لَا يُبْصِرُونَ مِمَّا وَكَلَّمُوا آدَانًا لَا يَسْمَعُونَ مِمَّا أُوتِلِك كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أَوْلِيكَ هُمُ الْغَافِلُونَ » (4) ترجمه: "ما بسا ازجن وانس را برای جهنم آفریده ایم [چراکه] آنان دل‌های دارند که با آن نمی فهمند، و چشم‌های دارند، که با آن نمی بینند و گوش‌های دارند که با آن نمی شنوند، آنها همچون چهارپایان اند، بلکه ایشان گمراه ترند، آنان واقعا غافل و بی خبرند.

7- اسلوب و شیوه‌ی دیگری راجع به تفکر در قرآنکریم تکرار کلمات و معانی است که به تفکر و تعقل ترغیب و فرا می‌خواند؛ کلماتی چون: يعقلون، يتفكرون و مشتقات آنها و..... بگونه‌ی مثال: کلمه يعقلون ۲۲ بار، و کلمه يتفكرون ۱۲ بار، مشتقات و دیگر صیغه‌های تصریفی آنها که بیش‌تر از ۳۹ بار ذکر یافته است.⁽⁵⁾

8- از شیوه‌های مهم دعوت به تفکر و تدبیر مخاطب قراردادن ارباب عقول و خرد است.⁽⁶⁾ در قرآنکریم بیش‌ترین خطابات، متوجه اصحاب عقول و ارباب خرد و صاحبان عقل می باشد، و البته سرّ و فلسفه‌ی آن اینست که ایشان باید عقول خویش را در تدبیر همان نصوص، و در اهتدا و راهیابی از آنچه که در آن نصوص، آمده است به کار اندازند. بگونه‌ی مثال:

1- محمد / ۲۴

2- الانفال / ۲۲

3- الحج / ۴۶

4- الاعراف / ۱۷۹

5- المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم تالیف محمد فواد عبدالباقی ماده فکر ص 525

6- تیسیر الکریم الرحمن فی تفسر کلام المنان تالیف شیخ عبدالرحمن بن ناصر السعدی ج 1 ص 809

* - « إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ » (1) ترجمه: "یقیناً در آفرینش آسمانها و زمین و رفت و آمد شب و روز نشانه های [روشنی] برای صاحبان عقل و خرد است".

* - « لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ » (2) ترجمه: "به حقیقت، درس‌گذشت آنان [یعنی پیامبران یا یوسف و برادرانش] عبرتی برای خردمندان است".

* - « كُلُوا وَارْزُقُوا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِأُولِي النَّهْيِ » (3) ترجمه: "[از اینها] خودتان بخورید و مواشی خود را [در آن] بچرانید، یقیناً درین (امور) نشانه های روشنی برای خردمندان است".

* - « أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِأُولِي النَّهْيِ » (4) ترجمه: "آیا برای آنان [اهل مکه] روشن نشده است که چه بسیاری از مردمان [قرن های مختلف] را پیش از ایشان نابود کرده ایم که اینک ایشان در منازل آنها گام بر می دارند، بی گمان درین امر، نشانه های روشنی برای خردمندان است".

ابن جریر طبری در تفسیر این آیت می گوید: «الله تعالی ذکر این موضوع را به صاحبان عقل خاص نموده زیرا خردمندان اهل تفکر و اعتبار و اهل تدبیر و پند و درس اند»⁽⁵⁾.

9- از شیوه های دیگر قرآن کریم در دعوت به تفکر ضرب المثاله با قصد تفکر و تدبیر است:

الله تعالی در قرآن کریم در آیات متعدد و مجال های مختلف مثالها زده و مسلمانان را به تأمل و تدبیر به آنها فراخوانده است. سیوطی از ابن ابی حاتم آورده که وی از ربیع بن انس روایت میکند که گفته: الله تعالی ضرب المثاله ها را به اعتبار اعمال بیان کرده است، برای عمل صالح، مثال صالح و برای عمل زشت، مثال زشت.⁶ الله تعالی راجع به بیان هدف این مثالها میفرماید: «وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» (7) ترجمه: "و الله تعالی برای مردم مثلهای می زند، تا باشد که ایشان پندگیرند". و هم فرموده: « وَتِلْكَ الْأَمْثَالَ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ » (8) ترجمه: "و این مثالها را برای مردم بیان می داریم، تا باشد که ایشان بیاندیشند".

الله تعالی مسیر آگاهی که ازین مثالها انتفاع نبرده اند را توضیح داده می فرماید: « وَقَوْمٌ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَا لَهُمُ النَّاسِ آيَةً وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا. وَعَادًا وَثَمُودًا وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا. وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا » (9) ترجمه: "و قوم نوح هنگامی که پیغمبران را تکذیب کردند، ایشان را غرق نمودیم، و آنان را برای مردم درس عبرتی گردانیدیم، و برای همه ستمگاران عذاب دردناکی آماده کردیم، و عاد و ثمود⁷ اصحاب رس و اقوام و ملت های دیگری را که درین میان بودند [نابود ساختیم]، و برای هر یک از آنها مثلها زدیم [و پند و اندرزها گفتیم، و چون نپذیرفتند] هر یک از آنانرا سخت هلاک و نابود کردیم".

1- آل عمران / ۱۹۰

2- یوسف / ۱۱۱

3- طه / ۵۴

4- طه / ۱۲۸

5- جامع البیان عن تاویل آی القرآن تالیف ابوجعفر محمد بن جریر الطبری تحقیق دکتر عبدالله بن عبدالمحسن الترمکی ط ۱۴۲۲ ج ۱۶ ص ۸۶

6- الدر المنثور فی التفسیر بالمنثور تالیف الامام جلال الدین السیوطی نشر دار احیاء التراث العربی ط ۱۴۲۱-۱ ج ۹ ص ۸۶

7- ابراهیم / ۲۵

8- الحشر / ۲۱

9- الفرقان / ۳۷-۳۹

این جریر طبری در تفسیر این آیات می گوید: همه این ملتهایی را که نابود ساختیم، آنهایی که از آنها نام بردیم و آنهایی که نام نبرده ایم، مثال هایی برایشان زدیم، و ایشان را بر دلایل و صحبت های مان آگاهی دادیم، و با درس ها و عبرت ها عذری برای شان نماندیم، و از ایشان هیچ ملتی را نابود ننمودیم مگر اینکه در رفع معذرت شان به ایشان ابلاغ نمودیم.^(۱)

10- از روش های دیگر قرآنکریم تعلیل آیات و اختتام آنها با کلمات و صیغه های دال بر تدبیر و تفکراست: بسیاری از آیات قرآنکریم با ذکر عللی پایان می یابد که دعوت به سوی تدبیر و تفکر دارد بگونه مثال:

« كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ »^(۲) ترجمه: "بدینگونه الله آیات خود را برای شما بیان می کند، تا باشد که شما بفهمید".

« وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ جَنَّتِهِ وَالْمَعْمُورَةَ بِأَذْنِهِ وَيُنَبِّئُ النَّاسَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ »^(۳) ترجمه: "و الله تعالی به حکم و فرمان خود به سوی جنت و آمزش فرا می خواند، و آیات خویش را به مردم روشن می سازد، تا باشد که ایشان پند و عبرت بگیرند".

« انظُرْ كَيْفَ نَصَرَفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ »^(۴) ترجمه: "بین ما چگونه آیات و نشانه های [قدرت خود] را گوناگون بیان می کنیم، تا باشد که ایشان بفهمند".

« فَإِنَّمَا يَسْتَرْهَاتُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ »^(۵) ترجمه: "جز این نیست که ما این قرآن را به زبان تو آسان کرده ایم، تا باشد که ایشان پند پذیرند".

از این قبیل آیات بی شماری وجود دارد که بشکل نمونه به ذکر برخی از آنها اکتفا نمودیم، و بی تردید بنده‌ی با ایمان، همواره تلاش می نماید، تا اهداف و غایاتی که آیات قرآنی به خاطر آنها نازل شده است را بداند، و آنرا در زندگی خویش عملی سازد، و البته این کار بدون تدبیر در قرآنکریم و تأمل و تفکر در لفظ و معنای آن و در سوق و سیاق آن و بدون عمل به اوامر و ارشادات آن، ناممکن است.

مبحث پنجم: موانع تفکر و پی آمدهای آن

در بحث های گذشته راجع به اهمیت تفکر و جایگاه آن و اهتمام قرآنکریم در مورد آن در مباحث جداگانه مورد بحث ها و بررسی ها قرار گرفت، و به این نتیجه رسیدیم که تفکر، یک عبادت و یک وجیبه دینی و ایمانی و ضرورت انسانی است. اما کدام عوامل، اسباب و موانعی است که انسان را از این وجیبه مهم باز می دارد.

ما این موانع را به یاری الله تعالی در این مبحث، مورد بحث و بررسی قرار می دهیم:

1- نخستین مانع تفکر غفلت است: و آن عبارت از انهماک و سستی‌دیدن در خواسته های زندگی و خواهشات نفسانی و سرگرم و مشغول شدن به آنها و ترک تفکر، در همه مجال های آنست، الله متعال می فرماید: « إِنَّ الدِّينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِمَا وَالِدِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ. أُولَئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ »^(۶) ترجمه: "بیگمان

1- جامع البیان تالیف ابن جریر الطبری ج 19 ص 272 وزاد المسیر فی علم التفسیر تالیف ابوالفرج جمال الدین عبدالرحمن بن علی بن محمد الجوزی المکتب الاسلامی دار ابن حزم ط 1-1423 ج 4 ص 475

2- البقرة / ۲۴۲

3- البقرة / ۲۲۱

4- الانعام / ۶۵

5- الدخان / ۵۸

6- یونس: 8-7

کسانیکه امید ملاقات ما را ندارند و به زندگی دنیا خشنود شدند و به آن دل بسته اند و کسانی از آیات ما غافل اند، چنین کسانی جایشان دوزخ است به سبب کارهایی که می کرده اند.

وهم در همین سوره می فرماید: «وَأَنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ» (1) ترجمه: "و البته بسیاری از مردم از آیات و نشانه‌های ما غافل اند".

2- اعراض: اعراض یا روی گردانیدن که عبارت از هروب، فرار و نفرت از دلایل حق است، خواه از روی انکار و جحود باشد، و یا از کسالت و تنبلی از مشفقت تفکروپی آمدهای تکلیف برآن بوده باشد، یکی از بزرگترین موانع تفکر است. الله تعالی می فرماید: «وَكَايُنُ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ» (2) ترجمه: "و چه بسا از نشانه‌ها و دلایل [دال بر وجود الله] در آسمانها و زمین وجود دارد، که آنها از کنارش می گذرند، در حالی که از آن روی می گردانند".

و هم الله تعالی فرموده است: «وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا مُعْرِضُونَ» (3) ترجمه: "و آسمان را سقف محفوظی قرار دادیم اما آنان از نشانه‌های آن روی گردانند".

و هم فرموده است: «وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ» (4) ترجمه: "و هیچ آیه ای از آیات پروردگارشان به کافران نمی رسد مگر آنکه از آن روی گردان می شدند".

3- کبر، عناد و غرور: از مهمترین اسباب و عوامل عدم تفکر است، اشخاص متصف به این صفات، آیات و نشانه‌های قدرت الهی را خوب می شناسند، اما آن حقایق که این آیات به آن دلالت دارد را، انکار می کنند.

اکثر دانشمندان غربی و بسیاری از مستشرقین، مثالها و نمونه‌های زنده‌ی این امرند. الله تعالی می فرماید: «يَعْرِفُونَ يَعْتَمَتُ اللَّهُ ثُمَّ يُنَكِّرُوهُمْ وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ» (5) ترجمه: "آنان نعمت الله را می شناسند، پس آن را انکار می کنند و بیشترشان کافر اند". و همچنان فرموده است: «وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ» (6) ترجمه: "آنها ستمگرانه و متکبرانه، معجزات را انکار کردند، در حالی که دل‌هایشان بران یقین و باور داشت".

4- پیروی از هوا و خواهشات نفس: از مهمترین اسباب مانع تفکر است. پیروی هوا به این معنا است که آراء، نظریات، مواقف، سلوک و شیوه رفتار خویش را روی رغبت، اشتها و پیروی خواسته‌های نفس، بدون استناد به علم، عقل و فکر؛ خوب و بهتر می شمارد، در تفسیر قرطبی در تفسیر این آیه: «يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ» آمده: «ای آراء قلوبهم وما يستحسنونه و یحببه لهم الشیطان».⁽⁷⁾ یعنی آراء دل‌های شان و آنچه را که شیطان برای شان خوب میگرداند را پیروی میکنند. الله تعالی میفرماید: «فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (8) ترجمه: "وچه کسی گمراه تر از آن کسی است که از هوای نفس خود، بدون رهنمودی از جانب الله، پیروی کند، حقا که الله گروه ستمکاران را هدایت نمی کند".

1- یونس 92

2- یوسف 105

3- الانبیاء- 32

4- الانعام- 4

5- النحل- 83

6- النحل- 14

7- الجامع لاحکام القرآن تالیف امام قرطبی ج 13 ص 295

8- القصص / 50

وهم فرموده: « فَلَا يَصُدُّنَكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِمَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى »^(۱) ترجمه: "باید که ترا از (ایمان به) قیامت باز ندارد، کسی که به آن ایمان ندارد، واز هوا و هوس خویش پیروی می کند که آنگاه هلاک شوی".

5- از عوامل و اسباب دیگر مانع تفکر پیروی شیطان: و کثرت گناهان است، شیطان انسان را از راه الله باز میدارد و گناهان، قلب را تاریک و نابینا می سازد، به این معنی که نور و روشنایی قلب، توسط گناهان ناپدید می شود.

الله تعالی می فرماید: « وَائْتِلْ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبِعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ »^(۲) ترجمه: "ای پیغمبر! برای آنها سرگذشت آن کسی را بخوان که ما آیات خود را به او دادیم، ولی او از دستور آنها خارج گشت، پس شیطان در پی او شد، و از زمره گمراهان گردید".

و در مورد گناهان فرموده است: « كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ. كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ. ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ »^(۳) ترجمه: "هرگز [چنین نیست] بلکه آنچه میکرده اند بر دل‌های شان زنگار بسته است، همانا آنان در آرزو از [دیدار] پروردگارشان محجوب‌اند".

6- از عوامل عدم تفکر جمود عقلی و تقلید اعمی است: یعنی پیروی از عادات، رسم و رواج‌های متعارف هر چند بیهوده، باطل و بی اساس بوده باشد، بدون تبیین، و نظر در آن به دنبال آن برود، مثال این امر در گذشته ها و قدیم آنها می‌اند که از پدران و پیشوایان خویش در پرستش سنگها و گاوها تقلید می کردند، و در این عصر، آنان اند که از غرب در الحاد و بی دینی وسکولاریزم، دنباله روی می نمایند.

الله تعالی می فرماید: « وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ »^(۴) ترجمه: "و هنگامیکه به آنان گفته شود، از آنچه الله فرو فرستاده است، پیروی کنید، می گویند: آنچه را پیروی میکنیم که پدران خود را بر آن یافته ایم، آیا [از آنان پیروی می کنند] اگرچه پدرانشان، چیزی را نمی فهمیدند، و راه نیافته بودند".

7- جهل و نادانی از مهمترین اسباب عدم تفکر است، زیرا جاهل قیمت و ارزش آیات را نمی داند، و مدلول آنها را نمی فهمد، بنه‌آ یا توانایی تفکر ندارد، و یا ازطرز و طریقه تفکراگاهی ندارد، و از اینرو الله تعالی فرموده است: « إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ »^(۵) ترجمه: "جز این نیست که از بندگان خدا، فقط دانشمندان از او تعالی می ترسند".

8- از موانع تفکیر و تفکر ناکاره بودن روش های تربیتی است: بسیاری از روش های تربیتی شیوه های بناء فکری، طرق حوار و گفتگوهای مترقی و پیش رفته را به کار بسته اصلاً در به سازی راه تفکیر جوانان و نوجوانان از خوردسالی توجه صورت نگرفته است، ضعف و ناتوانی بسیاری از پدران، مدرسین و بی کفایتی آنان نیز در نضج و پخته سازی افکار فرزندان و شاگردان به مستوی و سطح تفکیر و تفکر درین امریاری نموده است، و اگر از واقعیت پدران و مدرسین درین امر، تفتیش صورت گیرد، خواهیم یافت که خیلی از استادان و پدران در تعامل شان با فرزندان و شاگردان، اسلوب امر و نهی را به کار برده فرصت مناقشه و مداوله فکری را هرگز نمی دهند، تا آنان افکار خویش را به کار انداخته و امور مربوط شان را از طریق حوار فکری فعال معالجه نمایند.

1- طه / ۱۶

2- الاعراف / ۱۷۵

3- الطغفین / ۱۴-۱۰

4- البقره / ۱۷

5- فاطر / ۲۸

9- سستی، خمول و ضعف همت از عوامل دیگر مانع تفکر علمی است. بسا کسانی اند که به زاد اندکی که دارند، قناعت نموده، اراده و محاوله افزایش اندوخته علمی را ندارند، و همت خویش را براه اصلاح و رعایت آن، غرض تحقق یابی مقاصد بزرگ که انسان به خاطر آن آفریده شده است، بر نمی انگیزند، تا عبادت پروردگارا با بصیرت و دانش و بینش ادا نمایند، از این رو به تفکر به پدیده ها؛ آیات الهی: آیات دیدنی و شنیدنی نمی پردازند.

آنچه تذکر یافت برخی از اسباب و عوامل مانع تفکر و تفکر نزد برخی از اشخاص است که به صورت فشرده و مختصر بیان شد. و البته اسباب و عوامل دیگری وجود دارد که ذکر همه آنها از حوصله این نوشتار مختصر بیرون است.

مبحث ششم: فواید تفکر و آثار آن

اولاً: طوری که در مبحث سوم راجع به انواع تفکر و مجالات آن به بحث و بررسی پرداختیم، و انواع مهم تفکر را به اعتبار محاور و مجالات آن، مورد بحث و کنکاش قرار دادیم، اینک درین مبحث می خواهیم فواید هر نوع تفکر را به صورت مشخص، مورد بحث و بررسی قرار دهیم:

1- از فواید تفکر در کون و جهان هستی تجدید ایمان و افزایش آن است.

این قیم رحمة الله می گوید: تفکر، حقایق امور را کشف و مراتب آنها را درخبروشربیان و مفضول را از فاضل، جدا می سازد، و تفکر در ایمان می افزاید، به همان نحوه که عمل می افزاید.^(۱)

2- تفکرانسان را درپیشگاه عظمت پروردگار، بر تواضع و حسن ظن به الله عزوجل، برمی انگیزد، بشر الحافی [یکی از علمای زاهد و عارف] می گوید: لو تفکر الناس فی عظمة الله ما عوصه^(۲). اگر انسانان درعظمت و بزرگواری الله بیاندیشند، هیچگاه نافرمانی او را نمی کنند.

3- تفکر آفاق علم و ایمان را برای متفکر می گشاید، آن آفاقی که قبل از تفکر، موجود و معلوم نبوده است، زیرا هرفکر، زایندهی فکر دیگری بوده، وهر تفکر، فکر تازه را با خود می کشاند.

4- از فواید مهم تفکر، حصول محبت الله تعالی است، زیرا اصل معرفت تفکر، و ثمره آن محبت است، و محبت غایه و مقصد اصلی هر مومن صادق است، و محبت الله تعالی با تفکر به نعمت های او تعالی حاصل می شود، چون نفس انسانی طبیعتاً با کسی که به او احسان نماید، محبت پیدا می کند، در حدیثی که ابن عباس مرفوعاً از رسول الله (صلی الله علیه وسلم) روایت نموده آمده است: « احبوا الله لما یغذوکم به من نعمه واحبونی لحب الله وأحبوا أهل بیتی لحبی^(۳)» ترجمه: الله تعالی را به خاطر دوست دارید که برای شما رزق می دهد، و با من بخاطر محبت الله؛ محبت نمایید، و اهل بیت مرا به خاطر محبت من؛ دوست بدارید.

5- از فواید تفکر، حصول خوف از الله تعالی است، تفکر به انسان این شعور و احساس را می دهد، که الله تعالی همواره ودر هر جای مراقب و ناظر احوال بنده است، و این احساس و شعور، موجب خوف از الله تعالی می گردد، و چون بنده از الله تعالی خوف داشته و دوام وجود و وجود او را با خود احساس کند این امر او را از گناهان دور داشته و از سقوط در وجود او را با خود احساس کند این امر او را از گناهان دور داشته و از سقوط درمنجلات جرم و فساد باز می دارد، طوری که الله تعالی می فرماید: « وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ دَكَّرُوا اللَّهَ فَأَسْتَغْفِرُوا لَهُمْ وَمَنْ يُغْفِرْ اللَّهُ لَهُ دُونَ ذَلِكَ فَإِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ اللَّهُ وَمَنْ يُصِرْ عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ^(۴)» ترجمه: "و کسانی که چون عمل زشتی را مرتکب می شوند، و یا

1-مفتاح دار السعادة تالیف ابن القیم الجوزیه ج 1 ص 540

2-تفسیرالقرآن العظیم تالیف عمادالدین ابوالفداء اسماعیل بن کثیر ج 2 ص 184

3-این حدیث را تمذی در سنن به شماره 3789 وبخاری در التاریخ الکبیر ج1ص183 و دیگر اصحاب سنن روایت کرده حاکم آنرا صحیح خوانده وذهبی با آن موافقه نموده است سیوطی و دیگران آنرا صحیح ولی ابن تیمیه و برخی دیگر آنرا ضعیف گفته اند

4- آل عمران / ۱۳۵.

برخود ستم می کنند، به یاد الله می افتند، و برای گناهان خویش آمرزش می خواهند، و چه کسی به جز از الله، گناهان را می آمرزد، و ایشان بر آنچه که انجام داده اند، آگاهانه بر آن اصرار نورزیده اند."

6- یکی از فواید تفکر، حصول ارتباط و اتصال دائم با الله تعالی است، زیرا تفکر، عبادت و پرستش ذات اقدس الهی با اسماء و صفات و افعالش می باشد، که این نوع عبادت برای مسلمان خوف، خشیت، خضوع، خشوع، و توجه دائمی به سوی الله را نصیب می سازد.

7- و هم از فواید تفکر، حصول علم در قلب است، که منجر به تغییر حالت و وضعیت قلب می گردد، و چون اعمال قلب تغییر یابد، اعمال جوارح انسان هرچه زود به سوی خوب و خوبتر تغییر می یابد، وهب بن منبه می گوید: «ما طالت فکرة امرء قط إلا فهم، وما فهم الا علم، وما علم الا عمل به.»⁽¹⁾ ترجمه: فکر و تفکر انسانی (در چیزی) به درازا نمی کشد مگر اینکه آنرا می فهمد، و چیزی را نمی فهمد، مگر اینکه علم برایش حاصل می شود، و چیزی را نمی داند، مگر اینکه بدان عمل می کند.

8- از مهمترین فواید تفکر، ترسیخ و تثبیت ایمان، تنمیه و رشد آن تا درجه ی یقین است. تفکر در آفرینش الله و تأمل در پدیده های مختلف در آفریدگان، ایمان مومن را محکم و استوار نموده تا درجه ی یقین می رساند، حسن بصری از عامر بن قیس روایت می کند که گفته است: سمعت غیر واحد ولا اثنین ولا ثلاثه من اصحاب النبی (صلی الله علیه وسلم) یقولون: «إن ضیاء الإیمان او نور الإیمان التفکر»⁽²⁾ ترجمه: [عامر بن قیس می گوید] بیشتر از یک' دو و سه تن از یاران پیامبر-صلی الله علیه وسلم- را شنیدم که می گفتند: تابش یا نور ایمان تفکر است.

9- شناخت الله تعالی برای هر فرد مسلمان، مقصود اساسی و هدف اولی می باشد، و مطلوب مهم، از عبادت تفکر، دریافت همین غایبه و هدف مهم است، سالکین و عابرین این طریق، راهی را به سوی پروردگار سریعتر و آسانتر از تفکر نیافته اند.

10- تعویذ قلب بر تفکر در جهان هستی که الله تعالی آفریده است، و تفکر در نشانه های قدرتش که درین جهان پراکنده است، و دیدن با چشم قلب به آثار اسماء و صفات و حکمت افعال و قدرت وسیع او، مفاهیم توحید را در قلب، ترسیخ و تثبیت می نماید، و بنده بالوسیله معرفت پروردگار، جلال و عظمت او را کمایی می کند.

ثانیاً: خلاصه فواید تفکر:

فواید مهم تفکر را می توان در فقرات ذیل خلاصه کرد:

- اقرار و اعتراف به وحدانیت الله تعالی.
- زیادت قرب و حصول تقرب بنده به الله تعالی.
- کشف عجایب آفرینش و صنع حیرت انگیز آفریدگار عظیم.
- غرس خوف و خشیت الله تعالی در نفس.
- زیادت در تواضع بنده در برابر پروردگار بزرگ.
- افزایش محاسبه نفس بر لغزشها و خطاهای آن.
- باعث پاکیزگی نفس و روشنی و صفایی روح.
- قلب را زنده و در ایمان و یقینش به قدرت الله تعالی و عظمت او می افزایشد.
- دانش عمیق، نظر صواب و رای استوار به ارمغان دارد.
- نفس را از نافرمانی و از مخالفت اوامر الله و دساتیر او، دور نگاه می دارد.

1-تفسیرالقرآن العظیم تألیف ابن کثیر ج 2 ص 184 تفسر آیه 190 سوره آل عمران .
2-نفس مرجع قبلی ص 185.

- دروازه های علم و معرفت را باز، و انسان را به فراگیری علوم جدید ومفید قادر می سازد.
  - یقین بنده را درآمدن رستاخیزو درایستادن به پیشگاه پروردگار مستحکم، وباورمندی اورا در آن قوت می بخشد.
  - بنده را برکارهای خوب، مستمر و با دوام، بر می انگیزد، تا توشه ای برای روز قیامت داشته باشد.
- اینها وده ها فواید دیگری که تفکر با خود دارد، بدون تردید، تفکر را در جایگاهی قرار می دهد، که میتوان با صراحت گفت که " تفکر راهی به سوی ایمان است".

نتیجه گیری

1. ازخلال تحقیق وبحث که درین نوشتار صورت گرفته نتایج ذیل به دست می آید :
2. تفکر مهم ترین وسیله دریافت حقایق است که با اعمال فکر وتصرف قلب صورت میگیرد.
3. تفکر نوعی از عبادتی است که الله تعالی طی آیات متعددی مسلمانان را به آن فراخوانده است.
4. با تفکر می توان الله تعالی را با همه اسماء وصفاتش شناخت وبه عظمت وقدرت بیکران اوپی برد.
5. تفکر درامور که بالاتر از حد ادراک وفراتر از حیطه توان عقل باشد تفکر مذموم وناپسند است
6. مجال تفکر هردونوع آیات : تکوینی وتنزیلی بوده تفکر درایات تکوینی دلیل عیانی وتفکر درآیات تنزیلی دلیل قرآنی است.
7. روش متعدد قرآن کریم در دعوت به تفکر بیانگر اهمیت وارزشمندی تفکر است.
8. موانع تفکرناشی از عوامل درونی انسان می باشد
9. فواید تفکر به اساس تعدد مجالات آن متعدد است
10. تفکر در حقیقت باز نمودن نظردید به سوی عجائب حیرت انگیز صنعت وخلقت پروردگار دراسرار ودقائق آفرینش است که باآن عظمت پروردگار در آفرینش تجلی می یابد 10—ازخلال این بحث وتحقیق ثابت می شود که تفکر حقا راهی به سوی ایمان است.

مآخذ ومراجع

- 1- الأخطاء المنهجية والتاريخية في مولفات اركون والجابري / دكتور خالد كبيرعلال نشر دارالمحتسب طبع اول سال طبع 2008 م
- 2- التاريخ الكبير / ابو عبد الله محمد بن اسماعيل البخاري تحقيق سيد هاشم الندوي تعداد أجزاء 9.
- 3- التعريفات / علي بن محمد بن علي الجرجاني تحقيق ابراهيم الأبياري نشر دارالكتاب العربي بيروت.
- 4- تفسير القرآن العظيم - تفسير ابن كثير / ابوالفداء اسماعيل بن عمر بن كثير ت 770 تحقيق سامي بن محمد سلامه نشر دارالطبيه للنشر والتوزيع طبع دوم 1420 هـ.
- 5- التفكير والاعتبار / عبدالكريم الحميد طبع اول 1426 بريدة المملكة العربية السعودية.
- 6- التفكير/ خالد بن عثمان البت المكتبة الشاملة قسم الكتب الاسلامية العامة.
- 7- التوقيف على مهمات التعاريف / عبدالرؤوف المناوي ت1031ه تحقيق دكتور عبدالحميد صالح حمدان طبع اول 1410 عالم الكتب.
- 8- تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان / الشيخ عبدالرحمن بن ناصر السعدي نشر موسسه الرساله طبع اول سال طبع 1420 هـ.
- 9- تيسير الوصول الى الثلاثة الأصول / عبدالمحسن بن محمد القاسم طبع اول سال طبع 1427 هـ.

- 10- جامع البيان عن تأويل آي القرآن / ابو جعفر محمد بن جرير الطبري تحقيق دكتور عبدالله بن عبدالمحسن التركي بالتعاون مع مركز البحوث والدراسات الاسلاميه ط سال طبع 1422 هـ.
- 11- الجامع لاحكام القرآن - تفسير القرطبي / ابو عبدالله محمد بن احمد الانصاري القرطبي تحقيق احمد البردوني وابراهيم اطفيش نشر دارالكتب المصريه القايره.
- 12- الدر المنثور في التفسير بالمأثور / الامام جلال الدين السيوطي تصحيح وتخريج احاديث توسط شيخ نجدت نجيب دار احياء التراث العربي ط سال 1421 هـ.
- 13- زاد المسير في علم التفسير / الامام ابوالفرج جمال الدين عبدالرحمن بن علي بن محمد بن الجوزي المكتب الاسلامي دار ابن حزم ط سال طبع 1423 هـ.
- 14- سنن الترمذي / ابو عيسى محمد بن عيسى الترمذي تحقيق بشار عواد طبع دارالغرب الاسلامي - بيروت سال طبع 1998 م
- 15- شرح العقيدة السفارينييه / شيخ محمد صالح العثيمين.
- 16- صحيح البخاري / محمد بن اسماعيل البخاري نشر دار ابن كثير اليمامة - بيروت طبع سوم 1407 هـ.
- 17- الفتاوى الكبرى / تقي الدين ابوالعباس احمد بن عبدالحميد بن تيميه تحقيق محمد عبد القادر عطا ومصطفى عبدالقادر عطا نشر دارالكتب العلميه بيروت لبنان.
- 18- القاموس المحيط / محمد بن يعقوب فيروز آبادي طبع مصر.
- 19- القرآن الكريم.
- 20- القوانين الفقيهيه / ابوالقاسم محمد بن احمد بن جزى الكلبي الغرناطي ت 741.
- 21- لسان العرب / محمد بن مكرم بن منظور افريقي مصري مشهور به ابن منظور دار صادر بيروت طبع اول.
- 22- لغت نامه دهخدا / علي اكبر دهخدا انتشارات دانشگاه تهران تاريخ نشر 1359 هـ.
- 23- المستدرک على الصحيحين / ابو عبدالله محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري تحقيق مصطفى عبد القادر عطا نشر دار الكتب العلميه بيروت طبع اول 1411 هـ.
- 24- المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الكريم / محمد فواد عبدالباقي دار احياء التراث العربي بيروت لبنان.
- 25- المعجم الوسيط / مجموعة من العلماء تحقيق مجمع اللغة العربية نشر دار الدعوة.
- 26- مفتاح دار السعاده و منشور ولايه العلم والاراده / محمد بن أبي بكر بن قيم الجوزيه دارالكتب العلميه بيروت لبنان.

د بهرنیو هېوادونو سره د اسلامي امارت اړیکې

د اسلامي شریعت په رڼا کې

دکتور مصباح الله عبد الباقي^۱

د بحث لنډيز

په دې مقاله کې تر هر څه دمخه د اسلام په رڼا کې د بهرنیو اړیکو په اهمیت او اړتیا خبره شوی، او دا خبره شوی چې دا باید د مصلحت او مفسدې د قاعدې لاندې وڅیړل شي، دا د ولاء او براء قضیه نه ده چې پر بنسټ یې د تکفیر بازار گرم کړی شي، په اوسنیو شرایطو کې چې کوم هېوادونه وجود لري چې د یو اسلامي هېواد له لورې اړیکې ورسره ټینګې کړې شي دوه ډوله دي، لومړۍ: کافر هېوادونه، دویم: مسلمان هېوادونه، په پخوانیو فقهي کتابونو کې د کافرو هېوادونو سره په اړیکو بحث شوی، ځکه چې په هغه وخت کې اسلامي هېوادونه متعدد نه و، او ټولو مسلمانانو د یو خلافت تر سیوري لاندې ژوند کاوه، په دې مقاله کې په دې بحث شوی چې د اسلامي هېوادونو تعدد باید شرعا د یو واقعیت په حیث ومنل شي، چې هلته خلک د خپلو امورو د تنظیم لپاره باید اداره رامنځته کړي، ځکه اسلام بې نظمي نه مني، مگر د دې هېوادونو په مشرانو کې د هیڅ هېواد مشر هم د خلیفه المسلمین حیثیت نه لري، او د دې مسلمانو هېوادونو سره هم باید د هماغه اصولو سره سم اړیکې جوړې کړې شي د کومو اصولو پر بنسټ چې د کافرو هېوادونو سره مسلمان هېواد اړیکې جوړوي، خو د اسلامي هېوادونو ترمنځ د اړیکو لپاره یوازې دوه اصله اضافه دي چې هغه د اسلامي اخوت، او د مسلمانانو ترمنځ د ولاء او دوستۍ اصل دی.

بنسټیز ټکي: دار الاسلام، دار الحرب، دار الکفر، بهرنۍ اړیکې، د اسلامي هېوادونو تعدد.

د پیل خبرې

الحمد لله رب العلمین والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلین وعلى آله وأصحابه أجمعين وبعد. قرآن کریم یو داسې کتاب دی چې د الله تعالی له لورې د بشريت لپاره د اخيري پیغام او اخيري هدايت نامې په توګه رالېږل شوی دی، بیا یې الله تعالی د حفاظت او مصئونیت ضمانت په خپله کړی دی، لکه په قرآن کریم کې چې فرمایي: **{إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ} [الحجر: 9]** بې له شکه همدا مور دا هدايت نامه نازله کړی ده، او همدا مور یې حفاظت کونکي یو.

په دې حفاظت کې د قرآن کریم د حفاظت دواړه اړخونه (لفظي او معنوي) شامل دي، نو الحمد لله د قرآن کریم الفاظ هم محفوظ دي او همدا راز قرآن کریم د معنوي تحریف څخه هم محفوظ پاتې دی. او له دې امله چې دا کتاب د الله تعالی له لورې رالېږل شوی دی، چې زموږ خالق او مالک دی، نو د یو مسلمان په نزد چې د الله په ذات او د هغه په خالقیت او مالکیت ایمان ولري، د قانون لپاره له دې کتاب څخه پرته بل کوم غوره مصدر نه شي کېدلی.

نو کله چې قرآن کریم په دې توګه محفوظ دی، او د مسلمانانو لپاره د قانون تر ټولو بنسټیز مصدر دی، نو د ژوند په بېلابېلو اړخونو کې اسلامي امت ته د افرادو، ټولنو او هېوادونو په حیث د ورپېښو مسائلو لپاره د حلولو تر ټولو بنسټیز مصدر همدا قرآن کریم دی، نو هر کله چې مسلمان د فرد په حیث او یا هم د ټولني او هېواد په حیث د کوم مشکل سره مخ

¹ - رئیس پوهنتون سلام ایمیل: Misbah.abdulbaqi@gmail.com

کبیري، نو باید د هغه مشکل حل په قرآن کریم کې ولټوي، په اوسني عصر کې قرآن کریم ته د بېلا بېلو قضایو د حلولو د لټولو لپاره د تفسیر یوه نوې تگلاره وټاکل شوه چې هغې ته موضوعي تفسیر وویل شو، مور په دې لنډه لیکنه کې ددې هڅه کوو چې د قرآن کریم په رڼا کې د یو مسلمان هېواد نړیوالې اړیکې د نورو هېوادونو سره وڅیړو، مگر له دې امله چې دا قضیه نوې ده، او تکلیف ته اړتیا لري، همدا راز دې ته اړتیا لري چې مور لومړی هغه هېوادونه مشخص کړو چې یو اسلامي هېواد باید ورسره اړیکې ولري، نو کله کله به پرې د موضوعي تفسیر پر ځای د یو عام فقهي بحث رڼا غالب وي چې له دې څخه خلاصون نشته.

نړیوالې اړیکې څه ته وايي؟

د نړیوالو اړیکو تعریف له یوې زمانې څخه بلې زمانې او د یو فرهنگ څخه بل فرهنگ ته فرق کوي، خو په اوسني زمانه کې د نړیوالو اړیکو تعریف په لاندې ډول شوی دی:

نړیوالې اړیکې هغه ټولو اړیکو ته ویل کیږي چې یو خپلواک هېواد یې د خپل قلمرو څخه بیرون د نورو هېوادونو سره د سولې او جنگ په حالت کې لري، د داسې اړیکو د رامنځته کېدو لپاره لاندې دوه شرطونه اړین دي: لومړی: په نړۍ کې د متعددو خپلواکو هېوادونو موجودیت؛ ځکه که مستقل او خپلواکه هېوادونه وجود ونه لري نړیوالې اړیکې نه شي متصور کېدلی.

دویم: دا مستقل او خپلواک هېوادونه باید په خپلو کې په همیشنيو، سوله ایزو اړیکو کې سره نښکيل وي.¹

د نړیوالو اړیکو د قانون او علم تعریف

د دې اړیکو د تنظیمونکي قانون چې نړیوال عمومي قانون بلل کیږي تعریف داسې شوی دی چې: دا د هغه قواعدو د مجموعې او ټولګې نوم دی چې د هېوادونو ترمنځ اړیکې تنظیموي، او د سولې او جنگ په وخت کې د هر یو حقوق او مسؤلیتونه ټاکي.²

نو هغه علم چې د هېوادونو ترمنځ د اړیکو د تنظیم، او د سولې او جنگ په حالت کې د هېوادونو د حقوقو او مسؤلیتونو څخه بحث کوي، هغه ته د نړیوالو اړیکو علم ویل کیږي.

له دې تعریف څخه څرګندیږي چې نړیوالې اړیکې د دوو مستقلو هېوادونو ترمنځ وي، دا دوه هېوادونه که مسلمان هېوادونه وي او که دوه کافر هېوادونه وي، او که یو مسلمان او بل کافر هېواد وي، دا خود نړیوال عمومي قانون غوښتنه ده، مگر د اسلام د نړیوالو اړیکو د قانون (السير) له نظره دا اړیکې باید څرګنده وي، د دې لپاره دا اړینه ده چې دا وکتل شي چې اسلام نړۍ څرګنه تقسیموي؟ ایا په دې اعتراف کوي چې متعدد مسلمان هېوادونه دې وجود ولري؟ تر څو یې ترمنځ اړیکې وجود ولري؟ د غیر مسلمانو هېوادونو سره اړیکو ته په کومه سترګه ګوري؟ ایا ټولو غیر مسلمانو هېوادونو ته په یوه سترګه (د دار حرب په توګه) ګوري، که دار الحرب هم متفاوت حیثیتونه لري؟ دا ټول هغه مسائل دي چې باید په دقت سره وڅیړل شي، مگر د دې ټولو څخه دمخه باید د دې نړیوالو اړیکو په اړتیا او ضرورت خبره وشي، ځکه تر څو د یو کار اهمیت او اړتیا و نه څیړل شي د هغه تفصیلي احکام څېړل اړین نه وي.

د یو مسلمان هېواد لپاره د نړیوالو اړیکو اهمیت

د اسلامي امارت او هر مسلمان هېواد لپاره نړیوالې اړیکې خورا مهمې دي، دا اړیکې یوازې په دې کې نه را خلاصه کیږي چې نور هېوادونه او نړیوالې ادارې یو هېواد په رسمیت وپېژني، په دې کې شک نشته چې دا یې لومړی پړاو دی،

1- اصول العلاقات الدولية فی فقه الامام محمد بن الحسن الشيباني ج ۱ ص ۱۷۷، دکتور عثمان جمعه ضمیریه، چاپ دار المعالي، صوبلح، عمان، اردن، لومړی چاپ ۱۹۹۹م.

2- الشريعة الاسلامية والقانون الدولي العام ص ۸۰ د المستشار علي علي منصور تأليف، الجمهورية العربية المتحدة، المجلس الأعلى للشؤون الاسلامية، القاهرة، لومړی چاپ ۱۹۷۱م موافق ۱۳۹۰ هـ.ش.

بلکې د دې ترڅنگ دې ته هم اړتیا ده چې اسلامي امارت د نړۍ د ټولو هېوادونو سره مثبتې اړیکې ولري، داسې اړیکې چې د هېوادونو اعتماد را جلب کړي شي، د اعتماد په فضاء کې مور خلک په دې قانع کړو چې مور یو ازاد ملت یو، د خپلو معتقداتو سره سم د ژوند کولو حق لرو، مور د ټولو سره د متبادل احترام په فضاء کې مثبتې اړیکې جوړول او پالل غواړو، یوازې په رسمیت پېژندل ځکه کفایت نه کوي ځکه چې مور غوړو د ایران او سوډان په څېر هېوادونه له مودو راهیسې نړۍ او د نړۍ هېوادونه په رسمیت پېژني مگر هغه اهداف او مقاصد چې د دې اړیکو په نتیجه کې باید تر لاسه شي نه یې دي تر لاسه کړي.

یوه قضیه چې ورته اشاره کول غواړم هغه دا ده چې د نړۍ د هېوادونو سره اړیکې د ضرورت د احکامو تابع دي، او کله کله خو حاجت هم د ضرورت قائم مقام گرځي، لکه فقهي قاعده چې وايي: الحاجة قد تقوم مقام الضرورة¹، نو دا اړیکې ایجادول د اړتیاو د رفع کول لپاره دي، نو د دې اړیکو د عقیدې او کفارو سره د دوستۍ او دښمنۍ (ولاء او براء) سره هېڅ تړاو نشته، له دې امله چې دا د ضرورت غوښتنه ده، که اړتیا نه وی، او د نړۍ سره د پریکون سره سره په نړۍ کې ژوند ممکن وی نو کېدلی شو چې د دې اړیکو په جوړولو دومره تأکید نه وی شوی.

نړیوالې اړیکې له دې امله ډیرې مهمې دي ځکه چې ډیر داسې اهداف وجود لري چې د ښو او مثبتو نړیوالو اړیکو پرته یې ترلاسه کول ممکن نه دي، نو د هغه فقهي قاعدې پر بنسټ چې وايي «ما لا يتم الواجب الا به فهو واجب»² دا اړیکې اړینې گرځي، اسلام چې د بشریت لپاره د الله متعال اخیری پیغام او رسالت دی، دا یې د ټول بشریت لپاره رالېږلی دی، د دې دا عمومیت د دې د نړیوالو ښکارندوی دی، او همدا یې د دې د نړیوالو اړیکو لپاره بنسټ هم دی، دا دین او د الله تعالی دا اخیری پیغام هر څوک په خپل ځای کې مخاطب کوي، او د هغوی لپاره احکام لري، کله د سولې احکام او کله هم د جنگ احکام، دا ټول د نورو سره د اړیکو بنسټ گرځي، له دې امله چې اوس هغه حالت نه دی چې علماو کله د اسلام د نړیوالو اړیکو په اړه تأصیلی لیکنې کړې دي، کله چې په نړۍ کې یو اسلامي خلافت وه، بلکې اوس متعدد مسلمان هېوادونه هم وجود لري، له دې امله دا اړیکې به یا د مسلمانو هېوادونو سره وي او یا به د غیر مسلمو هېوادونو سره، نو دا اړیکې که د مسلمانو هېوادونو سره وي او که د غیر مسلمو هېوادونو سره وي، دلته مور په لنډ ډول د هغه اصولو او بنسټونو یادونه کوو چې د هر چا سره د اړیکو د جوړولو او پاللو غوښتنه کوي، د دې په ضمن کې به هغه مجالات هم را په گوته شي چې د اسلامي امارت له پلوه د بهرنیو اړیکو له لارې پرې ترکیز وشي، دا بنسټونه په لاندې ډول دي:

لومړۍ بنسټ: د انساني اصل یو والی

قرآن کریم په دې تأکید کوي چې ټول انسانان د یو اصل څخه دي، ټول د آدم علیه السلام او حضرت حوا اولاد دي، او د یو جنس د افرادو ترمنځ اړیکې اړینې دي، دا اړیکې که ایجابي وي او که سلبی، د دې اړیکو څخه هېڅ چاره وجود نه لري، الله تعالی فرمایي: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً} [النساء: 1] ای انسانانو د خپل پلونکي (رب) څخه ووېرېږئ چې تاسې یې د یو نفس (حضرت آدم) څخه پیدا کړي اوسئ، او د هغه څخه یې د هغه جوړه هم پیدا کړې ده، او د هغوی دواړو څخه یې ډیر سړي او ښځې خپاره کړي دي.

د دې ایت کریمه په تفسیر کې امام المفسرین ابن جریر الطبري وايي: «وَمَنْبَهُمْ بِذَلِكَ عَلَى أَنْ جَمِعَهُمْ بِنُورِ رَجُلٍ وَاحِدٍ وَأُمَّ وَاحِدَةٍ، وَأَنْ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ وَاجِبٌ وَجُوبٌ حَقِّ الْأَخِ عَلَى أُخِيهِ، لِاجْتِمَاعِهِمْ فِي النَّسَبِ إِلَى أَبٍ وَاحِدٍ وَأُمَّ وَاحِدَةٍ، وَأَنْ الَّذِي يَلْزَمُهُمْ مِنْ رِعَايَةِ بَعْضِهِمْ حَقِّ بَعْضٍ، وَإِنْ بَعُدَ التَّلَاقِي فِي النَّسَبِ إِلَى الْأَبِ الْجَامِعِ بَيْنَهُمْ، مِثْلَ

1 - معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية 7/275 رقم القاعدة: 260. دا قاعده په ډيرو الفاظو راغلي ده لکه «الحاجة تُنزلُ منزلةَ الضرورة»: «عامةً كانتْ أو خاصةً» او لکه «الحاجات تنزل منزلة الضرورات في إباحة المحظورات» او «حاجة الناس تجري مجرى الضرورة» او «اعتبار الحاجة في تجويز الممنوع كاعتبار الضرورة في تحليل المحرم».

2 - دا یو د هغه قواعدو څخه ده چې د ټولو فقهاو ترمنځ اتفاقي ده، د مراجعو او مصادر لپاره یې وگورئ: معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية 27/429، د قاعدې شمېره: 1836، دا قاعده د دې لفظ تر څنگ په نورو الفاظو هم نقل شوی ده، لکه: «الأمر بالشيء يكون أمراً بما لا يتم ذلك الشيء إلا به» او «ما لا يتوصل إلى الواجب إلا به فهو واجب» او «ما لا يحصل الواجب إلا به فهو واجب».

الذي يلزمهم من ذلك في النسب الأدني، وعاطفًا بذلك بعضهم على بعض، ليتناصفوا ولا يتظالموا، وليبذُل القوي من نفسه للضعيف حقه بالمعروف على ما ألزمه الله له¹.

الله تعالی د دې په ذریعه (چې انسانان ټول د یو مور او پلار څخه پیدا دي) انسانان دې لور ته متوجه کوي چې دوی د یو سړي او یوې ښځې بچیان دي، دوی یو د بل برخه دي، دوی یو پر بل باندې داسې حق لري لکه یو ورور یې چې پر بل ورور لري، ځکه دوی ټول یو پلار او یوې مور ته په انتساب کې سره یو شانته دي، د دوی ترمنځ چې یو پر بل د حقوقو کوم رعایت لازم دی - سره له دې چې دوی کوم پلار کې سره شریک دي هغه ډیر لیرې هم دی - د دې سره سره د دې حقوقو رعایت په هماغه څیر لازم دی لکه څرنگه چې په نږدې نسب کې د شریکو خلکو لپاره لازم دی، او د دې په ذریعه الله تعالی انسانان په خپلو کې عطفوت او نرمۍ ته رابولي دي؛ تر څو یو د بل سره د انصاف تعامل وکړي، یو پر بل ظلم و نه کړي، او قوي په خپله خوښه د ضعیف حق په هغه توگه اداء کړي چې الله تعالی لازم کړی دی.

کومو شیانو ته چې امام ابن جریر الطبري اشاره کړی ده، په حقیقت کې هغه حقوق دي چې د دې بهرنیو اړیکو له لارې باید تر لاسه شي، او د دې مبنی یې په نسب کې د انسانانو گډون ښودلی دی، چې ټول - مسلمانان دي که کافر - د حضرت ادم او حوا اولاد دي او په نسب کې سره گډ دي، نو تر منځ یې اړیکې اړینې دي.

الله تعالی په یو بل ایت کریمه کې هم همدې حقیقت ته اشاره کوي، فرمایي: { يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ [الحجرات: 13]. ای انسانانو مور تاسې د یو سړي او یوې ښځې څخه پیدا کړي اوسئ.

او د بقرې په سورت کې او همدا راز په المائدة سورت کې الله تعالی فرمایي چې انسانان یو امت وه، او اختلاف وروسته په کې را پیدا شوی دی، الله تعالی فرمایي: وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِّي بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ [يونس: 19]. خلک (ټول) یو امت و، نو په خپلو کې سره اختلاف وکړ.

د شیخ المفسرين امام ابن جریر طبري د تفسیر سره سم دا ټول ایتونه په دې دلالت کوي چې انسانان (کافر وي او که مسلمان) حضرت آدم علیه السلام ته د انتساب له امله یو پر بل باندې حقوق لري، او دا حقوق په هماغه څیر لازم او ضروري حقوق دي لکه څرنگه چې په نږدې نسب کې د شریک خلکو حقوق پر انسان باندې لازم دي، او دا حقوق یوازې هغه وخت سرته رسېدلی شي کله چې د نړۍ انسانان یو د بل سره مثبتې اړیکې ولري.

دویم: تعارف (پیژندگلوې) د نړیوالو اړیکو بل بنسټ

الله تعالی په انسانانو کې ټولگي، قبیلې او قومونه د دې لپاره جوړ کړي دي چې په خپلو منځونو کې یو د بل سره وپیژني، او د پیژندلو په نتیجه کې یو د بل سره د محبت او عطفوت تعامل ولري، الله تعالی فرمایي: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ [الحجرات: 13].

ای خلکو مور تاسې د یو سړي او ښځې څخه پیدا کړي اوسئ، او تاسې مو ملیتونه او قبائل گرځولي یاست تر څو یو بل سره وپیژنئ، ستاسې ترمنځ د الله په وړاندې تر ټولو معزز هغه څوک دی چې تر هر چا ډیر تقوا لرونکی وي، یقینا الله تعالی ډیر عالم او ډیر باخبره دی.

قرآن کریم چې ځای پر ځای انسان یو اصل ته ورگرځوي، او په ډیر آیتونو کې ددې یادونه کوي چې انسانان د یو مور او پلار (آدم او حوا) اولاد دي، همدا قضیه په احادیثو کې هم ډیره زیاته تکرار شوی ده، د بیلگې په توگه په هغه اوږد حدیث کې چې په سننو او مسانیدو کې روایت شوی دی، چې رسول الله صلی الله علیه وسلم به د لمانځه نه وروسته دا دعاگانې

1 - «تفسیر الطبري (جامع البیان في تفسیر آی القرآن) ط دار التریبة والنراث» ج 7 ص 512-514.

لوستلی، او په یوه برخه کې یې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: «أَنَا شَهِيدٌ أَنَّ الْعِبَادَ كُلَّهُمْ إِخْوَةٌ»^۱. زه د دې گواه یم چې بندگان ټول سره وروڼه دي.

دا پیژندگلوې پخپله هدف نه دی، بلکې د پیژندلو وروسته چې کوم محبت او الفت باید رامنځته شي هغه باید د دې تعارف او پیژندگلوې په نتیجه کې رامنځته شي، امام الوسی همدې ته اشاره کوي او وایي: «جعلناکم کذلک لیعرف بعضکم بعضا فتصلوا الأرحام وتبینوا الأنساب والتوارث». تاسې مې په ملتونو او قبیلو د دې لپاره ویشلي یاست تر څو یو بل وپیژنئ، او په خپلو کې خپلوي وپالئ، خپل نسبونو وپیژنئ، او دا وپیژنئ چې څوک د چا وراث گرځي. او د همدې تعارف، په نتیجه کې عطوفت، محبت، گډ کار او یو بل سره مرسته رامنځته کیږي، او همدې حالت ته مور د ملتونو او هېوادونو ترمنځ اړیکې وایو، کله چې تعارف مطلوب دی، نو دا اړیکې په هغه مبتني دي نو دا به هم اړینې او ضروري وي.

درېم بنسټ: په نړۍ کې گډ ژوند او یو بل ته اړتیا

11- په نړۍ کې گډ ژوند د دې غوښتنه کوي چې انسانان (کافر وي او که مسلمان) باید یو د بل سره اړیکې ولري، هغه که په انفرادي توگه وي او که په جمعي توگه وي، د هېوادونو په کچه وي او که د ټولگيو په کچه، په دې اړه الله تعالی فرمایي: **هُم يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ إِنَّهُمْ لَحَسِبْنَا أَننَحْنُ مَعِيشَتُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا [الزخرف: 32]**.

ایا دوی ستا د پروردگار رحمت تقسیموي؟ مور د دوی ترمنځ د دنیا په ژوند کې د دوي معیشت او اقتصاد تقسیم کړی دی، او (په مالدارۍ کې مو) یو شمېر خلکو ته په یو شمېر نور فوقیت ورکړی، تر څو یو شمېر خلک د یو شمېر نورو څخه د خپلو اړتیا د پوره کولو لپاره استفاده وکړي.

امام ابو حفص نسفي وایي چې د (لیتخذ بعضهم بعضا سخريا) معنی دا ده چې هره طبقه د بلې څخه استفاده وکړي، په خپله حرفه او صنعت کې ترې هغه کار واخلي چې اړتیا ورته لري، او کارگر د هغه څخه د هغه مزدوری په ذریعه استفاده کوي چې له هغه څخه یې ترلاسه کوي، نو هر یو د بل څخه اقتصادي گټه لاس ته راوړي^۲.

په تفسیر الکشاف کې وایي: «وَأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَعَلَا هُوَ الَّذِي قَسَمَ بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ وَقَدَرَهَا وَدَبَّرَ أحوالَهُمْ تَدْبِيرَ الْعَالَمِ بِهَا، فَلَمْ يَسُوْا بَيْنَهُمْ وَلَكِنْ فَاوْت بَيْنَهُمْ فِي أَسْبَابِ الْعَيْشِ، وَغَايِر بَيْنَ مَنَازِلِهِمْ فَجَعَلَ مِنْهُمْ أَقْوِيَاءَ وَضَعْفَاءَ وَأَعْنِيَاءَ وَمَحَاطِبِجَ وَمَوَالِي وَخَدَمًا، لِيَصْرِفَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا فِي حَوَائِجِهِمْ وَيَسْتَعْمِدُوهُمْ فِي مَهْنِهِمْ وَيَسْتَخْرُوهُمْ فِي أَشْغَالِهِمْ، حَتَّى يَتَعَابَشُوا وَيَتَرَاوَدُوا وَيَصْلُوا إِلَى مَنَافِعِهِمْ وَيَحْصِلُوا عَلَى مَرَاقِبِهِمْ، وَلَوْ وَكَلَهُمْ إِلَى أَنْفُسِهِمْ وَوَلَاهُمْ تَدْبِيرَ أَمْرِهِمْ، لِضَاعُوا وَهَلَكُوا»^۳.

جار الله زمخشري هم همدا خبره کوي، وایي: الله تعالی د هغوی ترمنځ د هغوی رزق او معیشت تقسیم کړی، او ټاکلی دی، او د هغوی د حالاتو څخه د یو باخبره او عالم ذات په حیث یې د هغوی د ظروفو او حالاتو اداره او تدبیر کړی دی، هغوی یې سره مساوي نه دي گرځولي، بلکه د هغوی ترمنځ یې د رزق په وسائلو کې تفاوت رامنځته کړی دی، د هغوی مراتب یې هم مختلف کړي دي، نو یو شمېر یې قوي پیدا کړي او شمېر یې ضعیف، یو شمېر بډایې او نور یې محتاج گرځولي، څه یې مالکان او څه یې غلامان جوړ کړي، تر څو یو شمېر خلک نور په خپلو کارونو کې مصروف کړي، او دهغوی

1 - «سنن أبي داود» (83/2) ت محبی الدین عبد الحمید.

2 - تیسیر التفسیر ج ۱۳ ص ۲۷۹ تألیف: نجم الدین عمر بن محمد بن أحمد النسفي الحنفي (۴۶۱-۵۳۷هـ) (دا د امام أبو البرکات النسفي (ت 710) د مدارک التنزیل د مؤلف څخه بیل عالم دی چې له هغه څخه ډیر مخکې تیر شوی دی، او هغه یې د تفسیر څخه ډیره استفاده هم کړی ده) تحقیق: ماهر ادیب حبوش، ناشر: دار اللباب للدراسات وتحقیق التراث، اسطنبول، ترکیا، لومړی چاپ کال ۲۰۱۹م - ۱۴۴۰هـ.

3 - الکشاف عن حقائق التنزیل، وعیون الأقاویل فی وجوه التاویل (248/4). أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفی: 538هـ)

الناشر: دار الكتاب العربي - بیروت، الطبعة: الثالثة - 1407 هـ.

خچه په خپلو حرفو کې کار واخلي، او هغوی د خپلو اړتیاو لپاره استخدام کړي، تر څو یو د بل سره گډ ژوند وکړي، او یو بل ته گټه ورسوي، او په عین وخت کې خپلو گټو ته هم ورسیري، او خپلې فاندې هم ترلاسه کړي، که الله پاک دا کار دوی ته سپارلی وی، او د خپلو معاملاتو اداره او تدبیر یې پخپله دوی ته ورکړی وی، نو له منځه به تللی وی او تباہ شوی به وی.^۱

نو دا ایتونه په دې دلالت کوي چې په انسانانو کې تفاوتونه الله تعالی د لوی حکمت لپاره ایښي دي، او لکه څرنګه چې افراد یو بل ته الله تعالی محتاج پیدا کړي دي، او هیڅ یو انسان هم خپل ټولې اړتیاوې په ځانته ځان نشي پوره کولی، د بیلګې په توګه که څوک وغواړي یو جوړه لباس واغوندي دا په دې کار کې دومره خلکو ته اړتیا پیدا کوي چې که په ځانته ځان وغواړي دا ټول کارونه سرته ورسوي شاید ډیر زیات وخت او جهد ترې وغواړي، او شاید و نه توانیږي، په همدې شکل هېوادونه هم د خپلو ضرورتونو په پوره کولو او سرته رسولو کې یو بل ته اړ دي، ډیر داسې کارونه او ضرورتونه دي چې یو هېواد که هر څومره قوي، بډای او توانمند هم وي په ځانته ځان هغه کارونه سرته نه شي رسولی، دا خو لا پریږده چې یو ضعیف او ناتوانه هېواد یې په ځانته ځان سرته ورسوي، له دې امله نورو هېوادونو ته به اړتیا پیدا کوي، او دا اړتیاوې دا هېوادونه گډ ژوند ته اړ کوي، او دا گډ ژوند، او متبادلي گټې د بهرنیو اړیکو غوښتنه کوي، چې له هغوی پرته دا گډ ژوند پرمخ وړل ناممکن ګرځي.

څلورم بنسټ: انساني کرامت یو بل بنسټ

د قرآن کریم د بیان سره سم الله تعالی انسان ته عزت او کرامت وربخښلی دی، الله تعالی فرمایي: **وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَخَلَقْنَاهُمْ فِي الْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا [الإسراء: 70]**.

مور د آدم اولاد معزز کړي دي، او هغوی ته مو په وچه او بحر کې د سپرلی اسباب او وسائل برابر کړي دي، او هغوی ته مو پاکه روزي ورکړی، او په ډیرو مخلوقاتو مو ورته فضیلت ورکړی دی.

په روح المعاني کې وايي: **«وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ أَي جَعَلْنَاهُمْ قَاطِبَةً بَرَهْمَ وَفَاجِرَهُمْ ذَوِي كَرَمٍ أَي شَرَفَ وَمَحَاسِنَ جَمَّةٍ لَا يَحِيطُ بِهَا نَطَاقُ الْحَصْرِ»^۲**.

الوسي د قاضي ابو السعود د تفسیر څخه په استفادې د دې ایت د مفهوم په اړه وايي چې مور د آدم علیه السلام ټول اولادونه معزز ګرځولي دي هغوی که نیکان دي او که بدان، او دا عزت او شرف او محاسن دومره دي چې د حصر په دائره کې نه راځي.

د تکریم تر ټولو لوی مظهر عقل او معرفت دی، هغه عقل او معرفت چې له امله یې الله تعالی پرېښتو ته امر وکړ چې حضرت آدم علیه السلام ته سجده وکړي، او همدا معرفت او عقل دي چې په نړۍ کې د تمدن د پرمختګ لامل ګرځي چې هغه پخپله د اسلام د مقاصدو څخه یو مقصد دی، نو دا الهي تکریم د دې غوښتنه کوي چې انسان هم د بل انسان تکریم وکړي، او په هغه ډول عزت ورکړي چې اسلامي شریعت ورکړی، او دا تکریم هغه وخت سرته رسېدلی شي چې انسان د بل انسان سره مثبتې اړیکې ولري، او لکه مخکې مو چې ورته اشاره درلوده د انفرادي اړیکو ډیر اصول د هېوادونو په اړیکو باندې د انطباق وړ دي، نو بناء انسان لپاره «الهي تکریم» د بین المللي اړیکو یو بنسټ دی، او دا اړیکې د دې الهي ارادې (انسان ته من حیث انسان تکریم ورکول) د عملي کولو او پلي کولو یوه مهمه وسیله ده.

پنځم بنسټ: د خیر په کارونو کې همکاري

1 - الکشاف عن حقائق التنزيل، وعيون الأقبول في وجوه التأويل (248/4) مخکینی مصدر.
2 - روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني ج 8 ص 112، تأليف: شهاب الدين محمود بن عبد الله الحسيني الألوسي (المتوفى: 1270هـ)، تحقيق: علي عبد الباري عطية، خيرونكي اداره: دار الكتب العلمية - بيروت، لومړی چاپ: ۱۴۱۵هـ..

الله تعالی مسلمانانو ته یو داسې جامع حکم ورکړی دی چې د هر چا سره هغه که مسلمان وي او که کافر نه یوازې دا چې د اړیکو جوړولو بنسټ ګرځي بلکې د اړیکو جوړولو نه پورته د عملي همکارۍ غوښتنه هم کوي، هغه د الله تعالی دا وینا ده، چې فرمایي: **وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالتَّفْوَئِ وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ [المائدة: 2]**.

د نیکی او تقوی په کارونو کې یو د بل سره همکاري او مرسته وکړئ، او د ګناه او ظلم په کارونو کې مرسته مه کوئ، او د الله تعالی څخه ووېرېږئ، بې شکه الله تعالی سخت عذاب ورکونکی دی.

په دې ایت کې د «بر» لفظ د مفسرینو د تصریح سره سم په هر هغه څه دلالت کوي چې په شریعت کې یې امر شوی وي، او د «تقوی» لفظ هغه ټول څه په ځان کې رانغاړي چې شریعت ترې منع کړی ده، نو دا دواړه لفظونه دومره عمومیت لري چې ټول ښه کارونه (امر و نهی) یې احاطه کړي دي.

او بله دا چې دا ټولو انسانانو ته امر دی، امام قرطبي وايي: **«وَهُوَ أَمْرٌ لِجَمِيعِ الْخَلْقِ بِالتَّعَاوَنِ عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ، أَيْ لِيُعِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا»**^۱. دا ټولو انسانانو ته امر دی چې د نیکی او تقوی په کارونو کې یو د بل سره مرسته وکړي. هدف یې دا دی چې دا یوازې د مسلمانانو سره د تعاون او همکارۍ غوښتنه نه کوي بلکې د ټولو انسانانو هغه که مسلمانان وي او که غیر مسلمانان دا ایت ورسره د نیکیو او تقوی په کارونو کې د همکارۍ او مرستې غوښتنه کوي.

د اسلامي هېواد لپاره همدا الهي امر د نړیوالو اړیکو لپاره یو بنسټ مهیا کوي، ځکه د دې اړیکو له لارې د نیکیو او تقوی په ډیرو قضایو کې مسلمان هېوادونه همکاري کولی شي، د بیلګې په توګه:

- د لوړو انساني اخلاقیاتو او ارزښتونو ترویج لکه عدل او انصاف، ازادې، د قانون پر وړاندې د ټولو یو شانته والی، رېښتیا، عفت او داسې نور داسې انساني او تمدني اخلاقیات دي چې هره ټولنه یې تأییدوي، له دې امله اسلامي هېوادونه دا لوړ اخلاقي ارزښتونه د بهرنیو اړیکو د تقوی له لارې ترویجولی شي، او دا به د تعاون علی البر والتقوی یو ښه مصداق وي.

- همدا راز د مظلومانو ترڅنګ درېدل، د ملتونو د جایزو او عادلانه حقوقو څخه دفاع کول، په نړۍ کې د ظلم، بربریت، تعصب او نژاد پرستی په مخ کې درېدل، او د مظلومانو سره مرسته کول، د هغوی د عادلانه قضایو څخه دفاع کول، ټول د تعاون علی البر والتقوی په ضمن کې راځي، رسول الله صلی الله علیه وسلم د جاهلیت په زمانه کې د مظلومانو د حمایت لپاره په یو تړون چې «حلف الفضول» نومېده ګډون کړی وه، د هغه په اړه فرمایي: **«لَقَدْ شَهِدْتُ فِي دَارِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُدْعَانَ حِلْفًا مَا أَحْبُّ أَنْ لِي بِهِ حُمْرُ النَّعَمِ، وَلَوْ أَدْعَىٰ بِهِ فِي الْإِسْلَامِ لَأَجَبْتُ»**^۲. د عبد الله بن جدعان په کور کې د یو تړون شاهد هم، نو خوښوم چې له هغه محروم شوی وی، او ډیر سره اوښان می لاس ته راوړی وی، که په اسلام کې هم داسې کوم تړون ته (چې د مظلومانو د حمایت لپاره وه) دعوت شم نو حتما به دا دعوت قبول کړم. او د مظلومانو د قضایو څخه دفاع او د ظلم په مقابل کې درېدل د نړیوالو اړیکو له لارې تأمینیدلی شي، او دا کارونه شرعا مطلوب دي نو د مطلوب او واجب کار وسیله به هم همداسې وي.

شپږم بنسټ: د هېوادونو ترمنځ ګډ اهداف تر لاسه کول

نړیوالې اړیکې له دې امله هم اړینې دي چې ډیر داسې مصالح او مقاصد دي چې له دې اړیکو پرته یې لاس ته راوړل ممکن نه دي، او په دې مصالحو کې ځینې داسې دي چې د هېوادونو بقاء او دوام ورپورې تړلی دی، او په شریعت کې خو

1 - الجامع لأحكام القرآن» (6/ 46)، تألیف: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى: 671هـ)، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، خپرونکی اداره: دار الكتب المصرية - القاهرة، دویم چاپ 1384هـ - 1964 م.

2 - «السنن الكبرى (6/ 596) تألیف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسرُوْجَرْدِي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ) تحقيق: محمد عبد القادر عطا، خپرونکی اداره: دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، درېم چاپ: 1424 هـ - 2003 م.

دا قاعده ده چې: «ما لا یتیم الواجب إلا به فهو واجب»^۱. د نړۍ حالاتو ته په کتو هغه وختونه تللي دي چې یو هېواد دا تصور وکړي چې مور د چا سره سروکار نه لرو، نه چا سره اړیکو ساتو او نه ورته اړتیا لرو، نه دې مور سره څوک اړیکې ساتي او نه دې راسره کار لري، په خپل هېواد کې دننه دې مور په آرام پرېږدي، دا تصور ځکه درست نه دی ځکه چې که څوک وغواړي که ونه غواړي نور هېوادونه ترې اغیزمن کېږي او دا هېواد د نورو څخه اغیزمن کېږي، د هغه امورو له جملې څخه چې د بین المللي اړیکو څخه پرته نه شي ترلاسه کېدلی او هغه د هېوادونو د بقاء لپاره اړین دي، دې لاندې امورو ته اشاره کول اړینه بولم:

أ- د هېواد د ځمکنۍ بشپړتیا او ازادۍ ساتنه

هر هېواد په طبیعي توګه دې ته اړتیا لري چې د هېواد د ځمکنۍ بشپړتیا ساتنه وکړي، خپل جغرافیایي حدود محفوظ وساتي چې څوک پرې تېری ونه کړي، او د نورو هېوادونو د عسکري او سیاسي لاس وهنو څخه یې محفوظ وساتي، ځمکه او هوا یې په خپل لاس کې وي، دومره توانایی ولري چې خپل ملي امنیت وساتي، وګړي یې د نورو هېوادونو د تېری څخه په ویره کې نه وي، او دا یو لوی نعمت دی چې په بېلا بېلو آیتونو کې یې الله تعالی یادونه کړې ده، لکه په سورت قریش کې چې فرمایي: **فَلْيَتَنبُوا رَبُّ هَذَا الْبَيْتِ ۚ آلَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَعَامَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ** [قریش: ۳-۴]. او دا خو یو څرګند حقیقت دی چې دا امن، او د خپل هېواد ساتنه یوازې د اقتصادي او عسکري ځواکمنتیا په نتیجه کې نه تر لاسه کېږي، بلکې هر هېواد دې ته اړتیا لري چې د بهرنیو اړیکو او د نورو هېوادونو سره د معاهداتو په نتیجه کې خپل ځان د دې ډول تېریو څخه وساتي، له دې امله بهرنۍ اړیکې د هر هېواد بنسټیزه اړتیا ده.

ب- د ګډو ګټو ساتنه او راکړه ورکړه او تجارت

په دې کې شک نشته چې هر هېواد د دې هڅه کوي چې په ټولو مواردو کې خود کفاء وي، هیڅ کوم بل هېواد ته اړتیا و نه لري، مګر دا کار نا ممکن دی، هیڅ یو هېواد هم خپلې اړتیاوې په ځانته ځان نه شي پوره کولی، د خوراکي توکو څخه نیولی په صنعتونو کې د استعمالیدونکو موادو پورې، د خفیفو ماشینونو څخه نیولي تر ثقیلو ماشینونو پورې یو د بل څخه واردوي او خپلې اړتیاوې پرې پوره کوي، همدا راز مهارتونه، علوم، او متخصصین یو د بل څخه اخلي، یو شمېر هېوادونه خام مواد لري خو د صنعت لپاره کارخانې، امکانات او متخصص افراد نه لري، بل هېواد بشري ځواک لري، کارخانې او ماشینونه لري خو خام مواد نه لري، دا ټول هېوادونه دې ته اړ کوي چې یو د بل سره راکړه ورکړه ولري.

او دا راکړه ورکړه یوازې هغه وخت ممکنه ده چې هېوادونه په خپلو کې سره اړیکې ولري، د یوکرین او روسیې د جنگ له امله د روسیې سره د اروپایانو اړیکې خرابې شوی، په ډیره لږه موده کې د خوراکي توکو د شدید بحران سره مخ شول ځکه چې د خوراکي توکو لپاره یې ټول اعتماد په یوکرین او روسیه باندې وه، همدا راز د المان حکومت او خلک په ډیر صراحت سره وایي چې د روسیې د وارداتي ګاز په نه شتون کې به ورته ژمی تیرول نا ممکن وي، د دې راکړی ورکړی او ګټو د تبادلې لپاره سیستمونه هغه وخت فعالیدی شي چې د هېوادونو ترمنځ اړیکې وجود ولري، اوس خو لکه چې ویل کېږي د نړۍ هر هېواد نورو هېوادونو ته دومره اړتیا لري چې هیڅ یو هېواد خپل واقعي وجود هغه وخت ساتلی شي چې د نورو هېوادونو سره مثبتې اړیکې ولري.

ج- د هېوادونو ترمنځ سوله ایز ژوند

په دې کې شک نه شته چې د هېوادونو ترمنځ د شخړو او جنگونو ډیر لاملونه وجود لري، او دا هر وخت د دې هېوادونو ترمنځ د یو تمام عیار جنگ لامل کېدلی شي چې په نتیجه کې یې خلک له منځه تللی شي، هېوادونه وړاندې شي، او بې شمېره بدمرغۍ رامنځته کېدلی شي، د دې بد حالت د مخنیوي یوازینی لار د هېوادونو ترمنځ اړیکې دي، دا اړیکې دومره

1 - الأشباه والنظائر (2/ 88) تألیف: الإمام العلامة / تاج الدین عبد الوهاب بن علي ابن عبد الكافي السبكي، خپرونکی اداره: دار الکتب العلمیة، لومړی چاپ: 1411 هـ - 1991م، همدا راز وګورئ معلمه زاید للقواعد الفقهيّة، مخکې یاد شوی مصدر.

مهمی وی چپ د جنگ د شدت سره سره ادامه باید ولری، د دې څرگند مثال د اسلامي امارت او امریکایانو ترمنځ اړیکې وی چې د جنگ د شدت سره سره متوقفي نه شوی، همدا راز که له یوې لورې د روسیې او یوکرین ترمنځ شدید جنگ روان دی، خو له بل پلوه د یوکریني غلو بیرون ته لیرد په اړه د دوي ترمنځ اړیکې او تماسونه جریان لري، نو د هېوادونو ترمنځ د تناو او جنگ څخه د ځان ساتلو تر ټولو غوره وسیله د هېوادونو ترمنځ بهرنی اړیکې دي.

د- نړیوال امنیت

نړیوال امنیت د هېوادونو ترمنځ د شخړو او جنگونو په نتیجه کې له منځه تللی شي، او د هېوادونو ترمنځ شخړې او جنگونه هغه وخت رامنځته کېدلی شي چې د هېوادونو ترمنځ غلط فهمی راولاړې شي او اړیکې شتون و نه لري، له همدې امله نړۍ د دوو خطرناکو نړیوالو جنگونو نه وروسته دې ته اړ شوه چې د ملگرو ملتونو ترنامه لاندې داسې ادارې رامنځ ته کړي چې نړیوال امنیت ته د ورپېښیدونکو تهدیدونو مخه ونیسي، او دا ټول د نړیوالو اړیکو په نتیجه کې ممکن دي، اوس هم که کوم هېوادونه دې اړیکو ته په مثبتې سترگه ونه گوري هغه نړیوال امنیت د خطر سره مخ کولی شي، او که دا ځل داسې کومه پېښه وشوه نو د اتومي وسلو په شتون کې به د بشریت د بچ کېدو چانس وجود و نه لري، نو دا اړیکې ډیرې مهمې او اړینې دي.

ه- د یو هېواد د وگړو اړتیاوې او نړیوالې اړیکې

له کوم وخت څخه چې په نړۍ کې معلوماتي انقلاب رامنځته شوی، سفرونه او د سفرونو وسائل اسان شوي دي، له هغه وخت څخه نړۍ د یوې وړې قریبې حیثیت غوره کړې دی. د خلکو ترمنځ اړیکې همدومره ساده شوي لکه په یوې قریبې کې د خلکو ترمنځ اړیکې، بلکې له دې هم ډیرې ساده، کله انسان د هغه پېښې څخه چې په څنگ کې یې شوی وي د داسې چا په ذریعه خبرېږي چې په بله قاره کې ژوند کوي، د همدې اړیکو په نتیجه کې د خلکو ترمنځ د مصالحو او گټو تبادلې هم په همدې کچه زیاته شوی ده، او دا ټول د سفرونو، تگ راتگ، غوښتنه کوي، د یو هېواد د اتباعو گټې د بل هېواد د اتباعو د گټو سره تړلی دي، په دې کې د سفر، تجارت، تعلیم، صحت او بې شمېره نورې گټې شاملې دي، او د یو هېواد د اتباعو دا گټې هغه وخت په درست شکل خوندي کېدلی شي چې متبوع هېواد یې د نورو هېوادونو سره اړیکې ولري، سفري وثائق یې د اعتماد وړ وي، هر څومره چې دا هېواد د نړۍ د نورو هېوادونو له نظره محترم هېواد وي د هغه اتباعو ته په هماغه اندازه د احترام په سترگه لیدل کېږي، او گټې په هماغه اندازه خوندي وي او اړتیاوې یې پوره کېږي، او دا ټول هغه تر لاسه کېدلی شي چې د مثبتو اړیکو له لارې هېوادونه دا احترام تر لاسه کړي.

اوم بنسټ: د اسلام خپرول او د اسلام لور ته بلنه

اسلامي امت د قرآن کریم په اصطلاح د دعوت امت دی، او هر اسلامي هېواد د دې امت د ممثل په حیث همدا مسؤولیت په غاړه لري، لکه چې الله تعالی فرمایي: **وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ [البقرة: 143]**. لکه څرنگه مو چې ستاسې قبيله غوره قبيله گرځولی، همداسې مو تاسې امت وسط (چې دین او منهج یې د اعتدال دین دی) گرځولی، تر څو د دعوت په نتیجه کې په خلکو شاهدان وه اوسېږئ.

او لکه الله تعالی چې فرمایي: **كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ [آل عمران: 110]**. تاسې تر ټولو غوره امت یاست چې د خلکو لپاره راویستل شوي یاست، چې خلکو ته د نیکو حکم وکړئ، او د بدو څخه یې منع کړئ، او په الله تعالی باندې ایمان ولرئ.

په نړیوالو اړیکو کې د دین دعوت خلکو ته د رسولو یو بهترینه نمونه په هغه اړیکو کې څرگنده ده چې حضرت سلیمان علیه السلام د ملکه سبا سره جوړې کړې وی، د قرآن کریم د وینا سره اولین سفارت چې حضرت سلیمان ورته ولیږه په هغه کې د حضرت سلیمان علیه السلام دربار ته د مسلمانانو په حیث د راتگ خبره بنسټیزه وه، د ملکه سبا په دربار کې د حضرت سلیمان علیه السلام د سفارت د ځواب په اړه مشوره او بیا د هدایاوو تبادلې، او په پایله کې یې د ټول امت اسلام منل

او د الله د پیغمبر په اطاعت کې راتلل هغه نتایج و چې د دې اړیکو په نتیجه کې ترلاسه شول، الله تعالی فرمایي: **﴿قَالَتْ رَبِّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ بِاللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾** [النمل: 44]. ملکه سبا چې کله د حضرت سلیمان علیه السلام په دربار کې کوم عظمت ولیده نو د خپل اسلام اعلان یې وکړ.

د رسول الله صلی الله علیه وسلم د نړیوالو اړیکو او نړیوالو سفارتونو تر ټولو لوی مقصد د دین دعوت رسول و، د یو مسلمان هېواد څخه د مسلمانانو توقع دا وي چې په نړیواله کچه د اسلام په اړه د ناوړه تبلیغاتو (اسلاموفوبیا)، د اسلام په اړه د غلط فهمیو د لیری کولو لپاره هلې ځلې وکړي، او په دې توګه د دعوت الی الله فریضه اداء کړي، همدا راز د اسلام د درست فهم د ترویج لپاره نړیوال کانفرانسونه، سیمینارونه او پروګرامونه ترتیب کړي، په نړیوالو فورمونو کې د اسلام درست تصور نړیوالو ته په داسې توګه وړاندې کړي چې عاقل خلک یې واورې او فکر کولو ته یې اړ شي، او دا ټول کارونه هغه وخت کېدلی شي چې اسلامي هېواد مثبتې بهرنۍ اړیکې ولري، د نړیوالو فورمونو غړیتوب ولري.

اتم بنسټ: د اسلامي امت پر ضد د دسائسو شنډول

کله چې یو هېواد مثبتې بهرنۍ اړیکې ولري، او نور هېوادونه ورته د احترام په سترګه وګوري، هغه په نړیوالو ټولو فورمونو کې د ګډون حق لري، په ډېرو مجالسو کې مثبت رول لوبولی شي، مسلمانان همېشه د اسلام مخالفو قوتونو څخه شکوي او شکایتونه لري، او دا ځکه چې د همدې اړیکو له امله ټولو مؤثرو فورمونو کې موجودیت لري، او له همدې فورمونو څخه د اسلام، اسلامي امت او مسلمانانو پر ضد دسائس په لاره اچوي، که چېرې په دې فورمونو کې د اسلامي امارت وجود ولري دا ډول ټول دسائس شنډولی شي، نه یوازې دا چې دا دسائس شنډولی شي بلکه په ایجابي توګه داسې طرحې او پروګرامونه وړاندې کولی شي چې د اسلام، اسلامي امت او مسلمانانو ګټې خوندي کړي، خو په دې فورمونو کې حضور هغه وخت ممکن دی چې اسلامي امارت او نور مسلمان هېوادونه د نړۍ سره مثبتې اړیکې ولري.

نهم بنسټ: د مسلمانو اقلیتونو او اسلامي قضایاو حمایت

مسلمانان د قرآن کریم په صریح نص سره یو د بل دوستان او حمایت کونکي دي، په دې اړه الله تعالی فرمایي: **﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِغُضُوبِ اَوْلِيَاءٍ بَعْضٌ اِلَّا يَنْقُطُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ﴾** [الانفال: 73].

هغه خلک چې کفر یې کړی دی یو د بل حمایت کونکي او دوستان دي، که تاسې دا کار (یو دبل حمایت او یو بل سره دوستي) و نه کړئ نو په ځمکه کې به فتنه او لوی فساد خپور شي.

همدا راز په بل آیت کریمه کې الله تعالی فرمایي: **﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٌ يَمُرُّونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾** [التوبة: 71].

مؤمنان سرې او مؤمنانې بنځې یو د بل حمایت کونکي او دوستان دي، چې د نیکو حکم کوي او د بدو څخه منع کوي.

دا حمایت او دوستي په انفرادي توګه هم په مسلمانانو لازم ده، او د امارت او حکومت په توګه هم ضروري او اړینه ده، او مسلمانان په نړۍ کې په ډېرو هېوادونو کې د اقلیتونو او لږه کيو په څیر ژوند کوي، او ډیر وختونه د ډېرو شدیدو ستونزو سره مخ کېږي، لکه څه موده وړاندې چې په برما کې د روهنگیا مسلمانان د بودایانو په لاس بې پته او قتل عام شول، همدا راز مور په نړۍ کې داسې ستونزې لرو چې د مسلمانانو سره تړاو لري او د لسګونو کلونو راهیسې نه حل کېږي بلکه په خلکو یې ظلمونه کېږي، د دې ټولو مؤثر حمایت او دوی سره همکاري، او د دوی په حمایت کې اواز پورته کول هغه وخت ممکن دي چې اسلامي امارت د نړۍ سره مؤثرې اړیکې ولري.

دا ټول هغه دلائل دي چې د اسلامي امارت څخه د دې غوښتنه کوي چې دې قضیې ته اولویت ورکړي، ځکه د دې پورې داسې ګټې تړلې دي چې هغه د یو هېواد لپاره حیاتي حیثیت لري، او هیڅکله ممکن نه دي چې یو نظام یې له نظره وغورځوي، او د فتنه اولویاتو قواعدو ته په کتلو سره هغه موانع او خنډونه باید وځیرل شي چې د دې اړیکو د جوړولو په مخ کې خنډ واقع دي په هغه بیا کتنه وشي که ګټې یې د دې اړیکو څخه کمې وي او مور پرې لوی ګټې له لاسه ورکولو نو د

فقه‌ها و تصریح او د ډیرو فقهي قاعدو سره سم هغه پربښودل پکار دي او د کوم کار چې فائده يې زیاته وي هغه مخ ته وړل پکار دي، په دې اړه خو فقهي قاعدې ډیرې دي خو امام سرخسي وايي: «وَمَا يَكُونُ أَكْثَرَ نَفْعًا فَهُوَ أَفْضَلُ»^۱.

اړیکې د چا سره؟

اسلامي امارت د چا سره اړیکې جوړې کړي؟ دا یو داسې سوال دی چې د دې د ځواب د تر لاسه کولو لپاره باید مور لومړی دوه قضیې حل کړو، لومړی قضیه د پخوانیو او معاصرو علماو د تصریحاتو سره سم وگورو چې نړی د اړیکو له پلوه په څو ډوله ویشي؟ او دویم دا چې که نړی دوه تقسیمه شي چې یو دار الاسلام او دویم دار الحرب شي، نو آیا دار الاسلام په متعددو هېوادونو تقسیمېدلی شي؟ یا په بل عبارت اسلام د دې اجازه ورکوي چې اسلامي هېوادونه دې متعدد وي، تر څو یو مسلمان هېواد د بل مسلمان هېواد سره اړیکې جوړې کړي؟

د نړۍ تقسیم، دار الاسلام او دار الحرب

په پیل کې یو حقیقت ته اشاره کول غواړم چې د فقه‌هاو له لورې دار الحرب او دار الاسلام ته د نړۍ د تقسیم بنسټیز هدف او موخه نړیوالې اړیکې نه وی، بلکه په شریعت کې ډیر داسې احکام شته چې په اختلاف دار باندې مرتب دي، لکه د ارث احکام، د حدودو او شرعي عقوبات تطبیق په دار الحرب کې او داسې نور^۲، فقه‌هاو چې کله دا تقسیم کړی دی تر ډیره یې همدا شرعي احکام په نظر کې و، د اسلامي حکومت بهرنی اړیکې یې ضمني په نظر کې وی، مگر اوس دا بحثونه د دې اړیکو لپاره بنسټیز حیثیت لري، له دې امله باید دا وڅېړل شي، نو په دې اړه چې کوم بنسټیز سوال راولاړېږي هغه دا دې چې آیا نړی او د نړۍ هېوادونه په دوه یا درې ډول ویشل درست دي؟ په دې اړه بېلابېل نظریات وجود لري چې دلته یې په لنډ ډول مناقشه کول غواړم.

لومړی نظر: په دیني لحاظ د نړۍ تقسیم درست نه دی

یو شمېر غیر مسلم لیکوالان په دې نظر دي چې د نړۍ تقسیم «دار الاسلام» او «دار الحرب» و لو که د دار الکفر په معنی هم وي، درست کار نه دی، ځکه دا د مسلمانانو له لورې په استعلائي تصور باندې ولاړ تقسیم دی، چې په نتیجه کې یې هغه هېوادونه چې «دار الحرب» یا «دار الکفر» گڼل کېږي د هغوی د کم گڼلو تصور په کې نغښتی دی، او دا د ملگرو ملتونو د هغه اصل سره په ټکر کې دی چې د ملگرو ملتونو غړي هېوادونه په قانوني لحاظ سره مساوي دي، همدا راز د عقیدې په لحاظ د خلکو په تقسیم ولاړ تصور دی، چې یو شمېر مسلمانان او نور کافران گڼل کېږي چې هغه د عقیدوي تبعیض بنسټ ګرځي^۳.

دا خو یوه داسې ادعاء ده چې په کې د عیني واقعیتونو څخه سترګې پټې شوی دي، د بشریت د تنوع بنیاد همدا نظریات، تصورات او معتقدات دي، هغه که د بشر له لورې جوړ شوي نظریات وي او که د الله تعالی له لورې رالیږل شوي ادیان وي، او که د الله تعالی اخبرني پیغام اسلام وي، ایا تر اوسه پورې د شرق او غرب بلاکونو په نوم په نړۍ کې تنوع وجود نه درلود، ایا تر اوسه د تمدنونو په نوم چې په مدار کې یې دین قرار لري نړی نه تقسیمېږي، ایا دې ته چا تبعیض ووايه، همدا نن هم ویل کېږي، مسیحي غربي تمدن، اسلامي تمدن، بودائي تمدن، هندي تمدن، همدا راز چنایي کنفیوشسي تمدن او داسې نور، لنډه دا چې د بشریت په داخل کې د نظریاتو او معتقداتو تنوع موجود دی، او اسلام د دې ادعاء لري چې د بشریت د دنیوي او اخروي سعادت تر ټولو ښه نسخه د ځان سره لري، او غواړي د دې سعادت څخه ټول

1 - الميسوط (194/4) تأليف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: 483هـ)، خپرونکی اداره: دار المعرفة - بيروت، د طبعي شمېر: نا څرګند، د چاپ کال: 1414هـ - 1993م.

2 - د تفصيل لپاره يې وگورئ د شيخ وهبة الزحيلي ليکنه چې په اصل کې د هغه د دکتورا رساله ده او عنوان يې دی آثار الحرب في الفقه الإسلامي دراسة مقارنة، دار الفكر، دمشق د درېم چاپ کال ۱۹۹۸م.

3 - دې لپاره وگورئ: من اجل نظرية في القانون الدولي، د ادمون رباط ليکنه، ترجمه ابراهيم عوض په (المجلة المصرية للقانون الدولي) په کال ۱۹۵۰م) ص ۱-۲۳ کې چاپ شوی دی.

بشریت بر خمن شی، نه چا ته د تحقیر په سترگه گوري او نه خوک د دې حق منلو ته اړ کوي، بلکې ځانته امت دعوت وايي، په استدلال او منطق دا حق خلکو ته وړاندې کوي، او له همدې امله د ټولو سره د مثبتو اړیکو غوښتنه کوي، او وايي چې د غیر مسلمانانو سره اصل سوله ده مگر دا چې جنگ ته اړتیا پېښه شي، همدا د شرعي نصوصو په رڼا کې د معاصرو جمهورو فقهاو نظر هم دی.

دویم نظر: دار الاسلام او دار الحرب ته د نړۍ تقسیم درست نه دی

یو شمېر معاصر علماء وايي چې دار الاسلام او دار الحرب ته د نړۍ تقسیم درست نه دی، بلکې دا تقسیم باید درې ګونی وي، په دې معنی چې یو بل قسم هم باید په کې اضافه کړی شي چې هغه ته «دار العهد» ویل کېږي، ځکه اوس په عامه توګه «دار الحرب» وجود نه لري، بلکې په نړۍ کې اوس یا «دار الاسلام» وجود لري او یا «دار العهد» وجود لري، دار الحرب ځکه وجود نه لري چې دا په یو موقت حالت کې د یو هېواد نوم کېدلی شي، او دا هغه وخت کله چې د چا سره جنگ روان وي هغه منطقه دار الحرب ګڼل کېږي، که کله د جنگ حالت راپیدا هم شي ژر له منځه ځي، ځکه د اسلام اړیکه د نورو سره اصلا په سوله باندې ولاړه اړیکه ده نه په جنگ.

د فقهاو په اصطلاح کې «دار الاسلام» او «دار الحرب» ته د نړۍ تقسیم د نصوصو څخه مستفاد نه دی، بلکې دا د هغه وخت د ظروفو غوښتنه وه کله چې دا تقسیم رامنځته شوی دی، په دویمه هجري پېړۍ کې د اسلامي خلافت او کفري نړۍ ترمنځ په پرله پسې توګه حالات جنګي و، او دا تقسیم په هغه وخت کې رامنځ ته شوی دی، او جنگ دائمی حالت نه دی، ځکه چې د کفارو سره د مسلمانانو عادي حالت سوله ده جنگ نه دی، نو کله چې د جنگ حالت ختم شو هغه مناطق هم چې غیر مسلمانان په کې اوسېږي هغه هم دار الحرب نه پاتې کېږي، همدا تقریباً د معاصرو علماو څخه د شیخ ابو زهره او دکتور وهبة الزحيلي نظر دی.

شیخ ابو زهره وايي: "وتکاد کلمات الفقهاء أجمعين تجمع على أن دار المخالفين تسمى دار حرب، لأنها فعلا كانت في عصر الاجتهاد الفقهي دار حرب بسبب تلك الاعتداءات المتكررة من الأعداء والمدافعة المستمرة من المسلمين".¹

تقریباً د فقهاو په دې اتفاق دی چې د مخالفینو وطنونو او هېوادونو ته «دار حرب» ویل کېږي، او دا ځکه چې د فقهي اجتهاد په زمانه کې (کله چې د السیر په اړه احکام فقهاو استنباطول او تدوینول) حالت همداسې وه، د مخالفینو مناطق د دښمن له لورې د بیا بیا تیريو او د مسلمانانو له لورې د پرله پسې دفاع له امله «دار حرب» ګڼل کېدلې.

هدف یې دا دی چې دا اوصاف د شرعي نصوصو څخه مستفاد نه دي، بلکه د اسلامي خلافت او د غیر مسلمانو هېوادونو ترمنځ قائم حالت د جنگ وه نو له همدې امله هغه منطقي دار حرب ګڼل کېدلی چې د اسلامي خلافت د ولکې څخه بیرون وی، او د همدې مستمر جنګي حالت څخه یو شمېر خلکو ته دا شبهه هم پیدا شوه چې د اسلام او کفر ترمنځ اصلي حالت جنگ دی، او سوله د ضرورت حالت دی، خو شیخ ابو زهره دا خبره - د نورو ډیرو فقهاو په څیر - درسته نه ګڼي، او وايي چې د مسلمانانو او کفارو ترمنځ اصلي حالت سوله ده، او جنگ یو غیر عادي او طاری حالت دی چې د اړتیا په وخت کې رامنځته کېږي.

بیا وروسته کله چې د امام ابو حنیفه له نظره د دار حرب شرطونه بیانوي او وايي چې په اوسنۍ زمانه کې د دار حرب دا شرطونه په هیڅ هېواد نه منطبق کېږي، بیا لږ وروسته کله چې د یو درېم دار «دار عهد» ذکر کوي نو له هغه وروسته په یو عبارت کې وايي چې اوس اصلا دار حرب وجود نه لري، ټوله کفري نړۍ دار عهد بلل کېږي، ځکه ټول هېوادونه د ملګرو ملتونو د منشور او اصولو سره سم یو د بل سره تړونونه لري، د سوله ایز ژوند معاهدې لري، نو ټول هېوادونه دار عهد بلل کېږي

1 - العلاقات الدولية في الإسلام ص 55، د امام محمد ابو زهره لیکنه، د چاپونکي او نشرونکي اداره: دار الفكر العربي، مدينة نصر - القاهرة، د چاپ کال ۱۴۱۵هـ/ ۱۹۹۵م.

او شیخ وهبة الزحيلي تقريباً همدا خبره لږ په نور تفصيل سره کوي او وايي: "و إذ قد عرفنا أن هذا التقسيم مبني على أساس الواقع لا على أساس الشرع، ومن محض صنيع الفقهاء في القرن الثاني الهجري، وأنه من أجل ترتيب بعض الأحكام الشرعية في المعاملات ونحوها، وأن الحرب هي السبب في هذا التقسيم، فيمكننا أن نقول إن دار الحرب هي مجرد منطقة حرب ومسرحة معركة بالنسبة لدار الإسلام التي فرضت عليها الأوضاع في الماضي أن تتكتل وأن تعتبر البلاد غير الإسلامية في مركز العدو الذي برهنت الأحداث على نظرتة العدائية للمسلمين فهو تقسيم طارئ بسبب قيام حالة الحرب أو الحرب نفسها، فهو ينتهي بانتفاء الأسباب التي دعت إليه والحقيقة أن الدنيا بحسب الأصل هي دار واحدة كما هو رأي الإمام الشافعي ولهذا قال مع جمهور الفقهاء: إن الحدود تجب على المسلم أينما وقع سبها...!"¹.

کله چې مو دا درک کړ چې دا تقسيم (د هېوادونو تقسيم دار حرب او دار اسلام ته) د هغه وخت د فعلي حالت پر بنسټ شوی وه، نه د شرعي نصوصو پر بنسټ، دا په دويمې پېړۍ کې يوازې د فقهاو اجتهاد وه تر څو پرې د معاملاتو په اړه يو څه شرعي احکام مرتب کړي، او دا چې په هغه وخت کې د مسلمانانو او کفارو ترمنځ په پرله پسې توگه روان جنگ د دې تقسيم لامل وه، د دې حقيقت د درک کولو نه وروسته مور ويلی شو چې «دار حرب» د «دار اسلام» په نسبت يوازې هغه سيمه گڼل کيږي چېرته چې بالفعل جنگ روان وه کله چې په ماضي کې پر «دار اسلام» باندې داسې حالات مسلط کړي شوي و چې مسلمانان د هغه (حالاتو) په مقابل کې سره را يوځای شي، او غير اسلامي هېوادونه د دېمن مرکز وگڼي، ځکه چې حوادثو د مسلمانانو په مقابل کې دوی په دې دېمنانه تصور دلالت کاوه، نو (لنډه دا چې) دا تقسيم يو موقت تقسيم دی ځکه چې په هغه زمانه کې (کله چې د فقهاو له لورې دا اجتهادي تقسيم رامنځته شو) يا خو جنگي حالت وه او يا بالفعل جنگ جريان درلود، نو دا موقت تقسيم بايد د هغه اسبابو د له منځه تللو په نتيجه کې له منځه ولاړ شي چې د دې تقسيم لامل گرځيدلي و، حقيقت دا دی چې دنيا په اصل کې يو «دار» دی - لکه څرنگه چې د امام شافعي نظر دی، له همدې امله جمهور فقهاء وايي: چې پر مسلمان بايد حدود تطبيق شي په هر ځای کې يې چې سبب واقع شي (د احنافو د نظر برخلاف چې په دار حرب کې څه شرعي جزاگانې د تطبيق قابل نه گڼي).

لنډه دا چې د معاصرو علماو څخه يو شمېر علماء «دار الحرب» په دې معنی اخلي چې دار الحرب هغه هېواد ته ويل کيږي چې د کوم هېواد سره بالفعل جنگ روان وي، او يا هم بالقوة جنگي حالات وي، په دې معنی چې هيڅ کوم تړون وجود و نه لري، او هر وخت چې هر هېواد فرصت پيدا کړي پر بل حمله خپل حق وگڼي او د هيڅ څه پرواه هم و نه لري، کله چې د دار الحرب معنی د هغوی په نزد دا شوه نو طبيعي خبره ده چې د نړۍ د هېوادونو سره اوسنی حالت داسې نه دی، نو د دوی له نظره اوس دائمي دار الحرب وجود نه لري، کله کله د کوم کافر هېواد سره داسې حالات رامنځته کېدلی شي چې د جنگ غوښتونکي وي، کله که داسې حالت رامنځته شو هغه ته به دار الحرب ويل کيږي، مگر نورو هېوادونو ته اوس په دې معنی دار الحرب نه شي ويل کېدلی.

په هغه مفهوم چې دوی د دار الحرب څخه اخېستی دی، د دوی خبره درسته ده، مگر فقهاء دار الحرب په دې معنی نه اخلي، بلکې که مختصراً ووايو د فقهاو په اصطلاح کې «دار الحرب» او «دار الکفر» په يوه معنی دي، يعنې هغه هېواد چېرته چې غلبه او سيادت او قيادت د مسلمانانو په لاس کې وي هغه ته دار الاسلام، او چېرته چې غلبه او سيادت د کفر او کافر په لاس کې وي هغه ته «دار الحرب» او يا «دار الکفر» ويل کيږي، او په دې معنی خو دا ثنائي تقسيم درست دی، له دې څخه کوم بل تقسيم متصور نه دی، ځکه د نړۍ هر هېواد به يا د اسلام تر سيادت او غلبې لاندې وي او يا به د کفر د غلبې لاندې وي، بل کوم صورت نه شي کېدلی، که د کفر د غلبې لاندې وي، د هغه سره مسلمان هېواد تړون لري يا به يې نه لري، په هر صورت دا دواړه په هغه عام تعريف چې فقهاو د دار الحرب څخه وړاندې کړی دی په دار الحرب کې شامل دي،

1- آثار الحرب في الفقه الاسلامي دراسة مقارنة ص ۱۹۴-۱۹۵، طبع دار الفكر ۱۹۹۸م.

یوازې دومره خبره کېدلی شي چې د «دار الحرب» اصطلاح هغه مفهوم پوره نه شي رسولی چې فقهاء یې ترې اراده لري، نو که دا اصطلاح بدله کړی شي او دار الحرب پر ځای دار الکفر ورته وویل شي، شاید ډیر ابهامات له منځه ولاړ شي.

درېم نظر: د جمهورو فقهاو نظر

د جمهورو فقهاو نظر دا دی چې نړی باید په همدې دوه سیمو «دار الاسلام» او «دار الحرب» باندې تقسیم شي، او «دار العهد» یا د امام محمد بن الحسن شیباني او نورو فقهاو په تعبیر «دار الموداعه» په اصل کې د «دار الحرب» یوه نوعه ده، د دوی د نظر خلاصه دا ده چې «دار الحرب» د «دار الکفر» سره مرادف دی، له همدې امله د فقهاو په عبارتونو کې د «دار الحرب» لپاره ډیر ځله د «دار الکفر» اصطلاح استعمالیږي، او دا خو څرگنده خبره ده چې د نړی هیڅ سیمه له دې څخه خالي نه ده چې هلته به یا د اسلام احکام غالب وي او یا به د کفر احکام غالب وي، که د اسلام احکام غالب وي هغه «دار الاسلام» بلل کیږي او که د کفر احکام غالب وي هغه سیمه «دار الحرب» بلل کیږي، دلته د «حرب» لفظ د جنگ په معنی نه دی، په دې اړه یو حنبلي فقیه وايي: «والحربي منسوب إلى الحرب وهو القتال والتباعد والبغضاء أيضا يقال قتل حال الحرب أي حال القتال ودار الحرب أي دار التباعد والبغضاء فالحربي بالإعتبار الثاني»¹.

حربي د دوه جذرونو څخه اخیستل شوی دی، د لومړي جذر معنی یې «جنگ» دی، لکه چې ویل کیږي قتل حال الحرب، د جنگ په حالت کې ووژل شو، او بل جذر چې د هغه څخه «دار الحرب» هم مأخوذ دی، د هغه معنی ده «هغه سیمه چې ورسره پریکون، او بد بڼی وي» نو دلته د حربي معنی د محارب او جنگ کې د ښکېل انسان نه ده، بلکې حربي د دې دویم جذر څخه اخیستل شوی دی.

نو کله چې د دار الحرب معنی دار الکفر شو نو جمهور فقهاء چې نړی دې دوه سیمو ته تقسیموي، دوی وایي چې «دار الحرب» او «دار الاسلام» ته د نړی د تقسیم مدار پر دې باندې نه دی چې د کومې سیمې یا هېواد خلک د مسلمانانو سره په جنگ وي هغه به دار الحرب گڼل کیږي، او که په جنگ نه وي نو هغه به دار الحرب نه گڼل کیږي، چې دا حالت عارضي ویل شي چې د هغه وخت د ظروفو څخه مستفاد ویل شي چې کله د فقهي تدوین شوی دی یعنې د هجرت دویمه پېړی لکه امام ابو زهره او شیخ وهبه الزحيلي چې وایي، بلکې دا فقهاء وایي چې د دې تقسیم مدار په دې لاندې امور دی چې دا د دائمی حالت ښکارندوی دي:

- 1 - هلته تسلط او حاکمیت د مسلمانانو دی که د کفارو؟
- 2 - هلته غالب احکام د اسلام دي که د کفر او شرک؟
- 3 - هلته مسلمانان په امن کې دي که نه، په دې معنی چې د اسلام د شعائرو په عملي کولو کې خو د کفارو څخه د خوف او خطر احساس نه کوي؟

دا ټول د دې غوښتنه کوي چې د نړی هېوادونه په دوه برخو وویشل شي چې یو یې دار الحرب (چې د دار الکفر مرادف دی) او بل یې دار الاسلام بلل کیږي.

اصلي دار الحرب یا دار الکفر څه وخت دار الاسلام گرځي؟

همدې معیارونو ته کتلو علماو د دار الاسلام تعریفونه کړي دي، چا یو معیار په نظر کې نیولی دی، او چا بل معیار، خو دلته یوازې دې ته متوجه کېدل پکار دي چې دا تعریفونه دې ته په کتلو فرق کوي چې کومه سیمه د دار الحرب څخه څه وخت دار الاسلام ته منتقل کیږي؟ او کومه سیمه څه وخت د دار الاسلام څخه دار الحرب ته انتقال پیدا کوي؟ حنفي فقهاء خو په دې اتفاق لري چې دار الحرب هغه وخت د دار الاسلام برخه گرځي کله چې په هغه سیمه باندې د اسلام احکام

1 - المطلع على أبواب المقنع ص 226، د ابو عبد الله شمس الدين محمد بن ابي الفتح البعلبي الحنبلي (ت 709هـ) لیکنه، ناشر: المكتبة الاسلامي، بیروت، ۱۹۸۱م، تحقیق: محمد بشیر الادلبي.

غالب شي، له همدې امله امام علاء الدين كاساني وايي: «لَا خِلَافَ بَيْنَ أَصْحَابِنَا فِي أَنَّ دَارَ الْكُفْرِ تَصِيرُ دَارَ إِسْلَامٍ بظُهُورِ أَحْكَامِ الْإِسْلَامِ فِيهَا»².

زموږ د علماو ترمنځ په دې کې اختلاف نشته چې دار الكفر هغه وخت دار الاسلام گرځي چې د اسلام احكام په کې غالب وي.

او هغه نور دوه شرطونه چې د مسلمانانو تسلط او مسلمانانو ته د امنيت تر لاسه کېدل دي، د اسلام د احكامو د غلبې په نتيجه کې بالتبع تر لاسه کېږي، ځکه که مسلمانان هلته حاکم نه وي، او يا مسلمانان په امن کې نه وي د اسلام د احكامو غلبه نه متحققه کېږي.

د علاء الدين كاساني له نظره خو په همدې نښه باندې يو هېواد د دار الاسلام برخه گرځي، همدا نظر د څه نورو علماو هم دی، له دې جملې څخه دا لاندې د يادونې وړ دي:

د شيخ زكريا انصاري له نظره هم په كوم ځای کې چې مسلمان د خپل دين اظهار وكړي شي او د فتنې ويره ورسره نه وي هغه سيمه «دار الاسلام» گڼل کېږي، هغه وايي: «فَإِنَّ قَدْرَ عَلَى الْإِعْتِزَالِ وَالْإِمْتِنَاعِ فِي دَارِ الْحَرْبِ مَعَ كَوْنِهِ قَادِرًا عَلَى إِظْهَارِ دِينِهِ وَلَمْ يَخَفْ فِتْنَةً فِيهِ حَرَمَتْ أَيْ الْهَجْرَةَ مِنْهَا لِأَنَّ مَوْضِعَهُ دَارُ إِسْلَامٍ فَلَوْ هَاجَرَ لَصَارَ دَارَ حَرْبٍ»³.

که مسلمان د دې توان درلوده چې په دار الحرب کې ځان وساتي او د خپل دين اظهار هم وكړي، او د فتنې ويره هم ورسره نه وي، نو له هغه سيمې څخه ورته هجرت حرام دی، ځکه چې هغه سيمه دار اسلام دی، او که داسې ټول مسلمانان له هغه سيمې هجرت وكړي نو هغه به په دار الحرب بدل شي (اوله دې امله چې دا كار ناروا دی نو له همدې امله دا هجرت هم ناروا گرځي).

تقريباً همدا خبره شهاب الدين رملی چې په شافعي صغیر شهرت لري هم کوي، هغه وايي: «كل محل قدر أهله فيه على الامتناع من الحربين صار دار إسلام»⁴. هر هغه سيمه چې اوسيدونکي يې د کفارو څخه د ځان د حفاظت توان لري، هغه دار اسلام گرځي. د ځان د حفاظت معنی دا ده چې د اسلام د شعائرو په علمي کولو کې د وېرې او ترس احساس و نه کړي.

همدا خبره ابن مفلح هم کوي، هغه وايي: "فكل دار غلب عليها أحكام المسلمين فدار الإسلام، وإن غلب عليها أحكام الكفار فدار الكفر، ولا دار لغيرهما"⁵.

په هره سيمه کې چې د مسلمانانو د احكامو غلبه وي هغه دار اسلام دی، او که د کفارو د احكامو غلبه وي هغه دار کفر دی، له دې پرته بله سيمه وجود نه لري (يا به دار اسلام وي او يا به دار کفر وي).

لنډه دا چې هغه هېوادونه چې اصلاً دار الكفر يا دار الحرب دي هغه يوازې په دې نه دار الاسلام کېږي چې هلته څوک د خپلو عباداتو او معتقداتو په اظهار کې په امن کې وي، بلکې د دې لپاره شرط هغه دی چې امام كاساني او نورو فقهانو يې يادونه کړې ده او هغه د اسلام د احكامو غلبه ده، معنی يې دا ده چې په ټولنه اسلامي رنگ رغال وي، نو په دې معنی که په کوم غربي يا اروپايي هېواد کې مسلمان خپل عبادت او ديني شعائر تر سره کوي او هيڅ کوم خوف او خطر هم ورته نه وي، په دې کار هغه سيمې دار الاسلام نه شي بلل کېدې، ځکه هلته هغه بنسټيز وصف او شرط نه دی متحقق.

1 - دلته علاء الدين كاساني د دار الحرب څخه په دار الكفر تعبیر کوي، همداسې نور فقهاه هم کوي، چې له دې ټولو څخه دا معلومېږي چې دار الحرب او دار الكفر د دوی له نظره يو مفهوم افاده کوي.
2 - بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (7/ 130) دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، دويم چاپ ۱۹۸۶م.
3 - أسنى المطالب في شرح روض الطالب (4/ 204) د شافعي عالم شيخ الإسلام زكريا بن محمد بن زكريا زين الدين أبو يحيى السنيني الأنصاري (ت ۹۲۶) ليکنه، د دار الكتاب الاسلامي چاپ.
4 - نهاية المحتاج (8/ 82) د شمس الدين محمد بن أبي العباس أحمد بن حمزة بن شهاب الدين الرملي الشهير بالشافعي الصغیر (ت ۱۰۰۴هـ) چاپ دار الفكر للطباعة، د چاپ کال ۱۹۸۴م.
5 - الآداب الشرعية ج ۱ ص ۲۱۱-۲۱۲ د عبد الله بن محمد بن مفلح مقدسي (ت ۷۶۳هـ) ليکنه، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت، د چاپ کال ۱۹۹۹م دريم چاپ.

دار الاسلام خه وخت دار الحرب گرځي؟

خو هغه سيمې چې يو ځل «دار الاسلام» وگرځي هغه بيرته کله «دار الحرب» بلل کېدلی شي؟ په دې اړه دوه نظره موجود دي:

لومړی: د صاحبينو (امام ابو يوسف او امام محمد) نظر دی، دوی وايي چې دلته هم معيار د اسلام د احکامو اظهار او غلبه ده، په کوم ځای کې چې د اسلام احکام غالب وي هغه دار الاسلام گڼل کېږي او په کوم ځای کې چې دا احکام غالب نه وي هغه بيرته دار الکفر گڼل کېږي، کاساني وايي: «وقال أبو يوسف ومحمد رحمهما الله إنها تصير دار الكفر بظهور أحكام الكفر فيها»^۱. امام ابو يوسف او امام محمد رحمهما الله وايي يوه سيمه (چې مخکې دار الاسلام وي) هغه وخت دار الکفر گرځي چې د کفر احکام په کې څرگند او غالب وي. هدف يې دا دی چې په ټولنه غالب رنگ که د اسلام وه نو هغه دار الاسلام گڼل کېږي او که غالب رنگ د کفر وه نو دار الکفر گڼل کېږي.

د صاحبينو د قول د دليل په توگه کاساني وايي: «وَجْهٌ قَوْلُهُمَا أَنْ قَوْلَنَا دَارَ الْإِسْلَامِ وَدَارَ الْكُفْرِ إِضَافَةٌ دَارٍ إِلَى الْإِسْلَامِ وَإِلَى الْكُفْرِ وَإِنَّمَا تُضَافُ الدَّارُ إِلَى الْإِسْلَامِ أَوْ إِلَى الْكُفْرِ لظُهُورِ الْإِسْلَامِ أَوْ الْكُفْرِ فِيهَا كَمَا تَسْمَى الْجَنَّةُ دَارَ السَّلَامِ وَالنَّارُ دَارَ الْبُورِ لُجُودِ السَّلَامَةِ فِي الْجَنَّةِ وَالْبُورِ فِي النَّارِ وَظُهُورِ الْإِسْلَامِ وَالْكُفْرِ بظُهُورِ أَحْكَامِهِمَا فَإِذَا ظَهَرَ أَحْكَامُ الْكُفْرِ فِي دَارٍ فَقَدْ صَارَتْ دَارَ كُفْرٍ فَصَحَّتْ الْإِضَافَةُ وَلِهَذَا صَارَتْ الدَّارُ دَارَ الْإِسْلَامِ بظُهُورِ أَحْكَامِ الْإِسْلَامِ فِيهَا مِنْ غَيْرِ شَرِيْطَةٍ أُخْرَى فَكَذَا تَصِيرُ دَارَ الْكُفْرِ بظُهُورِ أَحْكَامِ الْكُفْرِ فِيهَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ»^۲.

د صاحبينو د قول دليل دا دی چې کله مور د «دار» نسبت اسلام يا کفر ته کوو، نو (حقيقي معنی خوي يې مراد نه ده، مگر حقيقت ته نږدی) معنی يې دا ده چې هغه منطقه او سيمه چې اسلام يا کفر په کې غالب وي، لکه جنت ته چې «دار السلام» ويل کېږي، او جهنم ته «دار البور» ويل کېږي ځکه چې په جنت کې سلامتي ده، او په جهنم کې هلاکت دی، او د اسلام او کفر غلبه په هغه منطقه کې د کفر يا اسلام د احکامو د غلبې په معنی ده، نو کله چې په يوه سيمه کې د کفر احکام غالب وي نو هغه دار کفر گرځي، نو بيا يې هغه ته نسبت درست گرځي، له همدې امله يوه سيمه هغه وخت دار اسلام گرځي کله چې د اسلام احکام په کې غالب او څرگند وي، پرته د بل هيڅ کوم شرط څخه، همدا راز کله چې په يوه سيمه کې د کفر احکام څرگند او غالب وي نو هغه دار الکفر گرځي. والله اعلم.

دويم: د امام ابو حنيفه له نظره هغه سيمه چې يو ځل د اسلام په حلقه کې شامله شي، تر څو چې د دار الاسلام يو څه نښه هم په کې وي هغه بايد د اسلام د قلمرو څخه بيرون و نه شمېرل شي، او هغه بايد د دار الاسلام برخه وگڼل شي، په دې اړه کاساني وايي: «وَاحْتَلَفُوا فِي دَارِ الْإِسْلَامِ أَنهَا بِمَادَا تَصِيرُ دَارَ الْكُفْرِ قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ إِنَّهَا لَا تَصِيرُ دَارَ الْكُفْرِ إِلَّا بِثَلَاثِ شَرَايِطٍ أَحَدُهَا ظُهُورُ أَحْكَامِ الْكُفْرِ فِيهَا

وَالثَّانِي أَنْ تَكُونَ مُتَاخِمَةً لِدَارِ الْكُفْرِ

وَالثَّلَاثُ أَنْ لَا يَبْقَى فِيهَا مُسْلِمٌ وَلَا ذِمِّيٌّ آمِنًا بِالْأَمَانِ الْأَوَّلِ وَهُوَ أَمَانُ الْمُسْلِمِينَ»^۳.

په دې اړه فقهاء اختلاف لري چې دار الاسلام په څه باندې په دار الکفر بدلېږي؟ امام ابو حنيفه وايي: دار الاسلام هغه وخت په دار الکفر بدلېږي چې دا لاندې درې شرطونه ټول په کې موجود شي، که له دې شرطونو څخه يو هم منتفي شو هغه سيمه په دار الحرب يا دار الکفر نه بدلېږي، بلکې په خپل حال دار الاسلام پاتې کېږي:

لومړی شرط: د کفر احکام په کې څرگند او غالب وي.

دويم شرط: چې هغه سيمه د دار الکفر سره نښتې وي.

۱ - بدائع الصنائع ج ۷ ص ۱۳۰ مخکينی مصدر.

۲ - بدائع الصنائع فی ترتيب الشرائع ج ۷ ص ۱۳۱.

۳ - بدائع الصنائع فی ترتيب الشرائع ج ۷ ص ۱۳۰.

درپم شرط: چي نه په کي يو مسلمان او نه يو ذمي په لومړي امان په امن کې پاتې شي، يعنې مسلمانان او ذميان په کي له نوي سر نه د امان د ډاډ تر لاسه کولو ته اړ شي.

د امام ابو حنيفه رحمه الله عليه د مذهب د دليل په اړه کاساني وايي: کله چې د «دار» نسبت اسلام يا کفر ته کيږي نو معنی يې عين اسلام يا کفر نه دی (حقيقي معنی يې مراد نه ده) بلکې معنی يې «امان» او «ویره» ده، په دې معنی چې که مسلمانان په کي په عامه توگه په امن کې و، او کفار په کي په عامه توگه په ويره کې و، نو هغه سيمه دار الاسلام بلل کيږي، او که په عامه توگه په کي کفار په امن کې و، او مسلمانان په ويره کې و نو هغه دار الكفر بلل کيږي، او د «دار» احکام په «امن» او «خوف» باندې ولاړ دي، نه په کفر او اسلام، نو په «دار الاسلام» او «دار الكفر» کې د «دار» په نسبت کې کفر او اسلام ته د «امان» او «خوف» اعتبار راجح دی (له دې څخه راجح دی چې د اسلام او يا د کفر د احکامو غلبه په دې نسبت کې معتبره وگڼل شي)، نو که د کفارو د غلبې وروسته مسلمانان له نوي سر نه «امان غوښتنې» ته اړ نه شول نو معنی دا ده چې هغه پخوانی عمومي امان پاتی دی، نو سيمه دار الكفر نه گرځي، همدا راز هغه پخوانی د مسلمانانو د وخت «امان» يوازې هغه وخت له منځه ځي چې دا سيمه دار الحرب سره نښتې وي، نو د يوې سيمې د دار الحرب کېدو لپاره دا دواړه شرطونه اړين دي.

د دې تليل په پای کې امام کاساني وايي چې د دار الاسلام وصف خو هغه سيمې ته په يقين سره ثابت دی، نو تر څو چې دا وصف ترې په يقيني توگه زایل شوی نه وي بايد په شک يې ترې زایل نه کړو، او کوم تليل چې صاحبينو کړی دی، په هغه کې شک او احتمال پاتې کيږي چې دا وصف ترې زایل شوی که نه، او قاعده خو دا ده چې «اليقين لا يزول بالشك» او امام ابو حنيفه چې کوم علت مدار گرځولی دی (امان) او (ویره) نو له هغه وروسته په يقيني توگه د دار الاسلام وصف ترې زایل کيږي، نو بناء د امام ابو حنيفه مذهب او تليل راجح دی.

نو لنډه دا چې هغه سيمه چې يو ځل د دار الاسلام برخه وگرځي هغه د امام ابو حنيفه رحمه الله په نزد د دار الاسلام له دائرې څخه ته هغه وخت نه خارجيږي تر څو د مسلمانانو څخه هغه لومړی امان چې د مسلمانانو له لورې ورکړ شوی وه له منځه ولاړ نه شي، په دې اړه امام سرخسي رحمه الله وايي: «لِأَنَّ الْمَوْضِعَ الَّذِي لَا يَأْمَنُ فِيهِ الْمُسْلِمُونَ مِنْ جُمْلَةِ دَارِ الْحَرْبِ، فَإِنَّ دَارَ الْإِسْلَامِ اسْمٌ لِلْمَوْضِعِ الَّذِي يَكُونُ تَحْتَ يَدِ الْمُسْلِمِينَ، وَعَلَامَةٌ ذَلِكَ أَنْ يَأْمَنَ فِيهِ الْمُسْلِمُونَ»¹.

ځکه هغه سيمه چې مسلمانان په کي د امن احساس نه کوي هغه د دار الحرب برخه ده، ځکه دار الاسلام د هغه ځای نوم دی چې د مسلمانانو د لاس لاندې وي، او نښه يې دا ده چې هلته مسلمانان د امنيت احساس وکړي.

همدا مفهوم معاصرو علماو هم بيان کړی دی، د دوی له جملې څخه شهيد عبد القادر عوده وايي: «دار الإسلام: تشمل دار الإسلام البلاد التي تظهر فيها أحكام الإسلام، أو يستطيع سكانها المسلمون أن يظهروا فيها أحكام الإسلام، فيدخل في دار الإسلام كل بلد سكانه كلهم أو أغلبهم مسلمون، وكل بلد يتسلط عليه المسلمون ويحكمونه ولو كانت غالبية السكان من غير المسلمين، ويدخل في دار الإسلام كل بلد يحكمه ويتسلط عليه غير المسلمين ما دام فيه سكان مسلمون يظهرون أحكام الإسلام، أو لا يوجد لديهم ما يمنعهم من إظهار أحكام الإسلام»².

دار الاسلام هغه ټولو سيمو ته شامل دی چې د اسلام احکام په کې غالب وي، او يا يې مسلمان اوسيدونکي کولی شي چې اسلامي شعائر په ښکاره اداء کړي شي، نو په دې که هغه ټول هېوادونه شامل دي چې اوسېدونکي يې ټول يا اکثریت مسلمانان وي، او همدا راز هر هغه سيمه په کې شامله ده چې مسلمانان پرې مسلط وي او حکومت پرې کوي سره له دې چې اکثریت خلک غير مسلمانان هم وي، همدا راز هغه سيمې هم په کې شاملې دي چې غير مسلمانان پرې حکومت کوي، خو مسلمانان په کې اوسېږي، او اسلامي احکام په ښکاره سرته رسوي، او يا داسې کوم لامل نه وي چې دوی د اسلام د حکامو د اظهار څخه منع کړي.

1 - شرح السير الكبير (ج 4 ص 86) د امام سرخسي ليکنه، ناشر: المكتبة العلمية، بيروت لبنان، تاريخ النشر 1997م، لومړی چاپ.
2 - التشريع الجنائي الإسلامي مقارنا بالقانون الوضعي ج 1 ص 276-275 حواله يې په بدائع الصنائع او اسنى المطالب ورکړی ده.

او شیخ محمد ابو زهره وایبی: «دار الإسلام هي الدولة التي تحكم بسلطان المسلمين، وتكون المنعة والقوة فيها للمسلمين»^۱. دار الإسلام هغه هېواد ته ویل کیږي چې حاکم یې مسلمان وي، او دفاع او قوت په کې د مسلمانانو په لاس کې وي.

د دې تصریحاتو په نتیجه کې ویلی شو چې په اسلامي نړۍ کې موجود هېوادونه خو اکثره د صاحبینو د تعریف سره سم هم دار الإسلام بلل کیږي، ځکه هلته په ټولنو د اسلام رنگ غالب دی، او د امام ابو حنیفه رحمه الله د تعریف سره سم هیڅ یو هم د دار الإسلام د تعریف څخه بیرون نه دي.

د «دار الإسلام احکام څرگند او غالب وي» څه معنی ده؟

د دار الإسلام او دار الکفر یا دار الحرب په تعریفونو کې د دې یادونه وشوه چې د فقهاو له نظره هغه سیمې دار الإسلام گرځي په کومو سیمو کې چې د اسلام احکام غالب او څرگند وي، او د صاحبینو په نزد د دار الإسلام هغه برخې دار الحرب گرځي په کومو سیمو کې چې د کفر او شرک احکام غالب او څرگند وي، او کله داسې تعبیر کیږي چې په کومه سیمه کې چې د اسلام احکام جاري شي هغه دار الإسلام بلل کیږي، دلته سوال دا راولاړیږي چې د دې عبارتونه معنی څه ده؟ ایا هغه هېوادونه دار الإسلام بلل کیږي چې مسلمانان پرې حاکم دي خو قوانین په کې مختلط دي، څه د شریعت څخه اخیستل شوي او څه وضعي قوانین دي؟

د دې سوال په ځواب کې باید ووايو چې یو شمېر خلک چې متشدد نظریات لري، هغه دا شرط په ظاهري معنی اخلي، او د اسلامي نړۍ ټول مسلمان هېوادونه ورته دار الحرب ښکاري، او د دې تصریح هم کوي چې د ځمکې پر سر دار الإسلام وجود نه لري، ټول مسلمان هېوادونه دار الحرب دي، دا یو داسې متشدد نظر دی چې ډیرې نادرستې پایلې لري، دا یوازې یوه سیاسي نظریه نه ده، بلکې دې پورې ډیر زیات فقهی احکام تړلي دي، د دې پر بنسټ د ډیرو قضایاوو په اړه فقهی احکام بدلیږي په ځانگړې توگه د امام ابو حنیفه رحمه الله د مذهب پر بنسټ، له دې امله دا نادرست تفکیر او نظر دی.

هغه څوک چې دا ډول متشدد نظر نه لري، هغوی په دوه ډلو ویشل شوي دي، لومړی هغه خلک چې په دې اړه د امام ابو حنیفه نظر ته د صاحبینو په نظر ترجیح ورکوي، دوی وایي چې دار الإسلام په دار الکفر یا دار الحرب هغه وخت بدلیږي چې هغه درې واړه شرطونه په کې موجود شي، چې مخکې یې ذکر وشو، که له هغوی درې شرطونو څخه یو هم منفي شي د دار الإسلام هیڅ سیمه په دار الحرب نه بدلیږي، سره له دې چې خلک یې مرتد شي، یا کفار پرې قبضه وکړي او هلته د کفر احکام هم جاري کړي، او یا هم د میان خپل عهد مات کړي او هغه سیمه لاندې کړي، په دې ټولو صورتونو کې دار الإسلام په دار الکفر نه بدلیږي تر څو چې د هغه درې شرطونو څخه یو شرط هم منفي شي؛ ځکه هغه سیمې ته دا وصف په یقیني توگه ثابت دی، نو یوازې په احتمال تړي دا وصف نه منفي کیږي، ځکه چې یقین لا یزول بالشک، له دې څخه هغه اخیری شرط او نښه دا ده چې په هغه سیمه کې د حاکمیت د بدلون څخه وروسته مسلمانان په هغه پخواني امان په امن کې پاتې نه شي، که مسلمانان په پخواني امان په امن کې پاتې شي نو د سیمې حیثیت د دار الإسلام څخه دار الکفر یا دار الحرب ته نه بدلیږي، سره له دې چې د هغه سیمې تسلط د مسلمانانو له لاسه ووځي، او همدا راز د اسلام احکام په کې غالب او څرگند هم نه وي، نو د دوی په نظر خو دا ټول مسلمان هېوادونه د دار الإسلام برخه بلل کیږي او په دې هېوادونو کې هیڅ کوم مشکل نه شته.

او څوک چې د صاحبینو نظر ته ترجیح ورکوي چې یوه سیمه هغه وخت دار الحرب گرځي چېرته چې د کفر احکام څرگند وي او غلبه ولري، د دوی له نظره هم دا هېوادونه دار الإسلام بلل کیږي، او دار الحرب یا دار الکفر نه بلل کیږي، او دا ځکه چې دوی وایي چې د (اسلام د احکامو د غلبې) مفهوم دا دی چې مسلمانان په ښکاره توگه د خپل دین شاعر اداء

1 - العلاقات الدولية فی الإسلام د شیخ ابو زهره لیکنه ص ۵۳ مخکینی مرجع.

کری شی، او په خپل دین د عمل کولو په حالت کې د چا څخه د ویرې احساس و نه کړې، همدا خبره د فقهاو د تصریحاتو څخه هم څرگندېږي، په الدر المختار کې وايي: «وَدَارُ الْحَرْبِ تَصِيرُ دَارَ الْإِسْلَامِ بِإِجْرَاءِ أَحْكَامِ أَهْلِ الْإِسْلَامِ فِيهَا» كَجُمُعَةٍ وَعَيْدٍ. د اهل الاسلام د احكامو مثال يې د جمعي او د اختر د لمونځونو اقامه ښودلی ده.

د دې شرط د تفصيل په اړه ابن عابدين شامي وايي: "قوله بإجراء أحكام أهل الشرك لا تكون دار حرب" فيها بحكم أهل الإسلام (هندية ط) وظاهره أنه لو أُجريت أحكام المسلمين وأحكام أهل الشرك لا تكون دار حرب"

بيا وروسته هغه سيمې چې د دروزو تر ولكې لاندې وې، لكه جبل الدروز چې جبل تيم الله هم نومېږي، دا ټولې سيمې دار الاسلام بولي سره له دې چې حكام يې دروز يا نصرانيان ؤ، او قاضيان يې هم د هغوی له جملې څخه ؤ، او اسلام او مسلمانانو ته به يې بدران ويل او ښكښل به يې هم ورته كول. بيا د جامع الفصولين څخه نقل كوي چې په هره سيمه چې د كفارو له لورې مسلمان والي وټاكل شي، په هغه سيمه د دار الاسلام احكام جاري كيږي، ځكه چې حاكم يې مسلمان دی، او د كفارو طاعت په حقيقت كې هغوی ته د فريب وركولو او يا هم د كوم تړون پر بنسټ دی. همدا راز د مسلمانانو هغه سيمې چې حاكم يې كافر وي، په هغه هم د دار الاسلام احكام جاري كيږي خو د مسلمان حاكم د راوړلو هڅه پرې واجب ده¹.

د ابن عابدين د تصریحاتو سره سم د اسلام د احكامو غلبه په دې معنی ده چې هلته مسلمانان خپل شعائر سرته ورسولی شي.

الدر المنتقى في شرح الملتنقى كې وايي: «وقال شيخ الإسلام (و)² الإمام الأسيبجاني: إن الدار محكومة بدار الإسلام ببقاء حكم واحد فيها كما في العمادية وغيرها، فالاحتياط أن تجعل هذه البلاد دار الإسلام، و إن كانت اليد في الظاهر للملاعين³، ولهؤلاء الشياطين»⁴.

هره هغه سيمه دار الاسلام بلل كيږي چې په هغه كې د هغه درې شرايطو څخه يو شرط هم موجود پاتې شي چې امام ابو حنيفه ذكر كړی دي لكه په عماديه او نورو كتابونو كې چې راغلي دي، نو احتياط په دې كې دی چې دا سيمې (كومې سيمې چې په هغه وخت كې د مغوليانو تر ولكې لاندې وې، ځكه أبو الحسن علي بن محمد بن اسماعيل الاسيبجاني السمرقندي المعروف بشيخ الإسلام په ۴۵۴هـ كې پيدا شوی او په ۵۳۵هـ كې وفات شوی دی، چې په دې وخت كې په اسلامي نړۍ د مغولو ناتار جوړ وه) دار الاسلام وگڼل شي، سره له دې چې په ښكاره خو پرې قبضه د دې لغتنيانو او شيطانانو ده.

د فقهاو د اقوالو د استقراء او په ځانگړی توگه د امام ابو حنيفه رحمه الله د مذهب پر بنسټ شهيد عبد القادر عوده وايي: «دار الإسلام: تشمل دار الإسلام البلاد التي تظهر فيها أحكام الإسلام، أو يستطيع سكانها المسلمون أن يظهروا فيها أحكام الإسلام، فيدخل في دار الإسلام كل بلد سكانه كلهم أو أغلبهم مسلمون، وكل بلد يتسلط عليه المسلمون ويحكمونه

1 - الدر المختار د ابن عابدين د حاشيې رد المحتار سره (4/ 175) د الدر المختار مؤلف محمد بن علي بن محمد بن علي بن عبد الرحمن الحنفي الحصكفي (ت ۱۰۸۸هـ) دی، او رد المحتار مؤلف ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: 1252هـ) دی، خپروونکی اداره: دار الفكر-بيروت، دويم چاپ: 1412هـ - 1992م.

2 - همداسې په اصل كې ليكل شوی دی، او داسې معلوميږي چې دا (واو) درست نه دی، ځكه د شيخ الاسلام څخه همدا الاسيبجاني مراد دی، همدا په شيخ الاسلام شهرت لري.

3 - په كتاب كې «الملاعين» ليكلي همداراز په كشاف اصطلاح الفنون كې هم همداسې غلط ليكل شوی دی، درست لفظ «ملاعين» دی چې د ملعون جمع ده.

4 - الدر المنتقى شرح الملتنقى ج2 ص 410 على هامش كتاب مجمع الأنهر شرح ملتقى الأبحر، الدر المنتقى لمحمد علي بن محمد بن عبد الرحمن المعروف بالعلاء الحصكفي الحنفي مفتي دمشق، (1021هـ _ 1088هـ) چې د الدر المختار مؤلف هم دی، طبع دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة الأولى عام 1998م. تهانوي ترې دا عبارت په همدې لفظ په كشاف اصطلاحات الفنون كې نقل كړی دی،

ولو كانت غالبية السكان من غير المسلمين، ويدخل في دار الإسلام كل بلد يحكمه ويتسلط عليه غير المسلمين ما دام فيه سكان مسلمون يظهرون أحكام الإسلام، أو لا يوجد لديهم ما يمنعه من إظهار أحكام الإسلام»¹.
 د دې تصريح سره سم هغه سیمې چې یو ځل د دار الاسلام برخه گرځېدلې وي، د هغې له جملې څخه دا لاندې ټول ډولونه دار الاسلام گڼل کېږي:

- هغه سیمې چې اکثریت یې مسلمانان وي.
- هغه ټولې سیمې چې حکومت یې د مسلمانانو په لاس کې وي سره له دې چې اکثریت اوسیدونکي یې غیر مسلمانان هم وي.
- هغه ټولې سیمې چې حکومت یې د غیر مسلمانو په لاس کې وي خو هلته مسلمانان اوسېږي او هغوی خپل اسلامي شعائر په ښکاره ډول سرته رسوي، او یا داسې کوم مانع وجود ونه لري چې دوی د اسلام د احکامو د څرگندولو څخه منع کړي.
- او هغه سیمې چې ټول او یا اکثریت وگړي یې هم مسلمانان وي او قیادت او حکومت هم د مسلمانانو په لاس کې وي خو به په طریق اولی سره د دار الاسلام برخه وي.

نو د دې تفصیل په نتیجه کې مور د نړۍ هېوادونه په لاندې ډولونو ویشلی شو:

لومړی: دار الاسلام چې ټول هغه هېوادونه په کې شامل دي چې د شهید عبد القادر عوده شهید په دې مخکې عبارت کې یې یادونه وشوه، چې د اسلامي نړۍ ټول هېوادونه په کې راځي، نو دا ټول هېوادونه د دار الاسلام برخه ده.
 دویم: دار الحرب: چې ټول هغه هېوادونه په کې شامل دي چې سیدت او قیادت د کفارو په لاس کې دی، او هلته د اسلام شعائر برلاسه نه دي، لکه ټول غربي هېوادونه چې اصلا کله د اسلام د قلمرو برخه نه دي گرځېدلي. خو کوم هېوادونه چې یو ځل د دار الاسلام برخه گرځېدلي دي هغه څه وخت دار الحرب گرځي؟ دا قضیه لکه مخکې یې چې یادونه وشوه د امام ابو حنیفه او صاحبینو ترمنځ اختلافي دي چې امام ابو حنیفه هغه سیمې چې یو ځل دار السلام بلل شوي دي په اسانۍ په هغه د دار الحرب حکم نه کوي، بلکې په یو وخت کې باید درې شرطونه په کې وجود ولري (د کفر د احکامو څرگنده اجراء، د دار الحرب سره هم سرحده وي، او مسلمانان په کې د پخواني امان (د مسلمانانو د امان) پر بنسټ په امن کې پاتې نه شي) خو صاحبین بیا یوازې د کفر د شعائرو غلبه د دار الحرب کېدلو لپاره معیار گڼي.
 «دار الحرب» - لکه مخکې چې په تکرار سره وویل شول - د فقهاو له نظره د دار الکفر سره مرادف لفظ دی، له دې امله دار الحرب بیا مور په درې ډوله ویشلی شو:

لومړی: هغه هېوادونه چې د مسلمانانو سره په جنگ کې ښکېل دي لکه صهیونستي اداره، په دوی باندې هغه ټول احکام جاري کېږي چې د جنگ احکام دي.

دویم: هغه هېوادونه چې د هغوی سره اسلامي هېوادونه تړونونه لري، دې ته مور دار العهد ویلی شو لکه چې شیخ ابو زهرة یې یادونه کړې ده، د دې ډول سیمو احکام امام محمد بن الحسن الشیباني په السیر الکبیر² کې په اخر کې بیان کړي دي، د دوی خپل احکام دي، د دوی سره باید د هغه اصولو سره سم تعامل وشي چې وروسته به یې یادونه وشي.
 درېم: هغه هېوادونه چې نه د مسلمانانو سره په جنگ کې ښکېل دي او نه ورسره تړونونه او معاهدات لري، د دوی په اړه د فقهاو ترمنځ اختلاف دی چې د دوی سره د اسلامي امت اصل تعامل په سوله ولاړ دی که په جنگ، یا په بل تعبیر چې د اسلامي امت دائمي تعامل د داسې هېوادونو سره سوله ده که جنگ؟.

1 - التشريع الجنائي الإسلامي مقارنا بالقانون الوضعي ج ۱ ص ۲۷۵-۲۷۶، د دار الکاتب العربي بیروت چاپ، د چاپ نیټه نه ده لیکل شوی.

2 - د دې لپاره وگورئ: شرح السیر الکبیر د امام محمد بن احمد سرخسي (ت ۴۹۰هـ) اصل کتاب د محمد بن الحسن الشیباني دی، ج ۵ ص ۳ او له دې وروسته، تحقیق: ابو عبد الله محمد حسن محمد حسن اسماعیل الشافعي، د محمد علي بیضون، دار الکتب العلمیه، بیروت، لبنان د منشوراتو څخه، لومړی چاپ ۱۹۹۷م/۱۴۱۷هـ.

ايا دار الاسلام متعدد هېوادونه کېدلی شي؟

کله چې د فقهاو کتابونو ته رجوع وکړو نو گورو چې هلته يوازې د دار الکفر او دار الاسلام ترمنځ د اړیکو قضیه مطرح کېږي، او دا ځکه چې په هغه وخت کې چې کله دا فقه تدوين کېده نو په هغه وخت کې دار الاسلام يو هېواد شمېرل کېده، نو له دې امله د يو مسلمان هېواد اړیکې د بل مسلمان هېواد سره قابل تصور نه وې، ځکه د اسلامي هېوادونو تعدد وجود نه درلود، اوس سوال دا را ولاړېږي چې ايا د اسلامي هېوادونو تعدد درست کار دی؟ ايا په يو وخت کې متعدد اسلامي حکومتونه وجود درلودلی شي؟ تر څو يو مسلمان هېواد د بل سره اړیکې ولري؟ په دې اړه بايد په لنډو ټکو کې ووايم چې په دې اړه په اسلامي فکري تاريخ کې درې نظرونه وجود لري چې تفصيل يې په لاندې ډول دی:

لومړی: کراميه په يو وخت کې د خلفاو د تعدد قائل دي

د کراميه فرقې نظر دا دی چې بې له کومې اړتيا او په يوې سيمه کې خلفاء متعدد کېدلی شي، نو بالتبع اسلامي هېوادونه هم متعدد کېدلی شي، دوی حضرت علي او حضرت معاويه په يو وخت کې دواړه خلفاء گڼي، په طبيعي توگه دا نظر د اسلام د مقاصدو سره په تضاد کې يو نظر دی، چې اهل سنتو مسترد کړی دی، او د يو شاذ نظر په توگه ورته گوري^۱.

دويم: د جمهورو نظر، د هېوادونو تعدد جواز نه لري

د اسلامي امت د جمهورو علماو نظر دا دی چې اسلامي نړۍ بايد د يو خليفه د حکومت لاندې وي، د خلفاو تعدد نادرست دی، او د اسلامي امت په وړو وړو هېوادونو تقسيمول چې هر يو ځانته خليفه، امام، او امير المؤمنين ووايي درست کار نه دی، امام، خليفه او امير المؤمنين په ټوله اسلامي نړۍ کې بايد يو تن وي، هو! بېلا بېلې سيمې د سيمه ايزو حاکمانو د لاس لاندې کېدلی شي چې د همدې شرعي امير المؤمنين له لورې ټاکل شوي وي، يو شمېر خلکو په دې اړه اجماع هم نقل کړی ده، او يو شمېر نور دا قضيه اتفاقي گڼي، په دې اړه، امام ماوردي وايي: «وَإِذَا عُدَّتِ الْإِمَامَةُ لِإِمَامَيْنِ فِي بِلَدَيْنِ لَمْ تَنْعَقِدْ إِمَامَتُهُمَا؛ لِأَنَّهُ لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ لِلْأُمَّةِ إِمَامَانِ فِي وَفْتٍ وَاحِدٍ، وَإِنْ شَذَّ قَوْمٌ فَجَوْرُهُ»^۲.

که چېر د خلافت لپاره دوو تنو سره بيعت وشي په دوو سيمو کې نو د دواړو امامت منعقد نه دی، ځکه چې دا روا نه ده چې د امت دې په يو وخت کې دوه امامان وي، سره له دې چې څه خلک شاذ لري او دا جائز گڼي. او امام نووي رحمه الله وايي: «وَأَتَّفَقَ الْعُلَمَاءُ عَلَى أَنَّهُ لَا يَجُوزُ أَنْ يُعَقَّدَ لِخَلِيفَتَيْنِ فِي عَصْرٍ وَاحِدٍ سِوَاءَ اتَّسَعَتْ دَارُ الْإِسْلَامِ أَمْ لَا»^۳. د علماو په دې اتفاق دی چې په يو وخت کې د دوه تنو خليفه جوړول جواز نه لري، د دار الاسلام مساحت لږ وي او که ډير.

او ددې علت ټول دا بنايي چې د خلفاو د تعدد په نتيجه کې د امت ترمنځ وحدت نه پاتې کېږي، او افتراق په کې منځته راځي، په دې اړه ابن الرفعة وايي: «قال: ولا يجوز أن ينعقد لاثنتين في وقت واحد، أي: في بلدين وإن تباعدتا وانتشر الإسلام حتى عم الأرض [شرقها وغربها]، كما قاله القاضي الحسين، وجهه: أن الأصل في الإمامة نبوة النبي صلى الله عليه وسلم، ولا يجوز التمسك بشريعة غير شريعته لمن بلغته الدعوة، فذلك لا يجوز لأحد أن يطبع إمامين، ولأن في تعدد الأئمة اختلال أمور المسلمين، وافتراق الكلمة، لأنه قلما يتفق رأي شخصين، فلم يجز أكثر من إمام واحد، لتكون كلمة الإسلام مجتمعة»^۴.

1 - د دې لپاره وگورئ: أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن د شيخ محمد الأمين الشنيطي ليکنه. أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن (39/3) تالیف: محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر الجکني الشنيطي (ت 1393هـ)، خپرونکی اداره: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع بيروت - لبنان، د چاپ کال: 1415 هـ - 1995 م.

2 - الأحكام السلطانية ص ۲۹، المؤلف: أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (المتوفى: 450هـ)، الناشر: دار الحديث - القاهرة.

3 - شرح النووي على مسلم (232/12) د دار احیاء التراث العربي، بيروت چاپ، دویم چاپ کال ۱۳۹۲هـ.

4 - كفاية النبيه في شرح التنبيه ج ۱۸ ص ۱۳، المؤلف: أحمد بن محمد بن علي الأنصاري، أبو العباس، نجم الدين، المعروف بابن الرفعة (المتوفى: 710هـ) المحقق: مجدي محمد سرور باسلوم، الناشر: دار الكتب العلمية، الطبعة: الأولى، م 2009م.

شیرازی (د التنبیه مؤلف چې کفایة النبیه یې شرحه ده) وایي: جواز نه لري چې امامت او خلافت په یو وخت کې د دوو تنو لپاره منعقد شي، هدف یې دا دی چې په دوو بیلو سیمو کې هم جایز نه دی سره له دې چې دا سیمې په خپلو کې یو دبل څخه لیرې هم وي، او اسلام په ټوله نړۍ هم خپور شوی وي (هدف یې دا دی چې که ټوله نړۍ هم دار الاسلام وگرځي نو باید یو خلیفه ولري او یو خلیفه او یو امیر المؤمنین یې اداره کړي) دا خبره قاضي حسین (مشهور شافعي فقیه) کړی ده، دلیل یې دا دی چې امامت او خلافت د محمد صلی الله علیه وسلم په نبوت قیاس دی، او په هغه کې حکم دا دی چې د هغه چا لپاره چې دعوت ورته رسېدلی وي د پیغمبر علیه السلام د شریعت په موجودیت کې په بل شریعت عمل کول ناروا دي، همدا راز (د یو امام په موجودیت کې د بل امام امامت منل درست نه دي) د هیچا لپاره د دوو امامانو امامت منل هم روا نه دي، او بله دا چې د امامانو په تعدد کې د مسلمانانو امور مختل کیږي، وحدت یې له منځه ځي، ځکه دا نادره خبره ده چې دوه تنه دی په قیادت کې وي او دواړه دې په یو نظر متفق شي، نو له دې امله د یو امام او خلیفه څخه د زیاتو موجودیت روا نه دی، او دا د دې لپاره چې د مسلمانانو خبره یوه پاتې شي.

دوي له ډیرو دلائلو څخه استدلال کوي، یو دلیل یې هغه حدیث دی چې امام مسلم په خپل صحیح کې د حضرت ابو سعید الخدری رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: «إِذَا بُوِعَ لِخَلِيفَتَيْنِ فَأَقْتُلُوا الْآخَرَ مِنْهُمَا». کله چې د دوو تنو سره د خلفاؤ په حیث بیعت وشي نو د هغوی څخه وروستی قتل کړئ. همدا راز په صحیح مسلم کې د حضرت عرفجة حدیث نقل شوی چې وایي ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه اوریدلي چې ویل یې: «مَنْ أَتَاكُمْ وَأَمْرُكُمْ جَمِيعٌ عَلَى رَجُلٍ وَاحِدٍ بَرِيدٌ أَنْ يَشُقَّ عَصَاكُمْ أَوْ يَفْرَقَ جَمَاعَتَكُمْ فَأَقْتُلُوهُ». وَفِي رَوَايَةٍ: «فَأَضْرِبُوهُ بِالسَّيْفِ كَأَنَّكَ مَنْ كَانَ». څوک چې تاسې ته راشي او تاسې په یو شخص راټول اوسئ (یو خلیفه او امام لری) او هغه غواړي ستاسې اتفاق له منځه یوسي، او جماعت سره وشیندي نو وه یې وژنئ. په یو بل روایت کې راځي: په توره یې ووهئ (مړ یې کړئ) دا چې هر څوک وي.

همدا راز په مسلم شریف کې د حضرت عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: «وَمَنْ بَايَعَ إِمَامًا فَأَعْطَاهُ صَفَقَةً يَدِهِ وَثَمَرَةَ قَلْبِهِ، فَلْيَطْعُهُ إِنْ اسْتَطَاعَ، فَإِنْ جَاءَ آخَرَ يُبَارِعُهُ فَأَضْرِبُوا عَنْقَ الْآخَرَ» ثُمَّ قَالَ: سَمِعْتُهُ أَدْنَايَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَوَعَاهُ قَلْبِي.

چا چې د یو امام سره بیعت وکړ، هغه سره یې د عهد وکړ او په هغه یې اعتماد وکړ، نو تر څو چې توان لري د هغه اطاعت دی وکړي، که کوم بل څوک راووت چې د هغه سره (د خلافت پر سر) شخړه کوله، نو د دې بل گردن ووهئ! بیا (عبد الله بن عمرو بن العاص) وویل: دا زما غورونو د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه اوریدلي او زما په زړه کې محفوظ شوي.

درېم نظر: دا قضیه اجتهادي ده، د خلفاؤ د تعدد امکان شته

یو شمېر علماء وایي چې په یوه سیمه کې او یا هم په نږدې سیمو کې دوه خلفاء نه شي ټاکل کېدلی، دا خبره خو اتفاقي ده، مگر که سیمې سره لیرې وي، هلته بیا احتمال شته، ځکه چې دا قضیه اجتهادي ده، او د قطعیاتو له جملې څه نه گڼل کیږي، دا د استاد ابو اسحاق شیرازی، امام الحرمین، د امام قرطبي او څه نورو علماؤ نظر دی، د ابو اسحاق شیرازی څخه دا قول ډیرو فقهاؤ نقل کړی دی، د دوی له جملې ابو البقاء دمیري هم دی، هغه وایي: «ولا يجوز نصب إمامين في وقت واحد وإن تباعد الإقليمان بهما. وحكى أبو القاسم الأنصاري في (الغنية) عن الأستاذ أبي إسحاق: أنه يجوز نصبهما في إقليمين؛ لأنه قد يحتاج إلى ذلك، وهو اختيار الإمام»².

1 - زیات علماء د فاقتلوه ظاهري معنی نه اخلي او د داسې وژل جایز نه گڼي، بلکې وایي چې هغه عزل کړئ چې په معنوي لحاظ له منځه ولاړ شي، او په کومو روایتونو کې فاضروه بالسيف کلمات راغلي هغه روايه بالمعنى گڼي.
2 - النجم الوهاج في شرح المنهاج ج ۹ ص ۶۹، المؤلف: کمال الدين، محمد بن موسى بن عيسى بن علي الدميري أبو البقاء الشافعي (المتوفى: 808هـ) الناشر: دار المنهاج (جدة) المحقق: لجنة علمية، الطبعة: الأولى، 1425هـ - 2004م.

د دوو امامانو موجودیت په یو وخت کې ناروا دي، سره له دې چې سیمې یې سره لیرې هم وي، خو ابو القاسم انصاري په «غنیة» کې د استاد ابو اسحاق څخه نقل کړی چې هغه وايي: په دوو بیلو سیمو کې یې د دوو امامانو سره بیعت کول روا دي، ځکه دا په کله د خلکو اړتیا وي، همدا د امام (امام الحرمین جویني) نظر هم دی. د استاد ابو اسحاق څخه دا خبره، ابن الرفعة، امام قرطبي^۱ او حافظ ابن کثیر هم نقل کړی ده.

داسې ښکاري چې په پیل کې امام الحرمین ابو المعالي جویني دا نظر درلوده چې هغه حالت چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم له وخت څخه قائم وه، هغه د خلافت د وحدت حالت وه، امام الحرمین دې قضیې ته د علماو نظر را جلب کړي چې که د دې خلافت تعدد ته اړتیا پیدا شي په ځانگړی توگه کله چې د اسلامي نړۍ مساحت پراخه شي نو د خلفاو په تعدد فکر کېدلی شي، او دا یوه اجتهادي قضیه ده، قطعیاتو سره تړاو نه لري، هغه په خپل کتاب الارشاد کې وايي: «ذَهَبَ أَصْحَابُنَا إِلَى مَنَعِ عَقْدِ الْإِمَامَةِ لِشَخْصِيْنَ فِي طَرَفِي الْعَالَمِ، ثُمَّ قَالُوا: لَوْ اتَّفَقَ عَقْدُ الْإِمَامَةِ لِشَخْصِيْنَ نَزَلَ ذَلِكَ مَنْرَلَهُ تَرْوِيحٌ وَلَيِّبُ امْرَأَةً وَاحِدَةً مِنْ زَوْجِيْنَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَشْعُرَ أَحَدُهُمَا بَعْدَ الْآخَرِ. قَالَ: وَالَّذِي عِنْدِي فِيهِ أَنْ عَقْدَ الْإِمَامَةِ لِشَخْصِيْنَ فِي صُغْعٍ وَاحِدٍ مُتَضَائِقِ الْخُطَطِ وَالْمَخَالِيفِ غَيْرُ جَائِزٍ وَقَدْ حَصَلَ الْإِجْمَاعُ عَلَيْهِ. فَأَمَّا إِذَا بَعْدَ الْمَدَى وَتَحَلَّلَ بَيْنَ الْإِمَامِيْنَ شُغُوعُ النَّوَى فَلِلْإِحْتِمَالِ فِي ذَلِكَ مَجَالٌ وَهُوَ خَارِجٌ عَنِ الْقَوَاعِدِ»^۲.

د شافعي مذهب علماء، دوه تنو ته خلافت سپارل ناروا گڼي سره له دې چې یو یې د نړۍ په یو سر کې او بل یې په بل سره کې هم وي، او وايي: که د دوو تنو سره د امامت بیعت وشو د دې مثال به داسې وي لکه د یوې ښځې دوه خپلوان (چې ولایت پرې ولري) چې د هغې نکاح د دوو بیلا بیلو سړیو سره وکړي پرته له دې چې یو له بل څخه خبر وي (لکه په دې دواړو عقدونو کې چې لومړی عقد معتبر او دویم ملغی دی، او یا هم دواړه ملغی دي، همدا راز د دې دواړو خلیفه گانو حکم به هم همداسې وي) خو هغه وايي: زما له نظره خو په یوې سیمه کې چې کلي او منطقې سره نږدې وي دوه تنه د امامانو په حیث ټاکل ناروا دي، او دا یوه اجماعي قضیه ده، مگر کله چې فاصلي زیاتي وي، او د دواړو امامانو ترمنځ د لیرې والي ډیرې فاصلي حائل وي، نو په دې حال کې بیا د احتمال (اجتهاد) لپاره مجال شته دی، او دا د قطعیاتو د مجال څخه بیرون خبره ده.

د دې علماو له نظره هغه احادیث چې په هغه کې د امامانو د تعدد څخه منع راغلی هغه په هغه حالاتو باندې حمل دي چې کله ترې د امت ترمنځ د اختلافاتو د راولاړیدو خطر وي، او دا خطر هغه وخت راپیدا کېدلی شي چې د تصادم خطر وجود ولري، او تصادم هغه وخت رامنځته کېږي چې مناطق یې سره نږدې وي. امام نووي^۳ او نورو علماو دې نظر ته فاسد نظر ویلی دی، او وايي چې دا د شرعي نصوصو سره متصادم دی.

څلورم نظر: دا فعلي حالت (چې د هر هېواد خپل امام وي) درست گڼي

د محمد علي شوکاني یمني او د هغه د نظریاتو مطلق تابع او مقلد مولانا نواب صدیق حسن خان قنوجي هندي د دې قائل دي چې په هېوادونو کې اوسني حاکم نظامونه د امامانو حیثیت لري، او دوی ته هماغه حقوق تر لاسه دي چې په اسلامي نصوصو او فقه کې د امام او خلیفه لپاره ثابت دي، او دې ته د ضرورت او حاجت فیصله وايي.

په دې اړه شوکاني صاحب وايي: «وَأَمَّا بَعْدَ انْتِشَارِ الْإِسْلَامِ وَاتْسَاعِ رِقْعَتِهِ وَتَبَاعُدِ أَطْرَافِهِ، فَمَعْلُومٌ أَنَّهُ قَدْ صَارَ فِي كُلِّ قَطْرٍ أَوْ أَقْطَارِ الْوَلَايَةِ إِلَى إِمَامٍ أَوْ سُلْطَانٍ، وَفِي الْقَطْرِ الْآخَرَ أَوْ الْأَقْطَارِ كَذَلِكَ، وَلَا يَنْبَغُ لِبَعْضِهِمْ أَمْرٌ وَلَا نَهْيٌ فِي قَطْرِ الْآخَرَ وَأَقْطَارِهِ الَّتِي رَجَعَتْ إِلَى وَلايَتِهِ، فَلَا بَأْسَ بِتَعَدُّدِ الْأُئِمَّةِ وَالسُّلْطَانِيْنَ، وَيَجِبُ الطَّاعَةُ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ بَعْدَ الْبَيْعَةِ لَهُ عَلَى أَهْلِ الْقَطْرِ الَّذِي يَنْبَغُ

1 - امام قرطبي احكام القرآن ج ۱ ص ۲۷۳ كي د سورت بقرې د (۳۰) آيت په تفسير كې په (۱۷) مسأله كې وايي: «وَكَانَ الْأُسْتَاذُ أَبُو إِسْحَاقَ يُجَوِّزُ ذَلِكَ فِي إِفْلِيمِيْنَ مُتَبَاعِدِيْنَ غَايَةَ التَّبَاعُدِ لئَلَّا تَتَعَطَّلَ حُقُوقُ النَّاسِ وَأَحْكَامُهُمْ».

2 - الارشاد إلى قواعب الأدلة في أصول الاعتقاد ص 326-327 د امام الحرمین الجويني (ت 478هـ) لیکنه، تحقیق: د. احمد عبد الرحيم السايح و توفيق علی وهبة، خپرونکی اداره: مکتبه الثقافتة الدينية، شارع بورسعيد - القاهرة، لومړی چاپ کال ۲۰۰۹م/ ۱۴۳۰هـ.

3 - د صحيح مسلم په شرح (232/12) کې وايي: «وَهُوَ قَوْلُ فَاْسِدٍ مُخَالَفٍ لِمَا عَلَيْهِ السَّلْفُ وَالْخَلْفُ وَلِظَوَاهِرِ اِطْلَاقِ الْاَحَادِيثِ وَاللَّهُ اَعْلَمُ» مخکینی مصدر.

فيه أوامره ونواهي، وكذلك صاحب القطر الآخر، فإذا قام من ينازعه في القطر الذي قد ثبتت فيه ولايته، وبايعه أهله، كان الحكم فيه أن يقتل إذا لم يتب، ولا تجب على أهل القطر الآخر طاعته، ولا الدخول تحت ولايته لتباعد الأقطار، فإنه قد لا يبلغ إلى ما تباعد منها خبر إمامها أو سلطانها، ولا يدري من قام منهم أو مات، فالتكليف بالطاعة والحال هذه تكليف بما لا يطاق، وهذا معلوم لكل من له اطلاع على أحوال العباد والبلاد، فإن أهل الصين والهند لا يدرون بمن له الولاية في أرض المغرب، فضلا عن أن يتمكنوا من طاعته، وهكذا العكس، وكذلك أهل ما وراء النهر لا يدرون بمن له الولاية في اليمن، وهكذا العكس، فاعرف هذا فإنه المناسب للقواعد الشرعية، والمطابق لما تدل عليه الأدلة، ودع عنك ما يقال في مخالفته فإن الفرق بين ما كانت عليه الولاية الإسلامية في أول الإسلام وما هي عليه الآن أوضح من شمس النهار، ومن أنكر هذا فهو مباحث لا يستحق أن يخاطب بالحجة لأنه لا يعقلها¹.

د اسلام د خپرېدو او د اسلام د مساحت د پراختيا، او د اسلامي نړۍ د څښو د يو بل څخه د ليرې والي وروسته نو دا څرگنده خبره ده چې په هره سيمه او يا څو سيمو کې واک او قدرت امام او يا پادشاه او حاکم ته ورسیده، همدا راز په بله سيمه کې هم (بل چا ته قدرت ورسیده) او د يو حاکم امر ونهي د بل حاکم په سيمه يا سيمو کې نافذ نه دي، نو په داسې حالاتو کې د امامانو او حاکمانو په تعدد کې کوم مشکل او ستونزه نه شته، او د هر حاکم طاعت به د بيعت د اخيستلو نه وروسته د هغه سيمې په اوسيدونکو لازم وي چېرته يې چې امر و نهې چېليرې، همدا راز به د بلې سيمې حاکم هم وي، که څوک پاڅيرې او په هغه سيمه کې د هغه سره شخړه کوي چې د هغه د واک لاندې ده، او خلکو يې ورسره بيعت کړی دی، نو د هغه حکم دا دی چې هغه ووژل شي که توبه ونه کړي، او د بلې سيمې په خلکو يې اطاعت لازم نه دی، او نه ورته د هغه په قيادت کې داخلېدل لازم دي؛ ځکه چې سيمې يو د بل څخه ليرې دي، کېدلې شي د ليرې سيمو خلکو ته د امام او حاکم معلومات هم ونه رسيرې، او شايد هيڅ خبر هم نه شي چې څوک ژوندی دی او څوک مړ شوی، نو په داسې حالاتو کې د هغه ليرې سيمو خلک په اطاعت باندې مکلف کول «تکليف بما لا يطاق» دی، دا خبره هر هغه چا ته څرگنده او معلومه ده چې د خلکو او د سيمو د حالاتو څخه خبر وي، د چين او هند اوسيدونکي له دې خبر نه دي چې په «المغرب» کې د چا حاکميت دی، دا خو لا پريږده چې دا خلک د هغه اطاعت وکړي! همدا راز بالعکس، همدا راز د ما وراء النهر اوسيدونکي له دې خبر نه دي چې په يمن څوک حکومت کوي! همدا راز بالعکس، نو په دې پوه شه چې همدا د شرعي اصولو او قواعدو سره مناسبه خبره ده، او د هغه څه سره مطابق خبره ده چې نصوص پرې دلالت کوي، او هغه خبرو پسې مه گرځه چې وايي چې دا (د شريعت) مخالف نظر دی، ځکه د اسلام د لومړنيو وختونو حاکميت او حکومت د اوسني حالت سره ډير تفاوت لري، او دا تفاوت د لمر په څير څرگند دی، او څوک چې له دې څخه انکار کوي نو هغه يو داسې بې عقله انسان دی چې ددې وړ نه دی چې دليل ورسره وويل شي ځکه هغه پرې نه پوهيږي.

دا خبره هم د محمد علي الشوکاني څخه د نورو ډيرو افکارو په څير مولانا صديق حسن خان په خپل کتاب الروضة النديه² کې په حرفي شکل نقل کړی ده، او په اخر کې ليکلي دي (والله المستعان) چې دا د هغه له لورې د دې نظر په تبني کولو دلالت کوي.

لنډه خبره يې دا ده چې همدا اوسنی حالت چې اسلامي نړۍ په کې په بېلا بېلو دولتونو او هېوادونو ویشل شوی ده، د دې هېوادونو مشرانو هر يو ته په خپله منطقه کې د امام او خليفه حقوق تر لاسه دي، او اوس د اسلام د لومړنيو ورځو حالات اعاده کول ممکن نه دي، ځکه په هغه وخت کې د اسلامي نړۍ مساحت دومره پراخه نه وه، نو ټولې سيمې د يو امام د قيادت لاندې راتللې شوی، مگر اوس دا کار ممکن نه دی، او حاکم ته خو حتما اړتيا وجود لري، نو بناء همدې قطري او سيمه ايزو حکومتونو ته بايد د خلافت حيثيت ورکړی شي.

1 - السيل الجرار المتدفق على حداثق الأزهار ج ۴ ص ۴۸۱-۴۸۲، تحقيق: محمد ابراهيم زايد، د المجلس الأعلى للشؤون الإسلامية، لجنة احياء التراث الإسلامي، د چاپ کال ۱۹۸۸م.

2 - الروضة النديه شرح الدرر البهية ج ۲ ص ۳۶۲ دار الجليل، بيروت چاپ، بې له تاريخ څخه.

د شوکانی او صدیق حسن خان د نظر په اړه باید ووايو چې د انقسام دې حالت ته مستقل مشروعیت ورکول درسته خبره نه ده، ځکه ډیر نصوص د اسلامي امت په وحدت او د اسلامي نړۍ د قیادت په وحدت باندې دلالت کوي، چې دا نصوص معروف دي، او یو څه احادیثو ته مخکې د جمهورو د مذهب لاندې اشاره هم وشوه.

پنځم نظر: د خلیفه په نه موجودیت کې د هېوادونو تعدد استثنائي حالت

په دې امت باندې الله تعالی دومره فضل او کرم کړی دی چې ډیر امتونه ترې محروم دي، او هغه د داسې علماو پیدا کېدل دي چې د ډیرو هغه حالاتو په اړه یې لیکل کړي دي چې په پېړیو پېړیو وروسته واقع کېدلی شول. د دوی له جملې څخه یو هم امام الحرمین ابو المعالی الجويني دی چې په ۴۷۸هـ کې وفات شوی دی، او د هغه حالت لپاره یې نظریه پردازي کړي چې اسلامي امت ورسره د تیرې پېړۍ په دویمه لسیزه کې د عثماني خلافت د سقوط په وخت کې مخ شو، او چې اثار یې تر اوسه پورې دوام لري.

امام الحرمین جويني په دې اړه یو کتاب لیکلی چې نوم یې ورته «غياث الأمم في التياث الظلم» یا مختصر نوم یې «الغياثي» ایښی دی، په دې کتاب کې یې بنسټيزې دوه قضیې مطرح کړي دي، لومړی دا چې کله د اسلامي خلافت لپاره ور خلک وجود و نه لري نو خلک به په هغه وخت کې څه کوي؟ او دویمه قضیه دا چې کله په آخره زمانه کې د شریعت علماء وجود ونه لري نو باید خلک څه وکړي؟. زموږ د حالت سره اړوند قضیه یې په لومړي باب کې بحث کړی ده چې هغه دې دوو بابونو لپاره د تمهید حیثیت لري، او امامت او خلافت اړوند قضایا یې په کې بحث کړي دي، چې له دې جملې څخه په یو وخت کې د دوو امامانو قضیه هم ده، د دې قضیې اړوند نظریات یې دلته یې په لنډه توګه را نقل کوو، هغه وایي:

دا خو ثابت خبره ده چې د دوو (متعددو) خلفاوو ټاکل د فساد سبب ګرځي، بیا که مور د داسې دوو (متعددو) خلفاوو وجود فرض کړو چې پر ټول قلمرو د دواړو حکم چلیږي، نو دا به د دواړو ترمنځ د ټکر او شخړې سبب شي، او د ټکر او شخړو د موجودیت په صورت کې به د خلفاوو د تعدد ناوړه اغېزې دومره وي چې د خلیفه او امام نه موجودیت به ترې بهتر وګڼل شي.

دویم صورت دا کېدلی شي چې په یوه سیمه کې یو امام او خلیفه وټاکل شي، او په بله کې بل وټاکل شي، په داسې حال کې چې دا ممکن وي چې د ټولې اسلامي نړۍ لپاره یو امام وټاکل شي چې په ټوله اسلامي نړۍ یې حکم چلیږي، نو که د ټولې اسلامي نړۍ لپاره یو نافذ الامر امام ټاکل ممکن وي نو بیا خو د دوو امامانو ټاکل د امت په اتفاق سره یو باطل کار دی، لکه مخکې مو چې وویل، او بله دا چې په دې د امامت او خلافت اصلي هدف او موخه فوت کېږي چې هغه د امت وحدت او اتفاق دی، دا خبره هم مخکې په تفصیل سره بیان شوی ده، او دا یو څرګند حقیقت هم دی چې هیڅ ډول غموض په کې نشته.

خو د کوم حالت په اړه چې نظریات مختلف دي، او خلک په کې اختلاف لري هغه داسې یو حالت دی چې هلته یو نافذ الامر امام ټاکل ممکن نه وي، او داسې حالت په لاندې څرګندو صورتونو کې رامنځته کېدلی شي:

لومړی: اسلامي نړۍ پراخه شي، او ډیر لیرې لیرې مناطق، او د بحر په اعماقو کې راګیرې جزیرې په خپل احاطه کې راوړي، په داسې حالت کې کېدلی شي څه خلک د دنیا سره منقطع وي، او د امام او خلیفه اوامر، مشوره او نظر ورته نه رسېږي.

دویم: کهدلی شی د اسلامي نړۍ د دوو سیمو ترمنځ د دښمن سیمه حائل واقع شي، او کومې سیمې چې د کفارو د سیمو بل لور ته پرتې وي، هغوی د امام او خلیفه د نظر، رأی او مشورې څخه محرومي وي^۱. که چېرته داسې صورت حال رامنځته شو نو بیا د علماو ترمنځ اختلاف دی:

یو شمېر علما په دې نظر دي چې په هغه سیمه کې چې د امام د مشورې او نظر څخه محرومه ده، هلته مستقل امام ټاکل جواز لري، دا نظر ابو الحسن اشعري او استاذ ابو اسحاق اسفرايني او نورو ته منسوب دی، دوی د خلکو د مصلحتونو او گټو پر بنسټ دا نظر غوره کړی دی، او وايي: کله چې د امامت اصلي موخه او هدف د خلکو گټې ساتل، د معاملاتو هوارول او د سرحدونو ساتل او حفاظت دی، نو که دا کارونه د داسې یو امام په ټاکنه سرته ورسیدلی شي چې په ټوله نړۍ یې امر او نهی نافذ وي نو دا خو تر هر څه بهتر حال دی، او همدا د سیاست او قیادت د غوښتنو سره مناسبت هم لري. خو که د ټولې اسلامي نړۍ لپاره د یو امام ټاکل مشکل وي، نو هغه خلک چې د امام د مشورې، نظر او قیادت څخه محروم دي، دا خلک خو همداسې مهمل پربښودل ممکن نه دي چې نه یې د خیر په کار د راجمع کولو لپاره کوم باعث وي او نه یې د بدو کارونو څخه کوم منع کونکی قوت وي، نو بیا حل یې دا دی چې په خپله سیمه کې دې د ځان لپاره یو قیادت وټاکي چې د ټولو لپاره د اطمنان ځای وي، ځکه که بې قیادته پاتې شي نو ټول به ضائع شي، او دا خبره څرگنده ده څوک یې انکار هم نشي کولی.

امام الحرمین وايي: زه په دې اړه د الله په مرسته وایم: که چېرته امامت او خلافت دمخه یو ور انسان ته سپارل شوی وه، او د خلافت د سپارلو په وخت کې ټولې سیمې د هغه د قیادت لاندې وې، مگر بیا څه داسې اسباب راښکاره او یا رامنځته شول چې ټولو سیمو ته د هغه د قیادت او امامت په مخ کې خنډ جوړیدل، نو په داسې حالت کې خو هغه خلک مهمل پربښودل درست نه دي، بلکې د خپل ځان لپاره دې یو امیر وټاکي، چې د هغه څخه به مشوره اخلي د هغه اطاعت به کوي، او په خپلو کړنو کې به د رسول الله صلی الله علیه وسلم د شریعت التزام کوي.

مگر دا څوک یې چې د حاکم په حیث ټاکلی دی، دا به د خلیفه او امام حیثیت نه لري، او کله چې د دوی او د امام او خلیفه د لارښوونې او قیادت ترمنځ حائل خنډونه له منځه ولاړ شول، او امام په دې وتوانېده چې د دوی لارښوونه وکړي، نو د هغه ځای حاکم او رعیت دې ټول د امام او خلیفه حکم ته تسلیم شي، او اطاعت دې اختیار کړي، او خلیفه او امام باید هغه مشکلات له منځه یوسي، او د هغوي قیادت دې پرمخ یوسي، او هغه خلک چې هغوی د خپل قیادت لپاره د حاکمانو په توگه ټاکلي دي، که امام او خلیفه وغواړي هغوی دی پر خپل ځای پرېږدي، او که وغواړي بدلون دې په کې راوړي، ځکه د امام په حیث یې امر باید اطاعت شي.

مگر که مخکې څخه امام او خلیفه وجود ونه لري، او داسې یو حالت رامنځته شي چې هغه ته مور د امامت او خلافت د انقطاع زمانه وایو، او په دې سره د اسلامي نړۍ په دننه کې یوه سیمه له بلې څخه جدا شي (بالکل لکه د اسلامي نړۍ فعلي حالت چې یو خلیفه او امام وجود نه لري، او اسلامي نړۍ په بېلا بېلو هېوادونو ویشل شوی ده) او د یو داسې متفق علیه امام او خلیفه ټاکل هم گران وي چې حکم یې په ټولو سیمو او ټولو خلکو نافذ وي، او په هره سیمه کې یو امیر او حاکم وټاکل شو، او یو سره هم د امام خلیفه په حیث بیعت ونه شو، نو که داسې صورت حال واقع شو نو په دې حالت کې حق خبره دا ده چې د دې سیمه ایزو حاکمانو څخه یو هم خلیفه او امام نه بلل کیږي، ځکه امام، امیر المؤمنین او خلیفه هغه یو شخص دی چې د نړۍ ټول مسلمانان ورسره اړیکه ولري، او د ټولو قیادت وکړي، منطقي قیادتونو ته امام او امیر المؤمنین نه ویل کیږي.

1 - امام الحرمین جوینی خو دا په هغه وخت کې په تخیل کې راوستي وې، خو اوسنی حالت د دې دواړو څخه جلا یو بل حالت دی چې د خلافت د سقوط نه وروسته د اسلامي نړۍ ټولې یا اکثره سیمې د استعمار د تسلط لاندې راغلي، او بیا داسې یو جهت پیدا نه شو چې دا ټولې سیمې د یو حاکم د سلطې لاندې راوړي، نو متعدد هېوادونه رامنځته شول.

د مسلمانانو د اړتیا سره سم د هرې سیمې (هېواد) لپاره د مستقل حاکم د ټاکلو د جواز سره مخالف نه یم. او د دې سره هم موافق یم چې په هره سیمه کې دې د هغه ټول هغه احکام نافذ وي چې د شریعت سره برابر دي، خو دوی خلفاء او امامان نه گڼل کېږي، بلکه دې زمانې ته د امامت د انقطاع زمانه ویل کېږي چې تفصیلات یې په همدې کتاب کې امام الحرمین وروسته ذکر کړي دي.

او بیا چې کله امام وټاکل شو نو په اسلامي نړۍ کې د موجودو هېوادونو د حکامو مسؤلیت دا دی چې امام او خلیفه ته تسلیم شي، او هره هغه فیصله ومني چې د دوی په اړه یې کوي او گټوره یې بولي.

د امام الحرمین جویني لنډه خبره دا ده چې که مسلمانان د داسې یو حالت سره مخ شول لکه اوس چې اسلامي نړۍ ورسره مخ ده، چې د یو متفق علیه امام ټاکل گران دي، او اسلامي نړۍ په وړو وړو هېوادونو ویشل شوی ده، نو هر هېواد او سیمه باید د خپل ځان لپاره یو حاکم وټاکي، خو په دوی کې هیڅوک هم د امام او خلیفه حیثیت نه لري، او کونښن باید ادامه پیدا کړي چې د اسلامي امت لپاره یو موحد او متفق علیه قیادت رامنځته کړي شي، او کله چې داسې متفق علیه قیادت رامنځته شو نو دا ټول واکداران او حاکمان باید هغه ته تسلیم شي او د هغه فیصله ومني.^۱

په دې زمانه کې به دا متفق علیه قیادت څه ډول وي، د دې زمانې زیات مفکرین په دې نظر دي چې په امامت او خلافت کې هغه اهداف مهم دي چې له امله یې دا رامنځته کېږي، او په دې اهدافو کې د اسلامي امت یووالی، د اسلامي امت د گټو څخه دفاع، اسلامي امت د خلکو د ظلمونو او تېریو څخه محفوظول او د اسلامي امت آزادي او د استعمار څخه محفوظ ساتل بنسټیز حیثیت لري.

د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره اسلامي امت اړتیا لري چې یو متفق علیه قیادت ولري، اوس د دې شکل مهم نه دی، بلکې کېدلی شي چې دا یو جمعي قیادت وي، او یوه داسې اداره رامنځته کړي شي چې په هغه کې دفاع، پولي واحد او داسې نور مشترک وي، او د هغه ادارې د قیادت لپاره جدي قوانین وټاکل شي، په دې اړه بېلابېلې طرحې وجود لري چې اوس زموږ د بحث موضوع نه ده.^۲

اړیکې د چا سره؟

مخکې مو چې کوم سوال مطرح کړی وه چې اسلامي امارت باید د چا سره اړیکې ولري، نو هلته بحث وشو چې هېوادونه په څو ډول دي؟ او ایا نړۍ اوس هم یوازې په دار الحرب او دار الاسلام ویشلی شو؟ او بیا دا سوال هم بحث شو چې آیا په یو وخت کې څو اسلامي هېوادونه شتون درلودلی شي؟ چې د مسلمانان او مسلمان هېواد ترمنځ د اړیکو سوال مطرح شي؟ د تېر بحث په نتیجه کې باید ووايو چې هغه هېوادونه چې د اسلام له نظره په نړۍ کې وجود درلودلی شي په لاندې ډولونو ویشلی شو:

لومړی: اسلامي هېوادونه چې ټول د دار الاسلام برخې دي، مثالي حالت خو نه دی مگر د یو واقعیت په حیث ورسره تعامل اړین دی، همدا د معتمدو فقهاو نظر دی.

دویم: هغه غیر مسلمانو هېوادونو سره چې د اسلامي نړۍ سره په جنگ کې قرار لري، د دوی سره باید اړیکې د جنگ او پریکون وي.

1 - د دې لپاره وگورئ: «غیاب الأمم في التیاب الظلم» یا الغیابی اوم باب «في منع نصب امامین» ص ۱۷۲ تحقیق: دکتور عبد العظیم الدیب، د چاپ کال ۱۴۰۱ هـ، همدا یې ښکلي تحقیق دی، هغه بل تحقیق چې د. مصطفی حلمي او فؤاد عبد المنعم کړی هغه اصلا تحقیق نه دی، د امام الحرمین د عبارتونو مفهوم راخیستل شوی دی.

2 - په دې اړه شیخ محمد ابو زهره کتاب الوحدة الاسلامیة د لوستلو وړ دی. همدا راز په ترکیه کې یو تحقیقي مرکز دی چې په دې اړه یې تفصیلي لیکنې کړي او سیمینارونه یې جوړ کړي دي، د مرکز نوم (ASSAM) دی او لاندې یې د ویب پاڼې لینک دی (www.assam.org.tr)

درپم: هغه غیر مسلمان هېوادونه چې د دار الحرب (دار الکفر) برخه ده خو د مسلمانانو سره تعهدات او تړونونه لري، چې په اوسنی نړۍ کې تقریباً ټول غیر مسلمان هېوادونه (د اسرائیلو څخه پرته) د مسلمانو هېوادونو سره اړیکې او تړونونه لري.

څلورم: هغه غیر مسلمان هېوادونه چې نه د مسلمانانو سره په جنگ کې واقع دي او نه هم د مسلمانانو سره کوم تړون او تعهد لري، دا ډول هېوادونه به شاذ او نادر پیدا شي.

لومړی: د اسلامي هېوادونو ترمنځ خپلمنځي اړیکې

د اسلامي هېوادونو سره په خپلو کې اړیکې د نورو هېوادونو د اړیکو سره توپیر په دې لري چې اصل خو دا وه چې د اسلامي نړۍ ټول هېوادونه د یو قیادت لاندې وی، او اصلاً دا اختلاف او تعدد موجود نه وی، خو سره له دې چې د انقسام دا حالت شرعاً درست نه دی، او د اسلامي امت د وحدت لپاره باید کار وشي، او دا هېوادونه د یو قیادت لاندې راټول کړی شي، او دا وحدت د معاصرو مسلمانو مفکرینو له نظره متعدد اشکال درلودلی شي، نو دا وحدت خو اصل دی، ځکه که مسلمانان د یو قائد امت په حیث په نړۍ کې رول لوبول غواړي چې همدا د دې امت منصب دی، الله تعالی فرمایي: **وَجَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ** [البقرة: 143] نو اړینه ده چې د یو واحد، یو موټي او قوي امت په حیث را دمخه شي، مگر د دې سره د فقهاو د تصریحاتو سره سم مو لکه مخکې چې ولوستل اسلام د مسلمانانو د مصالحو او گټو د ساتلو لپاره د دې تنوع او تعدد د حالت سره هم د یو واقعیت په حیث تعامل کوي.

خو د دی هېوادونو سره تعامل او اړیکې د غیر مسلمانو هېوادونو سره متفاوتې دي، ځکه له دې اړیکو څخه د اسلام هدف د نورو گټو تر څنګ چې د بحث په پیل کې ورته اشاره وشوه یوه بنسټیزه موخه د اسلامي امت وحدت ته رسېدل دي، له دې امله دلته د هغه لارښوونکو اصولو یادونه اړینه بولم چې د مسلمانو هېوادونو سره په اړیکو کې باید رعایت شي:

لومړی: اسلامي اخوت

اسلامي ورورولي یو هغه اصل دی چې د مسلمانو هېوادونو سره په اړیکو کې باید رعایت شي، الله تعالی فرمایي: **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ** [الحجرات: 10] مؤمنان سره وروڼه دي. د افرادو په حیث هم وروڼه دي او د هېوادونو او جمععاتو په حیث هم. دا ورورولي خپل حقوق او واجبات لري، چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم په احادیثو او ارشاداتو او لارښوونو کې ډیر په تفصیل سره بیان شوي دي، او یو لړ ارشادات خو یې داسې معلومېږي چې گویا د هېواد او هېواد ترمنځ اړیکو لپاره یې کړي وي، د بیلګې په توګه دا احادیث په لاندې ډول دي:

یو هېواد به د بل هېواد حق نه خوري، ځمکه، اوبه او بل کوم ملکیت به یې نه لاندې کوي مګر دا چې هغه بل هېواد ورته په خپله خوښه اجازه وکړي.

یو به پر بل ظلم نه کوي، نه به هېواد په هېواد ظلم کوي، او نه به یو هېواد د بل هېواد په رعیت ظلم کوي.

یو د بل پر ضد به جنگ نه کوي، شخړې او مشکلات به د خبرو اترو له لارې هواروي.

په دې اړه رسو الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: **«إِنَّ كُلَّ مُسْلِمٍ أَخُو الْمُسْلِمِ، الْمُسْلِمُونَ إِخْوَةٌ، وَلَا يَحِلُّ لِمَرِيٍّ مِنْ مَالِ أَحِبِّهِ إِلَّا مَا أَعْطَاهُ عَنْ طَيْبِ نَفْسٍ، وَلَا تَنْظَمُوا وَلَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كَفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ»**^۱. هر مسلمان د بل مسلمان ورور دی، او مسلمانان سره وروڼه دي، او هیڅ انسان ته دا حلال نه دي چې د خپل ورور مال و خوري مګر هغه چې ورته یې په خپله خوښه ورکړي، یو پر بل ظلم مه کوئ، او له ما وروسته د کفر عمل مه کوئ چې یو د بل گردنونه وهی (په خپلو کې جنگونه کوئ او یو بل وژنئ).

1 - الاعتقاد والهداية إلى سبيل الرشاد على مذهب السلف وأصحاب الحديث، المؤلف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخسروجردي الخراساني، أبو بكر البیهقي (المتوفى: 458هـ)، المحقق: أحمد عصام الكاتب، الناشر: دار الأفاق الجديدة - بيروت، الطبعة: الأولى، 1401هـ.

د خپلو اړیکو په اړه باید د هغه جهت خبره ونه مني چې د دوی اړیکې خرابول غواړي. په دې اړه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: «الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، يَسَعُهُمَا الْمَاءُ وَالشَّجَرُ وَيَتَعَاوَنَانِ عَلَى الْفِتَانِ - أَوْ الْفِتَانِ» الْفِتَانُ: الشَّيْطَانُ وَالْفِتَانُ: الشَّيْطَانُ¹. مسلمان د مسلمان ورور دی، دواړو د اوبو او بوټو (مشاع مال) څخه استفاده کولی شي، او باید چې د شیطان او یا شیطانانو پر ضد یو د بل سره همکاري وکړي. د لیدنو کتنو پر وخت ښه تعامل، او ښه روغې.

که یو مسلمان هېواد د بل څخه مشوره وغواړي د خیر څخه ډکه مشوره به ورکوي. که د غیر مسلمان هېواد پر ضد ترې مرسته وغواړي مرسته به ورسره کوي، خو د مسلمان پر ضد به ورسره مرسته نه کوي.

که د غیر مسلمانو پر ضد ترې وسائل عاریه وغواړي ورسره دې همکاري وکړي مگر د مسلمان پر ضد نه.

یو مسلمان هېواد به بل مسلمان هېواد د عادي ورو ورو همکاريو څخه نه محرومي.

په دې اړه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: «إِنَّ الْمُسْلِمَ أَخُو الْمُسْلِمِ، إِذَا لَقِيَهُ رَدَّ عَلَيْهِ مِنَ السَّلَامِ بِمِثْلِ مَا حَيَّاهُ بِهِ أَوْ أَحْسَنَ مِنْ ذَلِكَ، وَإِذَا أَسْتَأْمَرَهُ نَصَحَ لَهُ، وَإِذَا اسْتَنْصَرَهُ عَلَى الْأَعْدَاءِ نَصَرَهُ، وَإِذَا اسْتَنْتَعَتْهُ قَصَدَ السَّبِيلَ يَسِرُّهُ وَنَعَتْ لَهُ، وَإِذَا اسْتَعَارَهُ الْحَدِيدَ عَلَى الْعُدُوِّ أَعَارَهُ، وَإِذَا اسْتَعَارَهُ الْحَدِيدَ عَلَى الْمُسْلِمِ لَمْ يُعَرِّهُ، وَإِذَا اسْتَعَارَهُ الْجَنَّةَ أَعَارَهُ، وَلَا يَمْنَعُهُ الْمَاعُونُ»².

مسلمان د مسلمان ورور دی، کله چې سره ملاقات کوي په څه شکل یې چې ورته سلام کړی وه، په هماغه شکل دی د سلام ځواب ورکړي او یا دې د هغه څخه هم غوره جواب ورکړي، که یې ترې مشوره وغوښته نو د خیر مشوره دې ورکړي، که د دښمن پر ضد یې ترې مرسته وغوښته دې ورسره وکړي (مگر دا چې د هغه بل غیر مسلمان هېواد سره د دې تړون وه لکه په سورت انفال کې چې ذکر شوی دی) که د لارې په اړه یې ترې پوښتنه وکړه نو لاره دې ورته وښايي او اسان دې یې کړي ورته، که د دښمن پر ضد یې ترې وسله عاریه وغوښته ور دې یې کړي، او که د مسلمان پر ضد یې ترې وغوښته نه دې یې ورکوي، که سپر یې ترې وغوښته نو ور دې یې کړي، عادي همکاري دې ترې نه سپموي. دښمن ته به یې تنها او ځان ته نه پرېږدي.

هر مسلمان هېواد به د بل مسلمان هېواد د حاجتونو د پوره کولو هڅه او کوښښ کوي.

که په یو مسلمان هېواد مشکل وخت راشي نو د مشکل په رفع کولو کې باید همکاري او مرسته وکړي.

هیڅ مسلمان هېواد باید د بل مسلمان هېواد مشکلات او اسرار بل چا ته ښکاره نه کړي.

په دې اړه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: «الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَسْلِمُهُ، وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ، وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً، فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبَاتٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»³.

مسلمان د مسلمان ورور دی، نه پرې ظلم کوي، نه یې دښمن ته سپاري (په بل روایت کې د خذلان لفظ راغلی) څوک چې د اړتیا په وخت کې د خپل ورور سره مرسته کوي الله تعالی به د هغه سره مرسته وکړي، او چا چې د مسلمان څخه یو مصیبت لیرې کړ، الله تعالی به ترې د قیامت د ورځې د مصیبتونو څخه یو لوی مصیبت لیرې کړي، او چا چې پر مسلمان پرده واچوله الله تعالی به په د قیامت په ورځ پرده واچوي.

1 - الأموال لابن زنجويه، المؤلف: أبو أحمد حميد بن مخلد بن قتيبة بن عبد الله الخراساني المعروف بابن زنجويه (المتوفى: 251هـ)، تحقيق الدكتور: شاکر ذيب فياض الأستاذ المساعد - بجامعة الملك سعود، الناشر: مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية، السعودية، الطبعة: الأولى، 1406 هـ - 1986 م.

2 - الآداب، المؤلف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرُو جردی الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، اعتنى به وعلق عليه: أبو عبد الله السعيد المنذوه، الناشر: مؤسسة الكتب الثقافية، بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى، 1408 هـ - 1988 م.

3 - الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلی الله علیه وسلم وسننه وأيامه (صحيح البخاري) المؤلف: محمد بن إسماعيل أبو عبد الله البخاري الجعفي، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، الناشر: دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي) الطبعة: الأولى، 1422هـ.

دا حقوق او واجبات چې د اسلامي اخوت پر بنسټ د مسلمانو هېوادونو پر غاړه پراته دي ډیر زیات دي، او په تفصیل سره په احادیثو کې ذکر شوي دي، چې دلته یې په تفصیل سره بیانول ممکن نه دي، د اسلامي اخوت پر بنسټ د اسلامي هېوادونو مسؤولیتونه، حقوق او واجبات یوه داسې موضوع ده چې باید مستقلې لیکنې پرې وشي، او دا ټول حقوق، واجبات او مسؤولیتونه باید د مسلمانو هېوادونو تر منځ په خپلمنځي اړیکو کې د دواړو لورو له خوا رعایت شي.

دویم: د اسلامي هېوادونو ترمنځ دوستي

یو د هغه اصولو څخه چې قرآن کریم د مسلمانانو ترمنځ د اړیکو لپاره وضع کړی دی، هغه د مسلمانانو ترمنځ د دوستۍ اصل دی، په دې اړه قرآن کریم فرمایي: {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوُوا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنْ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمْ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (72) وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ} [الأنفال: 72، 73]. هغه خلک چې ایمان یې راوړی او هجرت یې کړی، او په خپل مالونو ځانونو یې د الله په لار کې جهاد کړی، او هغه خلک چې (مهاجرینو ته یې) ځای ورکړی او مرسته یې (ورسره) کړی، یو د بل دوستان دي، او هغه خلک چې ایمان خو یې راوړی مگر هجرت یې نه دی کړی، هغوی ستاسې دوستان نه دي تر دې چې هجرت وکړي، خو که د دین په اړه یې له تاسې څخه مرسته وغوښته نو مرسته پر تاسې لازمه ده، مگر د داسې چا په مقابل کې نه چې ستاسې او د هغوی ترمنځ تړون وي، او الله تعالی په هغه څه چې تاسې یې عالم دی، او هغه خلک چې کافر دي یو د بل دوستان دي، که دا کار تاسې ونه کړئ نو په ځمکه کې به لویه فتنه او لوی فساد جوړ شي.

د ولایت لفظ سره له دې چې په عامه توګه د دوستۍ په معنی اخیستل کېږي او په ترجمه کې هم ورته همدا لفظ استعمالېږي، خو په دې لفظ کې د حمایت، مدد، همکارۍ، دوستۍ، تر شا درېدل، خپلوی او سرپرستی معناګانې پرتې دي، بلکې هر ډول نږدې والی افاده کوي، په دې اړه مولانا راغب اصفهاني وايي: «الْوَلَاءُ وَالتَّوَالِي: أَنْ يَحْضُلَ شَيْئَانِ فَصَاعِدًا حِصُولًا لَيْسَ بَيْنَهُمَا مَا لَيْسَ مِنْهُمَا، وَيَسْتَعَارُ ذَلِكَ لِلْقَرَبِ مِنْ حَيْثُ الْمَكَانِ، وَمِنْ حَيْثُ النَّسْبَةِ، وَمِنْ حَيْثُ الدِّينِ، وَمِنْ حَيْثُ الصَّدَاقَةِ وَالنَّصْرَةِ وَالِاعْتِقَادِ، وَالْوَلَايَةُ النَّصْرَةُ»^۱.

د ولاء او توالي معنی دا ده چې دوه شیان په داسې پرله پسې توګه وجود ومومي چې په منځ کې یې کوم بل شی وجود و نه لري، دا خو د دې لفظ اصلي معنی ده، خو بیا وروسته د د نږدې والي په معنی کې استعاره استعمال شوی دی، دا نږدې والی که د مکان او محل په لحاظ وي، که د نسبت په لحاظ وي، که د دین په لحاظ وي، که د دوستۍ، مرستې، همکارۍ، نصرت او عقیدې په لحاظ وي، او د الولایة معنی نصرت او مرسته ده.

کله چې د ولاء او ولایة په معنی کې دا ټولې معناګانې شاملې دي، او د مسلمانو هېوادونو ترمنځ اړیکه د ولاء او ولایت اړیکه ده، نو د دې مسلمانو هېوادونو ترمنځ باید دا ټول مسؤولیتونه په نظر کې ونیول شي، یوازې دې ته متوجه کېدل پکار دي چې مسلمان که د کافر هېواد سره هم تړون درلود د یو مسلمان هېواد سره به د هغه پر ضد مرسته نه کوي، که اړتیا وه او مرسته شرعا اړینه وه، نو بیا شرعي حکم دا دی چې په ښکاره باندې دې د تړون د الغاء اعلان وکړي او بیا دې د مسلمان هېواد سره ودرېږي، ځکه اسلام په مردانګۍ ایمان لري، منافقت او خیانت هیڅکله هم نه خوښوي، ولو که هغه ته څوک د سیاست نوم هم ورکړي، الله تعالی فرمایي: {وَأِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ} [الأنفال: 58]. که د کوم قوم د خیانت خطر دې محسوس کړ، نو تړون یې ورته په بشپړ ډول ورګذار کړه، (خیانت مه کوه ځکه) الله تعالی ځاننان نه خوښوي.

1 - المفردات في غريب القرآن، المؤلف: أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني (المتوفى: 502هـ) المحقق: صفوان عدنان الداودي، الناشر: دار القلم، الدار الشامية - دمشق بيروت، الطبعة: الأولى - 1412 هـ.

دا اصولو یوازې د اسلامي هېوادونو ترمنځ د خپل منځي اړیکو لپاره دي، په دې کې نور هېوادونه ورسره شریک نه دي، مگر هغه عام اصول چې وروسته یې د عامو بهرنیو اړیکو لپاره یادونه کېږي هغه اصول بیا د ټولو لپاره دي، مسلمان هېواد وي او که کافر، ټول په کې شریک دي.

دویم: د غیر مسلمانو هېوادونو سره اړیکې

په غیر مسلمانو هېوادونو کې مور مخکې وویل چې درې ډوله هېوادونه شامل دي، او د هر یو حکم جدا دی، چې تفصیل یې په لاندې ډول دی:

لومړی: محارب کافر هېوادونه

د محارب کافرو هېوادونو څخه هغه هېوادونه مراد دي چې بالفعل د مسلمانو هېوادونو سره په جنگ اخته وي، له دې څخه مطلق دار الحرب مراد نه دی چې هغه د دار الکفر سره مرادف دی، په اوسنۍ نړۍ کې دا ډول کفري هېوادونه اوس شاید د صهیونیستي دولت څخه پرته وجود ونه لري، د دوی سره اړیکې به د جنگ اړیکې وي، چې تفصیلات یې د فقهي په کتابونو کې د (کتاب الجهاد) او یا هم د (کتاب السیر) تر عنوانونو لاندې ذکر شوي دي، چې دلته یې د یادونې مجال نشته، او د دوی سره د تعامل بنسټ په هغه ایتونو دی چې په سورت براه، سورت محمد، سورت انفال وغیره کې ذکر شوي دي، د قرآن کریم خلاصه فیصله د دوی په اړه دا ده چې فرمایي: { لَا يَتَّهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِبُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِبِينَ (8) إِنَّمَا يَتَّهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ } [الممتحنة: 8، 9].

په دې دوو مبارکو ایتونو کې الله متعال دوه ډوله کافر سره جدا کړي دي، یو ډول هغه کافران دي چې د مسلمانانو سره په جنگ نه دي، او نه یې پرې ظلم کړی، د هغوی په اړه د نیکۍ د معاملې سپارښتنه شوی ده، او دویم محارب کافران دي، د هغوی سره د دوستۍ معامله درسته نه ده، بلکې د مسلمانانو د دښمن سره د دوستۍ معامله ظلم دی، که دا ایتونه یوازې په هغه سیاق کې را خلاصه نه کړو چې مفسرینو د سبب نزول په شکل کې ذکر کړی دی، او د لفظ عموم ته یې وگورو لکه چې د مفسرینو قاعده چې وايي (العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب) نو د محارب او د مسلمانانو سره په جنگ کې د اخته کافر سره د مسلمان تعامل او د یو داسې کافر سره د مسلمان تعامل چې د مسلمانانو پر ضد په جنگ کې اخته نه وي دواړه تفاوت لري، او هغه تعامل چې د محارب دښمن سره باید وشي د هغه تفصیلات لکه مخکې مو چې وویل د فقهي د کتابونو په ابواب الجهاد او ابواب السیر کې باید ولیدل شي.

دویم: هغه هېوادونه چې نه محارب دي او نه معاهد

هغه هېوادونه چې نه د مسلمانانو سره په جنگ کې ښکېل وي، او نه ورسره تړون ولري، د دوی سره به د مسلمانو هېوادونو تعامل څرنگه وي، په دې اړه د علماو ترمنځ اختلاف نظر وجود لري، او دا اختلاف نظر په دې قضیه کې د علماو په اختلاف ولاړ دی چې د غیر مسلمانانو سره د اسلام د اړیکو بنسټ په جنگ ولاړ دی او که په سوله، په دې معنی چې ایا مستمر او عادي حالت دا دی چې مسلمانان به د کفارو سره په جنگ کې وي، او جهاد یې له کوم لامل څخه لکه د لمانځه او روژې یو دوامداره او مستمر فرض دی؟ هر کله چې مسلمان هېواد قوت پیدا کړي نو باید په غیر مسلمان هېواد حمله وکړي؟ او که عادي او مستمر حالت دا دي چې مسلمانان د غیر مسلمانانو سره په سوله او امنیت کې اوسېږي، خو کله که د جنگ اړتیا شوه بیا جنگ کوي، یعنې کله که غیر مسلم هېواد د اسلامي دعوت مخه ونیوله، د اسلامي هېواد لپاره یې مشکلات ایجادول او یا کوم بل لامل وجود درلود چې په نتیجه کې یې علماو د جهاد فتوی ورکړه نو بیا جهاد لازمېږي، په دې اړه د علماو دوه نظرونه دي.

لومړی نظر: د داسې هېوادونو سره د اړیکو مستمر حالت جنگ دی

لومړی نظر چې پخوانیو ډیرو فقهاو ته یې نسبت کېږي دا دی چې د مسلمانانو او غیر مسلمانانو ترمنځ د اړیکو بنسټ پر جنگ ولاړ دی، کفارو ته باید اسلام او یا د جزیې وړاندیز وشي او کله یې چې د دواړو څخه یو پشنهاد هم ونه مانه نو بیا باید جنگ ورسره وشي، که مسلمانان ځواک ولري نو د غیر مسلمانو سره باید هیڅ ډول متارکه و نه شي، ځکه دا د جهاد د له منځه تللو لامل گرځي، له دې څخه یو شمېر علماء په جهاد الطلب هم تعبیر کوي، هدف یې دا دی چې مسلمان باید د جنگ لپاره د کفارو پسې ورشي او حمله پرې وکړي، تر دې چې یو شمېر پخوانیو لیکوالانو دا هم لیکلي دي چې په کال کې یو ځل غزا کول فرض دي، ځکه پخپله د کفر وجود د جهاد فرضیت لامل دی، دوی د خپل نظر لپاره د هغه ټولو قرآني آیتونو او نبوي احادیثو څخه استدلال کوي چې د کفارو پر ضد د جنگ حکم په کې راغلی دی، په معاصرو علماو کې د نورو ترڅنګ همدا د استاذ مودودي او استاذ سید قطب نظر هم دی.¹

دویم نظر: د غیر مسلمانو سره د مسلمانانو د اړیکو بنسټ سوله ده

یو شمېر پخواني او معاصر علماء په دې نظر دي چې د مسلمانانو او غیر مسلمانانو ترمنځ د اړیکو بنسټ پر سوله ایښودل شوی دی، دا په معاصرو علماو کې د شیخ عبد الوهاب خلاف، د استاذ عبد الرحمن عزام، د شیخ عبد الله دراز، د شیخ محمد ابو زهرة، د شیخ محمد شلتوت، د محمد سلام مدکور او د وهبة الزحيلي نظر دی، د دوی نظر دا دی چې تر څو د نورو له لورې تیری نه وي شوی تر هغه وخت پورې جهاد نه فرض کېږي، دې ته جهاد الدفع هم ویل شوی دی، یعنې جهاد د نورو د تجاوز او تیري د دفع کولو لپاره فرض کړی شوی دی، او استدلال یې د هغه نصوصو څخه دی چې په سوله باندې تأکید کوي، دا نصوص ډیر زیات دي، دلته یې نقلول د طوالت لامل گرځي، په دې نظر باندې استاذ سید قطب شدید نقد کړی دی.²

دریم نظر: جهاد د ضرورت او اړتیا په وخت کې

د غیر مسلمانو سره د اسلام اړیکې یقینا په سوله ولاړې دي، خو جهاد نه په «جهاد الدفع» کې راخلاصه کېږي او نه په «جهاد الطلب» کې، بلکې جهاد یوه وسیله ده، چې د نورو وسائلو په څېر د اسلام څخه د حفاظت او د اسلامي امت د عزت څخه د دفاع لپاره ترې استفاده کېږي، او هره وسیله هغه وخت د استفادې وړ وي چې هلته بله وسیله کار و نه کړي، نو که اسلام په یو لړ حالاتو کې جهاد الطلب ته اړتیا پیدا کړي او د وخت علماء یې فتوا ورکړي جهاد باید په لاره واچول شي، او که جهاد الدفع ته اړتیا پیدا شي نو هلته هم باید د جهاد څخه استفاده وشي، د دې علماو له نظره جهاد د یوې وسیلې په حیث فرض دی، مقصود بالذات نه دی، او په اصول فقه کې له دې څخه په حسن لغیره تعبیر کېږي، یعنې هغه عمل چې لذاته خو مطلوب او حسن نه دی، مگر د بل لوی هدف له امله حسن دی³ چې هغه د اسلام او اسلامي امت عزت او برم ساتل دي، او په دې ډول اعمالو کې قاعده دا ده چې که اړتیا وه سرته رسیږي او که اړتیا نه وه لذاته مطلوب کار نه دی. همدا شیخ کمال ابن الهمام او ابن امیر الحاج وايي: «ان ما حسن لعینه لا یسقط الا بالاداء او اسقاط من الشارع فیما یحتمل الاسقاط وما حسن لغیره یسقط بحصول ما قصد به فعل ذلك الفعل أو بسقوط ما قصد به، والله سبحانه اعلم»⁴. کوم

1 - د فقهاو د تصریحاتو او دلائلو لپاره وگورئ: أصول العلاقات الدولية في فقه الإمام محمد بن الحسن الشيباني ج 1 ص 398-415، عثمان جمعه ضمیریه د دکتوره رساله، چاپ دار المعالي، عمان، صوبلج، اردن، لومړی چاپ ۱۹۹۹م.
2 - تفصیل لپاره وگورئ همدا تیر مرجع ج ۱ ص ۴۱۶ او له هغې وروسته، د دې ترڅنګ، العلاقات الدولية في الاسلام (الجزء الأول) المقدمة العامة للمشروع (مشروع العلاقات الدولية في الاسلام) د المعهد العالمي للفكر الإسلامي مشروع، د مشروع مشرف عام: أ.د. نادية مصطفى، په دې مجلد کې د دکتور احمد عبد النوبس شتا بحث، چې عنوان یې دی: (الأساس الشرعي والمبادئ الحاكمة للعلاقات الخارجية للدولة الإسلامية) ج 1 ص 131 - ۱۷۱.
3 - دا خبره خو د اصول فقه په ټولو کتابونو کې شته خو د بیلګې په توګه وگورئ: التقرير والتحرير في علم الأصول (137/2)، ابن امیر الحاج (سنة الولادة / سنة الوفاة 879هـ). الناشر: دار الفكر، سنة النشر 1417هـ - 1996م. مکان النشر بیروت.
4 - التقرير والتحرير (139/2) همدا مخکینی مصدر.

عمل چې حسن لعينه وي هغه له اداء او د شريعت له ساقطولو (هغه چې د ساقطېدلو احتمال ولري) پرته د انسان له ذمې نه ساقطېږي، او کوم عمل چې حسن لغيره دی نو هغه، هغه وخت ساقطېږي چې مقصود به نتيجه لاسته راشي، او يا هغه څه ساقط شي چې له دې څخه مطلوب و. نو جهاد چې کله حسن لغيره شو، دا تر هغه ساقط دی چې د اسلام غلبې ورته اړتيا نه وي پيدا کړي.

دا نظر هغه ټولو نصوصو ته په کتو يو شمېر علماو غوره کړی دی چې د جهاد او سولې په اړه په قرآن کریم او احاديثو کې راغلي دي، دوي وايي: له دې نصوصو څخه يو ډول هم منسوخ نه دي، بلکې د قتال نصوص په خپل محمل حمل دي، او د سولې نصوص په خپل محمل حمل دي، د هر يو محمل هغه حالات دي چې هغه ورسره مناسبت ولري. او همدا درست نظر هم دی.¹

نو کله چې د هغه هېوادونو سره نه د اسلامي امت سره په جنگ کې ښکېل دي او نه ورسره تړونونه لري دائمي حالت د سولې حالت دی، او جنگ د اړتيا په وخت کې غير عادي حالت دی، نو د دې سولې د ساتلو لپاره هم اسلامي هېوادونه بايد د دې ډول هېوادونو سره اړیکې ولري، خو په نړۍ کې فکر نه کوم چې اوس دې داسې کوم هېواد وجود ولري، ځکه ټول هېوادونه يو د بل سره په تړونونو کې گډون لري په ځانگړې توگه هغه تړونونه چې د نړۍ هېوادونه يې د ملگرو ملتونو په چوکاټ کې غړيتوب لري.

درېم: هغه هېوادونه چې اسلامي نړۍ ورسره اړیکې لري

درېم ډول غير مسلمان هېوادونه هغه دي چې مسلمانان ورسره تړونونه او تعهدات لري، د دوی سره هم د هغه تړونونو په دائره کې اړیکې درلودل د شريعت غوښتنه ده، اوس دا خبره چې ايا مسلمانان د غير مسلمانو هېوادونو سره تړونونه درلودلی شي او که نه؟ په دې اړه خو يو شمېر فقهاء په دې نظر دي چې مسلمانانو ته په هغه حالت کې چې د جهاد توان ولري د غير مسلمانو سره تړونونه امضاء کول روا نه دي، او د دوی منطلق هماغه دی چې مخکې مو ورته اشاره درلوده چې د مسلمانانو د اړیکو بنسټ د غير مسلمانو سره په جنگ باندې ولاړ دی، نو چې اصل جنگ شو نو تعهدات او تړونونه د دې سره متعارض دي نو ناروا يې بللي دي، يوازې په يو حالت کې يې روا بللي چې مسلمانان د ضعف په حالت کې وي، او کله يې چې قوت پيدا کړ نو دا تړونونه بيا ماتول پکار دي، او په صراحت سره د تړونونو د ماتولو پرته پر چا حمله هم ناروا گڼي.

يو شمېر نور دا تړونونه د هېوادونو لپاره د کفر او اسلام مدار گرځوي، او هر مسلمان هېواد چې د کوم غير مسلمان هېواد او يا ادارې سره کوم تړون لاسليک کړي هغه د دوی له نظره د کفارو سره د ولاء په معنی دی، او هغه د هغوی له نظره د اسلام د نواقضو څخه يو ناقض دی، دا ډول سطحي او د فقاقت څخه ليرې نظرونه د اسلام د درست دريځ تمثيل نه کوي.

د دې ډول تړونونو چې محتوا يې د عقېدې سره په ټکر کې نه وي، مطلق تړون درلودل، يا د جنگ نه کولو تړون درلودل نه د ايمان د نواقضو څخه ده او نه کوم ناروا کار دی، بلکې درسته خبره دا ده چې دا قضيه په مصالحو او مفاسدو ولاړ اجتهاد ته پرېښودل شوی ده، کله که د مسلمانانو مصلحت او گټې دا ايجاب کړي چې د کفارو سره تړون ولري، د هغوی سره تعهد وکړي نو دا کار ورته روا دی، او که کله يې مصلحت ايجاب نه کړي نو هغه تړون له منځه هم وړلی شي، خو شرط به يې دا وي چې په څرگند ډول بايد د هغه تړون څخه ووځي، ځکه اسلام منافقت نه خوښوي، ټول تعامل يې په مردانگۍ ولاړ دی، الله تعالی فرمايي: {وَمَا تَخَافُ مِنْ قَوْمٍ خِيفَاتُهُ فَاتِيْدٌ اَلَيْهِمْ عَلٰى سَواءٍ اِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ اَلْخَائِنِيْنَ} [الانفال: 58]، د دې مصلحت او گټې معيار يوازې قوت او ضعف نه دی، بلکې نور مصلحتونه او گټې هم په دې کې شاملې دي چې د امت معتمد علماء يې تشخيص کولی شي، له همدې امله جهاد انفرادي عمل هم نه دی، بلکې جمعي فيصلې ته اړتيا لري.

1 - د دې د تفصيل لپاره وگورئ: فقه الجهاد، د جهاد په اړه د شيخ يوسف القرضاوي موسوعي کتاب ج ۱ ص ۴۲۸، (الباب الرابع: أهداف الجهاد القتالي في الإسلام) (الفصل الأول: رغبة الإسلام في السلم وكرهيته للحرب) و (الفصل الثاني: أهداف القتال في الإسلام) د مکتبه وهبه چاپ، ۱۴ شارع الجمهوريه، عابدين، القاهرة، مصر، څلورم چاپ، ځانگړی چاپ کال ۲۰۱۴م.

دویمه قضیه چې دلته یې یادونه اړینه بولم هغه دا ده چې کوم فقهاء په دې نظر دي چې د مسلمانانو او غیر مسلمانانو ترمنځ د اړیکو بنسټ پر جنگ ایښودل شوی هغوی دائمی تړونونه هم نه مني، بلکې وایي چې د کفارو سره تړونونه د ضعف او ناتوانۍ په وخت کې جواز لري، کله چې دا حالت له منځه ولاړ شي بیا د دې ډول تړونونو څخه ځان ژغورل پکار دي. مگر لکه مخکې مو چې اشاره وکړه په نصوصو کې او هغه واقعاتو کې چې د پیغمبر علیه السلام په ژوند کې د کفارو سره د تړونونو او تعهداتو په اړه راغلي په دې کې دا تصریح نشته چې د تړونونو او تعهداتو مدار په ضعف او قوت باندې دی، مناط په همدې یو علت کې را خلاصه کول شاید د نصوصو درست فهم نه وي، بلکې دا د شرعي سیاست یعنی مصلحت او مفسدې تابع دی، هر کله که اسلامي هېواد وگوري چې یو تعهد د مسلمانانو په گټه دی او هغه گټه او مصلحت شرعا معتبر هم وي نو هغه تړون کولی شي، خو په دې اړه باید معتبرو پوهانو ته مراجعه وشي، او کله که د مسلمانانو په گټه نه وه نو ترې وتل هم ورته روا دي، بله دا چې دا تړون دائمی هم کېدلی شي او مؤقت هم، ځکه په دې کې هم باید مصلحت او مفسدې ته وکتل شي.

هغه دلائل چې امام محمد بن الحسن^۱ شیباني په کتاب السیر کې او نورو علماو د غیر مسلمانانو سره د تړون د جواز لپاره ذکر کړي دي په لنډ ډول په لاندې توگه دي:

لومړی: الله متعال وایي: {وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [الأنفال: 61]. که دوی (کافران) د سولې لور ته مایل شول نو ته هم مایل شه، او په الله تعالی باندې توکل وکړه، بې شکه هغه بڼه اورېدونکی او ډیر زیات عالم دی. ټول معروف مفسرین د دې ایت په تفسیر کې وایي چې په دې ایت کې د مصالحې د تړون د جواز دلیل وجود لري، خو په دې شرط چې کفار ورته میلان ولري، او که په سوله کې د مسلمانانو گټه وي نو مسلمانان یې پیل هم کولی شي.^۲

دویم: الله تعالی فرمایي: {وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فِدْيَةٌ مَسْلُومَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ} [النساء: 92]. که مقتول د داسې قوم څخه وه چې ستاسې او د هغوی ترمنځ تړون وه نو د هغه خپلوانو ته باید دیت ورکړ شي. ابن عباس رضي الله عنه وایي له دې څخه هغه کافر مراد دی چې هغه او د هغه قوم تړون او عهد ولري، نو د هغه په قاتل باندې دیت او کفار دواړه دي.^۳ دا ایت کریمه په دې دلالت کوي چې د کفارو سره مسلمانان عهد او تړون درلودلی شي.

درېم: الله تعالی فرمایي: {وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} [الأنفال: 72]. او هغه خلک چې ایمان یې راړوی، او هجرت یې نه دی کړی، هغوی ستاسې حمایت بالکل مستحق نه دي، تر دې چې هجرت وکړي، خو که د دین لپاره یې له تاسې څخه مرسته وغوښته نو پر تاسې یې مرسته لازم ده، مگر د هغه قوم پر ضد نه چې ستاسې او د هغوی ترمنځ عهد وپیمان او تړون وي، او الله تعالی په هغه څه پوه دی چې تاسې یې کوی.

په دې ایت کې هم په څرگندو ټکو کې قرآن کریم د دې څرگندونه کوي چې د هغه مسلمانانو سره چې هجرت یې نه وي کړی د هغوی حمایت پر تاسې لازم نه دی مگر د دین په اړه ورسره مرسته اړینه ده، مگر که د کوم قوم سره ستاسې تعهد او تړون وي نو د هغوی پر ضد به د مسلمانانو سره هم مرسته نه کوی، نو له دې څخه څرگندېږي چې مسلمانان د کافرو سره تړون درلودلی شي.

څلورم: الله تعالی فرمایي: {إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ} [النساء: 90].

1 - سره له دې چې د امام محمد بن الحسن الشیباني نظر دا دی چې د تعهد، موادهې او تړون جواز یوازې هغه وخت وجود لري چې مسلمانان د ضعف په وخت کې وي، د قوت په وخت کې دا کار ناروا گڼي.

2 - السیر الکبیر (1/ 190)، او تفسیر طبري ج ۱۴ ص ۴۰، تفسیر بغوي ج ۳ ص ۳۷۳، احکام القرآن د جصاص رازي ج ۳ ص ۶۹-۷۰.

3 - احکام القرآن (1/ 603) المؤلف: القاضي محمد بن عبد الله أبو بكر بن العربي المعافري الأشبيلي المالكي (المتوفى: 543هـ)، علق عليه: محمد عبد القادر عطا، الناشر: دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة: الثالثة، 1424 هـ - 2003 م.

وه یې نیستی او وه یې وژنی) مگر هغه کسان چې د داسې قوم سره اړیکې ولري چې ستاسې او د هغوی ترمنځ تړون او عهد وي (د دوی د وژلو او نیولو حق نه لری) او یا داسې کسان وي چې تاسې ته راشي او زړه یې نه غواړي چې تاسې سره جنگ وکړي او یا خپل قوم سره جنگ وکړي (د دوی د وژلو او نیولو حق هم نه لری).

په دې ایت کې استثناء د مفسرینو په اتفاق سره په مخکې ایت کې د اخیری جملې (وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وُلِيًّا وَلَا نَصِيرًا) څخه نه ده، بلکې د هغې څخه د مخکې جملې (فَقُدُّوهُمْ وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) څخه ده. او په ایت کې په دې څرگند دلیل دی چې مسلمانان د کفارو سره تړون او عهد درلودلی شي، ایت وايي: که د کوم قوم سره د مسلمانانو تړون وه او د هغه قوم کوم شخص ستاسې لاس ته درغی د هغه وژل او نیول درست کار نه دی^۱.

همدا راز علماو د پیغمبر صلی الله علیه وسلم د احادیثو او تعامل څخه هم د کفارو سره د تړونونو د لاسلیک کولو لپاره استدلال کړی دی، دلته مور هغه استدلال ذکر کوو چې امام محمد بن حسن شیباني په سیر کبیر او د هغه شارح امام سرخسي د هغه په شرح کې ذکر کړي دي.

لومړی: د پیغمبر صلی الله علیه وسلم څخه د کفارو سره د تړونونو د جواز یو دلیل د پیغمبر صلی الله علیه وسلم هغه تعامل دی چې مدینې منورې ته د هجرت نه وروسته یې د یهودو سره کړی وه، او هغه تړون یې چې د هغوی سره لاسلیک کړی وه، محمد بن کعب القرظي وايي: کله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم مدینې منورې ته راغی (هجرت یې وکړ) د مدینې ټولو یهودانو ورسره تړون لاسلیک کړ، د پیغمبر علیه السلام او یهودو ترمنځ یو تړون ولیکل شو، د یهودو هره قبیله یې د هغوی د حلیفانو پورې وتړله، په هغه تړون کې یو شرط دا وه چې د هیڅ دښمن سره به د پیغمبر علیه السلام پر ضد همکاري نه کوي، بیا چې کله پیغمبر علیه السلام د بدر د غزا څخه مدینې ته راستون شو، نو یهودو بغاوت وکړ، او د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره کړی تعهد یې مات کړ، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته پیغام ولیږه، نو را ټول یې کړل، او ورته یې وویل: ای یهودو! مسلمانان شیء نو محفوظ به پاتې شیء، د الله قسم چې تاسې پوهیږئ چې زه د الله پیغمبر یم. نو د یهودو سره د پیغمبر علیه السلام دا تعامل د دې دلیل دی چې د مسلمانانو لپاره دا جواز لري چې د کفارو سره تړونونه لاسلیک کړي، اوس دا بیا اجتهادي خبره ده چې دا یوازې د ضعف په حالت کې جواز لري، که د نورو مصلحتونو په وخت کې هم جواز لري، دا د فقهاو ترمنځ د مناقشې وړ موضوع ده، په دې کې کوم نص وجود نه لري.

دویم: د هغه واقفې څخه هم په دې استدلال کې چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د خندق په غزا کې عیینة بن حصن ته او په بل روایت کې عیینة او حارث بن عوف چې دواړه د غطفان قبیلې مشران ؤ، پیغام ولیږه چې: که د انصارو درېمه برخه مېوی درکړو، ایا تاسې د غطفان د خلکو سره یو ځای د احزابو صف پرېښودلو ته آماده یاست؟

په یو بل روایت کې راځي چې: عیینة بن حصن پیغمبر علیه السلام ته پیغام ولیږه چې د مدینې د سرکال د میوو ټول حاصلات مور ته راکړئ مور به در څخه وگرځو، او تا او ستا قوم به پرېږدو چې جنگ ورسره وکړی؟ پیغمبر علیه السلام انکار وکړ، نو عیینة وویل: ښه، نیمه برخه حاصلات مور ته راکړئ، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم ورسره ومنله، بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت سعد بن معاذ او سعد بن عباده ته پیغام ولیږه، (دوی د اوس او خزرج مشران ؤ) نو په دې اړه یې ورسره مشوره وکړه، نو عیینة راغی او وه یې ویل: په دې اړه زموږ ترمنځ یو تعهد ولیکه، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم کاغذ او دوات راوغوښته چې دا تړون او عهد ولیکي، او په یو روایت کې راځي: د پیغمبر علیه السلام او هغوی ترمنځ سوله وشوه، تر دې چې تړون یې هم ولیکه، مگر تر اوسه تړون لیکل شوی نه وه، او نه پرې گواهان ثبت شوي ؤ، او د سولې خبره هم نه یې شوی نه وه، یوازې یو د بل د قائل کولو خبرې شوی وی.

نو په دې وخت کې (سعد بن معاذ او سعد بن عباده) وویل: یا رسول الله ایا په دې اړه تاسې ته وحی شوی ده؟ نو پیغمبر علیه السلام وویل: نه، مگر ما ولیدل چې ټول عرب ستاسې پر ضد یو شوي دي، نو وه مې غوښتل چې دوی له تاسې

1 - د دې لپاره وگورئ: د شرح السیر الکبیر ص 1689، باب الموادعة، المؤلف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفی: 483هـ)، الناشر: الشركة الشرقية للإعلانات، الطبعة: بدون طبعة، تاریخ النشر: 1971م.

دفع کړم. نو دې دواړو (سعد بن معاذ او سعد بن عبادة) وویل: د الله قسم دوی به په جاهلیت کې سختیو له امله (پلهر) گنده گي خوړله، په هغه وخت کې هم دوی د دې توقع او طمع نه درلوده چې زموږ یوه دانه خرما له مور څخه واخلي مگر دا چې وه یې پیري او یا یې په ملمستیا کې ورکړو، نو اوس چې الله تعالی مور ته ستاسې په موجودیت عزت را په برخه کړ، او ستاسې په ذریعه یې مور ته هدایت وکړ، او ستاسې په وجود یې مور سره مرسته وکړه، ایا اوس به مور دا ذلت تحمل کوو؟ مور غیر د تورې بل څه د دوی لپاره نه لرو. (ددې خبرې په اورېدو) رسول الله صلی الله علیه وسلم هغه لیکلی ورکه څیری کړه، او ورته یې وویل: ځی ولاړ شی، تاسې ته د تورې پرته بل څه نه درکوو^۱.
دا واقعہ په دې دلالت کوي چې کله د مسلمانانو گټې د دې غوښتنه وکړي نو بیا د مسلمانانو امام ته د دې اجازه شته چې د غیر مسلمانانو سره تړون لاسلیک کړي.

درېم: د حدیبې سوله

هغه علماء چې د غیر مسلمانو سره د تعهداتو او تړونونو قائل دي هغوی د حدیبیې د سولې د تړون څخه هم استدلال کوي، هغه تړون چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د لسو کلونو^۲ لپاره د قریشو په نمایندګۍ د سهیل بن عمرو سره لاسلیک کړی و^۳. هغه مشهور تړون دی او په دې څرګند دلالت کوي چې د صلحت په وخت کې داسې تړون لاسلیک کول روا کار دی.

دلته د ابوبکر حصاص رازي دا عبارت سره له دې چې لږ اوږد دی خو ډیر ښه لنډیز یې د دې مسألې او د نصوصو تر منځ د توافق ښه حالت یې وړاندې کړی دی له دې امله یې دلته سره یو ځای لولو، هغه وایي:

امام حصاص رازي وایي: کله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم مدینې ته هجرت وکړ، د بېلا بېلو مشرکانو سره یې معاهدات او تړونونه لاسلیک کړل، چې په دوی کې بنو النضیر، بنو قینقاع او بنو قریظه شامل و، او د مشرکانو یو شمېر قبائلو سره یې معاهدات وکړل، بیا د رسول الله صلی الله علیه وسلم او قریشو ترمنځ د حدیبیې سوله وشوه، تر دې چې قریشو هغه د پیغمبر علیه السلام د حلفو بنو خزاعه سره د جنگ په نتیجه کې ماته کړه، او د سیرو او مغازیو په اړه لیکوالان ټول په دې اتفاق لري، او دا کارونه یې هغه وخت کړي چې مسلمانان لا نه و زیات شوي، او د اسلام اتباع لا قوي شوي نه و، نو کله چې مسلمانان زیات شول او دین قوي شو نو د عربو د مشرکان د قتل امر ورته وشو، او له هغوی څخه د اسلام یا قتل څخه پرته بل څه ورته د منلو وړ نه و د الله تعالی د دې وینا سره سم چې فرمایي: [فَاتْلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ] [التوبة:5]، او د الله تعالی د دې وینا چې فرمایي: [فَاتْلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ] إِلَى قَوْلِهِ [وَهُمْ صَاغِرُونَ] [التوبة:29] په ذریعه ورته د اهل کتابو پر ضد تر هغه وخته پورې د قتل امر وشو چې یا مسلمانان شي او یا جزیه ورکړي.

په دې کې اختلاف نه شته چې سورت براءة د قرآن کریم د اخیری نازل شوو سورتونو له جملې څخه دی، چې د هجرت په نهم کال نازل شوی، او سورة انفال د بدر د غزا نه وروسته نازل شوی دی، چې په کې د «انفالو»، «غنائمو» «تړونونو» او «تعهداتو» احکام بیان شوي دي، نو د سورة براءة احکام لکه څرنگه چې نازل شوي پر خپل حال قائم دي (منسوخ نه دي). او د سولې او مصالحې حکم چې کله کفار سولې ته میلان ولري هغه هم پر خپل ځای باقي او ثابت دی، یوازې اختلاف د حالاتو د اختلاف له امله دی، په کوم حالت کې چې سولې حکم ورکړ شوی دی هغه د مسلمانانو د شمېر د لږوالي او د دښمن د زیاتوالي حالت دی، او په کوم حالت کې چې د مشرکانو د قتل امر شوی دی، او یا د اهل کتابو سره د قتل امر

1 - د دې روایاتو د تفصیل لپاره وګورئ: المصنف د ابن ابی شیبې ج ۱۴ ص ۴۲۰، مجمع الزوائد ومنبع الفوائد (6/ 191)، المؤلف: نور الدین علي بن أبي بكر الهيثمي، الناشر: دار الفكر، بيروت - 1412 هـ، مغازی الواقدي، ج 1 ص 478، المؤلف: أبو عبد الله محمد بن عمر بن واقد الواقدي (المتوفى: 207هـ)، إمتاع الأسماع بما للنبي من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع ج1 ص 240، المؤلف: أحمد بن علي بن عبد القادر، أبو العباس الحسيني العبيدي، تقي الدين المقرئ (المتوفى: 845هـ)، المحقق: محمد عبد الحميد النميسي، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، 1420 هـ - 1999 م.

2 - په څه روایتونو کې دا هم راغلي چې د تړون موده دوه کاله وه، خو راجع هغه روایتونه دي چې موده لس کاله ښايي.
3 - د حدیبیې د تړون حدیث خو تقریباً ټولو محدثینو روایت کړی دی، یوازې د بیلګې په توګه وګورئ: صحیح البخاري (3/ 195) مخکینی مصدر.

شوی تر شو یا مسلمانان شی او یا جزیه ورکړي نو دا هغه حالت دی چې مسلمانان د دښمن په مقابل کې قوی او زیات وي.^۱

د ابو بکر الجصاص دا خبره ډیره پر ځای او درسته ده چې د قتال آیتونو د سولې ایتونه نه دي منسوخ کړي، او نه د سولې آیتونو د قتال آیتونه منسوخ کړي دي، بلکې دا دواړه ډوله آیتونه هر یو په خپل ځای قابل عمل دي، کله چې د جنگ اړتیا وي هلته د جنگ ایتونه قابل عمل دي، او کله چې د سولې حالت وي هلته د سولې آیتونه قابل عمل دي، خو د جصاص صاحب دې خبرې سره اختلاف کېدلی شي او علماو ورسره کړی دی چې د سولې حالت یوازې هغه حالت دی چې مسلمانان ضعیف او په لږ شمېر کې وي، او د جنگ حالت هغه دی چې دښمن د مسلمانانو په مقابل کې لږ او ضعیف وي، دا یې یو حالت کېدلی شي، له دې څخه پرته نور حالتونه هم کېدلی شي.

نو لنډه خبره دا شوه چې د غیر مسلمانو هېوادونو سره اسلامي امارت اړیکې جوړولی شي، دا د قرآن کریم نه هم ثابتې ده او د رسول الله صلی الله علیه وسلم د احادیثو او سیرت نه هم ثابتې ده، او عقل هم د دې غوښتنه کوي، ځکه دې پورې ډیرې زیاتې گټې ترلې دي چې له دې پرته یې تر لاسه کول ممکن نه دي.

د نورو سره د اړیکو لپاره اصول

مخکې مو د اسلامي هېوادونو سره د اړیکو لپاره د دوو اصولو یادونه وکړه، ځکه چې هغه د اسلامي هېوادونو پورې ځانگړي اصول دي، غیر مسلمانو هېوادونو ته هغه حیثیت نه دی ترلاسه، دلته په ډیرو لنډو ټکو کې د هغه اصولو یادونه کول غواړم چې د نورو سره په اړیکو کې یې اسلامي هېواد په نظر کې نیسي، دا هم اړینه نه ده چې په هر حالت کې دې ټول اصول په نظر کې ونیول شي، کېدلی شي په یو حالت کې یو اصل په نظر کې نیول اړین وي او په بل حالت کې بل اصل، له همدې امله کېدلی شي دا اصول په خپلو کې سره همغږي هم و نه لري، ځکه دا هر اصل په خپل حالت کې د تطبیق وړ دی، دا اصول په ډیره لنډه توگه په لاندې ډول دي:

لومړی اصل: عدل او انصاف

عدل د نورو هېوادونو سره د اړیکو یو بنسټیز اصل دی، عدل او انصاف په اسلام کې یو ډیر مهم اصل دی، بلکې همدا د اسلامي شریعت او قانون بنسټ تشکیلوي، همدا د ټولو نظامونو په بنیاد کې پروت دی، له همدې څخه نور ډیر فروع او جزئیات سرچینه نیسي، په ټولو پخوانیو شریعتونو کې په همدې تأکید شوی، او په اسلام کې په دې اړه ډیر زیات نصوص راغلي دي، مور دلته په یو باندې اکتفاء کوو، الله تعالی فرمایي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَتَانُ قَوْمٍ عَلَىٰ آلَا تَعْلَمُوا اٰغْلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ﴾ [المائدة: 8].

ای مؤمنانو یوازې د الله په خاطر د انصاف او عدل د گواهی لپاره تیار او آماده اوسئ، د چا سره بغض، کینه او دښمني باید تاسې دې ته ونه هڅوي چې عدل ونه کړئ، عدل وکړئ، ځکه عدل د تقوی سره ډیر نږدی دی، او تقوی اختیار کړئ، بې له شکه الله تعالی په هغه هر څه ښه باخبر دی چې تاسې کوئ.

په دې ایت کریمه کې په هر حالت کې د عدل او انصاف پر بنسټ د تعامل امر شوی دی، او د هر چا سره، سره له دې چې که هغه سره د انسان دښمني هم وي او کوم هېواد یې بدې هم راځي باید بې انصافي او ظلم ورسره ونه کړي، په دې اړه امام ابن تیمیة وايي: «أَنَّ كُلَّ حَبِيرٍ فَهُوَ دَاخِلٌ فِي الْقِسْطِ وَالْعَدْلِ وَكُلُّ شَرٍّ فَهُوَ دَاخِلٌ فِي الظُّلْمِ. وَلِهَذَا كَانَ الْعَدْلُ أَمْرًا

1 - أحكام القرآن (3/ 90)، المؤلف: أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي (المتوفى: 370هـ)، المحقق: عبد السلام محمد علي شاهين، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى، 1415هـ/1994م.

وَاجِبًا فِي كُلِّ شَيْءٍ وَعَلَىٰ كُلِّ أَحَدٍ وَالظُّلْمُ مُحْرَمًا فِي كُلِّ شَيْءٍ وَلِكُلِّ أَحَدٍ فَلَا يَحِلُّ ظُلْمُ أَحَدٍ أَصْلًا سِوَاكَ كَانَ مُسْلِمًا أَوْ كَافِرًا أَوْ كَانُ ظَالِمًا^۱.

هر دول خیر د قسط او عدل په مفهوم کې داخل دی، او هر دول شر د ظلم برخه ده، له همدې امله عدل په هر شي کې یو فرض امر دی، او په هر چا باندې فرض دی، او ظلم په هر شي کې او په هر چا حرام دی، نو په هیچا اصلا ظلم روا نه دی، هغه که مسلمان او کافر او تر که ظالم هم وي په هغه ظلم روا نه دی.

دویم اصل: بالمثل معامله

د نورو هېوادونو سره د اړیکو یو بل اصل معامله بالمثل ده، هغه هېوادونه مسلمان وي او که کافر، دا په حقیقت کې د عدل د اصل څخه یو مستفاد اصل دی، نو هغه ټول نصوص چې د عدل په فرضیت دلالت کوي هغه د معامله بالمثل په فرضیت هم دلالت کوي، سره له دې چې په دې اړه ځانگړي نصوص هم راغلي دي، الله تعالی فرمایي {وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْحَقَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ} [الشوری: 40]. د زورولو جزا په هماغه اندازه زورول دي، خو که څوک معافول وکړي، او د اصلاح لاره خپله کړي نو د هغه اجر په الله تعالی باندې دی، بې له شکه الله تعالی ظالمان نه خوښوي.

د دې د تفسیر په اړه امام رازي رحمه الله وايي: دا ایت د فقهي یو ډیر لوی اصل دی، ځکه د دې غوښتنه دا ده چې دهر جنایت په مقابل کې باید د هغه سره متوازنه جزا ورکړ شي، او دا ځکه که بې جزا پرېښودل شي نو د شر او ظلم دروازه په خلاصه شي، ځکه چې د هر انسان په طبیعت کې ظلم، د نظام څخه سرغړونه او ظلم پروت دی، که ترې په زوره منع نه کړی شي همیشه به یې ارتکاب کوي او پرېږدي به یې نه، او که د گناه څخه زیاته جزا ورکړی شي نو هغه بیا ظلم گرځي چې شریعت ترې پاک دی، نو یوازې همدا صورت پاتې شو چې بالمثل جزا ورکړی شي^۲.

همدا اصل په نورو ایتونو کې هم ذکر شوی دی، چې له دې جملې څخه هغه ایت دی چې الله تعالی په کې فرمایي: {فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ} [البقرة: 194]. نو چا چې پر تاسې تیری وکړ، هغه ته په هماغه اندازه جزا ورکړئ چې په تاسې بې تیری کړی دی.

همدا راز په هغه ایت کې هم دې ته اشاره ده چې الله تعالی په کې فرمایي: {وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ} [النحل: 129]. که تاسې جزا ورکوئ نو په هغه اندازه جزا ورکړئ چې تاسې ته یې ضرر رسولی دی، او که صبر وکړئ نو دا د صبر کوونکو لپاره غوره کار دی.

{كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ} [التوبة: 17]. په دې اخیري ایت کې هم تعامل بالمثل مطرح دی، ځکه ایت وایي چې تر څو هغوی په خپل تعهد باندې ولاړ وي تاسې هم پرې ودرېږئ، یعنې بالمثل تعامل ورسره وکړئ، هغوی چې کله تعهد مات کړی تاسې یې هم د ماتولو حق لرئ.

نو دا یو بنسټیز اصل دی، چې باید د هېوادونو په خپل منځي اړیکو کې رعایت شي، یعنې حالت باید داسې نه وي چې یو هېواد دې ظلم او تعدی کوي، او د بل هېواد څخه دې د ورورولې توقع لري، یو هېواد دې د بل د تباہ کولو هڅې کوي او د بل څخه دې د مسلمان په حیث د ولاء غوښتنه کوي!!

درېم اصل: په خپل عهد او تړون وفا کول

1 - مجموع الفتاوى (166/18)، المؤلف: تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحليم بن تيمية الحراني (المتوفى: 728هـ)، المحقق: عبد الرحمن بن محمد بن قاسم، الناشر: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف، المدينة النبوية، المملكة العربية السعودية، عام النشر: 1416هـ/1995م.

2 - مفاتيح الغيب أو التفسير الكبير (27/605) تأليف: أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، خپرونکی اداره: دار إحياء التراث العربي - بيروت، درېم چاپ ۱۴۲۰هـ.

یو د هغه اصولو څخه چې د مسلمانانو هېوادونو اړیکې باید پرې ولاړې وي هغه په خپلو تعهداتو باندې وفا کول دي، د هېوادونو ترمنځ اړیکې په دوه اړخیزو تعهداتو باندې ولاړې وي، همدا راز د هېوادونو ترمنځ امن او سوله، د سولې او امنیت په دوه طرفه تړونونو ولاړې وي، او دا تړونونه که عملي نه شي او پر دې تعهداتو که وفا و نه شي دا د کاغذ د یوې ټوټې څخه اضافه کوم بل شی نه دي، له همدې امله اسلامي شریعت خپلو پیروانو ته په تعهداتو د عمل کولو په اړه ډیر جدې هدايات لري، په قرآن کریم کې په ډیرو زیاتو آیتونو کې په عهد باندې د وفا امر شوی دی، {وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا} [الإسراء: 34]. په عهد باندې وفا وکړئ، بې له شکه د عهد په اړه به پوښتنه کېږي.

په احادیثو کې په خپل عهد باندې د وفا دومره تاکید راغلی دی چې د هیچا څخه پټ نه دی، تر دې چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغه چا څخه دین نفي کړی دی چې په عهد باندې وفا نه لري، او د مسلمانانو تاریخ په دې شاهد دی چې په ډیرو ستونزمنو حالاتو کې یې هم په خپلو وعدو باندې وفا کړې او په خپلو تړونونو یې التزام کړی، له دې امله په اسلام کې د نورو هېوادونو سره د اړیکو لپاره یو اصل په عهد باندې وفا ده.

څلورم اصل: د خیر په کارونو کې د همکارۍ لپاره مبادرت

مسلمان فرد وي او که جماعت او که هېواد د خیر په کارونو کې مبادرت او په دې اړه د نورو سره همکاري او تعاون یې شعار دی، او دا ځکه چې دا امت د خیر امت او الله تعالی ورته مطلق امر کړی چې د هر چا سره د نیکو او تقوی په کارونو کې همکاري وکړي، او د گناه او ظلم او په نورو باندې په تېري کولو کې د چا سره مرسته ونه کړي، له دې امله دا یو اصل دی چې مسلمان هېوادونه باید په خپلو اړیکو کې پرې ملتزم وه اوسېږي.

پنځم: زغم او خود گذري

اسلامي امت د عزت امت دی، چا ته سر تیتول یې په قاموس کې نه شته {مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا} [فاطر: 10]. که څوک عزت غواړي (نو د الله لور ته راشي) ځکه ټول عزت د الله لپاره دی. او په بل ایت کې فرمایي: {وَاللَّهُ الْعِزَّةُ وَلِزُسُوْلِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلِكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ} [المنافقون: 8] او عزت یوازې الله تعالی د هغه پیغمبر او مؤمنانو لپاره دی، مگر منافقین نه پوهېږي. د دې سره چې اسلام چا ته سر نه تیتوي او نه چا ته تسلیمېږي مگر تکبر هم نه کوي، او کله چې دښمن اړیکو ته مایل شي نو مسلمان ته هم امر دی چې سولې ته غاړه کېږدي، {وَإِنْ جُنْحُوا لِلْسَّلَامِ فَأَجْتَنِّحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [الأنفال: 61]. همدا راز کله که د دښمن له لورې تعنت او بې ځایه عناد گوري او مسلمان قیادت گوري چې په سوله او معاهدې په لاسلیک کولو کې د اسلامي امت او مسلمان ملت گټه ده، په هغه وخت کې بیا د صبر، زغم او خود گذری څخه کار اخلي، او حتی داسې تنازل هم کوي چې شاید تحمل یې هم په بعضې وختونو کې گران وي، لکه رسول الله صلی الله علیه وسلم چې د حدیبیې په سوله کې وکړل، حضرت عمر رضي الله عنه ته یې تحمل گران وه، همدې ته د اشارې لپاره امام بخاري رحمه الله په خپل صحیح کې یو باب تړلی چې عنوان یې دي: «بَابُ الشُّرُوطِ فِي الْجِهَادِ وَالْمُصَالِحَةِ مَعَ أَهْلِ الْحَرْبِ وَكِتَابَةِ الشُّرُوطِ»^۱. او د حدیبیې واقعه یې په کې راوړی ده چې دې ته اشاره کول غواړي چې داسې شروط هم درست دي چې په ښکاره د منلو وړ نه وي، مگر دا چې په هغه کې د اسلامي امت او مسلمان ملت لپاره خیر وي.

شپږم: د اسلام د لوړو اخلاقیاتو التزام

یو اصل چې اسلام یې د نورو سره په اړیکو کې رعایت کوي او هغه د مسلمانانو د ټولو کارونو لپاره یو بنسټیز اصل دی هغه د اسلامي لوړو اخلاقیاتو التزام دی، دا یو داسې اصل دی چې ډیر زیاتو اصولو ته شامل دی، همدا هغه اصل دی چې اسلامي امت د نورو څخه متمیز گرځوي په ځانگړې توگه په اوسنی زمانه کې چې غربي نړۍ په بشپړ ډول د نفعي فلسفې تر اغیز لاندې ده.

د اسلامي اخلاقياتو څخه مراد هغه اصول او معتقدات دي چې د انسان په زړه او عقل کې ځای نيسي، چې په نتيجه کې يې څه کارونه ورته بڼه او درست ښکاري نو په ژوند کې د هغوی د سرته رسولو کونښن کوي، او څه شيان ورته بد او نادرست ښکاري چې په ژوند کې تر اجتناب کوي، د بيلگې په توگه «ظلم» يو انسان ته بد ښکاري نو په ژوند کې د ظلم څخه د ځان ساتلو التزام کوي، دې ته مور اسلامي اخلاقيات وايو.

د مخکې بيان څخه څرگنديږي چې اخلاقيات په دوه ډوله دي:

- مثبت او بڼه اخلاقيات، دا هغه څه دي چې اسلام خلکو ته پرې د التزام لارښوونه او امر کوي، لکه په وعدو وفا، صبر، عفت، امانت، ريښتيا ويل، رحمت، نرمي، شجاعت او داسې نور، چې په تفصيل سره په قرآن کریم او نبوي سنتو کې يې يادونه شوی ده، او د اخلاقو اړوند کتابونو کې علماو راټول کړي دي.

- بد، خراب او منفي اخلاق، دا هغه صفات دي چې اسلام ترې خلک منع کړي دي، او څوک يې چې لري د هغه تقبيح يې کړی دی، لکه خيانت، غدر، منافقت، درواغ، ظلم او داسې نور، چې دا هم په تفصيل سره په کتاب او سنت کې راغلي دي، او علماو په خپلو کتابونو کې راټول کړي دي.

اسلام د دې امر کوي چې دا اخلاقيات (مثبت او منفي داوړه) بايد په ټولو انفرادي او اجتماعي اړيکو کې رعايت شي، نو مسلمان هېواد هم په دې ملزم دی لکه يو مسلمان فرد چې پرې ملزم دی، نو بايد چې په نړيوالو اړيکو کې په مثبتو اخلاقو التزام ولري او د بدو او نادرستو او منفي اخلاقو څخه ځان وساتي، د بيلگې په توگه منافقت او خيانت منفي اخلاق دي چې الله تعالی ترې منع کړی ده، الله تعالی په نړيوالو اړيکو کې په ځانگړې توگه د کفارو سره هم خيانت، غدر او منافقت ته اجازه نه ورکوي، الله تعالی فرمايي: {وَأِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ} [الانفال: 58].

که د کوم قوم له لوري د خيانت د خطر احساس وکړی نو د هغوی تړون ورته په څرگند ډول ورگزار کړه (په څرگند ډول يې مات کړه) (خيانت مه کوه) ځکه الله تعالی خائنان نه خوښوي.

تر دې چې د يو مسلمان ورور سره هم د داسې چا پر ضد دريدل او همکاري کول نه دي پکار چې مسلمان هېواد ورسره تړونونه لري، په دې اړه الله تعالی فرمايي: {وَإِنْ أَسْتَضْرَبْتُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمْ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ} [الانفال: 72].

که مسلمانان (چې هجرت يې نه دی کړی) له تاسې څخه په دين کې مرسته وغواړي نو پر تاسې يې مرسته لازم ده، مگر د داسې يو قوم پر ضد نه چې ستاسې او د هغوی ترمنځ تړون وجود ولري.

په اخلاقياتو د التزام قضيه په اسلامي شريعت کې دومره مهمه ده چې کله کله د فقهاو په تصريح سره د دې لپاره د «تعامل بالمثل» قاعده هم پرېښودل کيږي، د بيلگې په توگه که کوم هېواد د مسلمان هېواد په اتباعو ظلم وکړي، او يا يې د تاجرانو څخه په ناروا توگه مالونه واخلي، نو له دې امله چې مسلمان هېواد په اسلامي اخلاقياتو ملزم دی او ظلم ورته ناروا دی، نو د هغه هېواد د اتباعو سره ظالمانه رويه نه شي کولی او دا کار ورته ناروا دی.

په اسلامي اخلاقيات د التزام له دې څخه هم څرگنديږي چې اسلام هم په وسائلو کې او هم په اهدافو کې خپل پيروان په اسلامي اخلاقياتو ملزم گڼي، يعنې اسلامي هېوادونو ته دا جواز نه لري چې د چا سره خيانت وکړي، چا ته درواغ وويي، چا ته فريب ورکړي، او دليل يې دا وي چې له دې څخه خو زما هدف او مقصد نیک او مسلمانانو ته خیر رسول ؤ، په هغه څه کې خیر نه شته چې الله تعالی ترې منع کړي وي، هو په حکمت سره تگ او په خپل ذکاوت د دښمن چلونو څښی کول او له منځه وړل د غدر او خيانت په دائره کې داخل نه دي.

د اړيکو مجالات

اوس دا سوال چې په کومو ميدانونو کې يو اسلامي حکومت د نورو خلکو سره اړيکي درلودلی شي، لکه مخکې مو چې وويل دا ټول کارونه د مسلمان قيادت اجتهاد ته پرېښودل شوي دي، چې د مصالحو او مفاسدو په نظر کې نيولو سره د

درست او صحیح اجتهاد په نتیجه کې مشخص کړی شي، خو په ابتدائي ډول لاندې میدانونه دي چې په ځانگړې توگه زموږ هېواد په کې د نورو سره اړیکو ته اړتیا لري:

- اقتصادي او تجارتي اړیکې، هغه پخواني اجتهادات چې مالکيه د مشخصو شيانو تجارت د کفارو سره حرام گڼي، د حکم د مبنی د تغییر او د ظروفو د تغییر له امله بیا کتنې ته اړتیا لري.
- امنیتي اړیکې، زموږ امنیت په پرله پسې توگه د پردیو د لاس وهنو له امله زیانمند شوی دی، دا ډول اړیکې زموږ اړتیا او ضرورت دی.
- سیاسي اړیکې چې دا په خپله د نورو ډیرو اړیکو لپاره بنسټ او بنیاد مهیا کوي.
- ټولنیزې او اجتماعي اړیکې، په ډیرو مجالاتو کې د نورو او په ځانگړې توگه د مسلمانو هېوادونو د مثبتو تجارو څخه د استفادې لپاره ډیرې اړینې دي.

د پای ټکي

که وغواړو چې په پای کې هغه ټکي چې د څیړنې په نتیجه کې ورته ورسیدو د درنو لوستونکو په مخ کې کیردو نو وبه وایو چې:

لومړی: د یو اسلامي هېواد لپاره د نورو هېوادونو سره اړیکې درلودل یو شرعي حکم او انساني اړتیا ده، ځکه چې د دې ډول اړیکو د ایجادولو څخه پرته په اوسنۍ نړۍ کې د یو هېواد لپاره قائم پاتې کېدل ډیر گران کار دی، همدا راز د وگړو ډیرې گټې هم د همدې اړیکو په درلودلو سره تر لاسه کېدلی شي.

دویم: د دې اړیکو دلائل ډیر زیات دي، یو لړ یې په پیل کې د نورو سره د اړیکو لپاره د بنسټونو تر عنوان لاندې ذکر شوي، او نور شرعي دلائل چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د کفارو سره معاهدې او تړونونه درلودل د معاهدو هېوادونو تر عنوان لاندې ذکر شوي دي.

درېم: نړۍ په ټوله کې په دوه ډوله ویشل شوی (دار الاسلام) او (دار الحرب) او دا ثنائي تقسیم درست دی، ځکه د فقهواو په اصطلاح کې (دار الحرب) د (دار الکفر) سره مرادف دی، او د (دار الحرب) معنی د هغه هېواد نه ده چې بالفعل د مسلمانانو سره په جنگ کې ښکېل وي.

څلورم: دار الحرب چې د دار الکفر مرادف دی، په درې ډوله ویشلی شو (لومړی: هغه هېوادونه چې بالفعل د مسلمانانو سره په جنگ کې ښکېل دي، او محاربین دي) (دویم: هغه هېوادونه چې د اسلامي هېوادونو سره تړونونه او تعهدات لري، چې اوس د نړۍ تقریباً اکثره هېوادونه همدا ډول دي) (درېم: هغه غیر مسلمان هېوادونه چې نه د مسلمانانو سره په جنگ کې ښکېل دي او نه ورسره تعهدات لري).

پنځم: د دې ټولو هېوادونو سره اړیکې درلودل اړینې دي، د محاربینو سره اړیکې د جنگ دي (چې تفصیلات یې موږ په دې بحث کې نه دي بیان کړي) او د نورو سره اړیکې د مواعدي، متارکې او سولې دي، او دا کار د قرآن او سنت او د پیغمبر علیه السلام د سیرت کریمه څخه ثابت دی.

شپږم: اسلامي هېوادونه خو په اصل کې باید یو موتی وی، او د یو قیادت لاندې وی، مگر اوس چې هغه مطلوب حالت وجود نه لري، نو علماو د دې تصریح کړی ده چې د هرې سیمې خلک باید د خپل ځان لپاره یو حاکم وټاکي تر څو یې مشکلات حل وي، او د اسلامي امت د وحدت لپاره خپلو هلو ځلو ته ادامه ورکړي، او کله چې دا ډول وحدت رامنځته شو نو ټول مسلمان هېوادونه باید د هغه برخه شي.

اوم: کله چې اسلامي فقه د یو واقعیت په توگه د اسلامي هېوادونو په تعدد باندې اعتراف کوي، نو د نورو څخه دمخه باید یو اسلامي هېواد د دوی سره د اړیکو د جوړولو هڅه وکړي، ځکه له نورو څخه اسلامي هېوادونه یو بل ته سره نږدې دي، او دا اړیکې باید په اسلامي اخوت او د مسلمانانو ترمنځ یو بل سره په دوستۍ، حمایت او ولاء باندې ولاړې وي.

تم: په اسلام کې د نورو سره د اړیکو لپاره اصول وجود لري چې په قرآن کریم او نبوي سنتو کې یې یادونه شوی ده، چې په نهایت کې دوو اصولو ته راجع کیږي، چې لومړی یې عدل او انصاف دی، او دویم یې د اسلامي مثبتو اخلاقیاتو التزام او د منفي اخلاقیاتو څخه اجتناب دی، اسلامي امارت په خپلو اړیکو کې باید دې اصولو ته التزام ولري. و سبحانک اللهم و بحمدک نشهد أن لا إله إلا أنت نستغفرک ونتوب إليك.

د مصادر او مراجعو نوم لړ

- 1- الأحكام السلطانية، المؤلف: أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (المتوفى: 450هـ)، الناشر: دار الحديث - القاهرة.
- 2- أحكام القرآن المؤلف: القاضي محمد بن عبد الله أبو بكر بن العربي المعافري الاشبيلي المالكي (المتوفى: 543هـ)، علق عليه: محمد عبد القادر عطا، الناشر: دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة: الثالثة، 1424 هـ - 2003 م.
- 3- أحكام القرآن، المؤلف: أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي (المتوفى: 370هـ)، المحقق: عبد السلام محمد علي شاهين، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى، 1415هـ/1994م.
- 4- الارشاد إلى قواطع الأدلة في أصول الاعتقاد د امام الحرمين الجويني (ت 478هـ) ليکنه، تحقيق: د. احمد عبد الرحيم السايح و توفيق على وهبة، خپرونکی اداره: مكتبة الثقافة الدينية، شارع بورسعيد - القاهرة، لومړی چاپ کال ۲۰۰۹م/۱۴۳۰هـ.
- 5- أسنى المطالب في شرح روض الطالب (4/ 204) د شافعي عالم شيخ الإسلام زكريا بن محمد بن زكريا زين الدين أبو يحيى السنيكي الأنصاري (ت ۹۲۶) ليکنه، د دار الكتاب الاسلامي چاپ.
- 6- الأشباه والنظائر تأليف: الإمام العلامة / تاج الدين عبد الوهاب بن علي ابن عبد الكافي السبكي، خپرونکی اداره: دار الكتب العلمية، لومړی چاپ: 1411 هـ - 1991م.
- 7- أصول العلاقات الدولية في فقه الإمام محمد بن الحسن الشيباني، د عثمان جمعه ضميرية د دكتوراه رساله، چاپ دار المعالي، عمان، صوبلح، اردن، لومړی چاپ ۱۹۹۹م.
- 8- أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن د شيخ محمد الأمين الشنقيطي ليکنه. أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن تأليف: محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر الجكني الشنقيطي (ت 1393هـ)، خپرونکی اداره: دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع بيروت - لبنان، د چاپ کال: 1415 هـ - 1995 م.
- 9- الاعتقاد والهداية إلى سبيل الرشاد على مذهب السلف وأصحاب الحديث، المؤلف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرُو جَرْدِي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، المحقق: أحمد عصام الكاتب، الناشر: دار الأفاق الجديدة - بيروت، الطبعة: الأولى، 1401هـ.
- 10- إمتاع الأسماع بما للنبي من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع، المؤلف: أحمد بن علي بن عبد القادر، أبو العباس الحسيني العبيدي، تقي الدين المقرئزي (المتوفى: 845هـ)، المحقق: محمد عبد الحميد النميسي، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، 1420 هـ - 1999 م.
- 11- الأموال لابن زنجويه، المؤلف: أبو أحمد حميد بن مخلد بن قتيبة بن عبد الله الخراساني المعروف بابن زنجويه (المتوفى: 251هـ)، تحقيق الدكتور: شاكر ذيب فياض الأستاذ المساعد - بجامعة الملك سعود، الناشر: مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية، السعودية، الطبعة: الأولى، 1406 هـ - 1986 م.

- 12- آثار الحرب في الفقه الإسلامي دراسة مقارنة، شيخ وهبة الزحيلي ليكنه چې په اصل کې د هغه د دكتوراه رساله ده، چاپونکی اداره: دار الفكر، دمشق د درېم چاپ کاپي کال ۱۹۹۸م.
- 13- الآداب الشرعية د عبد الله بن محمد بن مفلح مقدسي (ت ۷۶۳هـ) ليکنه، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت، د چاپ کال ۱۹۹۹م درېم چاپ.
- 14- الآداب، تأليف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرُوْجْردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، اعتنى به وعلق عليه: أبو عبد الله السعيد المندوه، الناشر: مؤسسة الكتب الثقافية، بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى، 1408 هـ - 1988 م.
- 15- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، دويم چاپ ۱۹۸۶م.
- 16- التشريع الجنائي الإسلامي مقارنا بالقانون الوضعي، د دار الكاتب العربي بيروت چاپ، د چاپ نيټه نه ده ليكل شوی.
- 17- التقرير والتحرير في علم الأصول، ابن أمير الحاج (سنة الولادة / سنة الوفاة 879هـ..). الناشر: دار الفكر، سنة النشر 1417هـ - 1996م. مكان النشر بيروت.
- 18- تيسير التفسير تأليف: نجم الدين عمر بن محمد بن أحمد النسفي الحنفي (۴۶۱- ۵۳۷هـ) (دا د امام أبو البركات النسفي (ت 710) د مدارك التنزيل د مؤلف څخه بيل عالم دی چې له هغه څخه ډير مخکې تير شوی دی، او هغه يې د تفسير څخه ډيره استفاده هم کړی ده) تحقيق: ماهر اديب حبوش، ناشر: دار اللباب للدراسات وتحقيق التراث، اسطنبول، تركيا، لومړی چاپ کال ۲۰۱۹م - ۱۴۴۰هـ.
- 19- جامع البيان عن تأويل آي القرآن، تأليف: محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري (المتوفى: 310هـ)، تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، خپرونکی اداره: دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان، لومړی چاپ، کال: 1422 هـ - 2001 م.
- 20- الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه (صحيح البخاري) المؤلف: محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، الناشر: دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي) الطبعة: الأولى، 1422هـ..
- 21- الجامع لأحكام القرآن، تأليف: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى: 671هـ)، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، خپرونکی اداره: دار الكتب المصرية - القاهرة، دويم چاپ 1384هـ - 1964 م.
- 22- الدر المختار د ابن عابدين د حاشيې رد المختار سره د الدر المختار مؤلف محمد بن علي بن محمد بن علي بن عبد الرحمن الحنفي الحصكفي (ت ۱۰۸۸هـ) دی، او رد المختار مؤلف ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: 1252هـ) دی، خپروونکی اداره: دار الفكر-بيروت، دويم چاپ: 1412هـ - 1992م.
- 23- الدر المنتقى شرح الملتقى على هامش كتاب مجمع الأنهر شرح ملتقى الأبحر، الدر المنتقى لمحمد علي بن محمد بن عبد الرحمن المعروف بالعلاء الحصكفي الحنفي مفتي دمشق، (1021هـ _ 1088هـ) چې د الدر المختار مؤلف هم دی، طبع دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة الأولى عام 1998م.

- 24- روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، تأليف: شهاب الدين محمود بن عبد الله الحسيني الألويسي (المتوفى: 1270هـ)، تحقيق: علي عبد الباري عطية، خپرونكي اداره: دار الكتب العلمية - بيروت، لومړى چاپ: ۱۴۱۵هـ..
- 25- الروضة الندية شرح الدرر البهية دار الجيل، بيروت چاپ، بي له تاريخ خخه.
- 26- سنن أبي داود، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السجستاني (المتوفى: 275هـ)، تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد، خپرونكي اداره: المكتبة العصرية، صيدا - بيروت.
- 27- السنن الكبرى تأليف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخسروجردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ) تحقيق: محمد عبد القادر عطا، خپرونكي اداره: دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، درېم چاپ: 1424 هـ - 2003 م.
- 28- السيل الجرار المتدفق على حدائق الأزهار، تحقيق: محمد ابراهيم زايد، د المجلس الأعلى للشؤون الاسلامية، لجنة احياء التراث الاسلامي، د چاپ كال ۱۹۸۸م.
- 29- شرح السير الكبير د امام محمد بن احمد سرخسي (ت ۴۹۰هـ) اصل كتاب د محمد بن الحسن الشيباني دي، او له دي وروسته، تحقيق: ابو عبد الله محمد حسن محمد حسن اسماعيل الشافعي، د محمد علي بيضون، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان د منشوراتو خخه، لومړى چاپ ۱۹۹۷م/۱۴۱۷هـ.
- 30- شرح النووي على مسلم د دار احياء التراث العربي، بيروت چاپ، دويم چاپ كال ۱۳۹۲هـ.
- 31- الشريعة الاسلامية والقانون الدولي العام، د المستشار علي علي منصور تأليف، الجمهورية العربية المتحدة، المجلس الأعلى للشؤون الاسلامية، القاهرة، لومړى چاپ ۱۹۷۱م موافق ۱۳۹۰هـ ش.
- 32- العلاقات الدولية في الإسلام، د امام محمد ابو زهرة ليكنه، د چاپونكي او نشرونكي اداره: دار الفكر العربي، مدينة نصر - القاهرة، د چاپ كال ۱۴۱۵هـ / ۱۹۹۵م.
- 33- العلاقات الدولية في الاسلام (الجزء الأول) المقدمة العامة للمشروع (مشروع العلاقات الدولية في الاسلام) د المعهد العالمي للفكر الاسلامي مشروع، د مشروع مشرف عام: أ.د. نادية مصطفى، په دي مجلد كي د دكتور احمد عبد الويس شتا بحث، چې عنوان يې دي: (الأساس الشرعي والمبادئ الحاكمة للعلاقات الخارجية للدولة الإسلامية).
- 34- غياث الأمم في التياث الظلم يا الغياثي تحقيق: دكتور عبد العظيم الديب، د چاپ كال ۱۴۰۱هـ، همدا يي بنكلي تحقيق دي.
- 35- فقه الجهاد، د جهاد په اړه د شيخ يوسف القرضاوي موسوعي كتاب د مكنبة وهبة چاپ، ۱۴ شارع الجمهورية، عابدين، القاهرة، مصر، خلورم چاپ، خانگري چاپ كال ۲۰۱۴م.
- 36- الكشاف عن حقائق التنزيل، وعيون الأقاويل في وجوه التأويل تأليف: أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفى: 538هـ) الناشر: دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة: الثالثة - 1407 هـ.
- 37- كفاية النبيه في شرح التنبيه، المؤلف: أحمد بن محمد بن علي الأنصاري، أبو العباس، نجم الدين، المعروف بابن الرفعة (المتوفى: 710هـ) المحقق: مجدي محمد سرور باسولم، الناشر: دار الكتب العلمية، الطبعة: الأولى، م 2009م.
- 38- المبسوط تأليف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: 483هـ)، خپرونكي اداره: دار المعرفة - بيروت، د طبعي شمېر: نا خرگند، د چاپ كال: 1414هـ - 1993م.

- 39- مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، المؤلف: نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي، الناشر: دار الفكر، بيروت - 1412 هـ،
- 40- مجموع الفتاوى، المؤلف: تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم بن تيمية الحراني (المتوفى: 728هـ)، المحقق: عبد الرحمن بن محمد بن قاسم، الناشر: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف، المدينة النبوية، المملكة العربية السعودية، عام النشر: 1416هـ/1995م.
- 41- المطلع على أبواب المقنع، د ابو عبد الله شمس الدين محمد بن ابي الفتح البعلي الحنبلي (ت 709هـ) ليكنه، ناشر: المكتب الاسلامي، بيروت، ۱۹۸۱م، تحقيق: محمد بشير الادلبي.
- 42- معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية، تأليف د علماو يوه لويه مجموعه، خپرونكى اداره: مؤسسة زايد بن سلطان آل نهيان للأعمال الخيرية والانسانية، ومجمع الفقه الاسلامى الدولي، لومړى چاپ ۲۰۱۳م/۱۴۳۴هـ ابو ظبي - متحده عربي امارات.
- 43- مغازي الواقدي، المؤلف: أبو عبد الله محمد بن عمر بن واقد الواقدي (المتوفى: 207هـ)،
- 44- مفاتيح الغيب أو التفسير الكبير تأليف: أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، خپرونكى اداره: دار إحياء التراث العربي - بيروت، درېم چاپ ۱۴۲۰هـ.
- 45- المفردات في غريب القرآن، المؤلف: أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني (المتوفى: 502هـ) المحقق: صفوان عدنان الداودي، الناشر: دار القلم، الدار الشامية - دمشق بيروت، الطبعة: الأولى - 1412 هـ.
- 46- من اجل نظرية فى القانون الدولي، د ادمون رباط ليكنه، ترجمه ابراهيم عوض په (المجلة المصرية للقانون الدولي په كال ۱۹۵۰م) ص ۱-۲۳ کې چاپ شوى دى.
- 47- النجم الوهاج في شرح المنهاج، المؤلف: كمال الدين، محمد بن موسى بن عيسى بن علي الدميري أبو البقاء الشافعي (المتوفى: 808هـ) الناشر: دار المنهاج (جدة) المحقق: لجنة علمية، الطبعة: الأولى، 1425هـ - 2004م.
- 48- نهاية المحتاج د شمس الدين محمد بن أبي العباس أحمد بن حمزة بن شهاب الدين الرملي الشهير بالشافعي الصغير (ت ۱۰۰۴هـ) چاپ دار الفكر للطباعة، د چاپ كال ۱۹۸۴م.

اسلام و تئوری‌های روابط بین‌الملل

از گفتمان حل‌المسائلی به گفتمان رهایی‌بخشی

پوهندوی دوکتور رفیع الله عطاء^۱ و استاد فتح الله احدی^۲

چکیده

اسلام به مثابه مکتبی جهان شمول، مسائل موجود در تعاملات بین‌المللی را از منظر متفاوت با سایر رویکردهای موجود در عرصه روابط بین‌الملل می‌نگرد. سیاستگذاری اسلامی، عرصه روابط بین‌الملل و تعاملات بین‌المللی را به مثابه مقدمه‌ای بر حفظ ثبات و امنیت بین‌المللی در راستای تکامل جامعه بین‌المللی می‌داند؛ مقوله‌ای که می‌توان آنرا در تأکید اسلام بر وحدت جوامع اسلامی مشاهده کرد. آنچه از نقطه نظر اسلام اهمیت دارد نه حفظ وضع موجود بر مبنای سیاست‌های امنیتی بر راهبردی معمول و پذیرفته جهانی بلکه بر اساس رویکرد هنجاری - قاعده‌مند و در مسیر تعالی نوع بشر است.

این تحقیق در پی بررسی جایگاه و اهمیت رویکرد رهایی‌بخشی اسلام به پدیده‌ها و مقوله‌های سیاسی، به جای نگاه سطحی و حل‌المسائلی آنها در یک مقوله دیالکتیکی است.

اهمیت این پژوهش را می‌توان در این نکته بیان کرد که؛ اسلام پیرامون روابط بین‌الملل نظریه منحصر به فرد خویش را دارد که در هر شرایط، بهترین راهکارها جهت رهایی‌بخشی از مُعضلات و مشکلات در روابط بین‌الملل می‌باشد. این پژوهش به این سوال پاسخ می‌دهد که؛ آیا اسلام بعنوان یک دین جهانی و فراگیر چه راهکارهای پیرامون روابط بین‌الملل دارد. نوع تحقیق در این پژوهش، تحلیلی - توصیفی می‌باشد.

کلید واژه‌ها: اسلام، روابط بین‌الملل، رهایی‌بخشی، حل‌المسائلی، جامعه اسلامی

الف) بیان مسئله

اسلام مجموعه‌یی از باورهای قلبی، احکام عملی و ارزش‌های اخلاقی است که غرض آن تنظیم امور زندگی و راهنمایی نوع انسان در همه عرصه‌ها و رسانیدن وی را به سعادت حقیقی در دنیا و آخرت می‌باشد. مکتب اسلام کامل، جامع و فراگیر بوده، هیچ چیزی را که در آن خیری برای بشریت وجود داشته باشد فروگذار نکرده است.

در رابطه به روابط بین‌الملل و نظریات آن گرچند برخی‌ها بر این باور اند که اسلام و آموزه‌های آن ساکت است؛ مبنی بر اینکه روابط بین‌الملل برآیند صلح و ستفالی می‌باشد و تئوری‌های منوط به آن از ابتکارات تمدن غرب در قرن‌های اخیر می‌باشد. اما در یک نگاه کلی و گذرا به صفحات درخشان تاریخ تمدن اسلامی، می‌توان به بطلان این ادعا و ارزش گنجینه گرانسنگ روابط بین‌الملل که اسلام برای بشریت به ارمغان آورده است پی‌برد. قرآن کریم بیشتر از چهارده قرن، اصول و اساسات روابط و مناسبات ملت‌ها را با همدیگر رهنمایی کرده است.

1 - رئیس پوهنتون بین‌المللی افغان ایمیل: Rafi.ata@gmail.com

2 - استاد پوهنحی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون سلام ایمیل: Fatehullah.ahady2020@gmail.com

ب) هدف تحقیق

در این تحقیق سعی شده است که رویکرد اسلام در روابط بین الملل تبارز داده شود، و راهکارهای آن در مقایسه با تیوری‌های معاصر (اعم از رئالیسم، لیبرالیسم، علم‌گرایی و...) بیان گردد. و همچنان تلاش شده است که با روشنایی نظریه‌های روابط بین الملل اسلام مشکلات موجود را با رویکرد رهایی‌بخش نه حل المسائلی در نظر گرفت شود.

ج) فرضیه تحقیق

به نظر می‌رسد که تفاوت اسلام با سایر رویکردهای موجود در نظام بین الملل، تفاوت بنیادین و راهبردی و نه مقطعی و زودگذر می‌باشد که در نتیجه‌ای آن، رویکرد رهایی‌بخش در روابط بین الملل اهمیت بیش از پیش یافته و رویکرد حل المسائلی از حیز انتفاع خارج می‌گردد.

د) سوالات تحقیق

1- سوال اصلی تحقیق

اسلام بعنوان دین همه شمول، فراگیر و پاسخگو پیرامون رهایی‌بخشی از مشکلات موجود و از سُلطه‌جویی و تک قدرتی در نظام بین الملل چه راهکارهای دارد؟

2- سوالات فرعی تحقیق

- 1- جایگاه و اهمیت روابط بین الملل در اسلام چگونه می‌باشد؛
- 2- آیا آموزه‌های اسلام پیرامون امنیت بین الملل معاصر راهکارهای دارد؟
- 3- دیدگاه اسلام با نظریه‌های موجود در روابط بین الملل چگونه است؟
- 4- رویکرد اسلام در روابط بین الملل، حل المسائلی است و یا رهایی‌بخشی از مشکلات؟

ه) پیشینه تحقیق

پیرامون اسلام و روابط بین الملل تحقیقات زیاد و فراوانی صورت گرفته است؛ این تحقیق در پی این است که بیان کند که آموزه‌ها و نظریه‌های اسلام در صدد حل مشکل نه بلکه در رهایی‌بخشی از مشکلات موجود در روابط بین الملل می‌باشد.

و) روش تحقیق

برای یافتن پاسخ به سوالات مطرح شده از روش‌های توصیفی - کتاب‌خانه‌ای در این پژوهش، استفاده شده است.

مبحث اول: تئوری‌های روابط بین الملل و نظریه اسلام

هر نظریه روابط بین الملل تلاش دارد که مجموعه‌ای از گزاره‌های منطقی همساز و مرتبط را بیان کرده و ایده خاصی را در این زمینه پیشکش کند. به گونه‌ای که هر یک از این نظریه‌ها متضمن باورها و ایده‌های متفاوتی نسبت به روابط بین الملل می‌باشد. در این میان، اندیشه اسلام پیرامون روابط بین الملل نیز حاوی نظریه اسلامی روابط بین الملل می‌شود که سیستمی از باورها یا مجموعه‌ای از گزاره‌های منطقی مرتبط و همساز را بیان می‌کند. پندارهای که سبب تکوین چالشی مستقیم برای سیستم وستفالیایی تئوری‌های روابط بین الملل گریده است (ابراهیمی، 1390: 33).

نظریه‌های روابط بین الملل با مفروض قرار دادن بازیگری دولت‌های غربی، سیاست‌های سکولار را بعنوان اساس صلح‌آمیز، با ثبات و وضع بین‌المللی موجود یا استقرار نظم جهانی مطلوب ماهیتاً غربی پردازش شده است. با توجه به تمرکز نظریه‌های جریان اصلی روابط بین الملل بر علائق قدرت‌های بزرگ، آنها از قدرت تبیین لازم برای فهم رفتار و تحلیل سیاست خارجی کشورهای که تفاوت‌های تاریخی، فرهنگی، ارزشی و ایستاری با دولت‌های غربی دارند، برخوردار نیستند. این صورت مسئله، به معنای شکننده‌گی شالوده‌های نظریه‌های روابط بین الملل موجود و چارچوب‌های فکری آنها است که انتقاد از آنها، ویژگی بارز نظریه اسلامی روابط بین الملل به موازات تأکید بر رویکرد رهایی‌بخش، استیلای ساختارهای

ناکارآمد و سرکوبگر سیاسی و اقتصادی، وضعیت موجود در روابط بین الملل و همچنین رویکردی که ماهیت پدیده‌ها در روابط بین الملل با هدف ترسیم چشم‌انداز عادلانه که در آن انسان (در هر دو صورت فردی و جمعی) به سعادت و کمال برسد، توسط رویکرد اسلامی زیر سوال قرار می‌گردد؛ به طوری که مؤلفه‌های مطرح شده در نظریه موجود، ملاک‌های مطلق آنها و احاطه بر سایر اندیشه‌ها و نظریه‌ها مورد پرسش واقع می‌شود. برای تبیین بهتر موضوع نوشتار حاضر، ضرور است ابتدا جایگاه و اهمیت تئوری اسلام در روابط بین الملل ترسیم شود. در گام بعدی به تبیین چارچوب نظری می‌پردازیم و در نهایت رویکرد حل المسائلی اسلام و مؤلفه‌های ناشی از آن در روابط بین الملل را مطرح می‌کنیم (سجادی، 1392: 48).

گفتار اول: جایگاه و اهمیت اسلام در روابط بین الملل

بدون شک اسلام بعنوان یک دین آسمانی و فراگیر در روابط بین الملل از جایگاهی خاصی برخوردار است؛ مبنی بر اینکه امروزه تعدادی زیادی از پیروان خود را در همه اکناف و اطراف گیتی دارد. اهمیت اسلام در روابط بین الملل را می‌توان با آموزه‌های انسانی و همه شمولی که این آموزه‌ها اعم از مسلمان، ذمی، مستأمن و حربی را در نظر دارد.

الف) جایگاه اسلام در روابط بین الملل

دین همواره در طول تاریخ حیات بشری از عوامل تأثیرگذار به زندگی بشر چه در سطح فردی و داخلی و چه در سطح بین المللی بوده و در حال حاضر در عرصه معادلات نظام بین الملل هم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشد و در آینده هم با توجه به روندهای موجود (جهانی‌شدن) شاهد پررنگ شدن نقش دین در ابعاد مختلف روابط بین الملل (اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و...) خواهیم بود. در این میان اسلام آئین جامع، فراگیر، جاودانه است؛ و مخاطبان احکام اسلامی، نژاد و گروه خاصی در زمان و مکان ویژه‌ای نیستند، بلکه همه مردم از هر نژاد و ملیتی، با هر زبان و فرهنگی و دارای هر عقیده و مرامی، در سراسر گیتی و در درازنای تاریخ، مخاطب پیام‌ها و احکام اسلام هستند (ابراهیمی، 1390: 23).

در قرآن کریم نیز چندین آیه پیرامون خصوص جهان شمولی اسلام و فراگیری احکام آن آمده است؛ از جمله اینکه همه انسان‌ها را به توحید و پرهیزگاری و دیگر اصول فرا می‌خواند. چنانچه خداوند متعال می‌فرماید: (قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمَّا مَن آتَمَّ بِاللَّهِ فَآتَمَّ اللَّهُ وَرَسُولُهُ النَّبِيُّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبَعَهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) "سوره اعراف - 158".

ترجمه: بگو: "ای مردم! من فرستاده خدا بسوی همه شما هستم؛ همان خدایی که حکومت آسمان‌ها و زمین، از آن اوست؛ معبودی جز او نیست؛ زنده می‌کند و می‌میراند؛ پس ایمان بیاورید به خدا و فرستاده‌اش، آن پیامبر درس خوانده‌ای که به خدا و کلماتش ایمان دارد؛ و از او پیروی کنید تا هدایت یابید." (مکارم شیرازی، 1382: 405).

مرحوم سید قطب در تفسیر این آیت می‌گوید: "این رسالت، واپسین رسالت است. رسالت فراگیری است که قومی یا زمینی و یا نسلی اختصاص ندارد... رسالت‌های پیشین، رسالت‌های محلی و قومی و محدود به دوره‌ای از زمان بودند- فاصله زمانی دو پیغمبر - و انسان‌ها در پرتو هدایت چنین رسالت‌هایی گام‌های محدودی به جلو برمی‌داشتند تا برای رسالت واپسین آمادگی پیدا کنند. هر رسالت در شریعت، سخنان و تعدیل‌هایی داشته که مناسب با پشرفت تدریجی انسان‌ها بود. تا واپسین رسالت شرف نزول پیدا کرد، با اصول کاملی که دارد، و با فروع مجدد و قابل تطبیق خود در طول روزگاران.

این آئین (اسلام) برای همه انسان‌ها آمده است، چرا که بعد از آن برای نژادها و نسل‌های انسان‌ها در هیچ جایی رسالتی نمی‌آید. این رسالت واپسین، مطابق با فطرت بشریت آمده است و همه مردمان در فطرت، مشترک و در آن به هم می‌رسند (سیدقطب، 1397: 93).

در حقیقت اسلام با دعوت به توحید، مساوات و عدل، رسیدن به سعادت را در عرصه سیاست و روابط بین الملل مطرح می‌کند؛ از اینرو، انسان و بشریت در اولویت و اصالت قرار می‌گردد و طراحی و تأسیس یک اجتماع اخلاقی جهانی، فراتر

از دولت ملی مطرح می‌گردد زیرا ارزش‌های انسانی و اخلاقی تنها در قالب یک اجتماع سیاسی و ساختار فراملی تحت حاکمیت واحد اسلامی به طور کامل تحقق می‌یابد. (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۹۳: ۹۵).

تحت حاکمیت اسلامی، افراد غیرمسلمان مانند یک شهروند مسلمان با بستن پیمان خاصی زندگی کرده و از امتیازات و حقوقی تعیین شده برخوردار است؛ بگونه‌ای که در این اجتماع سیاسی - اخلاقی، امنیت و سعادت انسان و بشریت تأمین می‌شود. از آنجا یکی از عمده‌ترین دغدغه‌ها در حوزه روابط بین‌الملل، از وقوع جنگ و حفظ صلح می‌باشد لذا توجه به آراء و عقاید اسلام در این حوزه مهم و چالش برانگیز، ضروری می‌باشد. از نظر اسلام نه جنگ اصل است (آنگونه که رئالیست‌ها باور دارند) و نه هم صلح دائمی و همیشگی است؛ (آن گونه که ایدئالیست‌ها باور دارند) بلکه از نظر اسلام پدیده جنگ و صلح واقعیت عینی تاریخ بشر را تشکیل می‌دهند. اما در نهایت اسلام با توجه به رسالت جهانی‌اش در مورد دعوت همگان به سعادت و کمال همواره ایجاد رابطه مسالمت‌آمیز را دنبال کرده و در روابط خارجی‌اش با جوامع بیگانه، اصل را بر همزیستی مسالمت‌آمیز قرار می‌دهد (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۹۳: ۹۵).

از سوی دیگر چون از دیدگاه اندیشه اسلامی، صلح پایدار تنها بر محوریت قسط و عدالت اجتماعی استوار است، ظلم و نابرابری، مهم‌ترین عامل تهدید کننده عدالت محسوب می‌شود، اسلام برای رسیدن به صلح جاودانه، مبارزه با ظلم را تجویز می‌کند. اسلام به طور کلی مخالف با اصل برتری طلبی در صحنه روابط اجتماعی و به تبع آن در روابط بین‌الملل می‌باشد و از آنجایی که برتری طلبی منجر به ایجاد و استقرار ظلم در نظام بین‌الملل می‌شود و به دنبال این موضوع بنیادی می‌باشد که روابط بین‌الملل باید به گونه‌ای سامان‌دهی شود تا در آن امکان تعریف و کاربرد ظلم به حد اقل ممکن برسد. خلاصه کلام آنکه ظلم نکردن، مقابله با ظلم و حمایت از مظلوم اصل اولیه در تقویت سرمایه اجتماعی در عرصه بین‌المللی بشمار می‌آید و اهمیت این عنصر تا بدان جاست که خداوند متعال شرط اصلی پدید آمدن ایمنی از ناحیه ایمان را عدم آلوده شدن ایمان به ظلم می‌داند (خانی، ۱۳۸۹: ۲۹).

ب) اهمیت اسلام در روابط بین‌الملل

اهمیت موضوعات مطرح شده در حوزه تفکرات اسلامی را می‌توان ربط داد با آموزه‌های اصیل اسلامی که در همه حوزه‌ها رهنمودها و راهکارهای خود را دارد، مبنی بر اینکه اسلام یک دین فراگیر بوده توانسته است در عرصه روابط بین‌الملل نیز نسخه‌های شفاف‌بخش ارائه داده و تحول ایجاد کند. در ریشه‌یابی این تحول، عوامل گوناگونی مطرح شده است؛ عواملی مانند نهضت‌ها و بیداری‌های اسلامی، ازپا درآمدن کمونیسم و نارضایتی‌های بیش از حد از لیبرال - دموکراسی، البته موضوعی که باید به آن توجه داشت این است که مسأله تنها مربوط اسلام نیست، بلکه مذهب به طور کلی مورد توجه مردم در همه عرصه‌ها و به ویژه در عرصه روابط بین‌الملل قرار گرفته و نقش جدیدی در صحنه بین‌المللی یافته است. اما از آنجا که اسلام بیشترین توان و ظرفیت را برای عمل سیاسی دارد، توانسته است نسبت به سایر ادیان و مذاهب آثاری بیشتری بر جای گذارد.

با عنایت به مسائل فوق، باید دانست که جایگاه نظریه اسلامی در روابط بین‌الملل زمانی ابعاد وسیع‌تری می‌یابد که بدانیم پدیده پست سکولاریسم که همان بازگشت دین به حوزه عمومی اعم از حوزه داخلی و روابط بین‌المللی است به درهم ریختن دیواره جدایی دو حوزه عمومی و خصوصی منجر شده است و همسو با گسترش جایگاه دین در حوزه روابط بین‌الملل بوده است. اینگونه است که نظریه اسلامی، مفروضات نظریه‌های موجود در روابط بین‌الملل را به طور کلی عملی و محسوس مورد نقد قرار می‌دهد؛ به عبارت روشن‌تر رابطه ماهیت گفتمان اسلامی در شالوده شکنی نسبت به گفتمان نظریه‌های موجود در روابط بین‌الملل، دارای اهمیت بسزایی است؛ چرا که این مسأله، مفروضات و مبانی نظری مهمی را زیر سؤال برده و مورد پرسش قرار می‌دهد.

در حقیقت نظریه اسلامی روابط بین الملل، قسمتی از حقیقت ذاتی نظریات غربی؛ به خصوص معیارهایی را که آنان در تقسیم‌بندی مورد نظرشان، خود را مدرن، فرادست، دارای عقلانیت، ترقی، علم و دموکراسی و کشورهای دیگر را فرودست، منفی، سنتی، غیرمدرن، غیرعقلانی و فرورفته در جهل و استبداد معرفی کرده را بازنمایی نموده و مورد نقد قرار می‌دهد. از منظر نوشتار حاضر نیز، بُعد بسیار مهم و تأثیرگذار مکتب اسلامی در روابط بین الملل، جدیت این مکتب در عینیت بخشی به موضوع رهایی است.

رهایی از نظر اسلام به معنای تحقق آزادی، عدالت، برابری، امنیت و آزادی انسان‌ها و ملت‌ها فارغ از نژاد و جنس می‌باشد. رهایی متضمن مقابله با بی‌عدالتی‌ها و نابرابری‌های موجود در چارچوب نظم حاکم، استقلال و خودمختاری (یعنی حق تعیین سرنوشت خود) است. همچنین رهایی به یک اعتبار مستلزم امنیت نیز هست؛ امنیتی که منحصر به دولت‌ها نیست، بلکه همه روابط اجتماعی انسان و همه اجتماعات را در بر می‌گیرد. لذا رهایی متضمن عدالت و امنیت انسان است. از جمله مصادیق رهایی که نظریه اسلامی روابط بین الملل در پی عینیت بخشی به آن می‌باشد رهایی از تبعیض قومی، نژادی و جنسی است. علی‌رغم اینکه مقابله با موضوع تبعیض قومی و نژادی مدت‌ها است توسط کشورهای غربی و سازمان‌های مرتبط با آنها مطرح شده است اما در اکثر موارد فقط در سطح شعار باقی مانده است. این در شرایطی است که نظریه اسلامی روابط بین الملل معتقد است احترام به نوع بشر (انسان بما هو انسان) بدون توجه به نژاد و قوم آن و تکوین جهانی‌اندیشی اخلاق بعنوان عامل وحدت و همبستگی در سطح بین‌المللی، از اصول مبرهن در روابط بین الملل می‌باشد و به رنگ و نژاد خاصی محدود نمی‌شود. از دیگر مصادیق رهایی مدنظر اسلامی، انتقاد از ساختارهای سُلطه سیاسی و اقتصادی بین‌المللی موجود است که تحت منافع و درخواست‌های قدرتهای بزرگ (نه ضرورتاً منافع سایر کشورها) عمل می‌کند (سجادی، 1382: 88).

مبحث دوم: چارچوب نظری

با مقایسه نظریه‌های روابط بین الملل در جریان اصلی (نظریه‌های واقع‌گرایی (Realism)، نواقع‌گرایی (New Realism)، نئولیبرالی، (New Liberalism)، علم‌گرایان (Positivism) و در کل آنچه از آن بعنوان جریان خردگرایانه در روابط بین الملل یاد می‌شود از جنبه هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناختی با نظریه اسلامی، مشخص می‌گردد که آنها از مطلوبیت لازم جهت تبیین و توضیح مسائل روابط بین‌المللی کنونی برخوردار نمی‌باشند و هدف نظریه اسلامی روابط بین الملل نیز از حیث رهایی‌بخشی و مبارزه با سُلطه را پی‌ریزی می‌کند. برای درک بهتر موضوع، به بررسی اجمالی جنبه هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناختی نظریه اسلامی در مقایسه با نظریات جریان اصلی می‌پردازیم.

از جمله مسائل مورد توجه در روابط بین الملل از منظر هستی‌شناسی این است که کنشگران این نظام را چه واحدهایی تشکیل می‌دهند. در جایی که نظریه‌های جریان اصلی، دولت‌ها، افراد، سازمان‌های غیردولتی، شرکت‌های چندملیتی، ساختار نظام بین‌الملل را کنشگران اصلی در روابط بین الملل می‌دانند و در نهایت بر جایگاه و سیاست خارجی قدرتهای بزرگ متمرکز شده و اهمیت چندانی برای سایر کشورها قائل نیستند؛ اسلام، موضوع امت واحده را مطرح می‌کند. از منظر رویکرد اسلامی، واحد سیاسی دولت - ملت اصالت ذاتی نداشته و بر خلاف دیدگاه‌های غربی تنها مرجع مشروع وفاداری انسانی نیست بلکه تعلقات و وفاداری‌های اسلامی و عقیدتی جایگزین وفاداری ملی می‌شود. در حقیقت، آنچه که اصالت دارد مرزهای ایدئولوژیک و عقیدتی است که بر این اساس جهان به سه قلمرو دارالاسلام، دارالعهد و دارالکفر تقسیم می‌شود. پیامون تعریف دارالکفر باید عناصر چون نبود حاکمیت اسلامی، تهدید و خشونت بر اقلیت‌های شهروندان مسلمان که مسکون در آن سرزمین استند اعم (مسلمان، ذمی و مستأمن) و همسایگی کشور کفری توأم با داشتن خوف و تهدید از ناحیه آن. اصل اساسی در اسلام همزیستی مسالمت‌آمیز می‌باشد، وجود همزیستی، صلح و صفا و هماهنگی در درون بشر یکی از ابعاد مهم رهایی مدنظر نظریه اسلامی و روابط بین الملل می‌باشد (افتخاری، اصغر 1389: 123).

وجه دیگر هستی‌شناسی به رابطه میان ساختار - کارگزار مربوط می‌شود. اگر تقدم با واحدهای تشکیل دهنده باشد (در سیاست بین الملل دولت‌ها)، ساختار به خصوصیات و تعاملات میان آن دو فرو کاسته می‌شود. اگر تقدم با نظام باشد کارگزار را به آثار استلزامات باز تولیدی نظام فرو کاسته می‌شود. لذا در هر دو صورت شاهد تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی هستیم این در حالی است که در دیدگاه اسلامی، شاهد عدم تقدم ساختار بر کارگزار یا بالعکس هستیم؛ در سطح کارگزاری، رهایی از نفسانیات و غرایز حیوانی از طریق تزکیه و تهذیب نفس و خودآگاهی انسان حاصل می‌شود که بازگشت به فطرت و اعتدال انسانی و حق و حقیقت را امکان پذیر می‌سازد؛ زیرا معرفت و وقوع آن، از پیش فرض‌های هر انسان متعادل است، به طوری که اگر انسان به خود آگاهی برسد، به تعادل باز می‌گردد و حق را می‌پذیرد. در سطح ملی نیز تغییر ساختارها و نظام‌های ناعادلانه در استقرار نظم و نظام عادلانه ضرورت می‌یابد زیرا نخستین گام در راه استقرار نظم و جامعه بین‌المللی عادلانه، تشکیل نظامی عادل در سطح داخلی است. تغییر و تحول ساختاری در سطح بین‌المللی نیز لازم و ضروری است، زیرا این ساختارها و سنت‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی باطل است که موجب انحراف فطرت و جامعه انسانی شده که با اصلاح آنها انسان مجدداً امکان بازگشت به فطرت خود و سنت الهی را می‌یابد. البته با توجه به اصالت ساختاری و کارگزار در هستی‌شناختی اسلامی و عدم تقدم یکی بر دیگری، اصلاح در این دو سطح همزمان ضرورت و تحقق پیدا می‌کند. لذا مبرهن است که نظریه اسلامی روابط بین‌الملل، نظریه‌ای مبنی بر تلفیق بین سطوح است. به این معنا که نظریه اسلامی بین سطوح سه گانه که عبارتند از سطح تحلیل خرد فردی، سطح تحلیل خرد ملی و سطح تحلیل سیستماتیک رابطه ایجاد می‌کند. دیگر موضوع مطرح در سطح هستی‌شناسی اسلامی، نقش مستقل و مؤثر ساختارها و توانایی‌های غیرمادی در تکوین و تبیین سیاست و روابط بین‌الملل است که نظریه‌های روابط بین‌الملل در جریان اصلی چندین برای آنها اهمیتی قابل نیستند.

از بعد معرفت‌شناسی و روش‌شناسی نیز تفاوت‌های عمده‌ای میان نظریه‌های اسلامی و نظریه‌های موجود در روابط بین‌الملل وجود دارد. از حیث معرفت‌شناسی، نظریه اسلامی قائل به امکان شناخت می‌باشد ولی هژمونی رهیافت‌های اثبات‌گر مبتنی بر وحدت‌گرایی در علوم (اعم از علوم طبیعی و غیرطبیعی) را زیر سؤال می‌برد. از منظر نظریه‌های اثبات‌گرا، راه رسیدن به شناخت، گردآوری داده‌های قابل مشاهده، نظم بخشیدن به داده‌ها از طریق ارائه فرضیه و آزمون تجربی فرضیه‌ها و کمی‌گرایی می‌باشد. و جنبه تجویزی دادن به نظریه، عدم توجه به کاربرد روش علمی در گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها و درهم آمیختن مباحث وجودی و هنجاری باعث عدم رشد علمی روابط بین‌الملل می‌شود. در مقابل این وحدت‌گرایی معرفت‌شناسی اثبات‌گراها، نظریه اسلامی به نوعی تکثر معتقد است، به این معنا که منابع شناخت را حس، عقل، دل و وحی می‌داند و با توجه به ماهیت تجربی، عقلی، شهودی و نقلی گزاره‌ها، داوری آنها با معیارهای تجربی، عقلی و نقلی صورت می‌گیرد (ابوزههره، 1392: 78).

همچنین از نظر معرفت‌شناختی، نظریه اسلامی بر خلاف نظریات اثبات‌گرایانه مبتنی بر جدایی علم و ارزش، معتقد است که نظریات موجود در عرصه روابط بین‌الملل خالی از ارزش نمی‌باشند و به نوعی در مسیر تأمین منافع و ارزش‌های قدرت‌های بزرگ مطرح شده‌اند لذا می‌توان گفت نظریه اسلامی در روابط بین‌الملل به طور خاص از این منظر، روابط بین‌الملل اثبات‌گرایانه را مورد نقد قرار می‌دهد که محافظه‌کارانه است و امکانات تغییر در حیات اجتماعی در کل و روابط بین‌الملل را به طور خاص درک نمی‌کند و موجب رهایی انسان‌ها نمی‌گردد. به دیگر سخن، هدف نظریه اسلامی روابط بین‌الملل، برخلاف نظریه‌های حل مشکل، حفظ وضع موجود نیست زیرا آشکار ساختن روابط قدرت و نظم عادلانه بین‌المللی، خشونت ساختاری و سپس الغای روابط سرکوب و سلطه ناشی از آن (استکبار) را برای رسیدن به رهایی یک تعهد اخلاقی می‌داند. این مسئولیت اخلاقی بویژه در قبال انسان‌ها و جوامعی است که در اثر روابط ناعادلانه قدرت سرکوب و به انقیاد کشیده شده‌اند (مستضعفین)؛ بنابراین این نظریه اسلامی روابط بین‌الملل دارای ابعاد و عناصر اخلاقی است. چون

در صدد است تا چگونگی شکل‌گیری و تأثیرگذاری اصول، ارزش‌ها و گفتمان‌های اخلاقی بر روابط بین‌الملل و تعهدات و مسؤولیت اخلاقی را آشکار ساخته و توضیح دهد (قرضایی، ۱۳۷۹: ۵۸).

در چارچوب این نظریه، امکان شکل‌گیری یک جامعه اخلاقی جهانی واحد براساس ارزش‌ها، منافع و نهادهای مشترک بشری تحت حاکمیت واحد اسلامی وجود دارد. در حقیقت، اسلام تلاش می‌کند تا وحدت اندیشه و نظر را در میان همه انسان‌ها پدید آورد و عوامل واگرایی مانند طائفه‌گرایی، نژادپرستی، تبعیض‌طلبی را نفی می‌کند و این اندیشه بنیادین را گسترش می‌دهد که همه انسان‌ها برابر و برادر و کسی را بر کسی برتری و امتیاز نیست و معیارهای برابری و یگانگی انسان‌ها را آموزش می‌دهد که در نهایت منجر به تکوین رهایی می‌گردد. لذا نظریه اسلامی در عرصه روابط بین‌الملل با اولویت اصل رهایی‌بخش، در پی تغییر نظم و نظام بین‌الملل موجود که مبنی بر سلطه و رویکرد حل‌المسائلی در قبال روابط بین‌الملل و نهادهای مسلط و نابرابر کنونی است، می‌باشد.

از منظر روش‌شناختی نیز، نظریه اسلامی روابط بین‌الملل، روش علمی واحد مدنظر دیدگاه اثبات‌گرایان را رد می‌کند و از تکثر رهیافت (تجربی، عقلی، نقلی و شهودی) برای شناخت دفاع کرده و در پی تحقق نظریه رهایی‌بخش می‌باشد.

مبحث سوم: رویکرد اسلام در روابط بین‌الملل؛ از گفتمان حل‌المسائلی به گفتمان رهایی‌بخش

در راستای بررسی رویکرد اسلام در روابط بین‌الملل، از گفتمان حل‌المسائلی به گفتمان رهایی‌بخش ابتدا باید نظریه حلال مشکل و نظریه رهایی‌بخش تبیین شود. نظریات حلال مشکل، جهان موجود را بعنوان چارچوب در نظر می‌گیرند و به این می‌پردازند که جریان امور در درون این چارچوب چگونه است و در گام بعد به اختلافات و ناکاری‌های آن می‌پردازد تا دریابند چگونه می‌توان آنها را رفع کرد. در حقیقت، نظریه حلال مشکل که نظریات اثبات‌گرایی روابط بین‌الملل در قالب آن قرار می‌گیرد جهان را بر اساس روابط و نهادهای اجتماعی و قدرتی مسلط که لازمه‌های آن نابرابری قدرت و ثروت می‌باشد مشاهده می‌کند و معتقد است باید همگام با نظام بین‌الملل موجود کارکرد و نه علیه آن. به همین دلیل است که این نوع نظریه‌ها را نظریه‌های حلال مشکل، می‌نامند، یعنی نظریه‌هایی که در چارچوب نظام موجود و برای حل مشکلات موجود در آن کار می‌کند و نسبت به حفظ وضع موجود (که منجر به نابرابری قدرت، سلطه و محروم‌سازی می‌شود) بسیار تعصب‌آمیز برخورد می‌کند. هدف این نظریه‌ها آن است که نهادها و روابط موجود به شکل هموار و ملایمی کار کنند، اما در مورد آنها تردیدی صورت نگیرد. در حوزه‌های خاص، مشکلات خاصی مدنظر قرار می‌گیرند و باید حل شوند و سایر حوزه‌ها (یعنی حوزه‌ای که در اصل به شکل گرفتن وضعیت موجود در حوزه مورد بحث شکل داده‌اند) ثابت و مسلم فرض می‌شود. لذا نظریه حلال مشکل، نظره‌ای محافظه‌کارانه است و به پیشرفت و رهایی انسان‌ها منجر نمی‌گردد. در مقابل، گفتمان رهایی‌بخش در پی رهایی انسان از ساختارهای سرکوب‌کننده جهان است که بر اثر هژمونی و سلطه غرب طبیعی پنداشته شده است. به دیگر سخن، هدف نظریه اسلامی روابط بین‌الملل در چارچوب رهایی‌بخش، برخلاف نظریه‌های حل مشکل تبیینی، حفظ وضع موجود نیست زیرا آشکار ساختن روابط قدرت و نظم عادلانه بین‌الملل، خشونت ساختاری و سپس الغای روابط سرکوب. سلطه ناشی از آن (استکبار) را یک تعهد اخلاقی می‌داند. برخلاف جریان اصلی نظریه‌های روابط بین‌الملل، که بیشتر دل‌نگران نظم و ثبات هستند، نظریه اسلامی با رویکردی رهایی‌بخش، از یک سو بر آن است که تاریخی بودن وضعیت موجود را نشان دهد و از سوی دیگر، پیامدهای ناعادلانه آن را مورد نقد و پرسش قرار دهد.

در قسمت چارچوب نظری، از بعد هستی‌شناختی بازیگران اصلی از دید جریان اصلی موجود در نظریه‌های روابط بین‌الملل دولت - ملت و از نظر دیدگاه اسلامی، امت واحده مطرح گردید که موجب ایجاد همزیستی و هماهنگی در درون بشر بعنوان یکی از ابعاد مهم رهایی‌بخش مدنظر اسلامی روابط بین‌الملل، می‌گردد. با توجه به نقش جایگاه رویکرد اثبات‌گرایانه در جریان اصلی، واقعیت‌های مادی قابل مشاهده بنیادی‌ترین واقعیت را در آن تشکیل می‌دهند لذا نمی‌توان مانند نظریه اسلامی صحبت از یک جهان‌اندیشی اخلاقی بعنوان عامل وحدت و همبستگی در سطح بین‌المللی نماید و

در نهایت به حفظ روابط نابرابر بین المللی منجر شود. در خصوص موضوع ساختار - کارگزار در جریان اصلی، شاهد نوعی برداشت تقلیل گرایانه هستیم در صورتی که در نظریه اسلامی موضوع تقدم ساختار یا کارگزار بر دیگری مطرح نمی‌باشد، بلکه شاهد نوعی تلفیق هستیم. از بعد معرفت. و از منظر رویکرد رهایی بخش اسلامی، دانش از لحاظ اخلاقی، سیاسی و ایدئولوژی نمی‌تواند خنثی و بی‌طرف باشد لذا دانش موجود به سوی منافع، ارزش‌ها، گروه‌ها، احزاب و ملت‌های خاصی گرایش دارد (کیانی، 1392: 178).

لذا هدف نظریه اسلامی روابط بین‌الملل، نقد گفتمان‌های مسلط نظری در روابط بین‌الملل است یعنی گفتمان‌هایی که ظاهراً در قالبی بی‌طرفانه ارائه شده‌اند اما از این منظر، عملاً تأمین کننده منابع و علایق خاصی‌اند، از روابط قدرت‌ها رها نیستند و به رشته‌های هژمونیک شکل می‌دهند. همچنین، نظریه اسلامی در حوزه معرفت‌شناختی به تکثرگرایی معتقد است، به این معنا که منابع شناخت را حس، عقل، دل و وحی می‌داند و به وحدت معرفت‌شناختی مدنظر اثبات‌گراها معتقد نمی‌باشد. از منظر روش‌شناختی نیز، نظریه اسلامی روابط بین‌الملل هم ماهیت تبیینی دارد؛ چون جهان اجتماعی را مجموعه‌ای از واقعیت‌های خارج از ذهن می‌داند که نظریه‌ها می‌توانند آنها را کشف کرده و توضیح دهند، و هم نظریه‌ای تکوینی است، چرا که در صدد چگونه بر ساخته شدن روابط بین‌الملل نظام بین‌الملل موجود و شکل گرفته، قوام و مشروعیت یافته و طبیعی شده است ولی در نهایت یک نظریه حل مشکل است، زیرا در پی شناسایی علل مشکلات و نارسایی‌های نظام بین‌الملل موجود و نظم مستقر است. مهم‌ترین معضل و مشکل روابط و نظام بین‌الملل موجود، بی‌عدالتی به معنای نبود نظم عادلانه است. علت و عامل اصلی این معضل نیز انحراف و غفلت انسان‌ها از فطرت و سنت الهی و در پی آن، انکار و اعراض از حق به معنای حق تعالی و اسلام به عنوان دین فطری و حق و سنت اجتماعی راستین است.

این‌گونه است که کاهش نابرابری‌های جهانی، برقراری عدالت جهانی از نکات مورد توجه نظریه اسلامی روابط بین‌الملل در فراهم کردن شرایط امکانات تحول بین‌المللی محسوب می‌گردد. لذا با توجه به جایگاه ویژه عدالت در اسلام، می‌توان اظهار داشت که عدالت همه جانبه، زیر بنای صلح جهانی نظریه اسلامی روابط بین‌الملل می‌باشد، در اسلام صلح است؛ مبنی بر اینکه دین اسلام دین آرامش، صلح‌جو و پر از سعادت است در اسلام جنگ مردود است، چنگ در اسلام فقط در حالات استثنایی موقتاً جواز دارد و تمامی رفتارهای امت اسلامی در تعامل با امت‌های دیگر باید بر اساس معیار عدالت تنظیم شود.

لازم به ذکر است که در کنار نظریات اصلی، نظریه‌های انتقادی (Critical theory) و سازه‌انگاری (Constructivism) با توجه به اهمیتی که به نقش ایده‌ها در شکل‌دهی به منافع قائل هستند به نظر می‌رسد که به لحاظ معرفت‌شناختی از ظرفیت بیشتری برای تحلیل جایگاه دین در روابط بین‌الملل معاصر برخوردار باشد. اما مشکل اساسی که این نظریه‌ها دارند این است که برای هیچ موضوعی ارزش پایدار و دائمی قائل نیستند و معتقدند که هویت و منافع به طور دائمی در حال تغییر و ساخته شدن هستند. لذا می‌توان گفت، هم سوبی میان نظریه انتقادی روابط بین‌الملل و نظریه اسلامی نه عینیت، بلکه دارای یک نقطه اشتراک و افتراق جدی است. نقطه اشتراک در خصلت فرهنگی و یا هنجاری است که در هر دو نظریه وجود دارد. اما به رغم این وجه اشتراک، یک نقطه افتراق جدی میان این دو هست که همان مبانی متافیزیکی یا بحث‌های ارزشی است. اما تفاوت اساسی این دو نظریه این است که به جای آموزه‌های چون حقوق بشر با آن رویکرد انتقادی که این نظریه دارد در اسلام بحث فراتر از حقوق بشر است و بحث تعالیم ادیان توحیدی باید مبنا قرار گیرد. این تعالیم می‌تواند آن اصول اخلاقی فراگیر دینی را تبیین کند و مبنایی جهت طرح مباحث دیگر قرار گیرد (دهقانی فیروز آبادی، 1393: 107).

در مجموع می‌توان گفت نظریه‌های موجود در روابط بین‌الملل برای تبیین و حفظ وضع بین‌الملل موجود (حل‌مسائلی) یا استقرار نظم جهانی مطلوب ماهیتاً غربی پردازش شده و مادی‌گرا هستند و عینیات را بیشتر مورد توجه

قرار می‌دهند ولی اسلام در چارچوب اصل رهایی‌بخش در کنار توجه به مسائل مادی (همچون منفعت و قدرت) به مسائل ارزشی و اخلاقیات توجه ویژه‌ای دارد. اصول این مکاتب مادی‌گرا مانع از این شده که روابط بین‌الملل قلمرو ظهور اخلاقیات باشد و اصولاً از شکل‌گیری روابط بین‌الملل مبتنی بر اخلاق جلوگیری کرده است. در حالی که اسلام در درجه اول اخلاقی است و تأسیس حکومت نه برای رسیدن به قدرت سیاسی بلکه برای تشکیل جامعه مبتنی بر ضوابط اخلاقی می‌باشد (افتخاری، اصغر 1389: 88).

هدف اساسی نظریه اسلامی تسهیل تعمیم یا توسعه همبستگی اخلاق در امور بین‌المللی است، اما این را به اصل جهان‌اندیشی اخلاقی مبتنی می‌کند. این اصل خصلت هنجاری بین‌المللی دارد؛ یعنی در سطح بین‌المللی یک جهان‌اندیشی اخلاقی را ملاک قرار می‌دهد و لازمه آن نیز دو فرآیند است:

- 1- نهادهای بین‌المللی این اصول اخلاقی فراگیر را به رسمیت بشناسند.
- 2- اخلاقی کردن نهادهای بین‌المللی. در جهان‌اندیشی اخلاقی از یک سو تنوع فرهنگ‌ها به رسمیت شناخته می‌شود اما معتقد است از سوی دیگر تنوع فرهنگ‌ها باید به وحدت فرهنگی برسند. در نظریه اسلامی می‌توان از دو خصلت هنجاری و انتقادی بهره گرفت. زیرا این نظریه هم بر این باور است که دو فرآیند حل نزاع‌ها در نهادهای بین‌المللی باید به تصویر همبستگی اخلاقی برسیم و نحوه رسیدن به این اصول جهان‌شمول اخلاقی را مطرح کنیم. اگر این اصول مورد توجه و مبنای عمل قرار گیرد می‌توان به همزیستی اخلاقی در عرصه بین‌المللی رسید. بنابراین این عدم وجود برتری و طرح برابری و یگانگی انسان‌ها از طریق گسترش همبستگی اخلاقی موجب ایجاد رهایی می‌شود. رویکرد رهایی‌بخش در اسلام موجب تحقق انسانیت انسان‌ها می‌شود که البته مشروط به حرکت و انتقال از وضع موجود (در چارچوب رویکرد رهایی‌بخش) است؛ از این رو، حرکت رو به کمال و استعلایی انسان مستلزم شناخت وضع و نظم موجود، انتقاد از نابرابری‌های موجود در آن، شناسایی غایت و تعیین و ترسیم وضع مطلوب و اصلاحات لازم برای رسیدن به غایت مطلوب است (سجادی، 1382: 88).

حرکت استعلایی و فراروی انسان از امکان‌های وجودی موجود و تحقق امکان‌های وجود دیگر، خود مستلزم تغییر وضع و نظم موجود و اثبات و تحقق وضع و نظم مطلوب و موعود از طریق کاربست رهایی‌بخش است. رهایی از نظر اسلام؛ تحقق آزادی، عدالت، برابری، امنیت و آزادی انسان‌ها و ملت‌ها فارغ از نژاد و جنسی را در پی خواهند داشت. یعنی رهایی از ساختارهایی که بر اثر هژمونی و سلطه غرب طبیعی پنداشته شده است. دین مبین اسلام به عنوان یک جهان‌بینی رهایی‌بخش، هم زمان رهایی انسان از هر جهان‌بینی اسطوره‌گرا و جادویی و دنیوی‌گرایی را دنبال می‌کند. این دین سعادت‌بخش از آن رو رهایی‌بخش است که انسان را هم دارای هستی و وجود فیزیکی و هم موجودیت روحی و روحانی می‌داند. آزادی و رهایی انسان از موانع رشد و تکامل وی از وجه روح و روان تأثیر مستقیم بر وجود فیزیکی انسان و مجموع اعمال خودآگاهانه بر جا می‌گذارد. برآیند این وضعیت، صلح و صفا و هماهنگی در دورن بشر همراهی و صلح میان انسان و طبیعت است. همچنین به آزاد شدن انسان از آن دسته از خواسته‌های طبیعی و فیزیکی او که به اعمال بی‌عدالتی و ناروا به خود واقعی و روح وی و طبیعت پیرامون وی منجر می‌شوند، مدد می‌رساند. با این نگاه، مسلمانی فرآیندی است که پیشروی و تکامل روح به ماهیت اصلی و فطری خود را برای انسان هدف قرار داده در ابعاد اجتماعی و تاریخی بشر نیز اسلامیت به جامعه‌ای اشاره دارد که برای تحقق بخشیدن به کیفیت و صفت اخلاقی آن و کمال اجتماعی که توسط پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم و به دستورات وحیانی و الهی صورت گرفت، تلاش و کوشش کرد (ابراهیمی، 1390: 77).

لذا از منظر رویکرد رهایی‌بخش اسلامی، نظریه‌های موجود روابط بین‌الملل فهرستی از شرایط و امور سیاسی را برای تکوین برتری جوامع غربی ارائه می‌دهند که در آن، گفت‌وگو مدرن زیر سوال نمی‌رود. اما رویکرد اسلامی در روابط بین‌الملل، خواهان انتقاد و زیر سوال رفتن این گونه از نظریات و مبانی فکری آنها می‌باشد. بنابراین، نظریه‌ها و گفت‌وگو

اسلامی در روابط بین‌الملل عکس این دیدگاه‌های رایج، طرح عالم جدیدی را پی می‌افکند. در این طرح، عالم دینی و اصل‌رهایی از هر گونه سلطه مورد توجه قرار می‌گیرد که رشد هر چه بیشتر آن، جا و فضا را برای نظریات غربی تنگ‌تر می‌کند؛ دلیلش هم واضح به نظر می‌رسد، چرا که بنیاد عالم غرب و نظریات غربی بر سکولاریسم و دائمی تلقی نمودن نابرابری قدرت، ثروت و... استوار است. و نظریه‌های اسلامی روابط بین‌الملل، در تعارض با این گفتمان قرار می‌گیرد (سمیر، 1389: 99).

به دیگر سخن، نظریه اسلامی در عرصه روابط بین‌الملل با اولویت اصل‌رهایی‌بخش، در پی تغییر نظم و نظام بین‌الملل موجود که مبتنی بر سلطه و رویکرد حل‌المسائل در قبال روابط و نهادهای مسلط و نابرابر کنونی است، می‌باشد که از این طریق مبانی و مشروعیت آنها را زیر سوال می‌برد و استقرار نظم و نظام عادلانه اسلامی را که در آن همه ملت‌های آزاده، انسان‌های عدالت‌خواه و آزادی، خودمختاری، مصالح متقابل بشری، مسئولیت انسانی و تحقق‌رهایی و استقرار نظامی عاری از سلطه را هدف خود می‌داند (ابو زهره، 1392: 104).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با عنایت به اصول و مبانی مورد توجه اسلام در حوزه روابط بین‌الملل نظیر توحید، پرهیز از روحیه ستیزه‌جویانه و استکباری، سلم و صلح و انصاف، احترام متقابل، رعایت حقوق و آزادی‌های دیگران، نگاه واحد اسلام به تمامی افراد بشر، اهتمام به اصول همزیستی و تفاهم، موازین اخلاقی، ارتباطی، تحقق‌رهایی و مشروعیت و مقبولیت آن بر اساس وظایف و تکالیف انسانی و اجتماعی و تحقق نظامی عاری از سلطه، سرکوب، بی‌عدالتی با عنایت به مسئولیت انسانی در مقابل مصالح بشری، شاهد استقبال روزافزون از عقاید و نظریات اسلام در این حوزه می‌باشیم. اهمیت این موضوعات در حالی است که اسلام در زمان کنونی، بخصوص در دو - سه دهه اخیر، بیشتر وارد تعاملات نظام بین‌المللی شده است. این سیر چه در سطح کلان سیستمی و چه خرد سیستمی، قابل مشاهده و پی‌گیری است. در سطح کلان، اسلام به عنوان معیاری برای اثبات هویت فراموش شده جوامع مسلمان و نظامی که در وضعیت خلاء، قدرت جهانی خود را مطرح کرده است، در نظر گرفته می‌شود و نظریاتی در راستای رهایی‌بخش و سعادت نوع بشر و انتقاد از ناعدالتی موجود در سطح روابط بین‌الملل مطرح می‌کند. در سطح خرد نیز، رهبران سیاسی و گروه‌ها و احزاب اسلامی بیش از پیش به راه اصلاح نظام از پایین حرکت کرده‌اند. در حقیقت، نظریه اسلامی روابط بین‌الملل با انتقاد از وضع موجود در ساختار داخلی و نظام روابط بین‌الملل و نیز با تأکید بر سنت‌های موجود و با عقلانیتی جدید (مقرون ساختن عقل و دین و اخلاق) می‌تواند برای تغییر نگرش و عملکرد دولت‌ها و نیز رهایی‌بخشیدن ملت‌ها از قید و بندهای ساختار مسلط جهانی گزینه مناسب باشد؛ چرا که هدف نظریه اسلامی آزادسازی بشر از ساختارهای اجتماعی دنیایی است که تا کنون اقلیت نسبتاً کوچک از جمعیت دنیا را بر اکثریت حاکم ساخته است. همین جاست که تفاوت نظریه اسلامی روابط بین‌الملل با سایر نظریه‌های موجود در روابط بین‌الملل مشخص می‌شود؛ نظریه اسلامی حقیقت نظریه‌های غالب را بیان می‌کند؛ نظم موجود را زیر سوال می‌برد و نظم جدیدی را نوید می‌دهد که در آن قانون اصلی، قانون مدرنیتیه نیست؛ هرچند ابزار و اشیاء مدرن در آن حفظ می‌شوند؛ نسبت جدیدی میان انسان و هستی برقرار می‌کند و اخلاق جایگاه رفیعی می‌یابد؛ صفت دینی به روابط بین‌الملل و جهان سیاست می‌دهد و موجب رهایی انسان از ساختار رهایی می‌شود که از طریق سلطه، فقط منافع تعداد معدود و محدودی از کشورهای قدرتمند را تأمین می‌کردند.

منابع و ماخذ

- 1- قرآن کریم
- 2- ابو زهره، محمد، روابط بین الملل در اسلام، مترجم: سیداحمد اشراقی، کابل، انتشارات مستقبل، چاپ سوم، (1392).
- 3- ابراهیمی، شهروز، "رویکرد اسلامی به روابط بین الملل در مقایسه با رویکردهای رئالیستی و لیبرالیستی"، فصلنامه دانش سیاسی، سال ششم، شماره دوم، (1390).
- 4- افتخاری، اصغر، صلح و امنیت بین الملل؛ رویکرد اسلامی، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول، (1389).
- 5- خانی، محمد حسن، "نسبت بین اخلاق و منفعت در روابط بین الملل" فصلنامه دانش سیاسی، شماره 11، (1389).
- 6- دهقانی فیروز آبادی، سید جلال، "چگونگی و چیستی نظریه اسلامی روابط بین الملل"، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال پنجم، شماره دوم، (1392).
- 7- دهقانی فیروز آبادی، سید جلال، سیاست خارجی رهایی بخش، انتشارات فرهنگ، تهران، چاپ دوم، (1393).
- 8- سجادی، عبدالقیوم، "دیپلماسی و رفتار سیاسی در اسلام" مجله علوم سیاسی، سال پنجم، شماره 19، (1381).
- 9- سمیر، رضا، اسلام گرایی در نظام بین الملل رهیافت‌ها و رویکردها، انتشارات امام صادق، تهران، (1389).
- 10- سیدقطب، فی ظلال القرآن، مترجم: مصطفی خرم دل، تهران: انتشارات احسان. چاپ چهارم، (1397).
- 11- سیدقطب، ویژگی‌های ایدئولوژی اسلامی، مترجم: سیدمحمدخامنه‌ای، تهران: انتشارات کیهان، (1369).
- 12- قرضاوی، یوسف (1379) فقه سیاسی، مترجم: عبدالعزیز سلیمی، تهران، انتشارات احسان.
- 13- کیانی، داوود، دین، جهانی شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ دوم، (1392).
- 14- مکارم، شیرازی، تفسیر نمونه جلد ششم، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، (1382).

بررسی انتفاع از مال گروهی از منظر شریعت اسلامی و نظام حقوقی افغانستان

پوهندوی عبدالحلیم حکیمی^۱

خلاصه

عقد رهن یکی از جمله عقود است که امروزه در جامعه ما بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد و اکثریت مردم در مورد جواز و عدم جواز استفاده از مال گروهی در دوراهی قرار دارند و سوالاتی در نزدشان است که می‌خواهند پاسخ آن را دریافت نمایند، در این تحقیق مطالبی پیرامون عقد رهن، مشروعیت رهن، ارکان رهن، شروط رهن، انواع رهن، چگونگی استفاده از مال مرهونه، دیدگاه فقهای چهار مذهب در مورد جواز و عدم جواز استفاده از مال مرهونه مطرح گردیده است، تحقیق هذا به منظور تبیین جواز و عدم جواز استفاده از مال مرهونه با روش کتابخانه‌ای صورت گرفته که با نتیجه‌گیری و فهرست مراجع به پایان رسیده است.

کلیدواژه‌ها: عقد رهن، مشروعیت رهن، چگونگی استفاده از مال مرهونه، فقه اسلامی، حقوق.

مقدمه

الحمد لله رب العلمین والصلوة والسلام علی سید الانبیاء والمرسلین محمد و علی آل بیته الطیبین الطاهرین واصحابه الذین قاموا بتبلیغ دینه و نشر دعوته و علی من تبعهم و اهتدی بهدیههم و استن بسنتهم الی یوم الدین. عقود معین به عقود گفته می‌شود که تعریف، شرایط و ملزومات آن در شرع و قانون ذکر شده است و یک قالب رسمی و شناخته شده ای برای انجام برخی اعمال حقوقی می‌باشد. از جمله این عقود می‌توان به عقد رهن اشاره نمود. یکی از مهمترین عقود که امروزه کاربرد بسیاری چه برای مباحث نظری در میان فقهاء و چه از منظر عملی و کاربردی برای وکلا و عامه مردم دارد. کارشناسان و وکلا بسیاری در مورد این عقد به بحث و نظر پرداخته اند که شایسته است در جای خود مطالعه گردد. اما در این تحقیق به تعریف و بررسی مختصری از این عقد و چگونگی جواز و عدم جواز استفاده از مال مورد رهن پردازیم. در قانون مدنی نیز مواد مختلف خود را به مبحث رهن اختصاص داده و فقهاء نیز از قدیم الایام تا عصر جدید به این مبحث پرداخته اند که این حجم از مواد قانونی و مباحث فقهی می‌تواند خود موید اهمیت این عقد باشد.

به موجب عقد رهن، طلبکار برای تضمین طلب خود از بدهکار وثیقه می‌گیرد تا در صورتی که او دین خود را در موعد مقرر ادا ننمود یا معسر گردید، بتواند با فروش مال مرهون به طلب خود برسد. بنابراین مرتهن به سبب عقد رهن نسبت به عین مرهونه حق عینی تبعی پیدا میکند و در نتیجه آن طلبکار در وصول طلب خود از قیمت رهن، بر دیگر طلبکاران تقدم دارد و راهن از تصرفی که به زبان مرتهن باشد منع می‌گردد.

اهمیت تحقیق

رهن یکی از عقود است که در شریعت اسلامی و نظام حقوقی افغانستان مشروع بوده و هدف اصلی آن تضمین دین است اما اکثریت مردم در مورد جواز و عدم جواز استفاده از مال گروهی در ابهام قرار دارند و دیده می‌شود که مردم به خاطر رهایی از آغشته شدن در سود و ربا به حیل‌های مشروع و نامشروع دست می‌زنند مثلاً مالی یا خانه‌ای را به گروهی می‌گیرند و در آن سکونت می‌کنند و به خاطر اینکه از سود و ربا نجات پیدا کنند یک مقدار پول ناچیزی را به عنوان کرایه به

1 - استاد پوهنحی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون سلام، ایمیل: halim.hakimi52@gmail.com

صاحب‌خانه پرداخت می‌کنند که این کار در ذات خود حيله است، از این رو ایجاب می‌نماید که در این مورد تحقیق صورت گیرد تا موقف شریعت اسلامی و قوانین افغانستان در زمینه واضح شود و مردم از سرگردانی نجات یابند.

هدف تحقیق

1. تبیین جواز و عدم جواز استفاده از مال گروهی از منظر شریعت اسلامی؛
2. چگونگی استفاده از مال گروهی از منظر قوانین افغانستان؛
3. رفع سوء تفاهم و ابهامات در این مورد.

روش تحقیق

در تحقیق حاضر از روش های ذیل استفاده شده است:
- روش کتابخانه‌ای: در این روش، نظریات مرتبط به موضوع، با مراجعه به کتابخانه‌ها از منابع معتبر علمی، جمع‌آوری شده است.
- روش توصیفی - تحلیلی: در این روش منابع علمی مرتبط به موضوع، توصیف و تحلیل شده است.

موضوع تحقیق: بررسی انتفاع از مال مرهونه از منظر شریعت اسلامی

تعریف رهن: رهن در لغت عبارت از گرو گذاشتن، چیزی را نزد کسی گذاشتن (عمید، 1387، ص. 1078)، همچنان به معنی حبس شیء است به هر سببی که باشد (عینی، 2000، ص. 465).

رهن در اصطلاح دو تعریف دارد یکی تعریف فقهی و دیگری تعریف حقوقی که هرکدام ذیلاً مورد مطالعه قرار می‌گیرد:

اول: تعریف فقهی

رهن عبارت از حبس نمودن شیء است در مقابل حق، طوری که حصول حق از آن ممکن باشد (عینی، 2000، ص. 465).

دوم: تعریف حقوقی

قانون مدنی رهن را از جمله عقود توثیقی خوانده و آن را به رهن حیازی و رهن رسمی تقسیم نموده است.
- **عقود توثیق:** عبارت از عقود است که دین را تحکیم می‌بخشد و آن عبارت است از: کفالت، حواله و رهن (ماده 1665ق.م).

انواع رهن

بر اساس قانون مدنی رهن به دو نوع است:

اول: رهن حیازی

فقهای احناف رهن حیازی را چنین تعریف نموده‌اند: محبوس ساختن شیء به سبب حقی است که استیفای آن از رهن ممکن باشد (مرغانی، ب ت، ص. 341).

بر اساس ماده 1770 "قانون مدنی: رهن حیازی عقدی است که به موجب آن رهن دهنده تعهد می‌نماید تا مال خود را به تصرف رهن گیرنده یا شخص امین دیگر در مقابل حق مالی‌ای قرار دهد که ادای تمامی یا قسمتی از آن برحق داینین درجه اول یا داینینی که نسبت به داینین مذکور به مرتبه پایین تر قرار دارند، مقدم باشد (قانون مدنی ماده: 177).

خصوصیات رهن حیازی

الف - رهن حیازی عقدی است الزام آور: به این معنی که رهن حیازی، رهن را ملزم می‌سازد که مال مرهونه را برای مرتهن تسلیم نماید، همچنان مرتهن را نیز ملزم می‌سازد که از مال مرهونه مراقبت و نگهداری کند.

ب - رهن حیازی تابع است: به این معنی که این عقد در ذات خود یک التزام اصلی نیست بلکه تابع التزام اصلی است، زیرا رهن تابع دین است.

ج - رهن حیازی غیرقابل تجزیه است: به این معنی که هر جزء از اجزای مرهونه، مرهون کل دین است و هر جزء از دین با کل مرهونه مضمون است، به این ساس هرگاه رهن قسمتی از دین را ادا کند، نمی‌تواند بعضی از اجزای مرهونه را مطالبه کند، چون غیرقابل تجزیه است (سنهوری، 2002، ص. 745).

دوم: رهن رسمی

رهن رسمی عقدی است که به سبب آن، دائن حق عینی را بر عقاری که برای استیفای دین تخصیص یافته، کسب می‌نماید (ستانکز، 1383، ص. 134).

تعریف قانون مدنی: قانون مدنی در ماده 1832 خود چنین صراحت دارد:

رهن رسمی عقدی است که به سبب آن دائن، حق عینی را بر عقاری که برای استیفای دین تخصیص یافته کسب می‌نماید و به مقتضای آن بر سایر داینین عادی و داینین پایین مرتبه از خود، حق تقدم را داشته و دین خود را از عقار مذکور به هر دستی که باشد حصول نموده می‌تواند (قانون مدنی: 1832).

تذکر: البته در رهن حیازی، مرهونه توسط مرتهن قبض می‌گردد، اما در رهن رسمی مال مرهونه در دست رهن باقی می‌ماند و صرف اسناد آن در محکمه مربوطه ثبت گردیده و مرتهن حق تقدم در استیفای حق خود از آن را دارا است. باید گفت که رهن رسمی صرف در قانون مدنی رسمیت دارد و فقه اسلامی این نوع رهن را به رسمیت نمی‌شناسد.

خصوصیات رهن رسمی

به نظر حقوقدانان رهن رسمی سه خصوصیت دارد:

الف - رهن رسمی حق عینی عقاری است: زیرا مربوط به عقار می‌شود و هر مزیت و امتیازی که یک عقار با خود دارد مشمول این رهن می‌شود.

ب - رهن رسمی حق عینی تبعی است: چون به تبع دین و به منظور تأمین و تضمین آن داده می‌شود و این حق جزء در سایه دینی که با همین عین تأمین می‌شود تحقق نمی‌یابد. این حق در وجود و عدم خود پیرو دین است.

ج - رهن رسمی غیرقابل تجزیه است: به این معنی که این رهن نه به عنوان یک عقار و نه هم به عنوان این که تأمین دین است تجزیه نمی‌شود و به این اساس اگر قسمتی از دین ادا شد، در مقابل، عقار تجزیه نمی‌شود؛ و اگر عقار تجزیه شد به عنوان مثال اگر در بین ورثه تقسیم گردید، ویکی از ورثه مقدار دینی که از دَرک به ارث بردن عقار بر عهده او واقع شده بود را ادا کرد، آن قسمتی از عقار او از دین پاک نمی‌شود، زیرا رهن بر تمام اجزای عقار همچنان باقی است و دین بر کل عقار بسته است (سنهوری، 2002، ص. 274).

ادله مشروعیت رهن

مشروعیت رهن به اساس قرآن، سنت و اجماع فقها ثابت شده است که در قرآن کریم و احادیث نبی کریم P روایت‌های زیادی در مورد رهن و چگونگی آن وارد شده است.

اول- قرآن کریم: الله متعال در قرآن کریم فرموده است: {وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ} 1

اگر در سفر بودید و نویسنده را در نیابید، پس چیزی را به عنوان رهن یا گرو به گونه قبض شده بگیرید. وجه استدلال از آیه این است که در این آیه متبرکه خداوند متعال فرموده است: اگر در سفر بودید و نویسنده ای را برای توثیق دین تان نداشتید (که این امر برای تغلیب است) مالی یا چیزی را به عنوان رهن یا گرو بگونه قبض شده بگیرید.

دوم- حدیث: عَنْ أَنَسِ قَالَ: {لَقَدْ رَهَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِرْعَهُ عِنْدَ يَهُودِيٍّ بِالْمَدِينَةِ، فَأَخَذَ لِأَهْلِهِ مِنْهُ شَعِيرًا} (قرظینی، ب ت، ص. 89).

از انس بن مالک رضی الله عنه روایت است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم زره خود را در نزد یک یهودی در مدینه در مقابل جو که برای فامیل خود گرفته بود، گرو گذاشت.

سوم: اجماع: علماء اسلام بر مشروعیت رهن اجماع نموده‌اند و تا به حال هیچ عالم و فقیه از جواز رهن انکار نکرده است که این خود اجماع سکوتی را نشان می‌دهد.

حکم رهن

حکم شرعی رهن این است که رهن به اتفاق علماء جواز دارد، زیرا که رهن وثیقه برای دین است؛ لیکن امر در آیه کریمه برای ارشاد مؤمنین است نه برای وجوب (زحیلی، ب ت، ص. 182).

عناصر رهن

رهن دارای چهار عنصر است:

1. راهن (رهن دهنده).
2. مرتهن (رهن گیرنده).
3. مرهونه (مالی که به رهن داده می‌شود).
4. مرهون به (دین یا حقی که در بدل آن رهن گرفته می‌شود).

ارکان رهن

ارکان رهن از دو لحاظ قابل بحث است، یکی از نظر فقهای حنفی و دیگری از نظر جمهور فقها:

الف - فقهای حنفی: از نظر احناف رهن مانند عقود دیگر دو رکن دارد، یکی ایجاب و دیگری قبول.

ب - جمهور فقهای: از نظر جمهور فقها رهن چهار رکن دارد:

1. عاقدان (دو جانب عقد)؛
2. صیغه (الفاظ عقد)؛

3. مرهونه (مالی که به گرو داده می‌شود)؛
4. مرهون به (دین یا حقی که در بدل آن گرو گرفته می‌شود) (زحیلی، ب ت، ص. 183).

شروط رهن

هرکدام از ارکان فوق شروطی دارند که ذیلاً مورد مطالعه قرار می‌گیرد:

اول: شروط عاقدان (راهن و مرتهن)

در عقد رهن مانند عقود دیگر، تحقق رضایت و اهلیت حقوقی و قانونی طرفین عقد شرط است، که در صورت کمال اهلیت، شخص خودش مباشرتاً می‌تواند عقد را منعقد نماید و در صورت نقصان یا فقدان اهلیت ولی یا وصی یا قیم وی عقد را منعقد می‌کند.

دوم: شروط صیغه عقد رهن

از نظر مذهب حنفی در صیغه یا الفاظ رهن دو چیز شرط است:

الف: الفاظ عقد معلق به شرط نباشد.

ب: الفاظ عقد به زمان مستقبل مضاف نباشد (ابن عابدین، 1992م، ص. 374).

سوم: شروط مرهون به

شروط مرهون به قرار ذیل است:

- 1- حق واجب الاداء باشد، به عبارت دیگر دین مضمون باشد. بنا بر این در مقابل اعیان غیر مضمونه رهن درست نیست، مانند ودیعت و عاریت.
- 2- مرهون به یا دین چیزی باشد که استیفای آن از مال مرهون ممکن باشد. بنابراین در حق قصاص، کفالت به نفس، حق شفع و در اجوره بر فعل حرام رهن درست نیست (ابن عابدین، 1992م، ص. 351).
- 3- حق یا مرهون به معلوم باشد؛ هم از لحاظ کمیت و مقدار و هم از لحاظ نوعیت و اوصاف.

نظر قانون مدنی در مورد شروط مرهون به:

قانون مدنی نیز در زمینه چنین حکم می‌نماید:

ماده 1772: «موضوع رهن باید دین ثابت به ذمه مدیون بوده یا عینی از اعیان قابل تضمین باشد. رهن به امانات صحت ندارد» (قانون مدنی: ماده 1772).

چهارم: شروط مرهونه

البته به طور اجمال میتوان گفت تمام شروطی که برای یک مبیعه لازم است در مرهونه یا مالی که به حیث رهن یا گرو قرار می‌گیرد، نیز لازم است؛ که تفصیل آن قرار ذیل می‌باشد:

1. مرهونه باید قابلیت بیع را داشته باشد.
2. مرهونه باید مال باشد نه منفعت.

3. مرهونه باید مال متقوم باشد، یعنی استفاده از آن شرعاً و قانوناً جایز باشد.
4. مرهونه باید معلوم باشد.
5. مرهونه باید در ملکیت رهن باشد، البته این شرط نفاذ رهن است نه شرط جواز و صحت رهن.
6. مرهونه باید فارغ باشد، یعنی مشغول به حق رهن نباشد به این اساس رهن باغی که دارای میوه باشد بدون میوه آن درست نیست، همچنان رهن زمین بدون زراعت آن درست نیست.
7. مرهونه باید مُحَوَّز باشد، یعنی تحت حیات و تصرف درآمد بتواند، به این صورت که جدا شده باشد نه متصل به غیر. مثل میوه درخت و کشت زمین که متصل به درخت و زمین باشد، رهن میوه بدون درخت و رهن کشت بدون زمین درست نیست مگر اینکه جدا شده باشد.
8. مرهونه باید مشاع نباشد، زیرا که قبض مال مشاع ممکن نیست، البته اشتراط تفرغ (فارغ بودن)، حیات و تمییز به خاطر تمام و لزوم عقد رهن است، چون قبض مرهونه از نظر جمهور علماء برای لزوم عقد رهن شرط بوده و بدون اینها قبض آن ممکن نیست (ابن عابدین، 1992م، ص. 340، 348، 351).

نظر قانون مدنی در این مورد:

قانون مدنی در قسمت مال مرهونه در رهن حیازی چنین تذکر داده است:

ماده 1771: «مال مرهونه در رهن حیازی باید موجود و دارای قیمت مقدور التسلیم و ملک خالی از حقوق غیر باشد».

در این ماده اشاره به این موضوع است که مال مرهونه مالی باشد که در اختیار مالک باشد، صلاحیت و قدرت تسلیم دادن آن را به رهن داشته باشد و هکذا مال مرهونه مشغول به حق دیگری نباشد.

ماده 1772: «مال مرهونه در رهن حیازی منقول و غیرمنقول شده می‌تواند، هرگاه مال مرهونه در رهن حیازی پول نقد باشد رهن گیرنده نمی‌تواند از آن استفاده نماید مگر اینکه این استفاده به غرض حصول دین بعد از احضار رهن دهنده در موعد تأدیه دین صورت گرفته باشد». در این ماده اشاره به این است که رهن حیازی در منقول و غیر منقول در هر دو درست است بر خلاف رهن رسمی که عمدتاً در غیر منقول صورت می‌گیرد.

و همچنان قانون مدنی در قسمت مرهونه در رهن رسمی چنین تذکر به عمل آورده است:

ماده 1839 «رهن رسمی به غیر از عمار در چیز دیگری واقع شده نمی‌تواند، مگر اینکه قانون به خلاف آن تصریح نموده باشد». یعنی رهن رسمی صرف در اموال عقاری صورت گرفته می‌تواند و در اموال منقول این عقد درست نمی‌باشد.

ماده 1840: «عمار مرهونه باید طوری باشد که از لحاظ عرف بیع آن به مزایده علنی صحیح باشد». در این ماده اشاره به این موضوع است که هرگاه داین قادر به حصول دین خود نشود وی بتواند به محکمه مراجعه نموده و از طریق محکمه مال مرهونه را به شکل مزایده علنی به فروش رساند و حق خود را حصول نماید.

چگونگی انتفاع یا استفاده از مرهونه

استفاده از مال مرهونه از دو لحاظ قابل بحث است یکی از نظر فقها و دیگری از نظر قانون مدنی، اینک هر یک به طور جداگانه مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

اول: نظر فقها

در مجموع مرتهن حق استفاده از مال مرهونه را ندارد، این مسئله در بین فقها اختلافی است، بناء لازم است که در این مورد دیدگاه مذاهب چهارگانه مورد مطالعه قرار گیرد:

الف: مذهب حنفی

فقهای مذهب حنفی در این زمینه میگویند:

(و ليس للمرتهن أن ينتفع بالرهن لا بإستخدام و لا سكنی و لا لبس الا أن اذن له المالک) (مرغانی، ب ت، ص. 518)

یعنی برای مرتهن جایز نیست که از مرهونه توسط استخدام (اگر مرهونه غلام باشد)، سکونت کردن (اگر مرهونه منزل و خانه باشد) و یا پوشیدن (اگر مرهونه لباس باشد) نفع بگیرد مگر اینکه مالک اجازه بدهد؛ و دلیل آن این است که برای مرتهن حق حبس ثابت است نه حق انتفاع.

در مورد انتفاع مرتهن از مال مرهونه در بین فقهای احناف نیز دو دیدگاه وجود دارد یک تعداد میگویند استفاده مرتهن از مال مرهونه اگرچه رهن اجازه بدهد جواز ندارد، برابر است سبب رهن قرض باشد یا دین، زیرا که رهن دین خود را پوره میگیرد و منفعت بدون عوض باقی میماند که این خود، عین سود و ربا است، اما اکثریت به این باوراند که انتفاع مرتهن از رهن در صورتی که رهن اجازه بدهد جایز است به شرطی که انتفاع را در عقد شرط نگذاشته باشد، اما اگر استفاده کردن و منفعت گرفتن را در عقد شرط بگذارد جواز ندارد، به خاطری که اگر شرط بگذارد مانند قرضی می شود که منفعت را جلب نموده است که این کار سود و ربا محسوب می شود (الجزری، 2003، ص. 300).

ماده 750 مجله الاحکام نیز در این زمینه چنین صراحت دارد: **(ليس للمرتهن الانتفاع بالرهن بدون اذن الراهن و لكن للمرتهن استعمال الرهن و اخذ ثمره و لبنه اذا اذنه الراهن و اباح له ذلك و لا يسقط من الدين شيء مقابل هولاء).**

یعنی برای مرتهن حق نفع گرفتن از مرهونه بدون اجازه رهن نیست، لیکن مرتهن حق استعمال مرهونه و گرفتن میوه و شیر آن را در صورتی دارد که رهن برایش اجازه دهد و در مقابل اینها، چیزی از دین ساقط نمی شود (مجموعه العلماء، ب ت، ماده. 750).

از جانب دیگر از نظر مذهب حنفی زوائد رهن به رهن تعلق گرفته و با اصل آن حکم مرهونه را دارد، مانند چوپه یا شیر حیوان، ثمر یا میوه و حاصلات درخت و زمین و غیره (الجزری، 2003، ص. 300).

ب: مذهب مالکی

مالکیها میگویند: ثمره و آنچه از مرهونه به دست می آید از حقوق رهن است، مگر اینکه رهن گیرنده آن را شرط گذاشته باشد و اگر شرط گذاشته باشد با تحقق شروط سه گانه جواز دارد:

1- اینکه سبب دین بیع باشد نه قرض، یعنی گرو و رهن در بدل قرض نباشد، بلکه در بدل بیع باشد. مثل اینکه یک شخص برای شخص دیگر زمین را به طور قرضه فروخته باشد و در مقابل دین خود زمین را به رهن بگیرد.

2- اینکه مرتهن منفعت گرفتن را شرط گذاشته و رهن نیز آن را مباح ساخته باشد.

3- اینکه منفعتی را که شرط گذاشته است مدت معین و مشخص داشته باشد؛ اما اگر مدت نامعلوم و مجهول باشد صحیح نیست.

اگر این شروط سه گانه تحقق پیدا کند، مرتهن می تواند از مال مرهونه استفاده نماید، در غیر آن استفاده جواز ندارد (الدسوقی، ب ت، ص. 246).

ج: مذهب شافعی

شربینی که یکی از علمای شافعی مذهب است در زمنیه چنین تصریح می نماید: بهر حال برای مرتهن جواز ندارد که از مرهونه در صورتی که منفعت را در عقد شرط گذاشته باشد استفاده نماید، اما اگر راهن (گروه دهنده) استفاده کردن و منفعت گرفتن را برای مرتهن (گرو گیرنده) قبل از عقد مباح ساخته باشد در این صورت منفعت گرفتن از همان عینی که به رهن گرفته شده است بعد از عقد جواز دارد؛ مانند اینکه یک شخص مالی را به شخص دیگر قبل از قرض و بدون ذکر قرض داده باشد بعداً عقد قرض در بین این دو شخص منعقد شده باشد، در این صورت استفاده درست است (الشربینی، 1994، ص. 39).

د: مذهب حنبلی

حنبلی ها به این باور اند که مرهونه از دو حالت خالی نیست یا مرکوب (حیوانی که سواری شود) و محلوب (حیوانی که شیرش دوشیده شود) است یا غیر مرکوب و غیر محلوب، در صورتی که مرهونه مرکوب و یا محلوب باشد استفاده جواز دارد و می تواند حیوان را سوار شود و یا از شیر آن استفاده کند زیرا در بدل مصارفی که بالای مرهونه صورت گرفته است منفعت اخذ می شود (المقدسی، 1968، ص. 289).

اما اگر مال مرهونه مرکوب و محلوب نباشد در این صورت استفاده کردن و منفعت گرفتن با اجازه راهن در صورتی جواز دارد که سبب رهن قرض نباشد و اگر سبب رهن قرض بوده باشد در این حالت اگرچه اجازه راهن هم باشد استفاده جواز ندارد (الجزری، 2003، ص. 289).

از نظر جمهور فقها استفاده از مرهونه برای هیچ یک از طرفین رهن (راهن و مرتهن) جایز نیست، مگر به اجازه جانب مقابل، به دلیل اینکه مرتهن حق حبس مرهونه را دارد، نه حق انتفاع از آن را و اگر راهن از آن استفاده نماید، حق حبس مرتهن از بین می رود (الزحیلی، ب ت، ص. 4289).

و از نظر علمای حدیث و ظاهری ها برای مرتهن استفاده از مرهونه صرف در دو مورد مجاز است که عبارت از رکوب و استفاده از شیر است، در صورتی که مرهونه حیوان باشد. به دلیل حدیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم که فرموده است: [عن ابی هریره رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الرَّهْنُ يَرْكَبُ بِنَفَقَتِهِ إِذَا كَانَ مَرْهُونًا، وَلَبْنُ الدَّرِّ يَشْرَبُ بِنَفَقَتِهِ إِذَا كَانَ مَرْهُونًا، وَعَلَى الَّذِي يَرْكَبُ وَيَشْرَبُ النَّفَقَةَ]؛ یعنی در صورتی که مرهونه حیوان باشد در مقابل مصارف آن، جهت رکوب و نوشیدن شیر از آن استفاده صورت می گیرد (بخاری، ب ت، ص. 143).

اما اگر به نصوص شرعی دقت گردد معلوم می شود که منافع مال مرهونه منوط به مصارف آن است، لذا اگر مرتهن مصارف مرهونه را تحمل نماید مستحق منافع آن نیز می گردد؛ نظر به قاعده: (الغنم بالغرم) و یا قاعده: (الخراج بالضمن)؛ یعنی کسی که منفعت یک شیء را به دست می آورد، لازم است تا مصارف آن را نیز به دوش گیرد.

نظر قانون مدنی

قانون مدنی در این مورد چنین حکم نموده است:

ماده 1785: رهن گیرنده نمی تواند از مال مرهونه منقول باشد یا عقار بدون اجازه رهن دهنده انتفاع بگیرد، او می تواند به اجازه رهن دهنده مال مرهونه را به اجاره داده و اجرت آن را برای رهن دهنده بپردازد، یا اجرت را به اجازه رهن دهنده از اصل دین وضع نماید، گرچه عقد رهن باطل باشد (قانون مدنی: 1785).

البته قابل ذکر است که در رهن شرعی مقصد و هدف استفاده و یا انتفاع از مرهونه نیست، بلکه اصل مقصدی که به خاطر آن رهن مشروع گردیده است، تضمین دین است که قبلاً به حیث یک حق شخصی وجود داشته و مدیون مکلف به پرداخت آن بود و این رابطه میان دائن و مدیون یک نوع حق دیگری را برای دائن به میان می آورد که عبارت از حق ارتهان است تا در صورت عدم پرداخت و ادای دین از طرف مدیون حق خویش را از آن استیفا نماید.

اما در رهن مروج امروزی که تحت عنوان بیع وفا منعقد می گردد، هدف اصلی استفاده از مال مرهونه است نه تضمین کدام دین، چون قبلاً دینی وجود ندارد. به همین خاطر آن را به عنوان بیع وفا یا بیع جایزی تحریر می نمایند و بیع وفا دارای سه چهره است از یک جهت با رهن مشابهت دارد، زیرا نمی تواند مال را بفروش برساند؛ از جهت دیگر به بیع مشابهت دارد زیرا در اسناد به نام بیع معامله و تحریر می شود؛ و از جانب دیگر هم خود یک نوع عقد مستقل به نام بیع وفا با خصوصیات و آثار معین آن است. در حقیقت بیع وفا مانند زرافه است که گردن آن به شتر، پاهای وی به گاو و پوست وی به پلنگ مشابهت دارد.

بیع وفا را علمای ماوراء النهر نظر به ضرورتی که برای مردم بخاری در آن زمان پیش آمد و قروض بالای مردم بخاری زیاد شدفتوا دادند و اینکه برخی از علمای ماوراء النهر به جواز آن فتوا صادر نموده اند، مربوط به ضرورت و حاجت همان وقت و زمان بود، اینک برای وضاحت بیشتر بیع وفا در چند نکته به معرفی گرفته می شود.

معرفی بیع وفا

بیع وفا عبارت از بیع است به این شرط که هر گاه بایع ثمن را برای مشتری مسترد نمود، مشتری نیز ثمن را برای بایع برگرداند؛ مالکی ها آن را به نام " بیع الثنیا " شافعی ها آن را به نام " بیع العهده " حنبلی ها آن را به نام " بیع الأمانة " وهم چنان آن را به نام " بیع الطاعة " و بیع الجائز " نیز یاد می کنند در بعضی کتاب های مذهب حنفی به نام " بیع المعامله " نیز یاد می شود (وزارت الشون والاقواف بکویت، ب ت، ص. 260).

صورت بیع وفا طوری است که شخصی به دیگری پول می دهد، و در مقابل آن، عقار (زمین زراعتی، باغ، خانه، دوکان و یا مارکیت) وی را می گیرد، هر دو از عوض گرفته شده استفاده می کنند، پول گیرنده پول را به مصرف می رساند، و در زمان پرداخت عوض آن را می پردازد، و گیرنده عقار آن را می کارد، و یا در آن سکونت می گزیند، و یا هم آن را به اجاره می دهد و کرایه آن را برای خود می گیرد، به شرط آنکه زمانی صاحب عقار پول را به جانب مقابل بپردازد، عقار خود را پس می گیرد (ظریفی، 2021).

حکم شرعی بیع وفا

در حکم بیع وفا نظرهای مختلف وجود دارد، در مذهب حنفی در مورد آن هشت قول را نقل کرده اند. متقدمین علمای مذاهب، هیچ کدام آن ها بر جواز آن قول ننموده است، بلکه از قواعد ایشان برمی آید که این عقد فاسد است، زیرا اگر آن را بیع قرار دهیم، در آن شرطی وجود دارد که خلاف مقتضای عقد بیع است، و مشروعیت آن در ادله شرعی نیامده پس جواز ندارد. مقتضای عقد بیع نقل ملکیت مبیعه به مشتری و نقل ملکیت ثمن به بایع علی الدوام والاستمرار است، و در این عقد آن استمرار نفی شده.

و اگر آن را رهن قرار دهیم، اشتراط استفاده از مرهونه در صلب عقد مفسد است، که در این عقد موجود است؛ پس این عقد بر شرط مفسد مشتمل است.

و یا اینکه این قرض است که نفع را جلب می‌کند، و آن نا جایز است. (وزارت‌الشؤون والاعواق بکویت، ب، ت، ص. 260) برخی از متأخرین علمای حنفی و شافعی این عقد را جایز شمرده‌اند، و احکامی را بر آن مرتب پنداشته‌اند. دلیل ایشان حاجت مردم است، یک‌زمان بالای مردم بخارا و مصر دیون زیاد شد، آن‌ها به این نوع عقد حاجت یافتند، چون راه‌های برای تجویز آن وجود داشت، پس آن را به استقلال جایز شمردند. راه‌های تجویز آن مانند این که در مذهب شافعی است که عاقدان قبل از مجلس عقد بر شرط استرداد موافقت کنند، و در مجلس عقد از آن شرط نام نبرند، عقد صحیح است، و باید هر دو بر وعده قبلی وفا کنند (ابن حجرالهیثمی، ب، ت، ص. 157).

راه دیگر این که آن را بیع تلجئه قرار دهند، بایع از ترس رهنان مال خود را بالای هم‌سفر خود به شرط استرداد می‌فروشد، تا از خطر راه محفوظ ماند.

یا این که مبیعه را مرهونه قرار دهند، و در استفاده از مرهونه اگر شرط استفاده، در صلب عقد مشروط نباشد، بلکه بعد از عقد، رهن (گرو دهنده) به مرتبه اجازه استفاده دهد، استفاده درین صورت برایش جایز است. پس رسیدن به هدف بیع وفا، به راه‌های متعدد، با رعایت برخی از شکلیات، نزد مذاهب علمای متقدم نیز ممکن بود، علمای متأخر این عقد را بدون رعایت آن شکلیات برای حاجت مردم جایز قرار دادند. برخی از نصوص کتاب‌ها فقهی که بیع وفا را جایز قرار داده قرار ذیل است:

1- مرغینانی در کتاب خود الهدایه می‌گوید: (و من جعل البیع الجائر المعتاد بیعا فاسدا یجعله کبیع المکره حتی ینقض بیع المشتري من غیره، لأن الفساد لفوات الرضا، ومنهم من جعله رهنًا لقصد المتعاقدين، ومنهم من جعله باطلا اعتبارا بالهزل ومشاخ سمرقند رحمهم الله جعلوه بیعا جائزا مفیدا بعض الأحکام علی ما هو المعتاد للحاجة إلیه). یعنی کسی که بیع جایز مروج را بیع فاسد قرار داده، آن را مانند بیع مکره قرار داده، به همین سبب بیع مشتری بالای شخص دیگر نقض می‌شود؛ برای آنکه فساد در آن برای نبود رضا است، و برخی آن را رهن قرار داده؛ چراکه عاقدان آن را قصد کرده‌اند، و برخی آن را باطل شمرده؛ آن را بر هازل قیاس کرده است و مشایخ سمرقند رحمهم الله آن را بیع جایز قرار داده‌اند، و برخی احکارا بر آن مرتب کرده‌اند مانند آنکه مروج است؛ برای حاجت به آن (مرغینانی، ب، ت، ص. 276).

2- صاحب عنایه شارح هدایه می‌گوید: (ج 13 ص 156) (و مشایخ سمرقند جعلوه بیعا جائزا مفیدا بعض الأحکام وهو الانتفاع به دون البیع والهبه علی ما هو المعتاد بین الناس للحاجة إلیه، واختاره المصنف رحمه الله وأشار إلیه بقوله البیع الجائر المعتاد). یعنی مشایخ سمرقند این بیع را جایز شمردند و آثاری نیز بر آن مرتب می‌شود که عبارت از نفع گرفتن بدون هبه و بیع است، بنا بر آنچه در بین مردم به خاطر ضرورت رواج یافته بود، مصنف نیز آن را ترجیح داده طوری که تصریح می‌کند: این بیع جایز و در بین مردم مروج است.

3- ابن نجیم مولف بحر الرائق شرح کنز الدقایق جلد 6 صفحه 8 به نقل از مولف کنز الدقایق چنین می‌نویسد: (و ذکر الزیلعی أن الفتوی علی أنه بیع جائز مفید لبعض أحكامه من حل الانتفاع به إلا أنه لا یملك بیعه للغير) و زیلعی یادآور شده که فتوی بر این است که بیع جایز است، برخی از احکام بیع را بار می‌آورد، از جمله جواز انتفاع به آن، مگر وی حق فروش آن را به دیگری ندارد.

اما داکتر شیرعلی ظریفی در مقاله‌ای تحت عنوان حکم شرعی گروهی مروج امروزی در افغانستان که در صفحات مجازی از طریق عده‌ای از کاربران نشر شده و در این مقاله نیز از آن بهره گرفته شده است، چنین استدلال می‌کند که چون

بیع وفا را قانون مدنی افغانستان به رسمیت شناخته و مشروع دانسته و قوانین یک کشوری که در وضع آن به شریعت اسلام التزام کرده باشند امر اولو الامر پنداشته می‌شود، و امر ایشان واجب الاطاعت است لذا به جواز بیع وفا قول نموده است. در مورد اثر تجویز قانون مدنی بر مشروعیت بیع وفا چنین تصریح می‌نماید:

چون قوانینی که به شریعت پابند است، امر اولو الامر پنداشته می‌شود، و امر اولو الامر در امور اجتهادی واجب الاتباع است.

بیع وفا نیز از مسائل اجتهادی است، و در قوانین کشور مشروع قرار گرفته؛ پس به اساس امر اولو الامر - حداقل - هیچ کسی از شهروندان ما؛ باید آن را غیر مشروع نشمارد. و چون اولو الامر به انجام آن امر نکرده؛ پس شهروندان حق دارند از آن دوری جویند (ظریفی، 2021).

نتیجه‌گیری

اول: مقصد اصلی از رهن شرعی تضمین دین است نه استفاده از مرهونه.

دوم: اساساً ملکیت و تمام منافع و مصارف مال گروهی به مالک آن برمی‌گردد.

سوم: نصوص شرعی استفاده از رهن را صرف در دو مورد (مرکوب و محلوب) استثناء جایز دانسته است و موارد دیگر بر آن قیاس نمی‌گردد.

چهارم: در نصوص فقهی آمده است که اگر مالک بعد از انعقاد عقد رهن برای گروه دهنده اجازه بدهد در این صورت استفاده کردن جواز دارد اما اجازه مالک درجایی که احتمال ربا باشد در جواز آن تأثیر ندارد.

پنجم: عده‌ای رهن امروزی را یکی از مصادیق بیع وفا می‌دانند و استدلال می‌کنند که علمای ماوراءالنهر بیع وفا را بر اساس ضرورت مردم بخاری جواز داده‌اند، اما چیزی که در یک‌زمان و مکان خاص به اساس ضرورت جایز گفته شده باشد، محدود به موارد ضرورت و به‌قدر ضرورت است.

در اخیر باید گفت که مجمع جهانی فقه اسلامی در جلسه مورخ 1992 م خویش بعد از توضیحات در مورد بیع وفا، به چنین نتیجه رسید:

حقیقت این بیع (قرضی است که منفعت را جلب می‌کند) و این‌یک حیلۀ برای جواز ربوی و سود است. از این رو جمهور علماء به عدم صحت آن حکم نموده‌اند. نظر نهایی مجمع این است که بیع وفا شرعاً جواز ندارد (الزحیلی، ب ت، ص. 5203).

و به شکل خلاصه و فشرده به چنین نتیجه می‌توان رسید: از یک سو احتیاط در دین یک امر واجبی است و در چیزی که احتمال ربوی یا شبه ربوی باشد بهتر است که انسان مسلمان از آن احتراز کند، اما از سویی دیگر اگر هیچ راه دیگری موجود نباشد و شخص در حالت اضطرار قرار گیرد بنا بر قاعده (الضرورات تبيح المحذورات) یعنی ضرورت‌ها ممنوعیت‌ها را مباح می‌سازد) بنا بر این، شخص گروه‌گیرنده می‌تواند از مال گروهی با اجازه گروه دهنده استفاده نماید.

پیشنهادات

1. ستره محکمه برای رفع ابهام و جلوگیری از سودجویی تعدادی از مردم مغرض که از یک طرف در بدل مال خود یک مقدار پول را به عنوان رهن یا گرو دریافت می کند و از طرف دیگر یک مقدار پول ماهانه به عنوان کرایه از نزد مرتین اخذ می نمایند فتوای مشخصی را صادر نماید تا این مشکل حل گردد.
2. ائمه مساجد در خطبه های روزهای جمعه و سایر مناسبت ها برای مردم تفهیم نمایند تا راه غلط را نپویند.
3. میدیا و مطبوعات چه صوتی و چه تصویری برنامه هایی را روی دست گیرند و در آن از علمای دین دعوت نمایند تا در زمینه برای مردم آگاهی دهی نمایند و مردم از سردرگمی نجات یابند.

فهرست مراجع

1. قرآن کریم.
2. ابن حجر الهیثمی. (ب ت). *الفتاوی الفقهیه الکبری*.
3. ابن عابدین، محمد أمین بن عمر بن عبد العزیز عابدین الدمشقی الحنفی. (1992). *ردالمختار علی درالمختار* (جلد ششم)، بیروت: دارالفکر، الطبعة الثانیة.
4. الجزری، عبدالرحمن بن محمد عوض. (2003). *الفقه علی مذاهب الاربعه*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
5. الدسوقی محمد بن احمد بن عرفه. (ب ت). *حاشیه دسوقی علی شرح الکبیر*، دمشق: دارالفکر.
6. الزحیلی، وهبه بن مصطفی. (ب ت). *الفقه الاسلامی وادلته* (جلد چهارم)، دمشق: دارالفکر.
7. الزحیلی، وهبه بن مصطفی. (ب ت). *الفقه الاسلامی وادلته* (جلد پنجم)، دمشق: دارالفکر.
8. الشربینی، شمس الدین بن محمد الخطیب. (1994). *معنی المحتاج الی معرفه معانی الفاظ المنهاج* (نسخه اول)، بیروت: دارالکتب العلمیه.
9. المقدسی، ابو محمد موفق الدین عبدالله بن احمد بن محمد. (1968). *المعنی لابن قدامه*. قاهره: مکتبه القاهره.
10. بخاری، ابو عبدالله محمد بن اسماعیل. (ب ت). *صحیح البخاری*.
11. ستانکزی، نصرالله. (1383). *قاموس اصطلاحات حقوقی*. کابل: پوهنحی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون کابل.
12. سنهوری، احمد عبدالرزاق. (2002). *الوسیط فی شرح قانون المدنی الجدید*. بیروت: دار احیای التراث.
13. ظریفی، شیرعلی. (2021, July 5). حکم شرعی گروی مروج امروزی در افغانستان. کابل، افغانستان. Retrieved July 5, 2021.
14. عمید، حسن. (1387). فرهنگ عمید. تهران: انتشارات امیرکبیر.
15. عینی، ابو محمد محمود بن احمد بن موسی بن احمد بن حسین الغیتابی الحنفی بدر الدین العینی. (2000). *البنایه شرح الهدایه* (جلد 13). (ا. الاولی، تدوین) دارالکتب العلمیه.
16. قزوینی، ابو عبدالله محمد بن یزید بن ماجه. (ب ت). *سنن ابن ماجه*. ریاض: دارالسلام للنشر والتوزیع.
17. مجموعه العلماء. (ب ت). *مجله الاحکام العدلیه*. کراچی: کارخانه تجارت کتب.
18. مرغنانی، علی بن ابي بکر بن عبد الجلیل الفرغانی أبو الحسن برهان الدین. (ب ت). *الهدایه فی شرح بدایه المبتدی*. المکتبه الاسلامیه.
19. وزارت عدلیه. (1355). *قانون مدنی افغانستان*.
20. وزارت الشون والاقاف بکویت. (ب ت). *الموسوعه الفقهیه الکویتیه*. کویت: وزارت الشون والاقاف، کویت.

فرق میان وعده و قرار داد

پوهندوی دوکتور رفیع الله عطاء^۱ و استاد احمد صمدی^۲

خلاصه

چنانکه میدانیم الفاظ چون وعده و قرارداد اکثرا بشکل مترادف ذکر میگردد و اکثرا چنان فکر میشود که وعده با قرارداد یکسان بوده باشد و همچنان فرق کردن این دو مفهوم متذکره هم بشکل عادی و برای افراد غیر مسلکی کار دشوار و مشکل رونمایی می نماید، اما ما برای تفکیک این دو مفهوم از لحاظ حقوقی و مسلکی محکوم به فرق آن هستیم، که در این تحقیق بیشتر تلاش صورت گرفته است، تا این دو پدیده از دیدگاه شریعت اسلامی و حقوقی فرق هایکه وجود دارد، که آن از چند حیث است که، از لحاظ میعاد، الزامیت، مقدمه برای دیگری، طرفها... میباشند موشگافی و بررسی شود، بناء در لابلای این تحقیق به شکل حتی المقدور مورد بررسی قرار بگیرد.

اهمیت این تحقیق در این است که تاحال به گمان اغلب در این مورد کدام اثر وجود ندارد و بزبان عربی هم مطالب بشکل پراکنده و موجز وجود دارد و تاحال کدام تحقیقی خاصی در این رابطه صورت نگرفت است و دیگر اینکه این مفاهیم از امور یومیه است و موضوع مورد ضرورت مردم است.

هدف ما از این تحقیق بررسی وجوه افتراق میان وعده و قرارداد است، و دیگر اینکه بدانیم وعده و قرارداد چه مفاهیم را ارایه میدهد.

در این تحقیق از روش های معمول خاصا کتابخانه ای کار گرفته شده است و در ادامه نتیجه گیری و مناقشه هم صورت گرفته، که برای مطالعه کننده درک خوب از مطلب را ارایه خواهد داد.

مقدمه

الحمد لله والصلوة والسلام على رسول الله و على آله و صحبه اجمعين.

اما بعد؛

قرارداد ها و وعود دو مفهوم عمده است که در امور اجتماعی و معاملات یومیه انسان با آن سرو کار داشته که بخش اعظم زندگی اش را تشکیل میدهد، بنا بر اهمیت این موضوع شریعت اسلامی و قوانین وضعی خاصا تشریح اسلامی در کشورهای اسلامی در رابطه به مفاهیم متذکره صراحت های داشته و ابعاد مختلف آن را به بررسی گرفته است، شریعت اسلامی در رابطه عقود و عهود تشویق هم کرده و وعید هم پیشبینی نموده است چنانیکه الله متعال میفرماید:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ^۳) ترجمه: ای کسانیکه ایمان آورده اید به پیمان ها و عهد های تان وفا کنید.

همین قسم الله متعال جای دیگر چنین مهربانی میکنند:

(وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا^۴) ترجمه: به عهد های تان پابند باشید، یقینا از شما در رابطه به عهد های تان

پرسیده خواهد شد.

و این شریعت یگانه نظام است که تا برپا شدن قیامت دوام داشته، و پاسخگوی همه ضرورت ها، مشکلات و قضایای جدید است.

الف: اهمیت موضوع

1 - رئیس پوهنتون بین المللی افغان، ایمیل: Rafi.ata@gmail.com

2 - ریس پوهنځی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون سلام، ایمیل: ahmadsamadi26@gmail.com

3. سوره المائده: 1.

4. سوره بنی اسرائیل: 34.

اینکه قراردادها و وعود در زندگی اهمیت زیادی دارد و به زندگی مردم اجتماع تعلق میگیرد، ضرورت است که یک تحقیق جامع در رابطه به میزان الزامیت و وجوه تمایز این دو مفهوم صورت بگیرد، البته تحقیقات در این رابطه بشکل جداگانه پیرامون وعده و قرارداد صورت گرفته اما جای جای بصورت ضمنی و گاه بصورت صریحی از فرقهای این دو مفهوم اشاره شده، که آن هم بشکل پراکنده میباشد، البته آن تحقیقات به زبان عربی بوده اما به زبان ملی کدام تحقیقی خاصی به شکل مشرح و همه جانبه پیرامون این موضوع صورت نگرفته است. به همین اساس تصمیم گرفتیم در این رابطه تحقیق را انجام دهم تا باشد که خلاء موجود در این عرصه تا حدی المقدور مرفوع شده بتواند.

ب: اسباب انتخاب موضوع

چند مورد از اسباب ذیل بر علاوه اهمیت این موضوع من را وا داشت تا در مورد این موضوع تحقیق نمایم:

- 1- نبود تالیف مشخص علمی به این عنوان در افغانستان، تا باشد این بحث علمی به زبان ملی باعث حل گوشه کوچکی از مشکلات جامعه ما گردد.
- 2- نظر به مطالعه و که پیرامون این دو متغییر یاد شده در موضوع داشتم برای من خیلی مفید و جذاب بود تا در مورد تحقیقی را آماده نمایم.

ج: اهداف تحقیق

- 1- شناخت ماهیت و صورت وعده و قرارداد.
- 2- بررسی وجوه افتراق میان وعده و قرارداد.
- 3- نمایان ساختن اهمیت و ضرورت یکی نسبت به دیگر.

د: فرضیه تحقیق

- 1- بالفرض اگر وعده و قرارداد باهم فرق دارند کدام یکی نسبت به دیگری اولی تر است.
- 2- فرض کنیم اگر قضیه وعده و قرارداد پیش بیاید، شخص بکدام یکی ملزم خواهد شد.

ح: سوالات تحقیق

- 1- وعده و قرارداد چگونه مفاهیمی را در بر دارند؟
- 2- وجوه افتراق وعده با قرارداد کدامها اند؟
- 3- درجه الزام و کاربرد قرارداد بیشتر است یا وعده؟

ط: پیشینه تاریخی موضوع

در مورد پیشینه تاریخی موضوع باید گفته شود که در رابطه به قرارداد و وعده از دید شریعت اسلامی علماء تحقیق همه جانبه انجام داده اند و در رابطه منابع معتبری از آنها به میراث گذاشته شده است، از آن جمله: مصادر الحق، فقه الاسلامی و ادلته، تاریخ فقهی اسلامی و... در مورد قرار داد بصورت جامع صراحت دارد. و در مورد وعده رساله الوعد بالتعاقد، تاریخ فقهی الاسلامی و... بشکل فشرده و خوب بررسی شده. اما تحقیق که این دو مفهوم را بشکل درست و جامع مقایسه نموده باشد صورت نگرفته اگر صورت هم گرفته باشد جزئی و مختصر است، و خاصا در زبانهای ملی ما اصلا چیزی در این رابطه به گمان اغلب، نظر به مطالعه من وجود ندارد، بناء من این تحقیق را یک تحقیق جدید و بکر میدانم. و نوشتن و عرضه آن منحصرا یک تحقیق علمی جدید خالی از مفیدیت نخواهد بود.

ی: روش تحقیق

- 1- در تحقیق این بحث مختصر از روش کتابخانه‌یی، آراء و نظریات علماء و دانشمندان اسلامی، قوانین مرتبط و انترنیت استفاده بعمل می‌آید.
- 2- در نوشتن این بحث سعی و کوشش بعمل خواهد آمد تا موضوعات مرتبط عنوان کما حقہ جمع آوری شود.
- 3- در مطالب و جزئیات موضوع از آثار و نوشته‌های قدما و علماء معاصر که غالباً به زبان عربی و انگلیسی تحریر گردیده، استفاده به عمل خواهد آمد.
- 4- نهایت کوشش می‌نمایم، تا از آوردن عبارت مغلق خود داری نموده و به اسلوب سهل و آسان بحث را آماده نمایم.
- 5- تمام مطالب این بحث، اول به آیات قرآنکریم سپس به سنت گهر بار رسول الله (ص) و نیز به اقوال دانشمندان و علماء اسلامی استدلال خواهد شد.
- 6- در تحقیق هذا از هر مرجع ایکه استفاده مینمایم در پا ورقی آن درج مینمایم.

هـ: مشکلات تحقیق

- 1- نبود منابع کافی و مواد در پیرامون موضوع وعده در تحلیل‌های حقوق در افغانستان.
- 2- عدم صراحت وعده بشکل واضح و شامل (بشکل مختصر بوده) در متون فقهی، حقوقی و اکثراً عدم یاد آوری آن در بعضی کتاب‌های مشهور و معمول.

مبحث اول: معرفی قرارداد و وعده

مطلب اول: معرفی قرارداد

جزء اول: تعریف لغوی قرارداد

تعهدی معمولاً کتبی که بر اساس آن دو یا چند شخص حقیقی یا حقوقی وظایف و حقوقی نسبت به هم در نظر می‌گیرند. که عهدنامه؛ پیمان هم معنی میشود.¹

که لفظ معادل قرارداد در زبان عربی عقد است و عقد در لغت به معنای گره بستن، ربط دادن، پیوند دادن ابرام و احکام، استوار داشتن² و عهد و پیمان بستن به کار رفته است.³

از همین رو، عربها از گره کردن طناب به "قرارداد الحبل" و قصد کردن، قرارداد نیت و از بستن سوگند به "قرارداد الیمین" تعبیر کرده اند، چنانچه قرارداد یمین اراده انسان را با تنفیذ التزام و قرارداد ازدواج اراده شخص را به اراده شخص دیگر ربط می‌دهد. بنا براین، قرارداد دو نوع است: حسی مانند: قرارداد الحبل و معنوی مانند: عقود فقهی و قانونی از قبیل: بیع، اجاره و نظیر اینها⁴. قرارداد در قرآن کریم به لفظ "عقود" وارد گردیده است، چنانچه الله متعال می‌فرماید: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ ۗ) ⁵

"ای کسانی که ایمان آورده اید به پیمان‌های خویش وفا کنید".

مفسرین در تفسیر این آیه می‌گویند که: عقود در این آیه شامل همه انواع عقود و موثیقی که بر اساس اراده واحد و یا بیشتر به اتمام می‌رسد ام از اینکه بین انسان و انسان، و انسان و الله متعال صورت پذیرد، می‌گردد.

جزء دوم: تعریف اصطلاحی قرارداد

1. حسن عمید، سرپرست تألیف و ویرایش: فرهاد قربانزاده، ناشر: أشجع، چاپ نخست: 1389.

2. الدكتور علی محی الدین القره داغی. (1403). المقدمه فی المال و الاقتصاد والعقد و الملكية. شركة الدارالبشایرالاسلامیه، قطر، ص 283.

3. الدكتور وهبة الزحیلی. (1985). الفقه الاسلامی و ادلته، ج 4، دارالفکر. دمشق، چاپ دوم، ص 2917.

4. الدكتور وهبة الزحیلی. (1985). الفقه الاسلامی و ادلته، ج 4، دارالفکر، دمشق. چاپ دوم، ص 2917.

5. سورة المائدہ/1.

الف: تعریف فقهی و قانونی قرارداد:

فقه‌های مالکیه، شافعیه، حنابله و آنان که یک اراده را برای صحت پاره ای از عقود کافی می دانند، هرآنچه را شخص مصمم به انجام آن می شود، قرارداد می دانند، اعم از اینکه از یک اراده صادر شده باشد مانند: وقف، ابراء، طلاق و سوگند و یا اینکه در انشاء یا پیدایش آن دو یا چند اراده دخیل بوده باشد مانند: اجاره، بیع و نظیر اینها. ولی، بیشتر فقهاء اعمال حقوقی نیازمند به یک اراده را "اراده منفرد" می دانند و براین عقیده اند که: "قرارداد عبارت از بسته شدن شرعی کلام هریک از متعاقدين به کلام دیگری است به نحوی که در همان محل ایجاد اثر کند". به عنوان مثال، هرگاه شخصی به دیگری بگوید: فلان چیز را به تو فروختم (ایجاب) و جانب مقابل بگوید: آنرا خریدم (قبول) و در چنین موارد اسباب پیوند این دو سخن مانند: شرایط لازم شرعی قرارداد از قبیل اهلیت تعاقدی در هریک از طرفین وجود داشته باشد، این ایجاب و قبول منجر به ایجاد اثر می گردد. همچنین، فقهاء توافق دو اراده برای ایجاد اثر حقوقی از قبیل: ایجاد التزام، انتقال، تعدیل یا پایان دادن آن را قرارداد می دانند.¹

که عین تعریف را ماده 497 قانون مدنی افغانستان هم بیان میدارد که در بر گیرنده مسایل است که فقهاء در مورد نظر دارد.

ماده 103 مجله الاحکام با توجه به تعریف قرارداد به معنی خاص در فقه، در تعریف قرارداد می گوید: "قرارداد التزام متعاقدين و تعهد آنها بر امری است که در واقع عبارت از ارتباط ایجاب با قبول است".²

ب: تعریف راجح قرارداد:

قرارداد عبارت از آن اتفاقی است که، که میان دو یا زیاده اشخاص صورت میگیرد و در نتیجه التزامی قانونی را ببار می آید.

یکتعداد از قانون دانان میگویند: که قرارداد عبارت از اراده ایست که، از طرف اول صادر میشود و طرف دوم آن را قبول میکند، و نتیجه آن بالای معقود علیه ظاهر میشود.³

طبق شریعت اسلامی ما نمی توانیم برای هر مسئله ایکه موضوع قرارداد قرار بگیرد قرارداد بگویم، بخاطریکه در شریعت اسلام یک قرارداد زمانی درست که موضوع مشروع باشد.

بناء از مفهوم راست تعاریفات چنین برداشت میشود که هدف اراده اطراف قرارداد باید پیرامون موضوع مشروع باشد.

جزء سوم: ارکان قرارداد:

ارکان جمع رکن است و رکن در لغت به معنی جزء بزرگتر و قوی تر یک چیز، عضو عمده، آنچه که به آن قوت گیرند و تکیه دهند و پایه و اساس است، و در اصطلاح به نظر احناف رکن امری است که وجود شی متوقف برآن، و جز حقیقت شی و داخل درشی باشد.

به عنوان مثال، رکن قرارداد: عبارت از هرآنچه که دلالت بر اتفاق اراده طرفین قرارداد و یا آنچه قایم مقام آن اعم از فعل، اشاره و یا کتابت باشد است. اما به نظر غیر حنفیه رکن امری است که وجودشی متوقف بر آن است خواه داخل شی باشد و یانه.⁴

1. عبدالحسین، رسولی، قواعد عمومی قراردادها مطالعه تطبیقی حقوق افغانستان با کشور های عربی، کابل انتشارات فرهنگ، سال 1396، ص24.

2. الدكتور علی محی الدین القره داغی. المقدمه فی المال و الاقتصاد و العقد و الملكية. وزارة الأوقاف و الشؤون الاسلامیه. ص283.

3. الدكتور مصطفی نبازی (1396). دفرادادونوحقوق، چاپ: مسلم، ص3.

4. الدكتور وهبة الزحيلي. الفقه الاسلامی و ادلته. ج4، ص2930 و 3076. دار الفكر - سوریه - دمشق؛ وزارة الاوقاف و الشؤون الاسلامیه، الموسوعة الفقهية الكويتية. لطبعة: (من 1404 - 1427 هـ) ج30. ص30 و 301

ارکان قرارداد در فقه احناف همان ایجاب و قبول یا صیغه است و عاقدان و موضوع قرارداد از جمله مقومات و لوازم قرارداد است.

ایجاب و قبول یا صیغه عبارت از آنچه از متعاقدين صادر گردد که دلالت بر اظهار اراده باطنی آنها جهت انشاء و ابرام قرارداد نماید.

جزء چهارم : شروط صحت ارکان قرارداد

رعایت شروط صحت قرارداد در ارکان عقد ضروری است. بنا براین برای انعقاد عقد نه تنها موجودیت طرفین (عاقدین)، ایجاب و قبول و موضوع عقد کافی نیست، بلکه هر یک از این سه رکن باید دارای شرایط خاص باشند. به عنوان مثال، عاقدین باید دارای اهلیت، موضوع عقد باید مفید، و نیز موضوع عقد نباید باآداب و نظام عامه مخالف باشد. خلاصه اینکه: برای انعقاد عقد در ابتداء موجودیت طرفین عقد، صدور ایجاب و قبول از طرفین و موضوع عقد، مثلاً: انتقال مال، عین، دین، ساختن بناء و نظیر اینها لازم و ضروری است.

برای اینکه عقد طرفین به صورت صحیح منعقد گردد و موجب ایجاد اثر حقوقی شود، لازم است طرفین دارای اهلیت باشند، ایجاب و قبول به صورت صحیح از طرفین صادر گردد، و موضوع عقد نیز مفید باشد و با نظام و آداب عامه مخالفت نداشته باشد. اما، ارکان قرارداد به نظر غیر احناف سه است که عبارت اند از: صیغه (ایجاب و قبول)، عاقدین و محل قرارداد.

مطلب دوم: معرفی وعده

جزء اول : تعریف لغوی وعده:

وعده در لغت استعمال در خیر و شر می شود : مثلیکه گفته میشود وعده خیر(وعده کردم من به آن خیر را) و یا بگوید وعده شرا(وعده کردم به او شرا). اگر اراده استعمال لفظ در خیر را داشته باشد فقط میگوید: الوعد و العدة، و اگر اراده شر را داشته باشد میگوید: الإیعاد و الوعید.

و همچنان لفظ وعده (الوعد) اطلاق میشود به اخبار خیر در مستقبل.¹

جزء دوم : وعده در اصطلاح:

تعریفات متعدد از وعده صورت گرفته که البته همه از لحاظ الفاظ متباعد اند اما از لحاظ معنی متقارب، که ما تنها به تعریف ابن عرفه مالکی اکتفاء میکنیم، که وی وعده را چنین تعریف میکند: إخبار از تحقق یا طلب عمل معین در آینده.²

که این موضوع در قانون مدنی افغانستان تحت عنوان اراده منفرد بحث شده که در ماده ماده 754 از وعده نیز یاد شده است: وعده عبارت است از الزامیکه شخص در برابر غیر برنفس خود در زمان آینده بوجود آورده و تعهد فوری را افاده نمی کند. وعده احياناً برعقد و احياناً برعمل واقع میگردد.

چنانیکه دیده میشود در تعریف فوق بدون قید در مورد وعده وضاحت داده شده است مگر از لحاظ اینکه تحقیق ما در رابطه حول قرارداد است بناء ما وعده را که از بعد کاربرد آن بخواهیم بررسی کنیم و تمایز آنرا نسبت بشکل واضح دریابیم ضرورت میدانیم که وعده را چنین تعریف نماییم: اعطای مال معین و غیر معین برای شخص آخر در آینده.¹

1. محمد بن مکرم بن منظور الأفریقي المصري. (1415). لسان العرب، الناشر، دار صادر - بیروت. ج.3. ص461-464.
2. محمد بن أحمد بن محمد علیش، أبو عبد الله المالکی. فتح العلي المالک في الفتوى علی مذهب الإمام مالک (المتوفی: 1299هـ). الناشر: دار المعرفة. (ب.ت). ج.1. ص254.

در تعریف فوق میبینیم که از مال یاد آوری شده و میدانیم که مال یکی از مسایل مهم و مطرح در معاملات است و بحث عمده قرار داد ها را تشکیل میدهد، بناء این تعریف در این مبحث ما یک تعریف پسندیده و جامع است و ما را در بحث پیدا کردن وجوه افتراق با عقد کمک میکند، پس اگر بخواهیم وجوه افتراق قرارداد را از وعده متمایز کنیم با در نظر داشت تعاریف که ذکر کردیم و مشخصات شان و نظریات علماء میتوانیم وجوه را برآن برشماریم که در فصل آینده بررسی میشود.

که این موضوع در قانون مدنی افغانستان تحت عنوان اراده منفرد بحث شده که در ماده 754 از وعده نیز یاد شده است:

وعده عبارت است از الزامیکه شخص در برابر غیر بنفس خود در زمان آینده بوجود آورده و تعهد فوری را افاده نمی کند. وعده احياناً برعقد و احياناً برعمل واقع میگردد.

آنچه را که در مواد قانون مدنی داریم با تعریف که قبلاً بر اساس فقه اسلامی ارایه کردیم در مشابهت قرار دارد. اما در کل قانون مدنی افغانستان این بحث را در 5 ماده بیان کرده است. که قسماً تعریف، وقت افاده وعده که تا شخص وفات ننموده و یا مفلس نگردیده باشد، مسئله جایزه و رجوع از وعده را بیان کرده است. که این مسئله نسبت به بحث عقد و اهمیت وعده در معاملات خیلی ناچیز است.

جزء سوم : انواع وعده

وعده از نواحی مختلف متعدد است، اگر به جهت اطراف وعده بنیم، وعده دارای جهت واحد و یا جهتین میباشد، بناء اگر وعده طوری باشد که شخصی بگوید که قطعه زمینی را فروختم پس این وعده از جانب واحد است، و در همین مثال اگر وعده بکند شخص آخری به خرید همین زمین پس این وعده نشان دهنده وعده جهتین و یا هردو جانب است. و اگر وعده از ناحیه محل باشد، پس وعده یا قولی میباشد یا فعلی، اگر کسی وعده کند که مساعدت یا کمک میکند در جور کردن بناء و یا حفر چاه. .. این وعده فعلی است، و اگر کسی وعده کند اجاره میدهد منزلی را و یا مالی را هبه میکند این وعده قولی است.²

خلاصه اگر بخواهیم پیرامون معرفی این مفاهیم بیچیم حوصله بحث یاری نخواهد کرد، هدف ما از بحث مفاهیم متذکره چشم انداز کوتاهی بود برای راه گشایی مبحث اصلی ما، یعنی تفاوت قرارداد با وعده به همین قدر اکتفاء میکنیم در فصل بعدی به نقاط افتراق این دو مفهوم میپردازیم.

جزء چهارم: ارکان وعده

رکن اول: صیغه

یعنی: ایجاب و قبول بر آن اطلاق می شود که در عقد معلوم است یا اراده يك طرفه مفاد، ولی باید. در اینجا به چند نکته مهم توجه کنید (1): داشتن صیغه برای قول به عقد اعم از شفاهی یا کتبی و غیره لازم است در اینجا قول (وعده) موافق عقد است (2). عقد باید متضمن ایجاب و قبول باشد و قول به ایجاب کفایت می کند، زیرا فعل یک اراده است و عقد نیست. این در تضاد با این واقعیت است که ممکن است دو طرفه باشد (3). صیغه عقد به زمان گذشته در اصل آمده است و اگر به زمان حال باشد باید فرض لفظی وجود داشته باشد. یا زمان حال که نشان می دهد عقد مقصود است و قول به عقد در زمان گذشته واقع نمی شود. زیرا همانطور که می دانیم: اخبار در مورد ایجاد مخبر در آینده معلوم است و فعل

1. أبو العباس شهاب الدین أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالکي الشهير بالقرافي . الفروق نوار البروق في أنواع الفروق (المتوفى: 684هـ)

الناشر: عالم الكتب. الطبعة: بدون طبعة وبدون تاريخ. ج.3. ص.95.
2. أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي القرطبي الظاهري، المحلي. (المتوفى: 456هـ). الناشر: دار الفكر - بيروت الطبعة: بدون طبعة وبدون تاريخ، ج.8، ص.28. / د/السنهوري. مصادرالحق، ج.1. ص.45.

ماضی با آن ناسازگار است ولی ممکن است عقد شرکت کند. و قول اگر عقد به صورت حال باشد و فرضی دال بر انعقاد قرارداد فوراً باشد می رویم. صیغه عقد است نه قول، انگار یکی به دیگری بگوید: «الان این را به تو می فروشم» و دیگری بگوید «قبول کردم».¹

رکن دوم: وعده کننده

رکن دوم وعده است و این بر این معنی است که ارکان عقد در نزد جمهور فقهای اسلامی سه است. از نظر حنفیان، رکن وعده، پیشنهادی است که وعده دهنده می دهد و در غیر آن، از شروط عقد آن است که وجود وعید بستگی به آن دارد و نه قسمتهایی از آن تا زمانی که ارکان شمرده شود. طرف قرارداد در نظریه عقد در فقه اسلامی از جمله اینکه اهلیت دارد انعقاد قول (وعده) اگر به نام خودش باشد. اگر به نام شخص دیگری حساب شود باید صلاحیت داشته باشد.²

مبحث دوم: وجوه افتراق میان قرار داد و وعده

مطلب اول: وجوه افتراق میان قرارداد و وعده

در بین قرار داد و وعده یک سلسله تفاوت های فنی وجود دارد، که از لحاظ مسلکی میشود به آن پرداخت و اما در چگونگی استفاده آن در عرف تقریباً مترادف به یکدیگر استفاده میگردد. با توجه بر اینکه فرق قایل شدن بین این دو واژه مشکل است اما از لحاظ حقوقی ما محکوم به تفکیک آن هستیم بناء فرق های موجود در این خصوص رافقاریکه قبل در تعریف و معانی قرارداد گذشت با در نظر داشت تعریف فوق و ممیزات آن در مقایسه با تعریف وعده و علماء میتوان نقاط افتراق این مفاهیم را برشمرد:

جزء اول: از حیث جایگاه:

واژه وعده در قاموس اصطلاحات فقهی و حقوقی جایگاه چندانی ندارد و هیچ جایی هم منبعی برای اثبات ویا نفی یک حق محسوب نمی گردد. اما در مقابل کاربرد کلمه قرارداد در ساحه حقوق از جایگاه ویژه برخوردار است که در نزد ادارات عدلی و قضایی به عنوان یک وسیله اثبات تکلیف میگردد. مانند: قرارداد های تجارتي به گونه که برای اهل تاجر یک ادله خوب اثبات حق بر دیگری می باشد. اما همین تاجران بر اساس وعده تکلیفی را بر یکدیگری وارد نمی توانند.

جزء دوم: از حیث میعاد

وعده عبارت از اخبار مخبر بشکل التزامی در آینده است و قرارداد از لحاظ معنی متضمن ایجاد التزام در حال است و وعده در مستقبل.³

جزء سوم: از حیث الزامیت:

استحباباً از حیث حکم به وعده وفاء است، که این وفاء از روی مکارم اخلاقی مطرح است و در قرارداد وفاء لازم است از سوی عاقد و قاضی میتواند برای تنفیذ و قیام آن طرفین را مجبور نماید، این مسئله برای واعد نیست بناء واعد بین وفا و عدم وفا مختار است، و اگر وفاء نماید برایش حسن است به نزد جمهور فقهاء.

و به نزد ابن شبرمه قضاء واعد به وعدهش ملزم قرار گرفته میتواند، و اما در مذهب مالکی چهار رأی در این رابطه وجود دارد:

ا-در تمام احوال واعد به وفاء وعده اش ملزم است.

1. دکتر رجب قزاملی (1985). الوعد بالتعاقد، قاهره، ص 27.

2. همان منبع، ص 29.

3 بدران ابوالعینین بدان. تاریخ الفقه الاسلامی و نظریه الملكية و العقود. نشر: دارالنهضة العربیه، بیروت. ص 367. ب، ت.

ب- واعد به وعده اش در صورتی ملزم می شود که وعده اش را به سببی معلق نموده باشد.

ج- واعد به وعده اش در صورتی ملزم می شود که وعده اش را به سبب معلق نموده باشد و موعود در سبب داخل شده بخاطر وعده.

د- واعد به وعده اش ملزم است و مجبور گردانیده میشود به حکم قضاء در جمیع احوال، مگر در صورتیکه واعد وفات نماید و مفلس گردد.

قول راجح این است که در وعده وفاء به آن قضاء واجب است؛ مگر در صورتیکه موانع موجود شود مثل موت واعد و افلاس وی، چنانیکه موید شده در قرآن و سنت بشکل امر وفا به وعده وعهد که خلاف آن صورت نگیرد و آنرا در صورت خلاف به نفاق وصف نموده است. مثله در قول از الله متعال آمده " و اوفو بالعهد إن العهد کان مسئولاً (اسراء/34) ترجمه:" و از عهد و پیمان که با (الله و مردم بسته اید) وفاء کنید چراکه از شما روز قیامت در باره عهد و پیمان پرسیده میشود".¹ و در قول دیگر الله تعالی ارشاد میفرماید:" يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ ۗ (المائدہ/1) ترجمه:" ای کسانیکه ایمان آورده اید به پیمان ها و قرارداد هایتان وفا کنید".

و همچنان در قول دیگری الله تعالی فرموده اند:" و اوفو بعهد الله إذا عاهدتم (النحل/19) ترجمه:" به پیمان الله (که با همدیگر می بندید) وفاء کنید هرگاه که بستید".

و در اقوال از رسول الله صلی الله علیه وسلم نقل است که فرمودند:

"لا ایمان لمن لا أمانة له، ولا دین لمن لا عهد له" و قوله "أربع من كن فيه كان منافقاً: إذا حدث كذب، و إذا وعد أخلف، و إذا عاهد غدر، و إذا خاصم فجر" ترجمه:" صاحب ایمان کامل نیست کسی که در امانت خیانت میکند، و صاحب دین کامل نیست کسیکه به عهدش وفاء نمی کند" و قول دیگر از رسول الله (ص): "منافق چهار خصال دارد: وقتی سخن گوید دروغ گوید، وقتی وعده کند خلاف کند، وقتی که عهد کند در آن غدر کند، وقتی که جنگ کند فحش گوید".² مفتی تقی عثمانی خاطر نشان می کنند، که وعده در محدوده خاصی در محکمه قابل اجراء است با توجه به نظرات حسن السبباری، سعید بن الاشوه، امام جوادی، ابن عرفی، غزالی چندتا را نام بردن. این نشان می دهد که وعده قانونی قابل اجرا است.

تقی عثمانی استدلال می کند که شرایط اقتصادی مدرن نیازمند یک قول برای اهداف قانون تجاری اسلامی می باشد. ما جزئیات مدارک ارائه شده برای هر یک از این موقعیت ها را نخواهیم گذاشت زیرا آنها در کتاب تقی عثمانی (در زیر ذکر شده) در اینترنت در دسترس هستند. اهداف ما مهم است که درک کنیم که وعده ها در قانون تجارت اسلامی توسط اکثر محققان معاصر با شرایط زیر در نظر گرفته می شود:

- 1- بایدیک وعده ی یک طرفه باشد؛
  - 2- این وعده باید موجب تحریک برخی مسئولیتها شود؛
  - 3- اگر وعده خرید چیزی باشد، فروش واقعی باید در زمان تعیین شده توسط مبادله پیشنهاد و پذیرش انجام شود.
  - 4- وعده خود را نباید به عنوان فروش معقول به دست آورد؛
  - 5- واگر متعهد از وعده خود عقب نماند، دادگاه می تواند او را مجبور به خرید کالا یا پرداخت خسارت واقعی به فروشنده کند. خسارات واقعی شامل خسارت مالی واقعی او می شود، اما هزینه فرصت را شامل نمی شود.³
- از مطالب فوق دانسته میشود که :

1 دوکتور عبدالمنعم البدر اوی. عقد البیع. طبع 1961-قاهره. ص 132.

2. الدوکتور عبدالمنعم البدر اوی. عقد البیع. طبع 1961-قاهره. ص 132.

[<http://www.darulloomkhi.edu.pk/fiqh/islamicfinance/islamicfinance.html>.3

وعده یک مفهوم اخلاقی دارد در صورتیکه قرارداد یک مفهوم حقوقی دارد؛ در این جا میتوان اشاره نمود که فرق های زیادی در بین اخلاق و حقوق وجود دارد که ما آنرا خوبتر میتوانیم در میزان الزامیت آنها جستجو کنیم. چون در مسایل اخلاقی بار دینی بیشتر است و به همین دلیل تفاوت های حقوق و دین ما را در این امر یاری میرساند چنانیکه در آیات مبارک و احادیث نبوی قبالبرآن اشاره شد.

نهایتا این گفته بدین معنی است که وعده یک مفهومی را در ذهن متداعی میسازد که انسان را از الحاظ اخلاقی وادار به رعایت میکند و در صورت عدم انجام دادن آن بیشتر انسان ذهن خود را سرزنش میکند و بیشتر به جنبه های تزکیوی و نفسانی می پردازد. اما قرارداد بیشتر جنبه الزامی و اجرایی دارد بگونه ای که اگر فرد اقدام به عدم انجام آن نماید فرد قهرا و جبرا به انجام تعهدات و خسارات وارده از این ناحیه محکوم می گردد.

از بحث فوق به این نتیجه میرسیم که عقد، از درجه بالای الزامیت برخوردار است اما نظر به استدلال مفتی تقی عثمانی و علمای مالکی خاصتا این شبرمه در بعضی حالات خاص وعده هم الزامیت دارد.

جزء چهارم: وعده یک مقدمه برای قرارداد بوده میتواند:

چنان که میشود براساس یک وعده پیش زمینه های را مبنی بر انعقاد یک قرارداد تدارک دید. که در این خصوص بجای کلمه وعده، گاه گاه هم کلمه قرار استفاده میشود مانند اینکه قرار بر انعقاد فلان قرارداد را در فلان زمان را مشخص با فلان طرف داریم.

جزء پنجم: از حیث عام بودن وعده و خاص بودن قرارداد:

هر قرارداد وعده بوده نمی تواند ولی هر وعده میشود به قرارداد بینجامد: بیشتر این موارد در مسایل عرفی که ما در معاملات خود انجام میدهم محسوس میشود.

مثلا: می گویم که من با فلان شخص الی زمان معین قرارداد خویش را در خصوص فلان موضوع من قرارداد ساختم اما همین مفهوم را با این عبارت نمی شود توضیح داد که بگویم من با فلان شخص الی زمان معین عهد خویش را من قرارداد ساختم.¹

جزء ششم: از لحاظ طرفها:

وعده میتواند با موجودیت از یکجانب یا از یکطرف صورت بگیرد الا که طرف دوم باشد یا نباشد، اما در قرارداد حتمی دو طرف قرارداد موجود است که عبارت از ایجاب و قبول است.²

مثال که میتوان از آن به خوبی وعده را با قرارداد تفکیک کرد: از این سخن پایانی که از عبارت جواهر نقل کردیم می توان یک قاعده و قانون کلی در مسابقه ها به دست آورد و آن این است: قرارداد و قرارداد الزامی بین مسابقه دهندگان در مواردی مانند وزنه برداری، کشتی و .. روا نیست، لکن اگر بدون قرارداد و ایجاب و قبول شرعی الزامی، بازنده، با طیب خاطر و خرسندی بخواهد به برنده به عنوان جایزه چیزی بدهد و الزام و اجباری هم بر دادن آن نداشته باشد، اشکالی ندارد. این نکته از فرق بین (قرارداد) و (وعد) به دست می آید که در (قرارداد) نوعی تعهد شرعی و پای بندی نهفته است که در (وعد) آن الزام وجود ندارد. این فرق در کتاب های لغوی و فقهی نموده شده است.³

نتایج بحث:

1. دکتر رجب قزامل. (1985). الوعد بالتعاقد، قاهره، ص 15.

2. دالسنهوری. الوسیط. ج 1. ص 137-138

3. دکتر رجب قزامل. (1985). الوعد بالتعاقد، قاهره، تخلص صفحات 27-31.

- 1- قرارداد یک مفهوم مهم است که در زندگی یومیه بشری دارای جایگاه خاص و آن عبارت از توافق دو یا چند شخصی است که در نتیجه التزام قانونی بهار می آورد.
- 2- قراردادها در شریعت اسلامی از جایگاه خاصی برخوردار است، که در قرآنکریم، احادیث گهربار رسول الله (ص) و کتب معتبر فقهی از آن بشکل واضح اشاره شده است.
- 3- وعده یک مفهوم مهم ایست که همه روزه با آن سروکار داریم و امروزه بحدیست که در ساحه تجارت ما نسبت به سرعت معاملات ضرورت به یک قول جهت اجرای معاملات تجاری داریم.
- 4- وعده با قرارداد از حیث (جایگاه، میعاد، الزامیت، مقدمه برای دیگری، خاص بودن و عام بودن و طرفها) باهم تفاوت دارند.
- 5- در رابطه به الزامیت وعده فقهای اسلامی اختلاف دارند جمهور علماء وفاء به وعده را دیانتا ملزم میدانند، ابن شبرمه بطور قطعی قضاء ملزم میدانند و علماء مالکی چهار نظر را نسبت به ملزمیت وعده ارایه میدارند. اما مفتی تقی عثمانی در ساحه تجارت اسلامی وعده را ملزم میدانند.
- 6- از لابلای بحث معلوم میشود که ساحه عقود تنگ است اما ساحه وعده وسیع میباشد، بناء در الزامیت قرارداد اختلاف نیست اما در وعده اختلاف وجود دارد.

مناقشه:

فقهاء اسلامی در مورد عقد یا قرارداد تعاریف متفاوت ارایه میدارند که از آنجمله تعاریف ذیل را ما قابل یاد آوری میدانیم:

فقهای مالکیه، شافعیه، حنابله و آنان که یک اراده را برای صحت پاره ای از عقود کافی می دانند، هرآنچه را شخص مصمم به انجام آن می شود، قرارداد می دانند اعم از اینکه از یک اراده صادر شده باشد مانند: وقف، ابراء، طلاق و سوگند و یا اینکه در انشاء یا پیدایش آن دو یا چند اراده دخیل بوده باشد مانند: اجاره، بیع و نظیر اینها.

چنانیکه در تعریف فوق دیده میشود که بایک اراده عقد صورت بگیرد در حالیکه در عقد دو جناح وجود دارد بدون دو جناح عقدی ممکن نیست، یعنی بایک فرد عقد یا قرارداد صورت نمیگیرد ولی بنظرمن باید عقد را چنین تعریف نمایم: بیشتر فقهاء اعمال حقوقی را نیازمند به یک اراده را "اراده منفرد" می دانند و براین عقیده اند که: "قرارداد عبارت از بسته شدن شرعی کلام هریک از متعاقبین به کلام دیگری است به نحوی که در همان محل ایجاد اثر کند". و در مورد تفاوت قرارداد با وعده مسأله میزان الزامیت وعده قابل مناقشه است:

جمهور علماء الزامیت وعده را دیانتا میدانند قضاء نه، اما ابن شبرمه آن را قضاء ملزم میدانند و علماء مالکی صورت های متفاوت از آن ذکر میکنند که اقوال علماء را در خود جمع میکنند، اما شایسته است وعده باید ملزم باشد، چون تأکید شریعت اسلامی هم بر این است، و هم چنان مفتی تقی عثمانی در ساحه تجارت اسلامی نظر خیلی عالی را مطرح میکنند: در ساحه تجارت اسلامی چون سرعت عمل در کار است، ما نیاز مند یک قول برای امور تجاری هستیم بناء باید اشخاص به وعده هایشان ملزم قرار بگیرند.

پیشنهادات:

- 1- در رابطه به تفاوت های قرارداد با وعده در قانون مدنی افغانستان صراحتی وجود ندارد، تفاوت چه که حتی در رابطه به وعده هیچ نوع بحثی هم صورت نگرفته است، پیشنهاد میکنیم نسبت به اهم بودن آن قانونگذار در آینده آنرا در قانون گنجانیده شود.
- 2- در رابطه به وعده و تفاوت های آن در نصاب پوهنچی های حقوق در سطح ماستری و لیسانس بحث صورت نگرفته امید داریم این موضوع در مضمون حقوق وجایب گنجانیده شود.

3- در رابطه به اهمیت وعده و میزان ضرورت آن وتفاوت آن با قرارداد سیمینار های ترتیب داده شود تا که فهم این مفاهیم و تفاوت های شان برای محصلین هویدا شود.

منابع مأخذ

قرآنکریم

1. ابن حزم الظاهري، أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي القرطبي الظاهري.(المتوفى: 456هـ).الناشر: دار الفكر - بيروت، الطبعة: بدون طبعة وبدون تاريخج.8.
2. أبو عبد الله المالكي، محمد بن أحمد بن محمد بن محمد بن علي، فتح العلي المالكي في الفتوى على مذهب الإمام مالك الناشر: دار المعرفة. (ب.ت)ج.1.
3. الأفرقيي المصري، محمد بن مكرم بن منظور. (1415 - 1995). لسان العرب، الناشر: دار صادر - بيروت. ج.3.
4. انصاري، مسعود وطاهري، محمدعلي. (1384). دانشنامه حقوق خصوصی، ج2، ناشر: محراب فکر، تهران.
5. بدران، ابوالعینین بدران. تاریخ الفقه الاسلامی و نظریة الملكية و العقود. نشر: دارالنهضة العربيه، بيروت، ب.ت.
6. البدرای، عبدالمنعم. (1961). عقدالبيع. طبع قاهره..
7. الزحيلي، الدكتور وهبة. (1985). الفقه الاسلامی و ادلته، ج4، دارالفکر.دمشق، چاپ دوم.
8. السنهوری، عبدالرزاق. (2000م). الوسيط في شرح القانوني المدني الجديد. ج.1.
9. السنهوری، عبدالرزاق. (2000م). مصادرالحق، طبع: دارالاحياء التراث العربي، بيروت ج.1.
10. الفرافي، أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي. الفروق نوار البروق في أنواع الفروق.(المتوفى: 684هـ).
11. القره داغی، دكتور على محی الدين.(1403هـ) المقدمه فی المال و الاقتصاد والعقد و الملكية. شركة الدارالبشایرالاسلامیه، قطر.
12. قزامل، سيف الوجب. (1985). الوعد بالتعاقد، قاهره.الناشر: عالم الكتب. الطبعة: بدون طبعة وبدون تاريخ.ج.3.
13. نیازی، دوكتور مصطفى. (1396). دقراردادونو حقوق، چاپ مسلم، ننگرهار.
14. وزارة الاوقاف و الشؤون الاسلامیه، الموسوعة الفقهية الكويتية. طبعة: (من 1404 - 1427 هـ). ج.30.
15. <http://www.darululoomkhi.edu.pk/fiqh/islamicfinance/islamicfinance.html>

په تفسیر کې (دخیل) یا د قرآن کریم ناسم او گډوډ تفسیرونه

معنی او مفهوم، شالید، لاملونه، ډگرونه او ناوړه پایلې یې

دوکتور فصیح الله عبدالباقي^۱

د لیکنې لنډیز

له یو اړخه د ځینو مسلمانانو د قرآن کریم د روح سره نابلدتیا او په پوهه او فهم کې کمې او له بل پلوه د اسلام د دینمنانو د اسلام سره دې دښمنۍ؛ کینې او دسیسو په سبب زموږ په تفسیري ثراث کې هغه څه ورگډ او ځای پر ځای شول چې د قرآن کریم د تفسیر سره نه بلکې د قرآن کریم د روح او تعلیماتو سره یې بشپړ مغایرت او توپیر درلود؛ او د هغه د لارښوونو سره په بشپړ ډول په ټکر کې وو، او تر دې دمه زموږ په تفسیري کتابونو کې شتون لري؛ بلکې ویلی شو چې متاسفانه دا ناوړه او کرغېرن خوځښت په بیلابیلو بڼو نن هم شتون لري او په خورا چټکتیا او ځیرکتیا سره د خپلو شومو موخو د لاس ته راوړلو لپاره؛ د خپلو ټولو وسائلو په کارولو سره فعالیت لري.

په دې لیکنه کې هڅه شوی چې د دغه پدیدې - چې په اصطلاح کې د «دخیل» یا د قرآن کریم ناسم تفسیر په نوم یادېږي - په اړوند اړین موضوعات د بحث او څېړنې لاندې نیول شوی دي؛ تر څو هر مسلمان په تفسیر کې د «دخیل» څخه خبر شي او د هغه د ناوړه اغیزوڅخه خوندي پاته شي؛ د قرآن د درست، سم او حقیقي تفسیر حفاظت اوساتنه وشي؛ او د قرآن کریم پر ضد د دین د دښمنانو ناوړه او کرکجنې دسیسې برملا او څرگندی شي؛ او په ټوله کې اسلامی امت او ټول انسانیت د قرآن کریم د سمو او سوچه لارښوونو څخه برخمن شي او هغه آخرنی آرمان ته - چې د مخکې پر سر د سوچه قرآني نظام اقامه ده - ورسېږي. دی موخو ته د رسیدلو په منظور دا څېړنه په لاندې مطالبو ویشل شوی ده:

د (دخیل) یا ناسم تفسیر معنی او مفهوم

په تفسیري ډگر کې د (دخیل) یا ناسم تفسیر پیل

د (دخیل) یا ناسم تفسیر ناوړه پایلې

د (دخیل) یا ناسم تفسیر ډولونه یا ډگرونه.

أ-اسرائیلیات

ب:بی لارې ډلې او فرقې

ج:د قرآن کریم علمي او سائنسي تفسیر

د:د معاصرو سیکولارانو او بی دینانو تفسیر

مقدمه:

الحمد لله رب العالمين، وصلى الله على سيد الهداة والدعاة والمصلحين، سيدنا محمد وآله وصحبه ومن تبعهم

بإحسان إلى يوم الدين.

دا څېړنه یوه خورا مهمه او خطیره موضوع درنو لوستونکیو سره شریکوي؛ چې هغه د قرآن کریم او د هغه د تفسیر پر ضد د قرآن د دښمنانو له لورې د خطرناکه فکري جگړې څخه عبارت ده؛ پرته له شکه قرآن کریم د الله تعالی له لورې د ټول انسانیت لپاره د آخرنی دستور العمل او د ژوند لارښود حیثیت لري؛ په همدې اساس د دی پاک کتاب پر معانیو او

1 - استاد پوهنځی شرعیات پوهنتون سلام، ایمیل: <mailto:Fasih.1392@gmail.com>

مفاهیمو خان پوهول یوه بنسټیزه موضوع ده؛ له دی کبله د بیان او تفسیر دغه دنده او وظیفه تر ټولو د مخه د الله تعالی د آخوڼی پیغمبر محمد صلی الله علیه وسلم - چې د گردو انسانانو لپاره رهبر او رهنما دی - پر غاړه وه او هغه صلی الله علیه وسلم د دی پاک کتاب لومړنې شارح او مفسر و لکه چې الله تعالی په دی اړه فرمایي (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ¹) ژباړه: موږ دغه ذکر پر تا نازل کړیدی تر څو چې ته خلکو ته هغه څه تشریح او توضیح کړې چې د هغو لپاره نازل کړای شوې، او باید خلک هم (په خپله په دی کې) غوراو فکر وکړي.

باید په دی وپوهیږو چې د قرآن کریم د بیان او تفسیر دغه وړتیا رسول الله صلی الله علیه وسلم ته الله تعالی پخپله ور بخښلی وه لکه چې په دی هکله فرمایي {إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ * فَإِذَا قَرَأَهُ فَأَتَّبِعُ قُرْآنَهُ * ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ} ² د اقرآن) درباندي زده کول او درباندي لوستل زموږ په ذمه دی - نو کله چې موږ دا لولو په هغه وخت کښې ته د دې قرائت په غورسره اوږه - بیا د ده په مطلب باندي پوهول او بیان هم همدا زموږ په ذمه دي.

رسول الله صلی الله علیه وسلم خپله دغه دنده په خپل مبارک ژوند کې سرته ورسوله او ددی حق یې ادا کړ؛ د قرآن کریم د تفسیر او بیان لښکونه مثالونه د تفسیر او د احادیثو په کتابونو کې د دی ادعا واضح او څرگند دلیلونه دي؛ د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم څخه وروسته صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین د ضرورت پر مهال د پیغمبري تربیت او روزنې په رڼا کې د قرآن کریم د غامضو او مشکلو آیتونو د تفسیر او توضیح چاره سر ته رسوله چې موږ د هغوی بی شمیره تفسیري اقوال د تفسیر په کتابونو کې موندلای شو.

د صحابه کرامو له ډلې څخه عبد الله بن عباس، عبدالله ابن مسعود، علي بن أبي طالب، أبي بن کعب، زيد بن ثابت، عبد الله بن عمر، او عبدالله ابن عمرو رضوان الله علیهم اجمعین په دی ډگر کې خورا ډیر شهرت لري؛ له دی جملې څخه عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما؛ أبي بن کعب رضی الله عنه؛ او عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه د تفسیر ځانگړې حلقي او مدرسې درلودلې چې په هغو کې یې د بیلابیلو سیمو څخه راغلي شاگردان روزل.

د صحابه کرامو رضوان الله علیهم څخه وروسته تابعینو رحمهم الله یعنی د صحابه کرامو شاگردانو په خپل وار د امت د لارښوونې لپاره ملا وتړله او په دی ډول امت د قرآن کریم د انوارو او لارښوونو په رڼا کې د بري لاری پری کولی او د عروج منزلونه یې لندول؛ تابعینو د څلورگونو مصادرو (خپله دقرآن کریم د آیتونو؛ د رسول الله صلی الله علیه د فرموداتو؛ د صحابه کرامو د تفسیري اقوالو او د خپل درایت او اجتهاد) بر بنسټ قرآن کریم تفسیراوه.

تر دی چې داسی یو زمانه راغله چې له یوه اړخه د ځینو مسلمانانو د قرآن کریم د روح سره نابلدتیا او په پوهه او فهم کې کمې او له بل پلوه د اسلام د دښمنانو دښمني؛ کینه او دسیسې چې خپلې آخري پولې ته رسیدلی وی د دی لامل شو چې زموږ په تفسیري ثراث کې هغه څه ورگډ او ځای پر ځای شول چې د قرآن کریم د تفسیر سره نه بلکې د قرآن کریم د روح او تعلیماتو سره بشپړ مغایرت او توپیر درلود؛ او د هغه د لارښوونو سره په ټکر کې و. او تر ننه زموږ په تفسیري کتابونو کې شتون لري؛ بلکې باید ووايو چې متاسفانه دا ناوړه او کرغږن خوځښت په بیلابیلو بڼو نن هم شتون لري او په خورا چټکتیا او ځیرکتیا سره د خپلو شومو موخو د لاس ته راوړلو لپاره؛ د خپلو ټولو وسائلو په کارولو سره فعالیت لري.

په دی لیکنه کې هڅه شوی چې د دغه پدیدې - چې په اصطلاح کې د «دخیل» یا د قرآن کریم ناسم تفسیر په نوم یادېږي - په اړوند اړین موضوعات د بحث او څېړنې لاندی ونيول شي؛ تر څو ټولنه او غړي په تفسیر کې د «دخیل» څخه خبرشي او د هغه د ناوړه اغېزوڅخه خوندي پاته شي؛ د قرآن د درست، سم او حقیقي تفسیر حفاظت اوساتنه وشي؛ او د قرآن کریم پر ضد د دین د دښمنانو ناوړه او کرکجنې دسیسې برملا او څرگندی شي؛ او په ټوله کې اسلامی امت او ټول انسانیت د قرآن کریم د سمو او سوچه لارښوونو څخه برخمن شي او هغه آخري آرمان ته - چې د مخکې پر سر د سوچه قرآني نظام اقامه ده- ورسپړي. دا څېړنه په لاندی مطالب په بر کې نیسي:

1. (النحل: ۴۴).

2. (القیامة: ۱۷ - ۱۹).

- د (دخیل) یا ناسم تفسیر معنی او مفهوم
- په تفسیری ډگر کې د (دخیل) یا ناسم تفسیر پیل
- د (دخیل) یا ناسم تفسیر ناوړه پایلې
- د (دخیل) یا ناسم تفسیر ډولونه یا ډگرونه.

الف: اسرئلیات

با: بی لارې ډلی او فرقی

ج: د قرآن کریم علمي او سائنسي تفسیر

د: د معاصرو سیکولارانو او بی دینانو تفسیر

د (دخیل) یا ناسم تفسیر او اصیل یا سم او درست تفسیر معنی او مفهوم

په دی خاطر چې موضوع په سمه توګه درک کړو باید په پیل کې د «دخیل» یا ناسم تفسیر او «اصیل» یعنی سم او درست تفسیر معنی او مفهوم وپېژنو.

«دخیل» یا ناسم تفسیر:

الف: «دخیل» د لغت په اعتبار:

د لغت د قوامیسو د پلټنې په پایله دی نتیجې ته رسیږو چې په لغوي اعتبار د «دخیل» کلمه په کمی، عیب، نقص او داخلي وړانې، گډوډۍ او فساد دلالت کوي هو البته کله دا عیب کمی، عیب، گډوډۍ او فساد د فریب او دوکې؛ او کله هم د نابلدتیا او نا آشنائي او کله د شک او تردد په پایله کې منځ ته راځي.

زبیدی په خپل کتاب «تاج العروس من جواهر القاموس» کې وايي: (الدَّخْلُ: الدُّرُّ وَالْمَكْرُ وَالِدَاءُ وَالْخَدِيعَةُ يُقَالُ: هَذَا أَمْرٌ فِيهِ دَخْلٌ وَدَعْلٌ. وَقَوْلُهُ تَعَالَى: "وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ" أَيْ مَكْرًا وَخَدِيعَةً وَدَعْلًا وَعِشًا وَخِيَانَةً. الدَّخْلُ: الْعَيْبُ الدَّاخِلُ فِي الْحَسَبِ) دخل د دوکې، چل ول، مرض او فریب په معنی استعمالیږي لکه چې الله تعالی فرمایي: "وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ" خپل سوګندونه په خپلو منځونو کې د دوکې او چل ول او خیانت وسیله مه ګرځوی. امام زبیدی زیاتوي چې: په نسب کې کمی او عیب ته هم (الدخل) ویل کیږي.¹

مجد الدین فیروز آبادي په خپل کتاب القاموس المحيط کې وايي: (الدخیل کل کلمة أدخلت في كلام العرب وليست منه)² یعنی دخیل هر هغه لفظ او کلمې ته ویل کیږي چې له عربي ژبې څخه نه وي او په کې وړدخاله کړای شوی وي. محمد بن منظور، په لسان العرب کې داسې لیکي: (فلان دخیل في بني فلان، إذا كان من غيرهم)³. فلانکې په فلانکې تېر کې دخیل دی؛ هغه وخت ویل کیږي چې (یو سړی د هغوی له جملې څخه نه وي) بلکې د غیرو څخه وي. راغب اصفهاني وايي: (الدخل وهو كناية عن الفساد والعداوة المستتبنة...) یعنی دخل د فساد وړانګاری او پټې دشمی څخه کنایه ده.⁴

با: «دخیل» د اصطلاح په اعتبار:

بناغلي دکتور عبد الوهاب فايد «دخیل» داسې تعریفوي: (هو التفسير الذي لا أصل له في الدين علي معني أنه تسلل إلي رحاب القرآن الكريم علي حين غرة وعلي غفلة من الزمن بفعل مؤثرات معينة حدثت بعد وفاة الرسول صلي الله عليه

1. تاج العروس من جواهر القاموس: محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني، ليکنه ج ۱ ص ۷۰۵۷ أبو الفيض، الملقب بمرتضى، الزبيدي. چاپ ځای: دار إحياء التراث العربي بيروت د چاپ کال: ۱۹۸۴
2. مجد الدين الفيروز آبادي، القاموس المحيط 3/ 374، فصل الدال، باب اللام
3. محمد بن منظور، لسان العرب، مادة: دخ ل.
4. المفردات في غريب القرآن - د امام راغب الأصفهاني ليکنه، ص ۱۶۶، طبعه ۱۳۸۱ هـ، ۱۹۶۱ م، چاپ ځای: مصطفى البابي الحلبي مصر - تحقيق - محمد سعيد كيلاني.

وسلم) یعنی دخیل هغه تفسیر دی چې په دین کې اصل ونلري، په دی معنی چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د وفات څخه وروسته د مسلمانانو د غفلت؛ کمزوی او بی تفاوتی څخه په گټه اخستني د بیلابیلو لاملونو په پایله کې د تفسیر میدان ته په ځانگړیو پلمو او چل ول را وارد کړای شوی وي.^۱

دکتور ابراهیم عبد الرحمن خلیفه په خپل کتاب «الدخیل فی التفسیر» کې «دخیل» داسی تعریفوي: (هو ما نقل من التفسیر ولم یثبت نقله أو ثبت ولكن علی خلاف شرط القبول أوما كان من قبیل الرأي الفاسد)^۲. د تفسیر په کتابونو کې «دخیل» هغه شیان دي چې رانقل شوی وي لیکن نقل یې ثابت نه وي، یا نقلا د ثبوت درجې ته رسیدلی وي خو د تفسیر د قبلیدو د شرطونو پر خلاف وي او یا هم ناسم عقلي تفسیر وي. ویلای شو چې: په تفسیر کې «دخیل» د قرآن کریم د آیتونو هغه تفسیر دی چې د تفسیر د اصولو او قواعدو څخه پکې سرغړونه شوی وي او یا هم د تفسیر شروطونه پکې له پامه غورځول شوی وي.

د دی په مقابل کې د قرآن کریم د آیتونو درست او سم تفسیر یا «اصیل» تفسیر هغه تفسیر دی چې یا خو پخپله د قرآن کریم د نورو آیتونو څخه ثابت شوی وي، یا د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه په صحیح احادیثو کې رانقل شوی وي؛ یا د صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین یا تابعینو رحمهم الله څخه ثابت شوی وي او یا هم د قرآن کریم د آیتونو هغه اجتهادي تفسیر (تفسیر بالرأی) چې اړین شروطونه یې بشپړ کړي وي.

• د(دخیل) یا ناسم تفسیر د پیل څرنگوالی

مخکې مو اشاره وکړه چې د قرآن کریم د ټولو لومړي مفسر او شارح پخپله رسول الله صلی الله علیه وسلم و، په پیغمبرانه دندو کې یې یوه مهمه دنده هم د قرآن کریم تشریح او تفسیر وه لکه څرنگه چې الله تعالی فرمایي (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ^۳) ژباړه: مور دغه ذکر پر تا نازل کړیدی چې ته خلکو ته هغه څه تشریح او توضیح کړې چې د هغو لپاره نازل کړای شوېدی، او چې خلک (په خپله هم) غورا و فکر وکړي. په همدی اساس رسول الله صلی الله علیه وسلم ډیر قرآني آیتونه تفسیر او تشریح کړي او د هغی مدلول او مفهوم یې صحابه کرامو رضوان الله علیهم ته روښانه کړي دی لکه د بیلگې په توگه:

په صحیحینو کې د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه روایت دي چې وایي: لما نزلت هذه الآية: {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ...}^۴ شق ذلك على الناس، فقالوا: يا رسول الله وأینا لا یظلم نفسه؟ قال: "إنه ليس الذي تعنون، ألم تسمعوا ما قال العبد الصالح: {إِنَّ الشُّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ}^۵. إنما هو الشرك"^۶.

کله چې د آیت {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ...}^۷ را نازل شو په صحابه کرامو ډیر سخته او درنده تمامه شوه؛ وی ویل: ای د الله تعالی پیغمبره زموږ په منځ څوک داسی شته چې پر ځان یې ظلم نه وی کړی؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم ځواب ورکړ: د دی آیت معنی هغه نده چې تاسی فکر کوئ؛ آیا تاسی د هغه نیک سړي (لقمان حکیم صاحب) خبره نده اوریدلی چې فرمایي: {إِنَّ الشُّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ}^۸. دلته د ظلم څخه مراد شرک دی.

1. الدخيل في تفسير القرآن الكريم د. عبد الوهاب فايد ليكنه ص ۱۴، ۱۳، لومړي چاپ 1398 هـ، 1978 م چاپ ځای: مطبعة حسان
2. الدخيل في التفسیر د. ابراهیم عبد الرحمن خلیفه ج ۱ ص ۴۰، چاپ ځای: دار الكتاب بمصر - ۱۹۸۴ م
3. (النحل: ۴۴).
4. [الأنعام: 82]
5. [لقمان: 13]
6. صحیح البخاري، کتاب التفسیر، 20/6، صحیح مسلم، کتاب الإيمان: 80/1.
7. [الأنعام: 82]
8. [لقمان: 13]

یا د صحیح بخاری هغه حدیث چې وایې: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم فسر مفاتيح الغيب في قوله تعالى: {وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ} 2 فقال: "مفاتيح الغيب خمس: {إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ} 3".

یعنی رسول الله صلى الله عليه وسلم د سورت انعام د ۵۹ آیت (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) په اړه فرمایې چې د غیبو کونجیگانې پنځه دي؛ کومې چې الله تعالی په دې آیت کې ذکر کړې دي (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ).

د سورت آل عمران د دې آیت {هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زُبْعٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ} 4 د تفسیر په اړه ام المؤمنین عائشة -رضي الله عنها- فرمایې چې رسول الله -صلى الله عليه وسلم- یو ځل دا آیت تلاوت کړ او بیا یې وفرمائیل: کله چې تاسې هغه کسان ولیدل چې د قرآن کریم متشابها تو پسی گرځي (او محکمات پرېږدي، پوه شئ چې) دا هماغه خلک دي چې الله تعالی په دې آیت کې ذکر کړي دي؛ نو ځان تری وساتئ.⁵

عن عقبه بن عامر -رضي الله عنه- قال: سمعت رسول الله -صلى الله عليه وسلم- وهو على المنبر -يقول: (ألا إن القوة الرمي، ألا إن القوة الرمي، ألا إن القوة الرمي).⁶

د عقبه بن عامر -رضي الله عنه- څخه روایت دی چې فرمایې: ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه - په داسې حال کې چې د منبر په سر کې تشریف درلود - واوریدل: چې د دې آیت په اړه یې وفرمائیل (وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ، خبر اوسئ چې د (قوة) معنی ویشتل دي، خبر اوسئ چې د (قوة) معنی ویشتل دي.

دا او دې ته ورته بې شمیره آیتونه پخپله نبی اکرم صلى الله عليه وسلم تفسیر کړي دي، او دغه نبوي تفسیرونه محدثینو په خپلو کتابونو کې د (کتاب التفسیر یا باب التفسیر) تر عنوان لاندې ځای پر ځای کړي دي.⁷

❖ همدا راز صحابه کرامو په هغه مواردو کې چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم له لورې یې تفسیر نه دی موندلی د خپل اجتهاد پر اساس یې د قرآن تفسیر کړی.

لدى امله چې صحابه کرام رضوان الله عليهم نېغ په نېغه د رسول الله صلى الله عليه وسلم شاگردان و، او د قرآن کریم د نزول په زمانه کې شتون درلود، د نزول لاملونه یې تر مخه و او الله تعالی د لوړ استعداد څخه برخمن کړي و په خورا مسوولانه او دقیق ډول یې د قرآن کریم تفسیر او تشریح کوله البته د صحابه کرامو د دور په اخیری پړاو کې (د حضرت علي کرم الله وجهه او حضرت معاوية رضی الله عنه په زمانه کې) او په ځانگړې توگه د تحکیم د قضیې څخه وروسته په ۴۱ هجري کال په امت کې دوه بې لارې فرقې (خوارج او شيعه) را څرگندې شوی، چې هر یوی یې هڅه کوله چې - د خلکو د اعتماد او باور تر لاسه کولو په، او د خپلو باطلو افکارو د ترویج په خاطر- خپل فکري او اعتقادي بنسټونه د قرآن کریم څخه

1 صحیح البخاری، کتاب التفسیر: 193 /5

2. [الأنعام: 59]

3. [لقمان: 34]

4. [آل عمران: 7]

5. صحیح بخاری (4547) په کتاب تفسیر: باب (منه آیات محکمات) کې، او صحیح مسلم (2665) په کتاب العلم: باب النهي عن اتباع متشابه القرآن، او سنن أبی داود (4589) په کتاب السنة: باب النهي عن الجدل واتباع المتشابه من القرآن کې ذکر کړی.

6. صحیح مسلم (1917) په کتاب الإمامة: باب فضل الرمي والحث عليه، او سنن امام أبو داود (2514) په کتاب الجهاد: باب في الرمي، سنن امام الترمذی (3083) په کتاب تفسیر القرآن: باب ومن سورة الأنفال کې دا حدیث نقل کړی دی.

7. لکه د بیلگې په توگه وینئ: کتاب التفسیر؛ صحیح مسلم ۲۳۱۲/۴؛ أبواب تفسیر القرآن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ سنن الترمذی ۴۹/۵

ثابت کړې په دی اساس دوی د قرآن کریم تفسیر ته مخه کړه او د خپلو نفسي خواهشاتو، ځانگړي نظرياتو او آراو پر بنسټ يې د قرآن تفسیر پیل کړ، او ورو ورو د قرآن کریم د تفسیر ډگر ته [دخيل] او ناسم تفسیر لاره پیدا کړه، د دوی (دخيل) او ناسم او گډوډ تفسیر بیلگې به د څیړنې په اوږدو کې راشي.

❖ همداراز د صحابه کرامو نیغ په نیغه شاگردانو (تابعینو) هم په خپل وار صحابه کرامو د شاگردۍ په برکت او د خپل خدای ورکړي استعداد او اجتهاد له مخې د ایتیا پر مهال د قرآن کریم تفسیر کړی او بی شمیره تفسيري اقوال يې د تفسیر په کتابونو کې شتون لري لکه د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما شاگردان: مجاهد بن جبر، عطاء بن أبي رباح، عکرمة مولي بن عباس، سعید بن حبير، طاووس بن کيسان او داسی نور... د حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه شاگردان لکه: زيد بن أسلم، أبو العالیة او محمد بن کعب القرظی او داسی نور... او د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه شاگردان لکه: مسروق بن الأجدع، قتادة بن دعامة، أبو سعید الحسن البصري، او عطاء بن مسلمه الخرساني.....

په دی پړاو کې تابعینو رحمهم الله د صحابه کرامو - رضوان الله عليهم - تفسيري روایتونه او اقوال اغلبا د سند په ذکر کولو سره روایت کول له دی امله يې د صحت او سقم اندازه شونی وه، او دا هماغه تاریخي پړاو و چې موضوعي او ساختگی روایتونو ډیر رواج موندلی و ځکه خو هغوی د سند په ذکر کولو خورا اهتمام او تاکید کاوه امام ابن سیرین وايي: (لم یكونوا یسألون عن الإسناد فلما وقعت الفتنة قالوا: سموا لنا رجالاً)^۱ له دی تر مخه به چا د روایت او سند ډیره پوښتنه نه کوله خو کله چې فتنه (غالبا د وضع الحدیث فتنه) واقع شوه بیا به علماو د ذکر شویو اقوالو په اړوند ویل: سړي مو راته معرفی کړی یعنی سند مو وویاست.

❖ د تابعینو وروسته د هغوی د شاگردانو (اتباع تابعینو) په زمانه کی که څه هم ډیری تفاسیر ولیکل شول، البته د گمراه ډلو تپلو له لوري د خپلو بدعتونو او گمراهیو او د خپلو باطلو معتقداتو او افکارو د ترویج په موخه ډیری درواغ او موضوعي احادیث جوړ کړای شول په ځانگړي ډول د قرآن کریم د تفسیر په اړوند خورا ډیر اقوال په درواغو رسول الله - صلی الله علیه وسلم - او صحابه کرامو ته منسوب کړای شول، چې له هماغه ځایه ډیری تفسيري روایتونه په مدونو تفسيري کتابونو کې ځای پر ځای شول، او په دی ترتیب (دخيل) او ناسم او گډوډ تفسیرونو د تفسیر ساحی ته لاره پیدا کړه.

له تبع تابعینو له زمانې څخه وروسته کله چې د عباسیانو په دور کې د اسلامي فتوحاتو لړۍ پراخه شوه او بیلابیل طیفونه خلک او ډلې په بیلا بیلو نومونو، د بیلا بیلو افکارو، موخو او تصوراتو سره د ستر اسلامي واک ساحی ته د ډیری ستونزو سره ور ننوتلې دوی د نورو ستونزو تر څنگ د (دخيل) ستونزه هم له ځانه سره لرله. د دی برسیره په تفسيري ډگر (دخيل) نور لاملونه هم لري چې په لاندی کرښو کې ورباندې ځغلنده نظر اچوو.

• (دخيل) یا ناسم تفسیر د پیدایښت لاملونه

(دخيل) یا ناسم تفسیر تاریخ ته په کتو ویلای شو چې (دخيل) د تفسیر ساحی ته د ډیرو اسبابو او عواملو له مخی لاره پیدا کړی چې عمده لاملونه يې په لاندی توگه دي:

1. شرح علل الترمذي د شیخ زین الدین عبد الرحمن بن أحمد بغدادی، حنبلي (المتوفی: 795هـ) لیکنه ص ۳۵۴ محقق: الدكتور همام عبد الرحيم سعید د چاپ ځای: مکتبه المنار - الزرقاء - الأردن. لومړې چاپ، 1407هـ - 1987م

الف: داخلي لاملونه:

- تفسيري اقوال او روايتونه پرته له سند څخه نقل كول: كله چې پرته له سنده تفسيري اقوال منل او قبول پيل شول مغرضو خلكو ته چانس په لاس ورغې چې د خپل ذوق او سليقې سره سم او د خپل نظر او مذهب د ترويج لپاره له ځانه تفسيري روايتونه و تراشي او جوړ يې كړي.
- د قرآن كريم په تفسير كې په اسرايېلى روايتونو تكيه كول: هغه اسرايېلى روايتونه چې د اسلامي شريعت سره (يا د معتقداتو او يا هم د احكامو په ساحه كې) په ټكر او تضاد كې واقع دي، د قرآن د تفسير د يو اصل په توگه منل او قبول د (دخيل) د ورود لپاره ډيره ستره دروازه وه او اوس هم بلل كيږي.
- د ځينو آلي علومو لکه (صرف، نحو، بلاغت، فقه، منطق، تصوف....) منځ ته راتلل: په ټوله كې دا او دى ته ورته علوم كه څه هم د قرآن د پوهې لپاره اړين دي، ليكن په يواځې توگه - پرته د نورو منل شويو تفسيري مصادر- د دى علومو پر بنسټ قرآن تفسير كول د (دخيل) لپاره زمينه برابره كړي.
- د قرآن په تفسير كې په مطلق ډول يواځې پر عقل بسنه او تكيه كول: كه يو مفسر د تفسير ټول مصدرونه له پامه وغورځوي او د قرآن په تفسير كې يواځې او يواځې په خپل عقل او پوهه تكيه وكړي دا به هرو مرو د كړلچونو سره مخامخ كيږي او د قرآن په تفسير كې به هغه څه وايي چې د قرآن كريم سره اړخ نه لگوي. او په دى ډول به ډيرى ناسم تفسيرونه او (دخيل) د تفسير ساحې ته لاره پيدا كوي.

با: بيروني لاملونه

د اسلام كينه گركي د بنمنان لكه: يهوديان، نصرانيان او مشركان سياسي او مذهبي اختلافات د تفسير كولو وړتيا نه شتون.

• د (دخيل) يا ناسم تفسير ناوړه پايلې

كه قرآن كريم د تفسير د اصولو او قواعدو سره سم تفسير نكړاى شي بلكى د هوا او هوس او خپل شخصى ذوق او ليد لورى تابع وگرځول شي؛ يا هم پر بى اساسه اسرايېلى قصو او داستانونو د قرآن كريم اصلى تعليمات وپوښل شي او يا هم د بى قيضى عقلاييت پر بنسټ قرآن تفسير كړاى.... دا په فرد؛ ټولنه او په ټوله كې پر لوى اسلامي امت ډيرى بدى اغيزې لري چې ځينو ته يې دلته اشاره كوو:

1 - لدې چې قرآن كريم د مسلمانانو تر ټولو لومړې او ستر فكري او عقيدوي مصدر دى كه چيرې د دى مصدر ناسم او نادرسته تفسير په خلكو كې رواج ومومي او خپور شي په پايله كې به يې افكار او عقائد فاسد او له كاره ولوېږي؛ لكه د بيلگې په توگه په ځينو پخوانيو او معاصرو تفاسيرو كې چې د الله تعالى د ذات او صفاتو؛ د ملائكو او انبياء عليهم السلام؛ د قيامت د ورځ... په اړه چې ځينى ناسم تفسيرونه موجود دي¹ د مسلمانانو معتقدات او افكار يې د گواښ سره مخ كړي دي.

2 - په تفسير كې دخيل يا د قرآن كريم ناسم تفسير په حقيقت كې د هغه موخي او هدف څخه - چې قرآن كريم د هغه په خاطر نازل شوى دى - انسانان ليرې كوي؛ ډيرى خلك په همدې سبب د قرآن كريم د لارښوونو؛ وعظونو او نصيحتونو څخه محروم دي.

1. ځينى مثالونه به يې په راتلونكيو پاڼو كې راشي ان شاء الله.

3- همدا راز هغه بی اساسه او موضوعی روایتونه؛ درواغجنې اسرائیلی قصی؛ د گمراه او بدعتی ډلو او فرقو وهمی او گمراه کوونکي تفسیرونه چې کله د قرآن کریم د تفسیر په توگه بیانېږي دا په حقیقت کې د اسلام پاک اوسپنځلی دین د یو خرافی دین په بڼه معرفی کوي

4- د قرآن کریم په تفسیری کتابونو د دخیل او ناسم تفسیر شتون هغه باور او اعتماد سخت ټکنې کوي - کوم چې د امت د مخکښانو(صحابه کرامو او تابعینو) په اړوند خلک لري - ځکه چې هغوی د امت په منځ کې په عدالت، علم، تقوی او پرهیزگاری شهرت لري؛ نو کله چې په درواغو هغوی ته دا راز ناوړه تفسیرونه منسوب کیږي چې د عقل او علم په تله برابر نه وي طبیعي ده چې په هغه سترو انسانانو د خلکو باور او اعتماد ته خورا زیان رسیږي.

● د «دخیل» یا نادرست تفسیر ډولونه:

کولای شود «دخیل» یا نادرست تفسیر ډولونه په لاندی دوه برخو وویشو:

الف: په مآثور یا منقول تفسیر کې د «دخیل» یا نادرست تفسیر ډولونه.

با: په اجتهادي تفسیر کې د «دخیل» یا نادرست تفسیر ډولونه.

په مآثور یا منقول تفسیر کې د «دخیل» یا نادرست تفسیر ډیر ډولونه د تفسیر په کتابونو کې زموږ تر سترگو کیږي چې کولای شو په لاندې ډول یې وویشو:

- هغه ساختگی او موضوعی اقوال چې رسول الله صلی الله ته یې نسبت شوی دي.

- هغه کمزوي او ضعیفه اقوال چې د تفسیر په کتابونو کې نقل کړای شوی دي په ځانگړي ډول هغه چې ضعف او کمزورتیا یې جبره کیدونکې نه وي.

- د شریعت سره په ټکر او تضاد کې واقع هغه اسرائیلي قصی او روایتونه چې ډیری یې زموږ د تفسیر په کتابونو کې رانقل شوی دي.

- هغه تفسیری روایتونه او اقوال چې په نادرسته توگه صحابه کرامو رضی الله عنهم ته منسوب شوی دي.

- هغه تفسیری روایتونه او اقوال چې په نادرسته توگه تابعینو کرامو رحمهم الله ته منسوب شوی دي.

- هغه تفسیری روایتونه او اقوال چې صحابه کرامو رضی الله عنهم ته منسوب شوی دي او د قرآن کریم د آیتونو یا د رسول الله صلی الله علیه وسلم د مبارکو حدیثونو او یا هم د عقل سره په ټکر کې په داسی توگه واقع شوی وي چې په یو وخت کې یې جمع کول شونی نه وي.

- هغه تفسیری روایتونه او اقوال چې تابعینو رحمهم الله ته منسوب شوی دي او د قرآن کریم د آیتونو یا د رسول الله صلی الله علیه وسلم د مبارکو حدیثونو او یا هم د عقل سره په داسی توگه په ټکر کې واقع شوی وي چې په یو وخت کې یې جمع کول ناممکن وي.¹

په اجتهادي تفسیر کې د «دخیل» یا نادرست تفسیر ډولونه:

کله چې ځینو هغه تفسیری کتابونو ته چې په اجتهادي بڼه لیکل شوی مراجعه کوو د «دخیل» یا نادرست تفسیر ډیری بیلگې او نمونې مو د مخه کیږي، کولای شو په اجتهادي یا بالرای تفسیر کې «دخیل» یا نادرست تفسیر په لاندې ډولونو وویشو:

1. د دی ډول (دخیل) مثالونه په لویه کچه د تفسیر په کتابونو کې شتون لري، د موضوع د اوروالی له امله تری دلته صرف نظر کوو که په اړه د لیکنې کوم بل فرصت پیدا شو ان شاءالله هلته به بیا په تفصیل سره پری وغږیږو.

- د هغه اسلام دښمنه کړيو لخوا د قرآن کریم ناسم او نادرست تفسیر چې په اسلام شریعت باور نلري، او په اسلام دښمنی کې يې ټولی ټولی ماتی کړي، د دی کیني او عداوت پر بنسټ او مسلمانانو ته د زبان رسونی په منظور قرآن کریم تفسیروي.
- پرته له دی چې دا په پام کې ونیول شي - چې د الله تعالی د ذات سره څه بنایي او څه نه بنایي - د قرآن ظاهري نص په پام کې نیول او بیا هغه تفسیروول.
- د قرآن کریم آیتونه تحریفول، او د خپل مزاج سره سم هغه تفسیروول.
- د قرآن کریم د آیتونو څخه د باطني او پټو معناگانو په استخراج کې - پرته له کوم دلیل څخه - له حده زیات تکلف کول.
- د قرآن کریم د آیتونو د تفسیر په لړ کې د عربي ژبې په قواعدو صرف او نحو کې دومره زیات تکلف او غلو کول او د مالوفو او معلومو قواعدو له دائری څخه وتل.
- د ناپوهی او جهل پر اساس د قرآن کریم تفسیر کول، په داسی توگه چې د تفسیر لپاره اړین شرائط او مطلوبه علوم په پام کې نه نیول.
- د قرآنی آیتونو څخه د نویو سائنسي ایجاداتو او مکتشفاتو د اثبات لپاره او د هغه سره د سائنسي نظریاتو د سمون او برابری په منظور له حده زیات تکلف کول. او دا په پام کې نه نیول چې سائنسي نظریات د وخت په تیریدو بدلېږي او تغیر مومي.¹

• د دخیل یا ناسم تفسیرد ورود(داخیلدلو) لوی دروازی:

که په پخوانیو او معاصرو تفسیری کتابونو یو ځغلنده نظر واچوو دا به راته جوته شي چې هغه لاری او دروازی چې زموږ تفسیری تراش یې ډیر اغیزمن کړی، او ورڅخه بی شمیره نادرست تفسیری روایتونو او اقوالو(دخیل) د تفسیر ساحی ته لاره پیدا کړی په لاندی ډول دي:

الف:اسرائیلیات

ب:بی لاری ډلی او فرقی

ج:د قرآن کریم علمي او سائنسي تفسیر هڅه

د:د سیکولارانو او بی دینانو تفسیر

په راتلونکیو کړنښو کې به په لنډه توگه هر یو باب د څېړنې لاندی نیسو، او د دی دعوی د اثباب لپاره - چې دا د تفسیر په ډگر کې (دخیل) یوه دروازه ده - یو څو مثالونو وړاندی کوو.

لومړی: اسرائیلیات

لومړی لویه دروازه چې ورڅخه ناسم تفسیری روایتونو(دخیل) د تفسیر ساحې ته لاره موندلی اسرائیلیات دي په لاندی کړنښو کې د اسرائیلیاتو معنی او مفهوم، په تفسیری کتابونو کې د اسرائیلیاتو څینې بیلگې او ناوړه اغیزو ته اشاره کوو.

1. د دی ډول (دخیل) گڼ مثالونه هم لویه کچه د تفسیر په کتابونو کې موجود دي، د اوږوالی له امله تری دلته صرف نظر کوو که په اړه د لیکنې کوم بل فرصت پیدا شو ان شاءالله هلته به بیا په تفصیل سره پری لیکنه وکړو.

د اسرائیلیاتو معنی او مفهوم:

داکتر محمد حسین ذهبي وايي: الإسرائیلیات، د اسرائیلیه جمع ده، نسبت یې اسرائیل، یعنی یعقوب بن ابراهیم د دولس اسرائیلی قبیلو پلار ته دی، هغه شخصیت چې ټول یهودیان ورته منسوب دي. مراد تری هره هغه قصه او واقعه ده چې د اسرائیلی مصدر څخه رانقل شوی وي.¹

او په اصطلاح کې: اسرائیلیات، هغه ټولې پخوانې قصې او داستانونه دي چې د تفسیر او حدیث ساحې ته د یهودي، نصراني او یا کوم بل اجنبي مصدر څخه را نقل شوی وي.²

په تفسیري کتابونو کې د اسرائیلیاتو بیلگې:

کله چې د تفسیر کتابونو ته مراجعه کوو ډول ډول اسرائیلی اقوال او روایتونه مو تر سترگو کیږي مثلاً د عقیدوي مسائلو، د احکامو، د وعظ او نصیحت او تاریخي پېښو وغیره اړوند اسرائیلیاتو د تفسیر په کتابونو کې ځای نیولی چې ځینی بیلگې یې دلته ذکر کوو:

- گڼو مفسرینو په خپلو تفسیرونو کې دهاروت او ماروت عجیبه اسرائیلی قصې ذکر کړي د دی قصو په ترڅ کې دا دواړه ملائکې و العیاذ بالله په فساد، قتل، شراب خوړې او زنا کارۍ... تورنی کړي. او د همدې اسرائیلی قصو په اوږدو کې ویلی چې دا دواړه ملائکې د هغه جرم په پایله کې چې دوی ترسره کړی و د بابل د ښار په کوهي کې سرچپه را خوړندی دي...³

- د عظیم او صابر پیغمبر ایوب علیه السلام په اړه په ډیرو مفسرینو لکه: ابن جریر، ثعلبی واحدی، او دهغوی څخه وروسته رازي، قرطبي او نورو داسې اسرائیلی روایتونه ذکر کړي چې شرعا او عقلا د منلو وړ نه دي، او د پیغمبر د شان سره نه ښایي، د مثال په توگه په دی قصه کې ذکر شوي چې: د ایوب علیه السلام د ازموینی او ابتلاء لامل دا و چې یو ځل ایوب علیه السلام یوه پسه ذبحه کړای و، پخپله یې خوړ او په څنگ کې همسایه یې وری پاته و⁴. همدا راز وایي چې: ایوب علیه السلام دومره ناداره او فقیر شوی و چې میرمن یې د هغه د خوراک د انتظام په خاطر خپلې کمڅې د دوه ډوډیو په بدله وپلورلې. د هغه علیه السلام د مریضتیا په اړه یې (د نبوت د مقام سره په څرگند ټکر کې واقع) دا قصه ذکر کړې چې گواکې ایوب علیه السلام په داسې مرض اخته شوی و چې خلکو به تری کرکه او نفرت کولو، بدن یې شپږلی او بدبویه شوی و، د میرمنې پرته یې نور هیڅوک ورته نشوای نیردی کیدای، او بالاخره خلکو د دی شدید تعفن او بدبویی له امله د خپلې قریبې څخه بیرون ایستلو ته اړ کړ...⁵

- د دی آیت په تفسیر کې {وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ} امام ابن جریر طبري او د هغه څخه وروسته نورو مفسرینو ډیره عجیبه او غریبه اسرائیلی قصه ذکر کړې چې د پیغمبري عصمت سره په بشپړه توگه په تضاد کې ده، لنډیز یې دا دی چې: د (جسد) څخه مراد د (الصخر المارد) په نوم یو شیطان دی چې د سلیمان

1. محمد حسین الذهبي، الإسرائیلیات في التفسیر و الحدیث، ص 13

2. پورتنی مرجع ص ۱۳

3. لباب التأویل في معاني التنزیل ج 1 ص 65 للشیخ علاء الدین علي بن محمد بن ابراهیم بن عمر الشیحي أبو الحسن، المعروف بالخازن (المتوفی: 741هـ) تصحیح: محمد علي شاهین د چاپ ځای: دار الکتب العلمیة - بیروت لومړي چاپ 1415 هـ

4. تفسیر النسفي (مدارك التنزیل وحقائق التأویل) ج 3 ص 157 للشیخ أبو البرکات عبد الله بن أحمد بن محمود حافظ الدين النسفي (المتوفی: 710هـ) تحقیق: یوسف علي بدیوي د چاپ ځای: دار الکلم الطیب، بیروت. لومړي چاپ 1419 هـ - 1998 م

5. الجواهر الحسان في تفسیر القرآن ج 4 ص 96 د ابو زید عبد الرحمن بن محمد بن مخلوف العنالی (المتوفی: 875هـ) لیکنه، تحقیق: شیخ محمد علي معوض والشیخ عادل أحمد عبد الموجود، د چاپ ځای: دار إحياء التراث العربي - بیروت. لومړي چاپ - 1418 هـ

(سورت ص: 34)

علیه السلام - هغه گوته چې پادشاهي يې پرې قائمه وه - يوه ورځ تر لاسه کړه او سليمان عليه السلام پر ځای پر واک مسلط شو.....¹

• امام بخاري - رحمه الله - د دی آیت لاندې: {قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}² د ابن عمر رضی الله عنهما په روایت دا قصه ذکر کوي چې: یو ځل ځینی یهودان د یوسړي او یوې بڼځې سره - چې د زنا ارتکاب یې کړی و - د رسول الله صلی الله علیه وسلم - په خدمت کې (د فیصلي په خاطر) حاضر شول، رسول الله صلی الله علیه وسلم - هغوی ته وفرمائیل: څوک چې په تاسی کې د زنا ارتکاب وکړي دهغه په اړوند تاسی څه ډول فیصله کوی؟ هغوی ځواب ورکړ: مخ یې توروو او یا یې هم مخ توروو او وهوو یی. بیا یې ورڅخه وپوښتل: آیا تاسی په تورات کې د رجم حکم نه دی لیدلی؟ هغوی ځواب ورکړ: نه صیب، په تورات کې په اړه هیڅ حکم وجود نلري، عبد الله بن سلام چې د دوی امام او عالم و - وویل: تاسی درواغ وویل: {فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} یعنی که چیرې تاسی رینستوني باست تورات راوړئ او وی لولی. (کله یې چې تورات راوړ) یهودي ملا د رجم پر آیت لاس کینسود او د هغه مخکې او شاته آیتونه یې لوستل پیل کړل، عبد الله بن سلام رضی الله عنه یې لاس لیری کړ او ورته یې وویل: دا څه شی دی؟ کله یې چې ولیدل ویی ویل: هو دا رینستیا هم د رجم آیت دی، بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم د دواړو په اړوند د رجم حکم صادر کړ، او د جنازه گاه سره نیردې دواړه رجم کړای شول.³

• د دی آیت {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}⁴ په تفسیر کې او ځانگړي ډول د (السکینه) د لفظ په معنی کې د اسرائیلي قصو په استناد مختلفي معناگانې مفسرینو ذکر کړي، دمثال په ډول وایی چې: سکینه د پيشو په څیر یو ډول حیوان و چې دوه وزرې او لکی یې درلوده او سترگو یې یو پرقیدونکې ځلا درلوده کله به یې چې پر یو لښکر نظر واچوو، لشکر به شکست وکړ.....⁵

• امام ابن کثیر او نورو مفسرینو په خپلو تفسیرونو کې د دی آیت لاندې: {وَأَصْنَعُ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الْذَّلِيلِ ظَلَمْتُمْ إِنَّهُم مُّعْرِضُونَ}⁶ د ابن اسحق په حواله دا اسرائیلي روایت ذکر کړی چې: الله تعالی نوح علیه السلام ته امر وکړ چې کشتی د (ساج)⁷ د ونې د لرگیو څخه جوړه کړه، په داسی ډول چې ۸۰ لاسه اوږده او ۵۰ لاسه سوروره وي، دننه او بیرون په تارکولو غوړه کړای شوی وي، او مضبوط او غښتلي لرگي پکې نصب کړه تر څو په قوت سره اوبه څیري او خپل سیر ته ادمه ورکړي.....⁸

• همدا راز امام ابن جریر، او امام سیوطي ددی آیت {ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ} (القلم: 1، 2) لاندې د اسرائیلي روایتونو څخه په استفاده عجائب او غرائب ذکر کړي چې عقلا او علما د منلو وړ نه دي لکه وایی: د (ن) څخه مراد هغه کب دی چې - یهموت نومېږي - او ټوله مځکه یې په خپله ملا اوچته کړی ده.....⁹

1. الكتاب: تفسير الطبري = جامع البيان عن تأويل آي القرآن د امام محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري (المتوفى: 310هـ) ليکنه، ۲۰ / ۸۹ تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، د چاپ ځای: دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان، لومړې چاپ، 1422 هـ - 2001 م (آل عمران: 93)

2. صحيح البخاري للإمام محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي د حديث شميره (4556) جز 6 ص 37 د چاپ ځای: دار طوق النجاة، لومړې چاپ 1422 هـ

3. (البقرة: 248)

4. الكشف والبيان عن تفسير القرآن د شيخ أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبي، أبو إسحاق (المتوفى: 427هـ) ليکنه 2 / 213، تحقيق: شيخ أبي محمد بن عاشر، د چاپ ځای: دار إحياء التراث العربي، بيروت - لبنان، لومړې چاپ 1422 هـ، 2002 م

5. (هود: 37)

6. ساج: يو ډول هندي ونه ده.

7. تفسير القرآن العظيم د امام أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (المتوفى: 774هـ) 4 / 319 تحقيق: سامي بن محمد سلام د چاپ ځای: دار طيبة للنشر والتوزيع، دويم چاپ 1420 هـ - 1999 م

8. الدر المنثور د امام عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى: 911هـ) ليکنه، 8 / 242 د چاپ ځای: دار الفكر - بيروت

• امام نسفی امام ثعلبی، الکشاف او نورو مفسرینو په خپلو کتابونو کې د دی آیتونو لاندی: (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادِ * إِزْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ * آلِي * مُجَلِّقٍ مُّثَلِّقًا فِي الْآبِلَادِ) 1 د ارم ذات العماد په اړه عجیبې قصی ذکر کړي لیکې چې: دا یو ډیر ستر ښار و، قصرونه او ودانۍ یې د سرو او سپینو څخه، ستنې یې د زمردو او یاقوتو څخه جوړی شوی وی، چې پکې ډول ډول ونې، باغیچې او نهرونه وو... 2

د اسرائیلي روایتونو بدی اغیزی:

پرتله له شکه د اسرائیلیاتو له لارې چې کوم (دخیل) او گډوډ تفسیرونو د تفسیر ساحی ته را داخل شوی دي په فکري او عملي اعتبار ډیرې بدی پایلی او اغیزی لري په دی لړ کی ځینو ته یې په لنډ ډول اشاره کوو:

- له دی امله چې د اسرائیلیاتو له لاری د الله تعالی د پاک ذات په اړوند، د پیغمبرانو علیهم الصلاة والسلام په هکله ډیر درواغجن او باطل روایتونو د تفسیر کتابونو ته لاره موندلی د خلکو پر عقائدو او افکارو خورا ناوړه اغیز لري.
- ډیر نادرست، باطل او گډوډ اسرائیلي روایتونه چونکه صحابه کرامو رضوان الله علیهم، تابعینو او اتباع تابعینو ته منسوب دي له دی امله ډیر وگړي د امت د مخکښانو په اړه - چې په ریښتینولی او عدالت شهرت لري - بی باوره کیږي.
- همدا راز د دی باطلو اسرائیلي روایتونو یو ډیر بد اغیز دا دی چې خلک یې د قرآن کریم د اصلي لارښوونو څخه بی برخې کړي، عجیبو او غریبو اسرائیلي کیسو او داستانونو د قرآن کریم د پندونو، نصیحتونو او په هغه کې د تدبر او غور کولو او د ژوند په هر ډگر کې د هغه د عملي تطبیق څخه انسانان په واټنونو واټنونو لیری کړي.
- په تفسیري کتابونو کې د اسرائیلیاتو یو ډیر بد اغیز دا دی چې د اسلام د پاک، کامل او مقدس دین په اړوند یې خلک بی باوره کړي ځکه چې اسرائیلي کیسی اسلام په یو داسې خرافي او گډوډه بڼه خلکو معرفی کوي، گواکې دا درواغو او باطلو کیسو یو ټولگه ده.

دوهم: بی لارې ډلی او فرقی:

دویمه ستره دروازه چې ناسم تفسیري روایتونو(دخیل) ورڅخه د تفسیر ساحې ته لاره موندلی بی لارې ډلی او فرقی دي په لاندی کرښو کې په ډیر لنډ ډول ذکر کوو.

لومړې ډله: خوارج

خوارج په لغت کې د خارج او خارجي جمع ده او د (خروج) څخه اخستل شوی دی، خوارجو ته ځکه خوارج ویل کیږي چې د خلکو په ضد یا د حق پر ضد او یا هم د صفین د جنگ پر مهال د حضرت علي رضی الله عنه پر ضد یې خروج کړی و.³

خوارج په اصطلاح کې: په دی اړه مورخین او د فرغو علما دوه قوله لري.

لومړې: خوارج هغه خلک دي چې د حضرت علي -رضي الله عنه- پر ضد یې پاڅون کړی و.⁴

1. (الفجر: 6 - 8)

2. إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم د امام أبو السعود العمادي محمد بن محمد بن مصطفى (المتوفى: 982هـ) لیکنه: ۱۵۴/۹ د چاپ ځای: دار إحياء التراث العربي - بيروت

3. لسان العرب، د محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين ابن منظور إفریقی (711هـ) لیکنه (74/2) د چاپ ځای: دار صادر - بيروت دریم چاپ - 1414 هـ. او تاج العروس من شرح جواهر القاموس، د محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني، أبو الزبيدي (المتوفى: 1205هـ) لیکنه (30/2). د چاپ ځای: دار الهداية

4. مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين د أبو الحسن علي بن إسماعيل بن أبي موسى الأشعري (324هـ) لیکنه (307/1). چاپ: دار فرائز شتايږ، ألمانيا. دریم چاپ 1400 هـ - 1980 م. او الفرق بين الفرق وبيان الفرقه الناجية د عبد القاهر بن طاهر بن محمد بن عبد الله البغدادي التميمي الأسفراييني، أبو منصور (المتوفى: 429هـ) جز 1 ص 61 د چاپ ځای: دار الأفاق الجديدة - بيروت دویم چاپ، 1977م.

دوهم: د خوارجو اطلاق په هر هغه چا کېږي چې د هغه برحق امام پر ضد پا خون وکړي چې د مسلمانانو سواد اعظم پری اتفاق کړی وي، برابره خبره ده چې دغه پاخون د راشده خلفاو په زمانه کې صورت موندلی وي او یا هم په ورسنډيو زمانو کې صورت ومومي.¹ خوارج که څه هم د نورو ډلو په څیر په لیکلی بڼه ډیر تفسیري کتابونه نلري ولی بیا هم یو څه کتابونه چې دکتور محمد حسین ذهبي ورته اشاره کړی په لاندی ډول دي.

- تفسیر عبد الرحمن بن رستم الفارسی دریمه هجری پېړي.

- د هود بن محکم الهواری دریمه هجری پېړي.

- د أبو یعقوب، یوسف بن ابراهیم الوریجانی شپږمه هجری پېړي.

- د نني عصر یو خارجي محمد بن یوسف اطفیش دوه تفسیرونه د (داعی العمل لیوم الأمل) او (همیان الزاد إلی دار المعاد) په عنوان لري.²

د خوارجو د تفسیر ځینې بیلگې:

• خوارج ډیر ځلی د خپل مذهب د اثبات لپاره د قرآن کریم د آیتونو نادرست او غلط تاویل کوي او له ځانه د آیتونو د نزول اسباب جوړوي، د مثال په توگه د حضرت علی رضی الله عنه د تکفیر د اثبات لپاره د دی آیت د نزول په سبب استدلال کوي {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} 3. او وایي چې د ابن ملجم په اړه دا آیت را نازل شوی {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةٍ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} [البقرة: 207] 4 چې دا یو نادرست او فاسد تاویل دی، چی نه یی عقل مني او نه هم شرع.

• د اهل سنت او جماعت د نظر او منهج پر خلاف خوارج د کبیره گناه مرتکب کافر گڼي او ددی فاسد نظر لپاره د قرآن کریم په ځینو آیتونو استدلال کوي او د دی فاسد مذهب د اثبات لپاره ډیر آیتونه تحریفوي، د مثال په توگه د دی آیت په هکله: {فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ} [آل عمران: 97]. وایي: چې الله تعالی د حج تارک په کفر توصیفوي، حال دا چې د حج پرېښودل گناه ده نو معلومه شوه چې هر گناهگار کافر دی.

• د آل عمران سورت د دی آیت {يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ} [آل عمران: 106]. په تفسیر کې وایي: فاسق به د قیامت په ورځ هیڅکله د هغه خلکو له جملی نه وشمیرل شي چې مخونه یې سپین ځلیږي بلکه د هغه خلکو له ډلی څخه به وي چې مخونه یې تور وي نو په همدی اساس ورته په دی آیت کې کافر ویل شوی. همدا راز د دی آیت {وَجُوهٌ يُؤْمِنُ مَسْفُوفَةٌ صَاحِبَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ} وُجُوهٌ يُؤْمِنُ عَلَيْهَا غَرَّةٌ تَرْهَقُهَا فَرَّةٌ أَوْلَيْكَ هُمُ الْكُفْرَةُ الْفَجْرَةُ} [عبس: 38-42]، تفسیر داسی: هیڅکله شونی نده چې یو فاسق انسان دی د هغه خلکو له ډلی څخه حساب شي چې مخونه یې ځلیږي او خوشحاله وي بلکې د کافر پر مخ به توره تیاره خپره وي نو ځکه اړینه ده چې هغه باید د کافرانو له ډلی څخه وشمیرل شي.⁵ دا او دی ته ورته ډیر آیتونه چې خوارجو د خپل فاسد مذهب او باطل فکر د اثبات لپاره پری استدلال کوي او د قرآن کریم بی شمیره آیتونه او د رسول الله صلی الله علیه وسلم گڼ شمیر احادیث چې - د کبیره گناه مرتکب پکې مومن گڼل شوی - له پامه غورځوي.

1. الملل والنحل د أبو الفتح محمد بن عبد الکريم بن أبي بكر أحمد الشهرستاني (548هـ) لیکنه (1/114). د چاپ ځای: مؤسسة الحلبي

2. التفسیر والمفسرون د دکتور محمد السيد حسين الذهبي (1398هـ) لیکنه ۲ / ۲۳۲ د چاپ ځای: مکتبه وهبة، القاهرة.

3. [البقرة: 204]

4. الکامل في اللغة والأدب د محمد بن يزيد المبرد، أبو العباس (285هـ) لیکنه (2/108) تحقیق: محمد أبو الفضل إبراهيم. د چاپ ځای: دار الفكر العربي - القاهرة دریم چاپ: 1417هـ - 1997 م

5. -انظر: العقود الفضية في أصول الإباضية، سالم بن حمد الحرثي، ص. (290-228)

د حج په اړوند د آل عمران سورت پر آیت چې دوی استدلال کوي په حقیقت کې د کفر نسبت هغه چا ته ندی شوی چې حج نکوي بلکې په دی آیت هغه څوک کافر بلل شوي چې د حج د فریضیت څخه منکر وي.¹ او د آل عمران سورت په ۱۰۶ شمیره آیت اساسا د قیامت په ورځ د مومنانو او کافرانو حالت بیانوي چې د ایمان څښتنان به د قیامت په ورځ سپین ځلیدونکې مخونه او کفار به تور مخي وي، یعنی دا آیت اصلا د گناهکار مسلمانانو په اړوند ندی.²

• د هغه فاسدو تاویلاتو له جملې څخه چې نافع بن الأزرق خارجي یې کوي د دی آیت {وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَرُفَا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَّ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلَّذِينَ كَانُوا} 3، تاویل دی چې: لمونځ یواځی دوه رکعت د شپې او دوه رکعت د سهار دی، له دی پرته نور لمونځ نشته.

• دا آیت {وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ} 4 تفسیروي چې: د حج لپاره کومه ځانگړې میاشت نه ده ټاکل شوی بلکې د کال په ټولو میاشتو کې ادا کیدای شي.

• د دی {وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} 5 چې د غل لاس باید د ولي(مټ) څخه پرې کړای شي نه د مړوند څخه، همد راز که غلا ډیره وي او که کمه باید د غل لاس پرې شي.⁶

• د دی آیت {إِنَّ الدِّينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا} 7 په تفسیر کې ځینی خورج وایي: که چیرې چا د کوم یتیم مال وخور هغه جهنمی دی او که یتیم یې قتل کړ یا ورته خپله خیرې کره هغه جهنمی ندی ځکه په دی اړه په نص کې څه ندی راغلي.⁸

دویمه ډله: شیعہ گان

شیعہ یا تشیع د لغت په اعتبار د یو چا تایید، ملاتړ او ملگرتیا کول دي، د عربي ژبې استاد ابن درید وایي: فلانی د فلانی له شیعو څخه دی هغه وخت ویل کیږي چې د هغه رایه او نظر تایید کړي.⁹ او امام ازهری وایي: شیعہ د یو چا انصارو او ملگرو ته ویل کیږي.¹⁰

شیعہ په اصطلاح:

د فرقو عالم بناغلي شهرستاني¹¹ وایي: شیعہ گان هغه ډله ده چې په ځانگړې ډول د حضرت علي رضی الله عنه ملاتړ کوي او د وصیت او نص پر اساس د هغه امامت او خلافت ثابتوي. او زیاتوي چې خلافت مصلحتي او جاني قضيہ نه ده چې

1. تفسیر ابن کثیر (1/386)

2. پورتنی مرجع (1/390)

3. [هود: 114]

4. [آل عمران: 97]

5. [المائدہ: 38]

6. شرح نهج البلاغ، (1/382)

7. [النساء: 10]

8. تلبیس ابلیس، ابن الجوزي، المؤلف: جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: 597هـ) ص. (95) د چاپ ځای: دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت، لبنان، لومړي چاپ، 1421هـ/ 2001م

9. جمهرة اللغة: 63/3 د أبو بكر محمد بن الحسن بن دريد الأزدي (321هـ) ليکنه، تحقيق: رمزي منير بعلبكي د چاپ ځای: دار العلم للملايين - بيروت، لومړي چاپ 1987م

10. الأزهري/ تهذيب اللغة: 61/3 د محمد بن أحمد بن الأزهري الهروي، أبو منصور (370هـ) ليکنه، د محمد عوض مرعب تحقيق د چاپ ځای: دار إحياء التراث العربي - بيروت، لومړي چاپ 2001م

11. محمد بن عبد الكريم بن أحمد أبو الفتح چې په شهرستاني شهرت لري په کال 467هـ کې نړۍ ته راغلي، د فرقو، علم کلام او اصولو ستر عالم و، د لیکنو څخه یې: الملل والنحل، نهاية الإقدام، ډیر مشهور دي او په (548هـ) کې وفات شوی،: طبقات الشافعية: 130-128/6، مرآة الجنان: 290-284/3

پیغمبر ورخه بی تفاوتی او غافل پاتی شی او عوامو ته دی بی و سپاری بلکې د دین رکن او یوه اصولی او اساسی قضیه ده.

1

په تاریخي لحاظ د شیعه گانو بیلا بیلې ډلې پیدا شوي چې په اصولو او فروعو کې یو له بل سره توپیر لري دا گنې شیعه ډلې څلور غټو فرقو (السَّبَّيَّة، والکِيسَانِيَّة، والرَّيْدِيَّة، والرَّافِضَة) ته راگرځي. ۲ مور دلته په ډیر لنډیز د شیعۀ امامیۀ اثنی عشریۀ دريځ د قرآن کریم او د هغه د تفسیر په اړه بیانوو چې ورڅخه به جوته شي چې د قرآن کریم شيعي تفسیرونه د (دخیل) د بد ترینو ډولونو څخه شمیرل کېږي، ځینو شیعه گانو د خوراجو په څیر د خپلو فاسدو او ناوړه افکارو د اثبات او ترویج په خاطر قرآن کریم تحریف کړی.

د قرآن د تفسیر په اړه د شیعه گانو دريځ او ځینې تفسیري بیلگې یې:

- شیعه گان د قرآن په اړه ادعا لري چې: قرآن ظاهر او باطن لري، یعنی هر ظاهر بطن، او هر بطن ظاهر لري. او ورڅخه معانی او مفاهیم استنباط کول د مفسر په نسبت جلا جلا مرتبې او مقامات لري، ظاهر او باطن نسبي دي. ۳ په حقیقت کې دا د شیعه گانو هغه بی اساسه او غلطه قاعده ده چې په تفسیري میدان کې یې هر ډول ناسم تفسیر (دخیل) ته یې لاره هواره کړې، ځکه چې ناسم تفسیر په باطني معنی باندې حمل کوي.

د قرآن د تحریف قائل دي، وایي چې: دا موجوده قرآن د الله تعالی هغه درست او صحیح کتاب نه دی، هغه قرآن چې حضرت علي رضی الله عنه جمع کړی او ترتیب کړی و او بیا تری امامانو په میراث وړی، هغه چې تحریف او تغییر پکې ندی شوی هغه درست او صحیح قرآن دی، پدې موجوده قرآن کې تحریف شوی او بدل کړای شوی دی، د آل بیتو فضائل تری حذف شوی دي کافی د جعفر صادق څخه دا روایت رانقل کړی چې: (أَنَّ الْقُرْآنَ الَّذِي نَزَّلَ بِهِ جِبْرِيلُ عَلَى مُحَمَّدٍ سَبْعَةَ عَشَرَ أَلْفَ آيَةٍ، وَالَّتِي بَأَيْدِينَا مِنْهَا سِتَّةَ أَلْفٍ وَمِائَتَانِ وَثَلَاثَ وَسِتُّونَ آيَةً، وَالْبَاقِي مَخْرُوجَةٌ عِنْدَ أَهْلِ الْبَيْتِ فِيمَا جَمَعَهُ عَلِيٌّ). ۴

یعنی: هغه قرآن چې جبریل (علیه السلام) پر محمد (صلی الله علیه وسلم) نازل کړی هغه (۱۷۰۰۰) اولس زره آیتونه دي او دا موجوده قرآن کې فقط (۶۲۶۳) شپږ زره دوه سوه درې شپيته آیتونه لري، دا باقی مانده نور آیتونه - په هغه قرآن کې چې حضرت علي (رضی الله عنه) راجمع کړی و- د آل بیتو سره محفوظ دي.

همدا راز په اصول "الکافي" د جعفر بن محمد الصادق دا وینا: "عندنا مصحف فاطمة عليها السلام - وما يُدرِهم ما مُصَحَّفُ فاطمة؟! مُصَحَّفٌ فِيهِ مِثْلُ قُرْآنِكُمْ هَذَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، وَاللَّهِ مَا فِيهِ مِنْ قُرْآنِكُمْ حَرْفٌ وَاحِدٌ". ۵ له مور سره د بی بی فاطمی مصحف دی، دوی د فاطمی د مصحف څخه څه خبر دي؟ هغه مصحف ستاسی ددی قرآن درې برابره دی، په الله سوگند چې ستاسی د قرآن یو حرف هم په هغه کې نشته. یو معروف شيعی نعمه الله جزائري وایي: "الأخبار مستفيضة بل متواترة، وتدل بصريحها على وقوع التحريف في القرآن كلاماً ومادّة وإعراباً". ۶

مشهور بلکی متواتر روایتونه شتون لري، پدې خبره تصریح کوي چې د قرآن په کلام، ماده او اعراب کې تحریف صورت موندلی.

1. الملل والنحل: 146/6 د أبو الفتح محمد بن عبد الكريم بن أبي بكر أحمد الشهرستاني (548هـ) ليكنه، د چاپ ځای: مؤسسة الحلبي.
2. الأديان والفرق والمذاهب "عبدالقادر شيبه الحمد، 146.
3. منهج الاستنباط من القرآن الكريم. المؤلف، فهد بن مبارك بن عبد الله الوهبي ص 360 تحقيق: محمد بن عبد الرحمن الشايخ. الناشر، مركز الدراسات والمعلومات القرآنية بمعهد الامام الشاطبي كال 2007م
4. التفسير والمفسرون"، (2/ 29 - 28) په لړ تصرف سره.
5. اصول الكافي"، ج/ 1239. للكلييني وفات 329 هـ ق محقق / غفاري علي اكبر و آخوندي، الناشر: دار الكتب الإسلامية مكان النشر: تهران سنة الطباعة: 1407 ق
6. الأنوار النعمانية، في بيان النشأة الإنسانية نعمت الله الجزائري ج2/ 357.

- د خپلواامانو په اړه شيعه گان دا عقیده لري چې هغوی مقدس، معظم او معصوم دي، دوی د مخکې ارکان او ستنې دي، د مخکې په سر او د مخکې لاندې پر ټولو خلکو حجت دي. شيعه گان عقیده لري چې امامت د دين اساس، د مسلمانانو نظام، د دنيا رغونه او د مومنانو پت او عزت دی. 1. د امامانو په اړه د دوی د دی دريځ اغيز د هغوی په تفسيري کتابونو ډېر څرگند دی گن آيتونه يې د همدی دريځ او عقیدې پر اساس تفسير کړي چې په پایله کې ډيرې ناسم تفسيري اقولو(دخيل) د تفسير ساحې ته لاره موندلې.

د شيعه گانو ځينې تفسيري بيلگي:

دلته په لنډ ډول د شيعه گانو له تفسیرونو څخه ځينی مثالونه وړاندی کوو چې په دلالت کوي چې څومره ناسم تفسيري اقول(دخيل) د دوی له لاری د تفسير ډگر ته را داخل شوی دي.

مخکې مو ياد وکړه چې شيعه گان د قرآن په باطني معنا عقیده لري او په دی اساس يې ډير قرآني آيتونه تفسير کړي دي مثلاً:

- د دی آيت {وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْضَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ} 2 څخه علي مراد دی. 3.
  - وايې د دی آيت {فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ} 4 څخه طلحة والزبير. 5.
  - او د دی آيت {وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ} 6 څخه بنو أمية مراد دي. 7.
- شيعه مفسرين وايي په: {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} 8 کې (الصراط المستقيم) څخه مراد امير المؤمنين دی. 9.
- د الله تعالی د دی فرمان {وَالشَّمْسُ وَضَحَاهَا} 10 په اړه د الصادق څخه نقل کوي چې وايي: "الشمس أمير المؤمنين، وضحاها: قيام القائم" د (الشمس) څخه مراد امير المومنين او (وضحاها) څخه مراد د القائم پاڅون او قيام دی. 11.
  - او وايي: د (المسجد، المساجد، والکعبة، والقبلة) څخه امام او ائمه مراد دي. عياشی د دی آيت {وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ} 12 لاندی ليکي: له دی څخه امامان مراد دي. 13.
  - د شيعه مفسرينو په نيز د (السجود) څخه په دی آيت کې: {وَقَدْ كَانُوا يَدْعُونَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ} 14 د امامانو ولايت مراد دی. وايې چې کله دوی دعلي (رضی الله عنه) ولايت ته راغونښتل کيدل په داسی حال کې چې دوی سالم او روغ وو. 15.

1. التفسير والمفسرون"، (19/2)

2. [يس، آية: 12].

3. تفسير القمي: د ابراهيم قمي ليکنه 212/2، چاپ ځای: موسسه الامام المهدي قم، لومړې چاپ ۱۳۳۵ ه ق

4. [التوبة، آية: 12].

5. تفسير الصافي: 324/2 د فيض كاشاني ليکنه ۱۰۹۱ ه ق

6. [الاسراء، آية: 60].

7. تفسير العياشي: 297/2 محمد بن مسعود العياشي وفات ۳۲۰ ه ق تحقيق: الحاج السيد هاشم الرسولي المحلاتي

8. [الفاتحة، آية: 6].

9. په مجموع فتاوی شیخ الإسلام ابن تیمیة: 237-236/13. کې دی ورته گن شمير مثالونه ذکر کړي او په قوي دلائلو يې د هغه بطلان ثابت کړی.

10. [الشمس، آية: 1].

11. تفسير القمي: 242/2، او زياتوي چې (د النهار) څخه مراد امامان دی.

12. [الأعراف، آية: 29].

13. تفسير العياشي: 12/2، د ابو النضر عياشي ليکنه، چاپ ځای: موسسه البعثة تهران، لومړې چاپ ۱۳۲۱ ه ق

14. [القلم، آية: 43].

15. تفسير الصافي: 215-214/5، د محسن كاشاني ليکنه، د چاپ ځای: دارالکتب الاسلامية ايران تهران، لومړې چاپ ۱۴۱۹ ه ش

- د شیعی تفسیر پر اساس (اله) د امام په معنی دی، مثلاً د دی آیت {لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ إِثْمًا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ} په اړه د یو فرضي نوم (أبو عبد الله) په حواله وایی: "یعنی بذک لا تتخذوا إمامین إنما هو إمام واحد" یعنی تاسی دوه امامان مه نیسی امام ایکی یو دی.²

- همدا راز (رب) هم د هغوی له نظره د امام څخه عبارت دی او د دی لپاره د ژبې بیلابیل استعمالات د دلیل په توگه وړاندی کوي مثلاً: رب البيت، ورب المال. او په همدی اساس د قرآن کریم گڼ آیتونه تفسیروي مثلاً د دی آیت: {وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَى رَبِّهِ ظَهِيرًا} ³ قمي په خپل تفسیر کې وایی: د (الكافر) څخه مراد (عمر - رضي الله عنه وأرضاه) دی - والعیاذ بالله - چې د امیر المؤمنین علیه السلام پر خلاف د نورو سره مرستندوی او کومکي و.⁴ د قمي په نیز د (رب) څخه مراد امام یعنی علی رضی الله عنه دی. همداراز د دی آیت {وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا} ⁵ تفسیر شیعه مفسر داسې کوي: مفضل بن عمر د ابو عبد الله څخه اوریدلي چې (رب الأرض) یعنی امام الأرض، مفضل وایی چې ما ورڅخه وپوښتل کله چې: هغه راووخې نو څه به واقع شي؟ ابو عبدالله ځواب راکړ: کله چې هغه راووخې، خلک به د لمر او سپوږمۍ د رڼا څخه مستغني شي او د امام نور به ورته کافي شي.⁶

دا او دی ته ورته په سلگونو بی اساسه تفسیري اقوال د شیعه تفسیرونو له لاری د تفسیر ساحې ته را داخل شوی دي، دا په دی دلالت کوي چې شیعه تفسیرونه د تفسیر ډگر ته د ناسم تفسیر (دخیل) یو ستر لار ده. یادونه: د لیکنې په پیل کې مې اشاره کړی وه چې د لیکنې په ترڅ کې د (دخیل) یا ناسم تفسیر لاملونه قدرمنو لوستونکو سره شریک کړم چې د هغی له جملې څخه می اسرائیلیاتو او ځینو ډلو ته اشاره وکړه له دی چې لیکنه اوږدېږي د (دخیل) نور دوه مهم لاملونه یعنی (د قرآن کریم علمي او سائنسي تفسیر او د معاصرو سیکولارانو او بی دینانو تفسیر) - چې د (دخیل) لوی وروډي دروازې بلل کیږي - ته به ان شاء الله په بله راتلونکې لیکنه کې ځای ورکړو.

ماخذونه

- 1) تاج العروس من جواهر القاموس: محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني، أبو الفيض، الملقب بمرتضى، الرُّبَيْدِي. چاپ ځای: دار إحياء التراث العربي ببيروت د چاپ کال: ۱۹۸۴
- 2) المفردات في غريب القرآن - د امام راغب الأصفهاني، طبعه ۱۳۸۱ هـ، ۱۹۶۱ م، چاپ ځای: مصطفى البابي الحلبي مصر - تحقيق - محمد سعيد كيلاني.
- 3) الدخيل في تفسير القرآن الكريم د. عبد الوهاب فايد، لومړې چاپ 1398 هـ، 1978 م چاپ ځای: مطبعة حسان
- 4) الدخيل في التفسير د. ابراهيم عبد الرحمن خليفه، چاپ ځای: دار الكتاب بمصر - ۱۹۸۴ م
- 5) شرح علل الترمذي د شيخ زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، حنبلي (795هـ) لیکنه، محقق: الدكتور همام عبد الرحيم سعيد د چاپ ځای: مكتبة المنار - الزرقاء - الأردن. لومړې چاپ، 1407هـ - 1987م
- 6) لباب التأويل في معاني التنزيل للشيخ علاء الدين علي بن محمد بن إبراهيم بن عمر الشيعي أبو الحسن، المعروف بالخازن (741هـ) تصحيح: محمد علي شاهين د چاپ ځای: دار الكتب العلمية - بيروت لومړې چاپ 1415 هـ

1. [النحل، آية: 51].
 2. تفسير العياشي: 261/2.
 3. [الفرقان، آية: 55].
 4. تفسير القمي: 115/2.
 5. [الزمر، آية: 69].
 6. تفسير الصافي: 331/4.

- 7) تفسير النسفي (مدارك التنزيل وحقائق التأويل) د شيخ أبو البركات عبد الله بن أحمد بن محمود حافظ الدين النسفي (710هـ) ليكنه، تحقيق: يوسف علي بدوي د چاپ ځای: دار الكلم الطيب، بيروت. لومړې چاپ 1419 هـ - 1998 م
- 8) الجواهر الحسان في تفسير القرآن د أبو زيد عبد الرحمن بن محمد بن مخلوف الثعالبي (875هـ) ليكنه، تحقيق: شيخ محمد علي معوض والشيخ عادل أحمد عبد الموجود، د چاپ ځای: دار إحياء التراث العربي - بيروت. لومړې چاپ - 1418 هـ
- 9) جامع البيان عن تأويل آي القرآن د امام محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري (310هـ) ليكنه، تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، د چاپ ځای: دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان. لومړې چاپ، 1422 هـ - 2001 م
- 10) صحيح البخاري للإمام محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي د چاپ ځای: دار طوق النجاة، لومړې چاپ 1422هـ
- 11) الكشف والبيان عن تفسير القرآن د شيخ أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبي، أبو إسحاق (427هـ) ليكنه، تحقيق: شيخ أبي محمد بن عاشور، د چاپ ځای: دار إحياء التراث العربي، بيروت - لبنان. لومړې چاپ 1422 هـ - 2002 م
- 12) تفسير القرآن العظيم د امام أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (774هـ) تحقيق: سامي بن محمد سلام د چاپ ځای: دار طيبة للنشر والتوزيع، دويم چاپ 1420هـ - 1999 م
- 13) الدر المنثور د امام عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (911هـ) ليكنه، د چاپ ځای: دار الفكر - بيروت
- 14) إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم د امام أبو السعود العمادي محمد بن محمد بن مصطفى (982هـ) د چاپ ځای: دار إحياء التراث العربي - بيروت
- 15) لسان العرب، د محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين ابن منظور الأنصاري الرويفعي الإفريقي (711هـ) ليكنه د چاپ ځای: دار صادر - بيروت. دريم چاپ - 1414 هـ. او تاج العروس من شرح جواهر القاموس، د محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني، أبو الزبيدي (1205هـ) ليكنه. د چاپ ځای: دار الهداية
- 16) مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين د أبو الحسن علي بن إسماعيل بن أبي موسى الأشعري (324هـ) ليكنه. چاپ: دار فرانز شتايز، ألمانيا. دريم چاپ 1400 هـ - 1980 م.
- 17) الفرق بين الفرق وبيان الفرقة الناجية د أبو منصور عبد القاهر بن طاهر اسفراييني، (429هـ) ليكنه. د چاپ ځای: دار الأفاق الجديدة - بيروت دويم چاپ، 1977م.
- 18) الملل والنحل د أبو الفتح محمد بن عبد الكريم بن أبي بكر أحمد الشهرستاني (548هـ) ليكنه. د چاپ ځای: مؤسسة الحلبي.
- 19) التفسير والمفسرون د دكتور محمد السيد حسين الذهبي ليكنه، د چاپ ځای: مكتبة وهبة، القاهرة.
- 20) الكامل في اللغة والأدب د محمد بن يزيد المبرد، أبو العباس (285هـ) ليكنه. تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم. د چاپ ځای: دار الفكر العربي - القاهرة دريم چاپ: 1417 هـ - 1997 م
- 21) تلييس ابليس، ابن الجوزي، المؤلف: جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (597هـ). د چاپ ځای: دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت، لبنان. لومړې چاپ، 1421هـ/ 2001م
- 22) جمهرة اللغة د أبو بكر محمد بن الحسن بن دريد الأزدي (321هـ) ليكنه، تحقيق: رمزي منير بعلبكي د چاپ ځای: دار العلم للملايين - بيروت، لومړې چاپ 1987م

- (23) تهذيب اللغة د محمد بن أحمد بن الأزهرى الهروى، أبو منصور (370هـ) ليکنه، د محمد عوض مرعب تحقيق د چاپ ځای: دار إحياء التراث العربى بيروت، لومړې چاپ 2001م
- (24) الملل والنحل د أبو الفتح محمد بن عبد الكريم بن أبى بكر أحمد الشهرستاني (548هـ) ليکنه، د چاپ ځای: مؤسسة الحلبي.
- (25) تفسير القمي، د ابراهيم قمي ليکنه، چاپ ځای: مؤسسة الامام المهدي قم، لومړې چاپ ۱۳۳۵ هـ ق
- (26) تفسير العياشي، د ابو النصر عياشى ليکنه، چاپ ځای: مؤسسة البعثه تهران، لومړې چاپ ۱۳۲۱ هـ ق
- (27) تفسير الصافي د محسن كاشاني ليکنه، د چاپ ځای: دارالكتب الاسلاميه ايران تهران، لومړې چاپ ۱۴۱۹ هـ ش
- (28) طبقات الشافعية الكبرى د تاج الدين عبد الوهاب بن تقي الدين السبكي (771هـ) ليکنه، تحقيق: دكتور محمود محمد الطناحي اودكتور عبد الفتاح محمد الحلو د چاپ ځای: هجر للطباعة والنشر والتوزيع، دويم چاپ، 1413هـ
- (29) الفتاوى الكبرى د ابن تيمية تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام بن عبد الله الدمشقي (728هـ) ليکنه. د چاپ ځای: دارالكتب العلمية، لومړې چاپ، 1408هـ - 1987م

خلاصه مقالات انگلیسی به زبان دری

مطالعه و بررسی دسترسی و عملکرد بازار (MAP)؛ موانع فنی و حاکم بر تجارت در منطقه آسیای

مرکزی (CAR) (مطالعه موردی در درباره تجارت زردآلو)

دکتور خیبر خیشکی استاد پوهنځی اقتصاد، پوهنتون سلام، کابل-افغانستان

چکیده

این مقاله موانع غیرتعرفه ای تجارت در کشورهای فوق الذکر را از دو منظر ارزیابی می کند: اول بررسی MAP است که شامل موانع رویه ای و نظارتی برای تجارت، هم در داخل منطقه و هم با کشورهای خارج از منطقه میباشد؛ در حالی که دیدگاه دوم با تمرکز بر صادرات زردآلو (تازه و خشک) به یک مثال عینی نگاه می کند. زردآلو برای این مطالعه موردی انتخاب شد زیرا در تمام کشورهای CAR تولید می شود، اگرچه شرایط رشد و حجم آن و همچنین پتانسیل صادرات آن متفاوت است.

تهیه این مقاله شامل موارد زیر میباشد: (الف) تحقیقات روی میز برای بررسی کار انجام شده توسط سازمان های بین المللی، آژانس های کمک کننده و انجمن های تجاری در مورد موانع فنی و حاکم بر تجارت در منطقه آسیای مرکزی (CAR) از جمله زردآلو، (ب) شناسایی ۲۷ پاسخ دهنده شامل ۱۸ شرکت، درگیر در صادرات/واردات، و ۹ سازمان ترویج صادرات، انجمن های تجاری خصوصی، نمایندگان تجاری کشورهای خارجی و کارشناسان در منطقه CAR، و سایر کشورهای فعال در منطقه (روسیه، ترکیه)، و (ج) مصاحبه تلفنی و آنلاین با استفاده از دو نوع پرسشنامه متشکل از ۵-۸ سوال. اولین پرسشنامه بر روی موانع رویه ای و نظارتی عمومی برای تجارت متمرکز بوده؛ دومی پرسشنامه به طور خاص به موانع رویه ای و نظارتی برای تجارت زردآلو تازه و خشک می پردازد.

کلمات کلیدی: موانع تجاری، غیرتعرفه ای، دسترسی به بازار و عملکرد، فنی و حاکمیتی

ملخصات البحوث باللغة العربية

التفكر طريق نحو الإيمان

الأستاذ الدكتور محمد إسماعيل لبيب البلخي

ملخص الورقة:

يعتبر التفكير والتدبر عند العلماء من العبادة لما له من أهمية بالغة في الإسلام، ولأنه يلعب دوراً مؤثراً وقاطعاً في تصحيح عقيدة الإنسان وصورته ونظرته للكون، ومن هنا يمكن أن يسمى "طريقاً إلى الإيمان". هذه الورقة التي تحمل عنوان "التفكير طريق نحو الإيمان" تحتوي على العناصر التالية: المفهوم اللغوي والاصطلاحي للمصطلح، ثم أهمية التفكير والتدبر وفضلهما، ثم تتناول الورقة حقيقة التفكير والتدبر إلى جانب أنواعه وتقسيمه إلى التفكير المحمود والمذموم، كما تبحث الورقة في مجالات التفكير و منهج القرآن الكريم في الدعوة إلى التفكير والتدبر، وبحث كذلك في موانع التفكير، و في نهاية الورقة يتناول الكاتب فوائد و آثار التفكير والتدبر بالتفصيل، و انتهت الورقة بذكر النتائج المستخلصة من البحث.

العلاقات الدولية للإمارة الإسلامية في ضوء الشريعة الإسلامية

الأستاذ الدكتور مصباح الله عبد الباقي رئيس جامعة سلام_افغانستان

ملخص الورقة:

أشارت الورقة في مطلعها إلى أهمية العلاقات الدولية في ضوء الإسلام بالنظر إلى الوضع الراهن، و بينت أن هذه العلاقات يجب أن يبحث عنها تحت قاعدة "المصلحة والمفسدة" و أنها لا علاقة لها بقضية "الولاء والبراء" لتجعل تكأة لتكفير المجتمعات والأشخاص. لقد ناقشت الورقة قضية مهمة و هي أنه يتواجد حالياً في العالم نوعان من الدول مما يمكن لدولة مسلمة أن توطد علاقاتها بها؛ الدول المسلمة والدول الغير المسلمة، ولقد تناولت كتب التراث الفقهي العلاقات بالدول الغير المسلمة بالتفصيل، لكنها لم تبحث في العلاقة بين الدول الإسلامية؛ لأن الدول الإسلامية لم تكن متعددة في تلك الفترة، فإن المسلمين كانوا يعيشون تحت مظلة الخلافة الإسلامية الواحدة إلا أن الظروف قد تغيرت في العصر الحديث حيث تعددت الدول المسلمة ، لقد تطرقت هذه الورقة إلى الوضع الحالي للعالم الإسلامي من حيث تعدد الدول المسلمة، وقررت أن هذه التعددية يجب أن يعترف بها من حيث الأمر الواقع المعاش للتعامل معه، و قررت أنه يجب أن ينظم سكان هذه المناطق أمورهم تحت مظلة إدارة تنظم شؤون حياتهم، و أن يختاروا لأنفسهم رئيساً أو زعيماً، و أن يشكلوا حكومة؛ لأن الإسلام لا يقبل الفوضى بحال، لكن لا يتمتع رئيس أية دولة من هذه الدول بصلاحيات خليفة المسلمين أو أمير المؤمنين في هذه الحالة، ما لم يتوحد المسلمون جميعاً تحت رايته وولائه، لكن يجب عليها أن تنشئ العلاقات بينها على نفس

الأسس التي تحكم العلاقات بين الدولة المسلمة وغير المسلمة إلا أن العلاقات بين الدول الإسلامية تختص بميزتين لا توجد في العلاقات بين الدول المسلمة وغير المسلمة وهما الأخوة الإسلامية وقضية الولاء بين المسلمين. الكلمات المفتاحية: دار الإسلام، دار الحرب، دار الكفر، العلاقات الخارجية، تعدد الدول المسلمة.

الإسلام و نظريات العلاقات الدولية

من خطاب حل المشاكل إلى خطاب الحيولة دون بروزها

الأستاذ الدكتور رفيع الله عطاء رئيس الجامعة العالمية الأفغانية
فتيح الله إحدى محاضر بكلية الحقوق والعلوم السياسية - جامعة سلام

ملخص الورقة:

الإسلام كدين عالمي ينظر إلى القضايا الموجودة في العلاقات الدولية بمنظار مختلف تماما عن منظار الإتجاهات الفكرية الموجودة حاليا في مجال العلاقات الدولية. إن الإسلام يعتبر العلاقات الدولية وسيلة للحفاظ على الأمن والسلام العالميين عن طريق التأكيد على تكامل المجتمعات البشرية و وحدتها، و هذه الحقيقة يمكن إدراكها وفهمها من خلال تأكيد الإسلام على وحدة المجتمعات الإسلامية. ليس الحفاظ على الوضع الموجود بناء على السياسات الأمنية المبنية على المناهج التطبيقية والمقبولة عالميا مما يهتم به الإسلام، بل الإسلام يهتم على التعامل المنهجي والمعياري لتطور النوع البشري. هذه الورقة تبحث عن أهمية منهج الإسلام التحرري في القضايا السياسية بدل النظرة السطحية و منهج حل المسائل القائم في نظريات العلاقات الدولية الموجودة. تظهر أهمية هذه الورقة في أنها تقدم في طياتها أن الإسلام لديها نظرية خاصة به في العلاقات الدولية التي تعتبر من أفضل النظريات في كل الظروف والأحوال للتخلص من المشاكل والعراقيل في العلاقات الدولية. هذه الورقة تبحث في الإجابة على سؤال مفاده هل الإسلام - كدين عالمي وشامل - يقدم نهجا معينا للتعامل مع العلاقات الدولية؟ وكان منهج البحث في الورقة منهجا وصفيًا وتحليليًا. الكلمات المفتاحية: الإسلام ، العلاقات الدولية ، التحرر ، حل المسائل ، المجتمع الإسلامي.

الاستفادة من المرهون من منظور الشريعة الإسلامية والنظام القانوني الأفغاني

عبد الحليم حكيمي

ملخص الورقة:

عقد الرهن من العقود التي يُتعامل بها بوفرة في مجتمعنا اليوم ، و الناس مختلفون في جواز الاستفادة من المرهون و عدم جوازها، و لديهم أسئلة حول الموضوع يبحثون عن الإجابة عليها، تتحدث هذه الورقة عن أمور متعلقة بعقد الرهن؛ مثل مشروعية الرهن، وأركانه، وشروطه، وأنواعه، والاستفادة من المال المرهون، ثم تحدثت الورقة عن قضية الاستفادة عن المال المرهون في ضوء تصريحات المذاهب الفقهية الأربعة المعروفة، وكان منهج البحث في الورقة تحليليا مكتيبيا. وقد ألحقت بنتائج البحث وفهرس المصادر والمراجع.

الفرق بين الوعد والعقد

الأستاذ الدكتور رفيع الله عطاء رئيس الجامعة الأفغانية العالمية
أحمد صمدي رئيس كلية الحقوق والعلوم السياسية بجامعة سلام

ملخص الورقة:

يستخدم المصطلحان (الوعد) و (العقد) كأثما مترادفين، ويعتقد كثير من الناس أنه لا فرق بين الاثنين، و يشتهب أمر الفرق بين المفهومين على غير المتخصصين، مع أن القانون يميز بين المصطلحين.
تحاول الورقة أن تبين الفروق بين مصطلحي "الوعد" و "العقد" من الناحية الشرعية والقانونية، وهذه الفروق تتبلور في الإلزامية، وكون أحدهما مقدمة للآخر، و من حيث الطرفين وغيرها.
هذه الورقة مهمة لأنها تبحث في موضوع لم يتناول بعد - غالباً - بالبحث والتنقيب، فإن الباحث لم يجد بحثاً بهذا الخصوص باللغات المحلية، والمادة العلمية المتعلقة بالموضوع في اللغة العربية مبعثرة لم تجمع و لم ترتب بعد، مع أن الموضوع مهم يتعامل به الناس يومياً.
الهدف من دراسة الموضوع توضيح الفروق بين الوعد والعقد، و أن يدرك القارئ المفاهيم الدقيقة لكل من المصطلحين.
تبحث الورقة الموضوع بمنهج الوصف والتحليل بالمراجعة الى المكتبة، و في نهايتها تشير الورقة إلى النتائج الهامة التي توصلت إليها إلى جانب المصادر والمراجع التي استعان بها الباحث.

الدخيل في التفسير

معناه، مفهومه، خلفيته، أنواعه، مجالاته، و آثاره السيئة

دكتور فصيح الله عبد الباقي محاضر بكلية الشريعة جامعة سلام

ملخص الورقة:

قلة إدراك بعض المسلمين لروح القرآن الكريم و قلة فهمهم ومعرفتهم به من جهة، و حقد أعداء الإسلام على الإسلام و تأمرهم عليه من جهة أخرى أدخلت في التراث التفسيري للأمة أشياء تتعارض مع روح القرآن وتعاليمه كليا، وهذه الأمور ما زالت موجودة في كتب التفسير، بل - و مع الأسف - هذه العملية (عملية الدخيل في التفسير) ما زالت مستمرة بأشكال و صور مختلفة إلى يومنا هذا، و يحاول أعداء الإسلام من خلاله الوصول لأغراضهم المشؤومة بصورة ذكية و متسارعة.
تقدم هذه الورقة ما يتعلق بمصطلح "الدخيل" من الموضوعات، ليتنبه المسلمون للدخيل في التفسير و ما يترتب عليه من آثار سيئة على الأمة، ليتداركوا الأمر، و يتجنبوا آثاره السيئة، وليحافظ المسلمون على التفسير الصحيح للقرآن الكريم، وليفتضح ما يحاك ضد القرآن الكريم من المؤامرات، ولتستفيد الأمة الإسلامية والإنسانية كلها بتعاليم الإسلام وتنعم بأمنيتها النهائية وهي إقامة النظام القرآني على وجه البسيطة. ولأجل هذا الهدف تناولت الورقة الموضوعات التالية
بالبحث: مفهوم الدخيل في التفسير
بدايات الدخيل في التفسير

- الآثار السيئة للدخيل في التفسير على الأمة
أنواع الدخيل في التفسير و مجالاته:
أ- الإسرائيليات والموضوعات
ب- الفرق المنحرفة والمبتدعة.
ج- التفسير العلمي للقرآن
د- تفسير العلمانيين والحدائين.

دراسة الوصول إلى السوق والأداء (MAP) ؛ العوائق التقنية والحاكمة على التجارة في منطقة آسيا الوسطى (دراسة عن حالة تجارة المشمش)

د. خير خيشكي ، أستاذ بكلية الاقتصاد ، جامعة سلام ، كابول - أفغانستان

ملخص الورقة:

تقيم هذه المقالة العوائق والموانع غير الجمركية أمام التجارة في البلدان المذكورة أعلاه من منظورين: الأول هو دراسة (MAP) ، والتي تشمل الحواجز والموانع الإجرائية والتنظيمية أمام التجارة ، سواء كانت بين البلدان الواقعة داخل المنطقة أو مع البلدان التي تقع خارج المنطقة ؛ بينما يركز المنظور الثاني على تصدير المشمش (طازجًا ومجففًا) من خلال دراسة حالة تطبيقية عملية. ولقد تم اختيار المشمش لدراسة الحالة هذه ، لأن المشمش تتم زراعته وإنتاجه في جميع بلدان آسيا الوسطى ، على الرغم من اختلاف ظروف نموه وأحجامه ، فضلاً عن اختلاف الإمكانيات التصديرية لكل بلد. يشمل إعداد هذه الورقة ما يلي: (أ) البحث المكتبي لمراجعة العمل الذي قامت به المنظمات الدولية ووكالات المعونة والجمعيات التجارية بشأن الحواجز التقنية والتنظيمية أمام التجارة في منطقة آسيا الوسطى (CAR) بما في ذلك المشمش ، (ب) تحديد 27 ممن أجابوا على الاستبانة بما في ذلك 18 شركة ، تشارك في التصدير / الاستيراد ، و 9 منظمات ترويج الصادرات ، وشركات التجارة الخاصة ، والممثلين التجاريين للدول الأجنبية والخبراء في منطقة آسيا الوسطى ، وخبراء دول أخرى نشطة في المنطقة (روسيا وتركيا) ، و (ج) المقابلات الهاتفية وعبر الإنترنت باستخدام نوعين من الاستبيانات تتكون من 5-8 أسئلة. ركز الاستبيان الأول على العقبات الإجرائية والتنظيمية العامة للأعمال التجارية، بينما يتناول الاستبيان الثاني على وجه التحديد الحواجز الإجرائية والتنظيمية لتجارة المشمش الطازج والمجفف. الكلمات المفتاحية: الحواجز التجارية، غير الجمركية ، الوصول إلى الأسواق والأداء ، والحوكمة

SALAM JOURNAL

SEMI ANNUAL ACADEMIC RESEARCH JOURNAL

7TH YEAR, VOL 6, ISSUES 11, FALL 2022

Articles in this issue:

- Preface
- Market Access and Performance (MAP) Study; Technical and Governing Barriers to Trade in the Central Asian Region (CAR) (Case Study on Trade in Apricots)
- Meditation the Way of Faith
- The Relations of an Islamic Emirate with Other Countries in the Light of Islamic Sharia
- Islam and Theories of International Relations From problem-solving Concept to Liberating Concept
- Studying the Use of Mortgaged Property from the Perspective of Islamic Sharia and Legal system of Afghanistan
- Differences between Promise and Contract
- Wrong Exegesis of the Holy Quran Meanings, Concept, Background, Causes, Fields and Dire Consequences

سلام پوهنتون
SALAM UNIVERSITY

SALAM UNIVERSITY JOURNAL
GUL-E-SORKH (BOST) SQUARE,
KOLOLA POSHTA,
KABUL - AFGHANISTAN

SALAM JOURNAL

SEMI ANNUAL ACADEMIC RESEARCH JOURNAL

7TH YEAR, VOL 6, ISSUE 11, FALL 2022

Salam, a research journal concerned with publishing research papers from all fields of knowledge after evaluation, issued by Salam University, Kabul, Afghanistan.

Address:

All correspondence should be addressed to the editor.

Salam University, Gul-e-Sorkh (Bost) square,
Kolola poshta, Kabul - Afghanistan

Contact:

(0) 20 22 30 664
+93 (0) 778 150 150

Email:

salamjournal@salam.edu.af

Website:

www.salam.edu.af

SALAM JOURNAL

EDITORIAL BOARD

EDITOR IN CHIEF

Associate Prof. Dr. Misbahullah Abdul Baqi
President, Salam University

EDITOR

Dr Fasiullah Abdulbaqi
Associate Prof. at Salam University

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

- **Abubakar Modaqiq**
- Vice-Chancellor (Academics), Salam University
- **Prof. Dr. Ismael Labib Balkhi,**
Associate Prof. at Salam University
- **Dr. Rafiullah Atta,**
Assistant Prof. at Nangarhar University
- **Dr. Najibullah Saleh,**
Associate Prof. at Nangarhar University
- **Dr Fasiullah Abdulbaqi**
Associate Prof. at Salam University
- **Dr Abdul Khabir Aleem,**
Associate Prof. at Salam University
- **Aminullah Mutasim**
Associate Prof. at Al-Biruni University
- **Mr, Abdullah Sadiq**
Dean Faculty of Economics and Lecturer,
Salam University

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

CONTENTS

Article Title	PAGE
Preface	1
Market Access and Performance (MAP) Study; Technical and Governing Barriers to Trade in the Central Asian Region (CAR) (Case Study on Trade in Apricots)	10
Abstracts	PAGE
Meditation the Way of Faith	24
The relations of an Islamic Emirate with Other Countries in the Light of Islamic Sharia	24
Islam and Theories of International Relations From problem-solving Concept to Liberating Concept	25
Studying the Use of Mortgaged Property from the Perspective of Islamic Sharia and Legal system of Afghanistan	26
Differences between Promise and Contract	26
Wrong Exegesis of the Holy Quran Meanings, Concept, Background, Causes, Fields and Dire Consequences	27

Preface

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين و على آله و أصحابه أجمعين أما بعد.

We are pleased to present another issue of Salam Academic Journal to our respected readers while it has received full recognition from the Ministry of Higher Education. The efforts of Mr. Hamidullah Muzzamil, Head of the department of Research, Compilation and translation of the MoHE, are commendable for assisting all the universities in the scope of his work to the best of his ability. In the previous government (during the Republic), we attempted to get an official registration for Salam Academic Journal, but we were unable to do so due to interference of the security agencies at that time, and our request was rejected by NDS (National Directorate of Security), but all praises be to Almighty Allah that this problem has been solved.

The happy news is that after receiving the official registration for Salam Academic Journal, the articles and researches published in this Journal will be considered valid by the Ministry of Higher Education for promotions and obtaining academic ranks by lecturers and professors in the universities. Thus, the pages of Salam Academic Journal will always be ready to publish the articles, papers and researches of respected researchers, lecturers and professors, but only on the condition that high academic standards should be observed in the articles and research papers.

Salam University is determined to pay special attention to two basic responsibilities in this stage of its work: the first one is to pay full attention to the production of knowledge, and to raise the level of academic and scientific research as this is the only way by which nations and countries can reach the highest levels of development. Religiously, Salam University feels accountable to work for the betterment of quality education due to the fact that if Muslim Ummah claims that only Muslim Ummah has a system that can bring prosperity to humanity, and that is Islam which is the last message of Allah Almighty which has been sent to humanity by Allah Almighty through Muhammad (PBUH), and if Muslim Ummah wants Other nations to accept this claim seriously and surrender to it, then the Muslim Ummah should be a head of all in all aspects of life, and does not depend on the others all the times, and this goal can be achieved when we develop in all aspects of knowledge, and be stronger than any other nation in the field of research.

The second responsibility that Salam University is committed to, is to focus on academic and scientific research on the topics that are related to the intellectual, theoretical, practical problems and demand of the society, because any research that humanity and nation don't benefit from is worth nothing, and is not considered beneficial research. We kindly ask public and private institutions to cooperate in this regard, draw our attention to the issues that they face with, and need academic research, and to use the research that is conducted by universities and institutions of higher education for solving the existing problems.

A fundamental Problem of Higher Education Institutions

After the Islamic Emirate takeover, the Ministry of Higher Education was one of the ministries that has been active, its officials has worked very hard and made many efforts to prevent the education process from delaying, and therefore the universities have continued to operate normally, but in spite of all these efforts, higher education institutions and universities in the country are facing a crisis of shortage of students. A sufficient number of students have not been introduced to some of the faculties, even classes in some fields have not been formed in large public universities due to lack of students. The basic reasons for the decline of number of students according to our point of view, are two:

First: lack of motivation to study among the youth

This means that young people generally get modern education so that they can get perfect jobs after receiving the certificates, and thus get good salaries, but after the takeover of Islamic Emarat, from the very beginning two faculties, namely faculties of Sharia and Law & Political Science, lost their importance, and both of faculties were badly affected because the graduates of these two faculties were usually working in the field of judiciary and prosecution, but after the judicial system was changed and the duties of defense lawyers and public prosecutors were restricted, and the judicial branch became exclusive to the graduates of religious schools (*Madradas*), these two faculties faced great problems. In addition, the graduates of other faculties and departments were also reduced due to the fact that no one is employed in government institutions based on competences and expertise, and those who are employed are not paid preferential salaries, and the usual salaries are very poor.

Moreover, many job opportunities have been lost due to the closure of many private institutions, as well as a series of statements by some officials against the modern education hurt the motivation of education among the youth, and because of lack of interest in education among the youth, the number of students has decreased in universities.

In fact, this dire situation reached to the extent that universities used to have a large number of participants in the entry test, despite the announcement of very high discounts in tuition fees, from last year only a small number of students are participating in the entry test, and during the enrollment and academic year this number decreases even more and more.

Second: The Poor Economic Situation of the Country

The second reason for the decrease in the number of students in private universities and higher education institutions is the economic problems of the Afghan citizens. Despite the fact that many universities and higher education institutions have reduced their tuition fees (educational expenses) very much, even deductible rates are higher than 50%, many students cannot afford even these low expenses due to the poor economic conditions. When majority of Afghans are in a situation where the basic necessities of life are not accessible, how will they dare to spend on their children's education. In addition, some of the rich people who could afford to spend on education left the country, which affected private

universities and higher education institutions very negatively and caused the decline in the students' number.

Furthermore, when girls were temporarily banned from universities and higher education institutions recently, this worsened the situation even more, and it is to the degree that some big number of higher education institutions are on the brink of closure.

What is the solution to this problem?

These problems are mostly related to the general policies of the country, which are not the responsibility of Ministry of Higher Education, and making changes in these policies is beyond the work scope of one ministry. Thus, the general belief is that this and other similar problems can be solved as a result of the special attention of the Islamic Emirate, in such a way that the young people who graduate from the institutions of higher education should be given value as they deserve it, employment in government jobs should be based on competence, and the distinction between religious and modern education that exists in the minds of some officials should be eliminated. We shouldn't consider religious specialties very important and expertise in other sciences less important since the importance of each field of knowledge in Islam is determined by the level of need for it at that time in the relevant society. If we sometimes have more experts in jurisprudence, but we don't have enough experts in agriculture, at this time preference should be given to the expertise of agriculture and livestock rather than the expertise of jurisprudence, and at this time, this will be the demand and instruction of Islam.

In addition, creating real economic development in the country is another aspect of solution to this problem. Such real economic development should be created where the economy is based on industry and production, as a result of which we can maintain the trade balance, and job opportunities are provided to citizens, which cannot be achieved only by selling raw materials. Moreover, in order to keep the value of Afghani stable, we have to depend on real economic system instead of temporary means which is receiving certain amount of dollars for sale in the common market every month in order to artificially increase the demand for Afghanis and increase the supply of dollars and maintain the price of Afghanis against the dollar, as the previous government used to do. In fact, this process was easy for the former government since it used to believe in foreign sources and did not have any determination to have independent economic system, while it is very difficult for the current government to rely on foreign countries in its financial field continuously since Islamic Emirate does not believe in external funding and claims to have an independent economic system, and believes that external financial assistance could be temporary solution for fighting poverty but it cannot be long-term solution.

Putting an end to such challenging problem requires fundamental changes, such as creating Industrialization such as industry, agriculture, mining, etc. and investing on it. In addition, focusing on the productive economy, creating factories, and production units in order to create job opportunities in the country on one hand, turn the country from a consumption market into a productive country, and maintain a balance of trade on the other hand is another logical solution.

We should solve our economic problems basically, and should not be looking forward to the mercy of others who may want to multiply our economy by zero at any time when they don't see their interests in our country anymore since all the current helps are for specific aims. For example, we import basic foodstuffs such as 50% of wheat, 80% of rice from others, which is the basic food of our countrymen, our electricity and many more necessary things, so if we do not produce these essential elements of our needs and at the same time do not have enough dollars for these imports, how will we be able to handle this situation? Hence, this situation demands the leadership of the Islamic Emirate to make serious and scientific efforts to put an end to this critical situation.

In addition, it also demands that the rule of law should be restored in the country, and self-restraint should be eliminated because for the above mentioned development, capital investment and creation of a convenient atmosphere for the investors are needed, and both of these are based on the rule of law. In addition, open trade and access to fair collaboration at the world level requires that we have relations with the world and express our opinions in every forum. Although the cruel international behavior has created obstacles before having strong relations with others, we have also created some obstacles from the inside. We have to overcome the existing obstacles, especially the ones in which there is no stepping down from the principles and unchangeable commands of Islam, and then share our case with world so that we will at least shame those people and countries who use double standards, and act cruelly.

These are all actions that are necessary for positive change of country's situation, which will help to improve the economic condition of our countrymen, and this requires political will that the leadership of the Islamic Emirate must show.

We believe that all these steps should be among the priorities of Islamic Emirate because the purpose and mission of the Islamic Emirate is to achieve the goals for which Allah Almighty sent His Last Prophet Muhammad (PBUH), and all the previous Prophets (peace be upon them) to protect and respect those objectives. These are the objectives which the scholars of Jurisprudence and Principle of Jurisprudence call the necessities of religion (ضروریات الدین) that could not be achieved without taking the above steps, and the above steps cannot be taken until the eligible people are not nurtured in the society, and the Afghanistan's youths are not equipped with the ornament of knowledge and education. According to the scholars of Muslim Ummah, *Maqasid* (Objectives) of Islam which should be priorities of the Islamic Emirate are summarized in the following objectives which cannot be achieved without scientific knowledge:

First: Protection and growth of Faith or religion (dīn)

Before talking about the protection and growth of religion, it is necessary to say that some people understand the protection of these objectives in a very poor way. They think when the punishment of apostasy is applied, religion is protected, or when the punishment of theft and robbery is implemented on thief or robber, then the protection of the property is obtained.

This is a very imperfect concept, that's why the scholars say that there are two types of means for the protection of each of these objectives: One type is positive means, and these are the means that are used for the growth and development of these objectives, and it is necessary to use these means, and the other type is negative means which are used against those who stand against these objectives and violate them, such as Sharia punishments which are considered as negative means to protect these objectives.

The meaning of protecting the religion is to convey the religion to the people through all means, to use all kinds of means to establish the belief in people's hearts, to promote the sciences related to the defense of belief, as well as to facilitate the ways of acting upon religion, and provide facilities for those who practice religion. In short, providing all the means that are necessary for the protection of religion becomes the duty of Muslims and an Islamic state as a whole which is needed for the protection of religion, whether it is material, spiritual or scientific, including nurturing experts, preparing successful preachers and Scientifically, it involves reaching such a stage that the military industry achieves such advances by which we can challenge the enemies of Islam according to the instruction of the Holy Quran, as Allah says: "Prepare against them what you 'believers' can of 'military' power and cavalry to deter Allah's enemies and your enemies as well as other enemies unknown to you but known to Allah". [Al-Anfal: 60].

Protecting religion, and developing religion become possible for a nation when it provides all the scientific and spiritual means that this responsibility demands.

Second: Protection of Life (nafs)

Protection of Life (nafs) means that all natural problems that endanger human and their lives should be overcome, including preventing natural disasters, curing diseases, providing all means for the treatment and establishing the pharmaceutical and medical industry. In addition, development of agriculture and livestock, which provides the necessary materials for the survival of human life, and meets the nutritional needs of the countrymen, and the protection of environment from pollution are necessary means for the protection of life. In fact, all these sciences and many other sciences are necessary and vital for the protection of human lives, and without these sciences, it is impossible to maintain and protect lives which is one of the fundamental objectives of Islam. Thus, it is also a religious obligation of a Muslim state, because it is the goal of Islam, and protection of the goals of Islam is the protection of Islam itself, and the protection of Islam is the main objective of Islamic Emirate.

Third: Protection of Intellect (a'ql)

For the protection of intellect (العقل) in a positive way as we stated before, the following tasks should be carried out: developing knowledge and education, opening new horizons for spreading Knowledge, providing ways for the development of intellectual sciences, developing experimental sciences and providing the best infrastructure to educate the people.

The development of knowledge and the development of intellect are for two objectives: first, the more a person progresses in knowledge and science, the more correct awareness of God Almighty increases, and the more a person's knowledge about Allah raises to a high degree, the stronger faith he

will have, the more he will know about Allah, and he/she will be more pious and righteous from everyone else, as Allah says in Qur'an: "Do you not see that Allah sends down rain from the sky with which We bring forth fruits of different colours? And in the mountains are streaks of varying shades of white, red, and raven black; just as people, living beings, and cattle are of various colours as well. Of all of Allah's servants, only the knowledgeable 'of His might' are 'truly' in awe of Him. Allah is indeed Almighty, All-Forgiving" [Fatir: 27, 28].

In these verses, issues related to agriculture, geology, biology and other modern sciences are mentioned, and later it says that only the servants of Allah who are knowledgeable fear Allah, it means that those who have these modern sciences can be more pious and righteous according the statement of the Holy Qur'an, so with the development of intellect, the strength of faith is created.

Second: any goal that is achieved as a result of growth and development of knowledge and intellect is to achieve the goal of the caliphate on earth. As a caliph of Allah on the earth, it is the responsibility of human to build and develop this earth, and to use all the universes that Allah has conquered for mankind. In fact, fulfilling this responsibility without the development and growth of intellect and knowledge, is impossible. Thus, the intellect must be preserved and developed, as well as what destroys the intellect or causes it difficulties should be prevented, and removed. Protection of intellect requires development of knowledge in different fields that helps to protect and develop intellect, and it should be one of the main objectives of an Islamic state.

Fourth: Protection of human race (nasl)

This means that a healthy and problem-free social system should be created. The maintenance of the human generation does not depend only on having children, but also the causes such as aggression of one country on another, internal wars that lead to mass destruction should be eradicated. In fact, eliminating these hindrances require political insight and better understanding. In addition, all the diseases that cause the death of the mother and child should be treated, and a disease free society should be developed, and removing all those fears which prevent the continuation of the human race, those fears for which the countries conducting the birth control programs, which the Holy Qur'an forbids, by saying: "Do not kill your children for fear of poverty". [Al-Anām: 151]. Also, prevention of morally damaging programs and providing alternatives to the society, protecting the family, training the people of the society on good morals and many other things are necessary for the protection and observance of this goal.

Fifth: Protection of Property (mal)

This means that the Muslim Ummah in general and the Muslims of Afghanistan in particular should be ahead of everyone else in the field of economy, which forms the backbone of life. Increasing the means of strong economy should be fundamental goal of an Islamic state, Poverty must be eradicated, trade, economic and financial systems must be developed, and schemes must be utilized by the help of which no project for the welfare and development of the nation face with hindrance and delay. There should be accountable institutions that prevent wasteful spending, theft and embezzlement. All the above

mentioned steps require a strong economic team and system, as a result of which this fundamental goal of Islam can be achieved.

These objectives are also the basic objectives of an Islamic state because the implementation of Islam must accomplish these objectives. If these objectives are not achieved, it means that we have not understood Islam correctly nor we have implemented it properly, and all these require knowledge and expertise, and the institutions that prepare qualified and expert people for better implementation of everything, are the universities and institutions of higher education.

Therefore, promoting the universities and supporting them is one of the responsibilities of the Islamic Emirate. Praise be to Allah, many officials insist on this, but only verbal emphasis is not enough, and practical steps must be taken that turn their verbal support into a reality, all the problems that create obstacles in front of these institutions should be eliminated, and hereby these institutions can fulfill their responsibilities alongside with the entire society.

The topics of this issue

As in the previous issues, different articles have been placed in this issue, all of which are written by the professors and lecturers of Salam University. This issue includes the following papers:

The first article titled: "Thinking is the way to faith" which has been written by pro. Dr. Muhammad Ismail Labib Balkhi (professor of Sharia Faculty of Salam University). In this research, he emphasized that thinking is a human's need and a religious obligation that many people are deprived from. The Holy Qur'an has always encouraged people to think correctly. This study has pointed out the benefits that people obtain as a result of correct thinking.

The second research, titled "Relationships of Islamic Emirate with Foreign Countries in the Light of Islamic Sharia" which is very important subject considering the current situation of Afghanistan, has been done by Prof. Dr. Misbahullah Abdul Baqi, Chancellor of Salam University. Some narrow-minded and radical people look at this concept as the matter of *Al-wala wa-l-bara* ("loyalty and disavowal", which signifies loving and hating for the sake of Allah") which is not perfect concept. On the contrary, our jurisprudential heritage, looked at them as *Al Maslahah Wal Mafsadah* (Securing benefits or interests and preventing harms). Wherever there have been benefits and interests of nation, Muslims have had relations with the people. In this research, it is also elaborated whether Islam accepts the plurality of Islamic countries or not? And if yes, then what kind of relation should be there?

The third article, titled "Islam and Theories of International Relations From problem-solving Concept to Liberating Concept" has been written by Dr. Rafiullah Atta (chancellor of Afghan International University) and Fatehullah Ahadi (Lecturer of Faculty of Law & Political Science of Salam University). In this article, the authors have tried to explain that Islam has a special strategy in international relations, and it is that Islam has such principles that if they are observed properly, the problems between nations and countries will be solved, and no problem will arise between them. On the contrary, the other concepts are based on problems-solving when take place and don't focus on preventing them.

The 4th article, titled "Studying the Use of Mortgaged Property from the Perspective of Islamic Sharia and Legal System of Afghanistan" has been written by Mr. Abdul Halim Hakimi. He has done research on a very crucial subject that so many Afghans are in much need of it. He has preferred the side of caution and has considered the use of mortgage impermissible even if it is carried out under the in the name of *Bai al wafa*.

The fifth article, titled "Difference between Promise and Contract" has been written by Dr. Rafiullah Atta (Chancellor of Afghan International University) and Mr. Ahmad Samadi (dean of Faculty of Law of Salam University). They discussed a technical legal issue, which elaborates that promise and contract are two different concepts since promise can have moral obligations but not legal obligations, while contract has legal and sharia obligations. In addition, they explained some other differences between the promise and the contract and removed any confusion in the minds of some people.

The sixth article, titled "Wrong Tafsir of the Holy Qur'an" or Misinterpretations of the Holy Qur'an" has been written by Dr. Fasihullah Abdul Baqi (Professor of Sharia Faculty of Salam University). He tried to explain the meaning, types, rulings and harms of misinterpretation of the Holy Quran. This subject is important since many deviations in Islamic concept have occurred because of this. Sinister groups have always tried to spread their false and incorrect beliefs and concepts through wrong interpretation of the Holy Quran, and even now they are trying to promote evil thoughts amongst the Muslim Ummah through this way.

In the English section, we have an article written by Dr. Khyber Khishki, titled (Market Access and Performance (MAP) Study; Technical and Governing Barriers to Trade in the Central Asian Region (CAR) (Case Study on Trade in Apricots). This is an applied research on the formal and technical barriers to trade in Central Asian countries. A commercial item (apricots) has been chosen as a sample to investigate these barriers. This subject is very important from the point of view that the removal of such barriers will make it possible to promote trade between the countries of the region. Since Afghanistan is located between Central and Southeast Asia, it can play a very important role in the trade between these two regions and even between other regions as well.

For the convenience of respected researchers, Salam Academic Journal provides research abstracts in English and Arabic languages so that researchers who don't know Pashto and Persian languages can at least be informed of the content of published research papers.

The research articles published in this issue are the result of the efforts of esteemed researchers, but none of them claims that the research is completely perfect and above criticism, or free of mistakes. In fact, it is human effort which get better as a result of reviews. Therefore, the Editorial Board of Salam Academic Journal kindly asks all respected teachers, lecturers and professors to scientifically criticize the published articles, and the pages of Salam Scientific Journal are ready to publish the critical articles of them.

The Editorial Board of Salam Academic Journal is grateful to the researchers, professors and lecturers who have spent their valuable time to carry out research and prepared the articles. We pray to

Allah Almighty to grant them more success, and request other respected professors and lecturers to produce valuable papers, and we promise -if meet the standards – that the Salam Academic Journal is ready to publish them, and thus they can play an active role in the educational development of the society.

Editorial Board of Salam Academic Journal

Market Access and Performance (MAP) Study; Technical and Governing Barriers to Trade in the Central Asian Region (CAR) (Case Study on Trade in Apricots)

Dr. Khyber Khishki

Faculty of Economics, SALAM University, Kabul, Afghanistan

Abstract

This paper assesses non-tariff barriers to trade in the above-mentioned countries from two perspectives: the first is MAP; procedural and regulatory barriers to trade, both inside the region and with countries outside of the region; while the second perspective looks at a concrete example by focusing on the export of apricots (fresh and dried). Apricots were selected for this case study because they are produced in all of the CAR countries, although the growing conditions and volumes are different, as is their export potential.

The preparation of this paper involved: (a) desk research to review the work undertaken by international organizations, donor agencies, and trade associations on Technical and Governing Barriers to Trade in the Central Asian Region (CAR) Region, including apricots, (b) the identification of 27 respondents including 18 companies, involved in export/import, and 9 export promotion organizations, private business associations, foreign countries' trade representatives and experts in the CAR region, and other countries active in the region (Russia, Turkey), and (c) telephone and online interviews using two types of questionnaires made up of 5-8 questions. The first questionnaire was focused on general procedural and regulatory barriers to trade; the second dealt specifically with procedural and regulatory barriers to trade in fresh and dried apricots

Keywords: Trade Barriers, Non-Tariff, Market Access & Performance, Technical and Governing

1. Introduction

During the last 20 years the Central Asia countries have seen significant developments in their economic relationships. Among other factors, the reduction of trade barriers by entering into free trade agreements and/or joining various economic unions has led to the rapid growth of trade volumes in this region.

The CAR region countries (Afghanistan, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan) are involved in trade both among themselves and with other countries of the world, where their main trading partners include (in descending order of importance) China, the

Russian Federation, Turkey, Germany, France, Italy, Ukraine, India, Pakistan, Iran, UAE, Bangladesh, Indonesia, and Thailand.

At the same time, procedural and legal measures regulating foreign trade in the region remain complex and sometimes impose excessive requirements on traders, thus becoming barriers to trade. Such procedural and regulatory barriers have a greater negative impact on international trade than tariffs. Procedural and regulatory barriers to international trade are the result of excessive, bureaucratic documentary requirements, legal and other non-tariff measures¹, procedures and practices, which go beyond those needed for a rational level of protection for society.

For the purposes of this paper, we looked at regulatory requirements (technical, sanitary, phytosanitary, veterinary, origin of goods, laboratory tests, quality assurance, market surveillance against counterfeit or unsafe goods, etc.), which go beyond the normal scientific requirements for such inspections, or the needs of society for the safety and protection of consumers and producers from disloyal competition and unsafe goods. These can be due to:

- a) Diverging standards that are not harmonized with international standards;
- b) Standards that are outdated and do not reflect current technologies;
- c) Technical regulations that are not proportionate to the risks that they set out to address;
- d) Conformity assessment procedures that are unnecessarily restrictive (for example, requirements to have all imports nationally tested/certified);
- e) Inadequate or lacking "quality infrastructure" (such as no testing labs, no accredited laboratories, no internationally recognized certification bodies, or
- f) Lack of expertise by business and/or the administration.

The study underlying this paper was conducted with two purposes: first, to analyze technical and governing barriers to trade in the CAR countries with a focus on the trade in apricots, as an example, and second, to develop some proposals/recommendations for moving forward on the regional elimination of non-tariff barriers for the Governments of these countries to consider.

2. Methodology

---

¹ UNCTAD defines non-tariff measures (NTMs) as "policy measures, other than ordinary customs tariffs, that can potentially have an economic effect on international trade in goods, changing quantities traded, or prices or both". Some NTMs such as standards and regulations may expand trade by facilitating production and exchange of information, reducing transaction costs, guaranteeing quality and achieving the provision of public goods. Others, such as quotas or voluntary export restraints, are restrictive by design, which explains why the word "barrier" is used for them, meaning discriminatory non-tariff measures imposed by Governments to favour domestic over foreign suppliers (see Non-Tariff Measures to Trade: Economic and Policy Issues for Developing Countries, UNCTAD 2013, online: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab20121_en.pdf)

This paper assesses non-tariff barriers to trade in the above-mentioned countries from two perspectives: the first is MAP and procedural and regulatory barriers to trade, both inside the region and with countries outside of the region; while the second perspective looks at a concrete example by focusing on the export of apricots (fresh and dried). Apricots were selected for this case study because they are produced in all of the CAR countries, although the growing conditions and volumes are different, as is their export potential.

The preparation of this paper involved: (a) desk research to review the work undertaken by international organizations, donor agencies, and trade associations on Technical and Governing Barriers to Trade in the Central Asian Region (CAR) Region, including apricots, (b) the identification of 27 respondents including 18 companies, involved in export/import, and 9 export promotion organizations, private business associations, foreign countries' trade representatives and experts in the CAR region, and other countries active in the region (Russia, Turkey), and (c) telephone and online interviews using two types of questionnaires made up of 5-8 questions. The first questionnaire was focused on general procedural and regulatory barriers to trade; the second dealt specifically with procedural and regulatory barriers to trade in fresh and dried apricots.

The respondents in the study were as follows:

Afghanistan – 4 (all traders)

Azerbaijan – 2 (1 trader, 1 trade representative)

Kazakhstan – 2 (both experts)

Kyrgyzstan – 7 (6 traders and 1 trade representative)

Tajikistan – 6 (3 traders, 1 business association and 2 experts)

Turkmenistan – 2 (1 trader, 1 trade representative)

Uzbekistan - 2 (1 trader, 1 export support organisation)

Russia – 1 (trader)

Turkey - 1 (trader)

Total: -27

Given a limited timeframe, the study had to focus on a small number of respondents, who were not always willing to respond over the telephone to those questions that they considered to cover sensitive issues. Consequently, this paper does not provide an exhaustive analysis of non-tariff regulatory and procedural barriers in the CAR region. The findings should be interpreted as indicative, and can be used for discussions on further activities, as well as a basis for further work, in the case where the Governments of the CAR countries decide to request further regional studies on regulatory and procedural barriers to trade or work in support of regional supply chains.

3. General issues related to market conditions

Half of the interviewed traders in the CAR region noted that the procedures for obtaining export documents are often protracted on purpose. Officials seem not to be in a rush, and traders feel that they artificially delay the issuance of documents, which results in many traders looking for “unofficial channels” to accelerate the process, based on paying an extra “facilitation” fee.

Intermediaries are often involved by traders in order to help them overcome documentary and procedural barriers. More than half of the interviewed traders (some of whom had worked, out of dire necessity, with these intermediaries (i.e. unofficial “brokers”)¹ indicated that the unofficial “facilitation” channels were well-organized and performed better than the official institutions.

There is definitely a need to reduce subjective decisions in the official controls of trade and to reduce face-to-face contacts during controls. The introduction of more computer-based procedures and services, and the use of digital signatures in the region would increase transparency and accountability, and greatly reduce personal contacts in the regulatory processes, thus helping to reduce the hurdles created by the need to obtain paper-based documents, signatures and seals.

Some respondents (notably exporters of apricots) also mentioned issues related to the difficulty of newcomers to obtain sales outlets/locations at bazaars (market places) in a target country, even if all the documents are in order, unless they pay unofficially to “special people”. At the same time, this is a local market access issue that goes beyond the scope of this paper.

According to studies by UNOPS² and ESCAP³, since 2004 the foreign trade turnover of Afghanistan with Central Asian countries has been growing, with the exception of 2009 (due to the generalized trade contraction in the aftermath of the global financial crisis). Nevertheless, officially recorded trade between Afghanistan and its Central Asian partners remains very limited. According to UNCTAD’s UNCOMTRADE and UNECE data (see annex II), Afghanistan’s exports to the CAR countries constituted only 7.40% of Afghanistan’s total exports and imports from the CAR countries only 8.05% of Afghanistan’s total imports. “Dry ports” (17 in Afghanistan), are connected among themselves and with Central Asia by railroads, and play an important role in trade. Three dry ports connect Afghanistan with Tajikistan, two with Turkmenistan, and one with Uzbekistan; and trade has been increasing between Afghanistan and these three countries since 2007. The long-term plan is to build a railroad across Afghanistan to the Indian

1 These intermediaries should not be confused with legitimate customs brokers who assist companies in fulfilling their legal obligations by taking care for formalities related to customs clearance.

2 Abuse of Legal Trade to Organize Trafficking in Opiates in West and Central Asia, UN ODC report, October 2012

3 Afghanistan and Central Asia: Strengthening trade and economic ties, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, 2014, online: <http://www.unescap.org/sites/default/files/Afghanistan%20and%20Central%20Asia-Strengthening%20Trade%20and%20Economic%20Ties.pdf>

Ocean ports. The rye and wheat imported to Afghanistan from Kazakhstan, using this dry-port system, increased by 96.5% in the first quarter of 2015, compared to the same period in 2014.¹

In the other direction, the yield of crops in Afghanistan depends very much on the climate, while Afghanistan's water irrigation system was almost destroyed during the civil war.

The current infrastructure also lacks warehouses with chilling equipment and transportation services. One kg of grapes currently costs less than \$0.5 in Afghanistan, while in the Gulf countries it reaches \$5.0 per kg. Expanding exports to international markets would significantly increase the profits of Afghan agricultural producers.

In April 2015 Afghanistan, Tajikistan and Pakistan reported reaching the final stage of negotiations of a trade agreement which will simplify transit between the countries. Such a "transport corridor" is likely to decrease barriers, help increase the volume of regional trade and enhance foreign investments.

Turkmenistan has maintained a positive trade balance for many years, and its trade surplus has grown since the early 2000s. The country has a very small share in global agricultural trade. Turkmenistan has not yet applied to accede to the WTO, does not belong to any regional trade agreement, and its economy remains relatively isolated. Foreign trade is *de facto* controlled by the State. There is an obligation to register all wholesale and export-import contracts with the State Raw Material and Commodity Exchange. A company representative should be present in person for the registration.

4. Apricots case study

As mentioned above, apricots (fresh and dried) were selected for a case study because apricots are produced in all CAR countries. The weather conditions and volumes of trade are very different. However, cross-border trade in apricots is visible across the region, and a review of trade in apricots can serve the purpose of this paper in highlighting barriers to trade.

We have identified: three countries as key producers of apricots (Tajikistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan); two countries (Afghanistan and Azerbaijan) which produce and export less than the first three countries, and we have described separately Kazakhstan, which has become a hub for re-exporting apricots to Russia, and Turkmenistan, where apricots are grown in small quantities, and are mainly imported.

5. Impact of identified Technical and Governing barriers on supply chains in the region

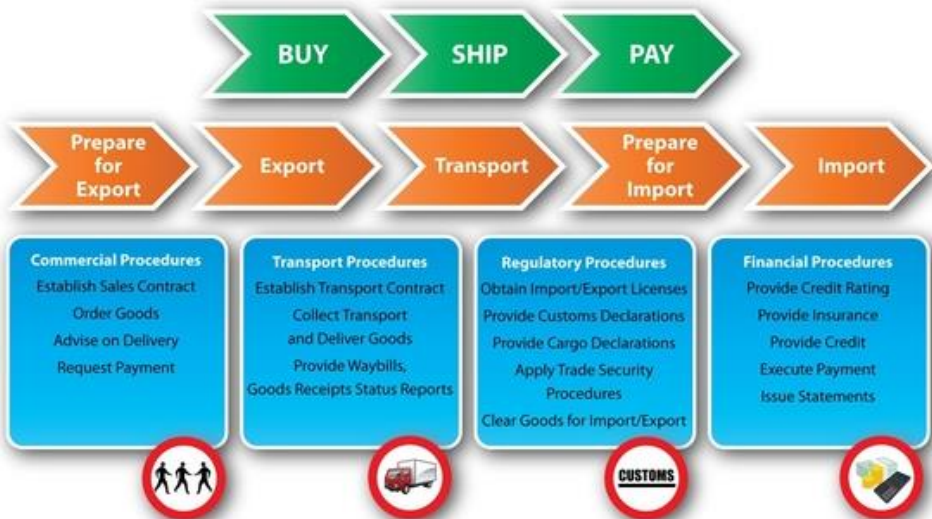
The CAR countries have the potential to export agricultural and textile products on much higher levels than they currently do. Yet in order to do this, they have to create an enabling environment for the development of international supply chains, including for perishable goods, such as fruits and vegetables, which require fast delivery and special transportation conditions. Cross-border supply chains in Central Asia, which encompass a large number of participants from the seller to the buyer, add a great deal of complexity to the process.

---

1 www.afghanistan.ru

The main problem indicated in the study was the lack of coherence between different national requirements as well as the lack of cooperation and coordination between various actors involved in the supply chains of the region: starting from the producers and traders, and including transporters, regulatory agencies, and trade financing institutions and agents. Traders in apricots noted that they face problems already in establishing contracts and finding their place in the markets of importing countries (issues that are not the focus of this paper, but which constitute an integral part of the supply chains for the goods we are looking at). They do not have serious problems with obtaining certificates and licenses, but face obstacles at the stage of Customs clearance, which indicates a lack of coordination and transparent collaboration among regulatory agencies. In addition, even if exporters of dried apricots may not have serious problems in obtaining certificates at home, these certificates are not recognized in some target countries for export (e.g in Western Europe) thus reducing the possibilities for export diversification.

Figure 1: The International Supply Chain as defined by the United Nations Centre for Trade Facilitation and Electronic Business UNCEFACT Supply Chain Reference Model

The information available to the author of this paper identified several measures that limit the expansion of cross-border supply chains. These are limitations both to the efficient interaction between various participants in the process, and to the fast movement of goods.

Partly due to the fragmentation of the regional market after the independence of the CAR countries, which introduced new borders and multiple new layers of regulations and costs (in particular for goods transit), they have been largely excluded from global and regional value chains. A country can develop when new value chains develop, and they are linked through cross-border supply chains. Countries that

manage to integrate into such international supply chains stand much better chances to reap the benefits of modernization, technological development and prosperity. Globalization has offered new opportunities. Transport and communication links crossing Central Asia could positively affect the services sector, as well as local agribusiness, minerals and textile industries, which are traditionally the sectors where many CAR countries have a competitive advantage.

Becoming a transit region between Europe, South and East Asia, Russia and the Middle East is an obvious opportunity. Yet the challenge is how to integrate the Central Asian economies into international supply chains or create new, regional ones; and how to add value through increased production, provision of services and logistics along these supply chains. These issues can be partly addressed through trade facilitation and regulatory harmonization along supply chains; yet these have to be elements of a concerted effort involving all participants in these supply chains.

Currently, many “intermediaries” make money on the inefficiency of these supply chains by “facilitating” business processes; thus helping businesses, and particularly SMEs to deal with problems due to overly complex procedures. The prolonged time for issuing of documents, delays at the borders (often until perishable goods really perish), requirements to submit the same data or even documents more than once, and requests for additional documents, as indicated by the study, point to inefficient supply chains. The causes of these inefficiencies may be many: a simple lack of maturity of supply chains, a lack of skilled regulatory agencies’ staff, or a conscious activity aimed at extracting rents from trade. The results are the same: reduced competitiveness and reduced economic diversification.

Expanding already developed channels of exportation, market diversification, and leveraging niche markets for organic, ecological produce by local producers as well as exporting to Europe, the USA and Japan (all discussed by respondents) may become real opportunities, but for this to happen these ideas would need development and the producers and exporters would need to become better integrated into cross-border supply chains.

The result of inefficient supply chains is essentially the same everywhere: transaction costs increase, and traders ask higher prices at the market to recoup them; however, high prices directly affect their competitiveness. This is probably why agricultural produce from China or South America is offered at lower prices in Moscow than produce from Central Asia, despite the distance and logistics. A food embargo introduced in mid-2014 and extended by the Russian government until mid-2016 has created a surprise opportunity for Central Asian producers, but it seems that they are missing this opportunity to increase exports to countries where barriers to trade are lower.

6. Conclusions and recommendations

6.1 Conclusions

The results of the study indicated that issues exist in various aspects of the clearance of goods, yet the respondents noted that a significant portion of the problems, notably in the case study of exports of apricots, are related to the process of Customs clearance, as well as to problems related to the lack of

recognition of laboratory testing results in the target countries and/or the use of outdated standardization systems.

Half of the interviewed traders in the CAR countries claim that public officials delay the issuing of export-related documents artificially, creating additional complexity, and making traders look for “unofficial channels”, i.e. intermediaries who are able to accelerate the process for an extra fee of up to 30-40% of the value of the goods. The widespread use of these “unofficial channels”, which facilitate the movement of goods, indicates that trade and regulatory procedures are both not simple and not properly implemented.

There is a problem with the still high rate of subjective decisions included in regulatory agency controls in Central Asia. One of the possibilities for addressing this issue is to increase the use of electronic procedures and documents which could limit face-to-face contact between traders and officials, and reduce the scope for subjective decisions and potential abuse.

The problems reported by the traders point to the insufficient development of national regulations and procedures, following international rules, and guiding international trade in the region. The CAR countries are the region that is least integrated in the global rules-based trading system – more than half of the CAR countries are not yet members of the WTO. Even if, as indicated by the respondents, problems persist in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan, which are already members of WTO, the EEU, or both, the problems are primarily related to the inefficient implementation of international standards and agreements, while accession to the global trading system and its rules can help improve the situation.

Delays at the borders persist, and there is a multiplicity of reasons, as indicated by the respondents. Even if no more Customs controls are required at borders between members of the Eurasian Economic Union, traders still report border delays caused by those control agencies that are still active at the border. Inter-agency coordination is typically low in the region, and it is “normal” to ask traders to physically submit the same data to different state agencies located in different places.

The problems with delays at the borders, as well as with arbitrary controls (as indicated in the responses) should be dealt with by automation and also by focusing on risk-based selective controls. Judging from the character of problems indicated by traders, risk management systems, regular cooperation among national control agencies, as well as organized cross-border cooperation (e.g. by establishing bilateral committees to oversee the organization of joint controls at border-crossing points) are weak or missing. There is a lack of coordination and cooperation among the participants in supply chains.

There are a number of different issues in the CAR countries linked to obtaining certificates (phytosanitary, of origin, of conformity etc.), testing of produce and recognition of certificates in the countries to which the goods are exported.

Problems with transit and difficulties in access to trade financing were at the top of the “problem list” of three quarters of the study respondents. With the accession of Pakistan (from January 2015) and possibly China to the TIR Convention, Central Asia will see an increase in its role as a transit region. The TIR Convention and other instruments facilitating transit will become increasingly important not only for Central Asian exports and imports, but also for trade flows transiting the region. The CAR countries need to adapt to these changes. Renegotiating the legal basis for transit trade with Pakistan and China may become a priority. Concrete remarks made by respondents indicate that an old tendency of independent local political entities taking independent action in order to extract an excessive rent from transit trade in the region may be coming back, even if this is contrary to the long term interests of the countries and peoples in this crossroad of trade routes. The implementation of international rules and standards regulating and facilitating transit is the way to move forward. These instruments include: the mentioned TIR Convention; the 1982 UNECE International *Convention on the Harmonization of Frontier Controls of Goods*; the GATT article V; the new WTO Trade Facilitation Agreement; regional and bilateral transit agreements (such as the trilateral agreement on transit trade among Afghanistan, Pakistan and Tajikistan); the ECO transit transport framework agreement; bilateral agreements on harmonizing border-crossing procedures and exchange of information, etc. It is very important that a “spaghetti bowl” of agreements be avoided (as this would hinder rather than facilitate transit), and an overarching solution be sought for the region. The TIR Convention may serve as a good basis, even if other solutions are explored.

Even in such a simple supply chain as the production, drying and export of apricots, basically concentrated in one trans-border region (the Fergana Valley), where exports are concentrated on a large importer (Russia) with some attempts at diversification, one can observe the key problems facing supply chain formation and functioning in the CAR countries. Dynamic changes in trading and transit regimes – e.g. the establishment of the EEU, different documentary requirements, different levels of taxation in the different countries, and the imposition of some measures by Uzbekistan in response to these changes – may become impediments to trade.

The reduction and gradual elimination of trade barriers, trade and transport facilitation, the harmonization of the regulatory frameworks, and the implementation of common (UNECE) agricultural quality standards would bring trade costs down. At the same time, since these are cross-border, region-wide issues, only joint efforts between the CAR countries can have a significant impact on achieving these aims.

6.2 Recommendations

6.2.1. Recommendations stemming from the study

The conclusions of the study and desk study provided above lead to the following recommendations which the CAR Member States and Working Group on Trade may wish to consider.

The Governments of the CAR countries, the CAR Project Working Group on Trade, supporting international organizations and development partners should collaborate in order to:

1. Support the integration of CAR countries into the universal rules-based multilateral trading system under the WTO (in compliance with sustainable development goal 17.10), so that the implementation of international rules strengthens the capacity of these countries to increase transparency and trade cooperation. Implementing the WTO Agreements on technical, sanitary and phytosanitary measures and on trade facilitation will significantly improve the business climate in the region. Regional action on these issues has been on the agenda of CAR for years, and it is important that international development partners support this work.

2. Strengthen regional cooperation in trade facilitation, notably by the development of a regional CAR trade facilitation strategy, addressing identified procedural barriers to trade; creating and establishing interaction among national mechanisms for trade facilitation, such as national public-private, interagency trade facilitation bodies (in compliance with the WTO Trade Facilitation Agreement and UNECE trade facilitation recommendations 4 and 40) and/or Single Window facilities.

3. Support the public and private sectors in the region in establishing an enabling environment for the development of cross-border supply chains – in particular by helping them to identify regulatory and procedural barriers to trade and possible ways for them to be eliminated. The national trade facilitation bodies mentioned above may also wish to concentrate on overcoming the lack of coordination and cooperation among various actors along the supply chains (for example as indicated in the apricot supply chains case study).

4. Explore the possibilities and demand for a more in-depth regional study on non-tariff barriers to trade.

5. Attract international donors to support the elimination of specific, concrete obstacles. A few examples from the study on apricots include:

- a. Building high-quality laboratories in the region for tests, the results of which would be recognized in new more lucrative export markets;
- b. Helping producers, traders and experts from the CAR countries participate in the development of international agricultural quality standards.

6. Assist CAR countries in the implementation of international trade facilitation and regulatory standards and the harmonization of standards with neighbouring regions, thus contributing to the countries' integration into international supply chains.

7. Further develop CAR as a platform for building regional cooperation between the leaders from governments and businesses in the region in a concerted effort to eliminate trade barriers. Political will and support from the private sector for regional cooperation in trade are

necessary, and this requires the establishment of increased trust between all parties. ports and even longer distances to the main international markets, so the absence of cooperation diminishes even further their chances for development.

6.2.2 Recommended measures for building regional supply chains

The formation of efficient cross-border supply chains is a key element in the development of prosperous regions today (for example Europe and East Asia). The lack of maturity of such supply chains in Central Asia is a clear sign of the lack of regional cooperation, and the responses to this study underline this problem.

There should be a conscious effort on the behalf of Governments and international development partners, including in the framework of CAR, to provide an enabling environment for the efficient functioning supply chains in the region. In this context:

- Governments in the region should work towards establishing political and economic cooperation at the regional level, which would make possible cooperation and coordination between the various participants in cross-border supply chains.
- Facilitating supply chains should be one of the objectives of removing procedural and regulatory barriers to trade in the region, so that the movement of goods is not impeded by excessive measures.
- The CAR governing body on trade and transport may collaborate to encourage transport corridors, on the basis of multilateral and bilateral agreements, crossing the region north–south (Russia - Central Asia - Afghanistan - Iran and Pakistan) or east-west (China - Central Asia – the Caucasus or Russia – Europe). Trade facilitation and the harmonization of regulatory standards should become a key component of the work on these corridors.
- Governments should: build trust, public-private partnerships, and collaboration with the business community, including foreign enterprises involved in cross-border trade: this should include conducting regular meetings and establishing dialogues on issues that impede international trade including; establishing the right conditions for timely and accurate information exchange on changes in trade regimes minimizing the impact of new measures on trade through improved design and procedures for their introduction; giving time for businesses to comment on or suggest changes to draft laws and relevant regulatory documents; giving time to traders to manage changes in business processes that reflect legal amendments; maintaining a stable financial policy; and, in general, simplifying trade procedures and regulations and working to eliminate the need for intermediaries to “facilitate” international trade.
- Assistance should concentrate on the enhancement of rules as the basis of the trading system in the region. In this sense, CAR could help countries accede to, or use better, membership in the WTO in order to implement better global rules, standards and best practices for trade. Assistance would also be needed in order to implement regional and sectorial instruments (conventions,

agreements, standards and recommendations) in the area of trade facilitation, standardization of certificates, licenses and other trade and transport documents, and related procedures. The countries should further develop the legal basis for regional free trade, and combine their forces in the implementation of WTO agreements, notably the WTO Trade Facilitation Agreement. In 2015 Tajikistan made steps to ratify this Agreement, and Kazakhstan has to ratify it as part of the package for its accession to the WTO. The WTO encourages the Central Asian countries to seize the benefits that the Trade Facilitation Agreement offers, including in the area of “freedom of transit” which is especially important for land-locked countries.

- Governments of the CAR countries may wish to implement measures to:
  - a. Improve coordination among control agencies at the border, reducing the number of checks and delays. Implementing e-government services; submitting paper documents only once; and a transition to paperless document exchange (without requirements for stamps and submission in person) would help.
  - b. Install videocameras around border crossing points, and prohibit control agency staff from accepting cash payments from anyone crossing the border.
  - c. Develop and introduce internal, publicly available, standards for control agency staff, stipulating a concrete benchmark time (in hours) for checking vehicles crossing the border. Such a measure can be based on Time Release Studies and business process analyses.
  - d. Support the improvement of certain services such as: the guarding of cargo; cheap leasing/donation of second-hand refrigerator trucks to transport companies, training for exporters on how to use L/C, as well as business planning and filling in documents for bank loans upgrading warehouse facilities to respond to the concerns of traders.
  - e. Abolish legal requirements, if any, for advance payments for goods to be exported, and leave this to contractual relationships between the seller and the buyer.
- Invite international development partners to consider technical assistance projects on:
  - a. Providing equipment for testing laboratories in the CAR countries, which would be accredited by relevant international organizations, and located in places convenient for traders. Training of relevant staff and study visits may be included in the package;
  - b. Improving relevant legislation for the reduction of regulatory and procedural barriers to trade.
  - c. Improving export and import statistics in the region, so that these statistics are as accurate and as broadly available as possible

References

- Amiti, M.; Konings, J. 2007. "Trade barriers, intermediate inputs, and productivity: Evidence from Tajikistan", in *American Economic Review*, Vol. 97, No. 5, pp. 1611–1638.
- Akinci, G and Ladegaard, P (2009). *Lessons for reformers: how to launch, implement, and sustain regulatory reforms. Working paper No. 58694. World Bank.*
- Andriamananjara, S et al. (2004). *The effects of nontariff measures on prices, trade and welfare: CGE implementation of policy-based price comparisons. Office of Economics working paper No. 2004-04.A. U.S International Trade Commission.*
- Ariu, A. 2016a. "Crisis-proof services: Why trade in apricot did not suffer during the 2008–2009 collapse", in *Journal of International Economics*, Vol. 98, pp. 138–149. —. 2016b.
- Bacchetta, M, Richtering, J and Santana, R (2012). *How much light do WTO notifications shed on NTMs? In: Cadot, O and Malouche, M, eds. Non-Tariff Measures: A Fresh Look at Trade Policy's New Frontier. Centre for Economic Policy Research/World Bank. London/Washington, DC.*
- Cadot, O, Maliszewska, M and Saez, S (2011). *Nontariff measures: impact, regulation, and trade facilitation. In: McLinden, G et al., eds. Border Management Modernization. World Bank. Washington, D.C.:215–230.*
- Carrère C and De Melo J (2011). *Non-tariff measures: what do we know, what should be done? Journal of Economic Integration. 26(1):169–196.*
- Borchert, I.; Gootiiz, B.; Mattoo, A. 2012. *Guide to the services trade restrictions database, Policy Research Working Paper No. 6108 (Washington DC, World Bank).*
- Brambilla, I.; Porto, G.; Tarozzi, A. 2012. "Adjusting to trade policy: Evidence from U.S. antidumping duties on Vietnamese catfish", in *Review of Economics and Statistics*, Vol. 94, No. 1, pp. 304–319.
- Corsetti, G.; Pesenti, P. 2001. "Welfare and macroeconomic interdependence.", in *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 116, No. 2, pp. 421–445.
- Czubala, W, Shepherd, B and Wilson, J S (2009). *Help or hindrance? The impact of harmonised standards on Apricot exports. Journal of Asian Economies. 18(5):711–744.*
- Disdier, A-C, Cadot, O and Fontagné, L (2012). *NorthSouth standards harmonization and international trade. Discussion paper No. 8767. Centre for Economic Policy Research.*
- Ferrantino, M (2006). *Quantifying the trade and economic effects of non-tariff measures. OECD Trade Policy Working Paper No. 28. OECD Publishing*
- Goldberg, P.K.; Khandelwal, A.; Pavcnik, N.; Topalova, P. 2010. "Imported intermediate inputs and domestic product growth: Evidence from India", in *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 125, No. 4, pp. 1727–1767.
- Halpern, L.; Koren, M.; Szeidl, A. 2015. "Imported inputs and productivity", in *American Economic Review*, Vol. 105, No. 12, pp. 3660–3703.

- Ganslandt M and Markusen, J R (2001). *Standards and related regulations in international trade: a modeling approach*. In: Maskus, K and Wilson, J, eds. *Quantifying the Impact of Technical Barriers to Trade: Can It Be Done?* University of Michigan Press. Ann Arbor:95–136
- Kimura, F.; Lee, H.H. 2006. "international trade in apricot", in *Review of World Economics*, Vol. 142, No. 1, pp. 92–121. Kizu, T.; K`uhn, S.; Viegelahn, C. 2016. *Linking jobs in global supply chains to demand*, ILO Research Paper No. 16 (Geneva, International Labour Organization).
- https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20121_en.pdf
- <https://oec.world/en/profile/hs/apricots-fresh>
- <https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/AFG/year/2019/tradeflow/Exports/partner/ALL/product/081310>
- <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/afghanistan/trade-profile>
- <https://www.fruitnet.com/asiafruit/afghanistan-apricot-growers-gear-up-for-season/185728.article>

Abstracts in English Language

Meditation the Way Toward Faith

Prof. Dr. Mohammad Ismail Labib Balkhi

Abstract

Since thinking is very important, scholars considered it worship and they deemed it as an effective way of amending the perception, belief, worldview, and behavior of human beings, so it can be considered the path to faith.

This research titled "Thinking the Way to Faith", includes the following topics :

First, the literal and idiomatic meanings of "tafakkur", its importance and virtue, and then the essence of thinking are discussed .

Next, the types of thinking and its classification into acceptable and unacceptable, and its aspects are discussed in detail. Moreover, the methods of the Holy Qur'an about calling to thinking, and its obstacles are explained .

Then, the benefits and effects of thinking, which are one of the important aspects of this subject, are studied in detail. Finally, the paper is concluded by mentioning the outcomes of the research.

The Relations of an Islamic Emirate with Other Countries in the Light of Islamic Sharia

Dr. Misbahullah Abdul Baqi

Abstract

In this article, first of all, the importance and necessity of foreign relations are discussed in the light of Islamic Sharia, and it is made clear that it should be studied based on the rule of *Maslahah-Mafsadah* (Securing benefits or interests and preventing harms), and it is not the matter of *Al-wala wa-l-bara* ("loyalty and disavowal", which signifies loving and hating for the sake of Allah), on the basis of which the theological views of *Takfir* (excommunication from Islam of one Muslim by another) are boosted. In the current circumstances, there are two types of countries that an Islamic country can establish ties with: non-Islamic countries and Islamic countries. Relations with non-Islamic countries have been discussed in the previous Jurisprudential books because at that time there were not several Islamic countries, and all Muslims were living under the flag of one caliphate. In this article, it is discussed that the plurality of Islamic countries should be accepted as a reality so that people in each territory create an administration to organize their

affairs because Islam does not accept disorder and chaos, but none of the leaders of these countries has the status of Muslims' caliph, and relations with these Islamic countries should be established according to the same principles based on which Islamic countries establish relations with non-Islamic countries. However, there are only two additional principles for relations between Islamic countries, which are Islamic brotherhood, and the principle of love and friendship between Muslims.

Kew words: Dar al-Islam (territory of Islam), Dar al-Harb (territory of war), Dar al-Kufr (house of disbelief), foreign relations, Plurality of Islamic countries.

Islam and Theories of International Relations From problem-solving Concept to Liberating Concept

Dr. Rafiullah Ata, Chancellor of Afghan International University

Mr. Fatihullah Ahadi, Lecturer of Law and Political Sciences Faculty of Salam University

Abstract

As a universal religion, Islam looks at the issues of international relations from a different perspective in comparison to other approaches in the field of international relations. Islam considers the field of international relations as a way to maintaining stability and international security in line with the integration of the international community; a concept that you can observe in Islam's emphasis on the unity of Islamic societies. What is important from the point of view of Islam is not to maintain the current ongoing situation based on security policies in accordance with common and internationally accepted strategies, but in accordance with a normative-rule-based approach and based on the road map to the advancement of entire mankind.

This research aims to study the position and importance of Islam's liberating approach (which prevent problems from arising) to political phenomena and concepts, instead of their superficial and problem-solving view in a dialectical concept .

The importance of this research can be stated in the point that Islam has its own unique theory about international relations, which is the best solutions to get rid of problems in international relations in any situation .

This research answers the question that; Does Islam as a universal and comprehensive religion, have any solutions for international relations? The type of research in this article is analytical-descriptive.

Keywords: Islam, international relations, liberation, problem solving, Islamic society

Studying the Use of Mortgaged Property from the Perspective of Islamic Sharia and Legal System of Afghanistan

Assistant Prof. Abdul Halim Hakimi

Abstract

The mortgage contract is one of the contracts that is very widely used in our society today, and the majority of people are at a crossroads regarding the permissibility and impermissibility of utilizing mortgaged property, and they have many questions that they want to be answered. In this research, matters related to the mortgage contract, the legitimacy of the mortgage, the elements of the mortgage, the conditions of the mortgage, the types of mortgage, how to use the mortgaged property, the views of the jurists of four major schools of jurisprudence regarding the permissibility and impermissibility of using the mortgaged property are discussed, based on a library method of research. The research ends with a conclusion and a list of references.

Keywords: mortgage contract, mortgage legitimacy, how to use mortgaged property, Islamic Jurisprudence, law.

Differences between Promise and Contract

Assistant Prof. Rafiullah Ata

Proofreading: Mr. Ahmad Samadi, Dean of Law & Political Science Faculty

Abstract

As we know, words such as promise and contract are often mentioned as synonyms, and it is often thought that promise is the same as contract. In fact, it is hard for unprofessional persons to differentiate between these two mentioned concepts, but from the legal and professional point of views, there are many differences between these two terms. This research focuses on elaborating these differences from the point of view of Islamic Sharia and legal perspective. Actually, these two concepts are different in many ways such as in terms of the deadline, the obligation, the preface for the other, the parties and some other aspects. Thus, the differences between these two terms are studied in detail.

The importance of this research lies in the fact that no research has been done on this topic yet in the national languages, and in Arabic language, the material about the topic is scattered and concise, and no special research has been done in this regard. In addition, it is very important subject since it is the need of people and these concepts are considered one of the daily affairs of current era.

Our purpose from doing this research is to study the differences between promise and contract, and to know what concepts promise and contract represent.

In this research, the usual methods, especially the library method are used. Finally, the research ends with discussion and conclusion, which will provide the reader with a better understanding of the subject.

Wrong Exegesis of the Holy Qur'an Meanings, Concept, Background, Causes, Fields and Dire Consequences

Dr. Fasihullah Abdulbaqi

Assistant professor at Salam University

Abstract

On one hand, the unfamiliarity of some Muslims with the spirit of the Holy Quran and their lack of knowledge and understanding, and on the other hand, due to hatred and conspiracies of the enemies of Islam towards Islam, misinterpretations have been added to our exegetical heritage, which are definitely contrary to the real and accurate exegesis of the Holy Quran, and contradicting the spirit and teachings of the Holy Quran, and such interpretations are still existing in our *Tafsir* books. Unfortunately, this evil and offensive movement still exists today in different forms and work very hard by using all its means to achieve their sinister objectives.

In this article, I attempted to discuss and study the essential topics related to this phenomenon, which is called incorrect interpretation of the Holy Qur'an (Or Wrong Exegesis Of the Holy Qur'an) so that every Muslim gets aware of misinterpretation of Holy Qur'an and be saved from its harmful effects, the correct, and real interpretation of the Qur'an be protected, the evil conspiracies of the enemies against the Holy Qur'an be uncovered, and so that the entire Muslim Ummah and all humanity benefit from the correct and accurate instructions and teachings of the Holy Quran and reach the ultimate goal which is the establishment of a pure Quranic system on earth.

In order to achieve the aforementioned goals, this research is divided into the following topics :

- Meaning and concept of Wrong Exegesis of Qur'an
- The starting time of Wrong Exegesis of Qur'an in the field of interpretation of Qur'an.
- Dire consequences of misinterpretation;
- Types of misinterpretation;
- Israeliyat;
- Stray groups and sects;
- scientific interpretation of the Holy Quran;
- The Interpretation of Contemporary Secularists.

Market Access and Performance (MAP) Study; Technical and Governing Barriers to Trade in the Central Asian Region (CAR) (Case Study on Trade in Apricots)

Dr. Khyber Khishki

Faculty of Economics, SALAM University, Kabul, Afghanistan

Abstract

This paper assesses non-tariff barriers to trade in the above-mentioned countries from two perspectives: the first is MAP; procedural and regulatory barriers to trade, both inside the region and with countries outside of the region; while the second perspective looks at a concrete example by focusing on the export of apricots (fresh and dried). Apricots were selected for this case study because they are produced in all of the CAR countries, although the growing conditions and volumes are different, as is their export potential.

The preparation of this paper involved: (a) desk research to review the work undertaken by international organizations, donor agencies, and trade associations on Technical and Governing Barriers to Trade in the Central Asian Region (CAR) Region, including apricots, (b) the identification of 27 respondents including 18 companies, involved in export/import, and 9 export promotion organizations, private business associations, foreign countries' trade representatives and experts in the CAR region, and other countries active in the region (Russia, Turkey), and (c) telephone and online interviews using two types of questionnaires made up of 5-8 questions. The first questionnaire was focused on general procedural and regulatory barriers to trade; the second dealt specifically with procedural and regulatory barriers to trade in fresh and dried apricots

Keywords: Trade Barriers, Non-Tariff, Market Access & Performance, Technical and Governing